**ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ**
**МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**
**ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ**
**МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

**ВЕСЕЛОВ МИКОЛА ЮРІЙОВИЧ**

УДК 342.95:342.726–053.2(477)

# ДИСЕРТАЦІЯ
# АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ М. Ю. Веселов

Науковий консультант: Користін Олександр Євгенійович, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

**Київ – 2020**

# АНОТАЦІЯ

**Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції в системі забезпечення прав дітей в Україні.** – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». – Донецький юридичний інститут МВС України; Державний науково-дослідний інститут МВС України, Київ, 2020.

Дисертація є однією з комплексних наукових праць, в якій на монографічному рівні досліджено системний блок питань щодо адміністративно-правових засад функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні.

У межах розробки об'єкта і предмета дослідження обґрунтовано, що інститут забезпечення прав дітей у концептуальному розумінні має будуватися, виходячи з принципу «субсидіарності». Такий підхід у забезпеченні прав і свобод дітей має передбачати режим збалансованого правового регулювання та впливу (втручання) державних органів та суспільства у ювенальні відносини з приводу створення або підтримання належних умов життєдіяльності та розвитку дитини, охорони та захисту її прав і свобод, своєчасної кореляції негативних факторів, що впливають на соціалізацію дитини, з тим, щоб з віком вона могла повністю покласти на себе зобов'язання повноцінного учасника суспільних відносин. Надано оновлене бачення основних ознак забезпечення прав, свобод та інтересів дітей актуальних в умовах сьогодення (є результатом еволюції прав людини; знаходить правове закріплення в нормах позитивного права, як вияв владної волі держави; передбачає декілька рівнів реалізації; пріоритетність прав дитини; системність; цілісність; дискретність та ін.).

На підставі аналізу нормативно-правових актів, з урахуванням вікових, психічних і соціальних чинників сформовано уявлення про співвідношення основних ювенально-правових понять та термінів (дитина, неповнолітній, малолітній). В авторському баченні розуміння «дитини» є тотожним терміну

«неповнолітня особа». Крім того, зроблено припущення, що термін «неповнолітній» має двояке значення: загальне та спеціальне.

Удосконалено поняття системи забезпечення прав дітей, під якою пропонується розуміти історично та традиційно обумовлену сукупність первинних та похідних елементів (форм/інститутів), способи організаційно-правових зв'язків між якими обумовлюють її структуру та порядок взаємодії, об'єднаних єдиною метою – створення необхідних умов реалізації, охорони, захисту та відновлення прав осіб віком до 18 років. Представлено бачення структурно-елементного складу системи забезпечення прав дітей, який утворений первинними елементами (дитина, її правовий статус і т. ін.); компонентами більш складного рівня (формами чи інститутами); комбінаторикою елементів, які групуються за сферами державного управління (адміністрування).

Дається уявлення про праксеологічний вимір ювенальної юстиції та її місце у системі забезпечення прав дітей. Встановлено, що це суспільно-правовий інститут, який трансцендує за межі кримінального судочинства та утворює спеціалізовану систему правосуддя, «дружнього до дитини», а також сукупність правових механізмів, медико-соціальних, психолого-педагогічних і реабілітаційних процедур і програм, призначених для забезпечення прав, свобод і законних інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізується системою державних і недержавних органів.

Окреслено суттєві риси, які властиві процесу еволюції ювенальної юстиції: асиміляція; інтегрованість; циклічність. Зроблена періодизація історичного розвитку інституту ювенальної юстиції на українських землях. На відміну від наявних досліджень у представленій періодизації робиться акцент на історичних фактах, що мають адміністративно-правовий контекст (в сучасному розумінні цієї категорії).

Запропонована удосконалена класифікація сучасних основних моделей ювенальної юстиції, де до «класичних» англо-американської, континентальної, скандинавської та азіатської моделей додано перехідну (транзитну) модель, яка

властива країнам пострадянського простору, зокрема і Україні.

Переглянуто принципи ювенальної юстиції. Проведено власну систематизацію принципів функціонування та розвитку ювенальної юстиції. Для зручності сприйняття та упорядкування всього масиву принципів їх поділено на два основні блоки (групи): загальні принципи (загальноправові, міжгалузеві і галузеві) та спеціальні принципи (основні (керівні), конкретно-функціональні та специфічні). Надано визначення принципів адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку ювенальної юстиції як закріплених в адміністративно-правових нормах основоположних засад, керівних ідей, які відбивають сутність і специфіку публічного адміністрування та правосуддя у справах про адміністративні правопорушення у вказаній сфері правовідносин. Перелік цих принципів розподілено на три групи: організаційно-забезпечувальні, функціональні та адміністративно-юрисдикційні.

Надано загальну характеристику адміністративно-правового механізму у сфері функціонування ювенальної юстиції, підкреслено його регулятивну (забезпечувальну, комунікативну та перспективну) та правоохоронну функції. Серед іншого розкрито його взаємозв’язок з публічним адмініструванням, правосуддям щодо дітей, відмінності від інших видів правових механізмів забезпечення ювенальної юстиції тощо. У структурі цього механізму виділено інституційну, нормативну та функціональну складові.

З урахуванням світового досвіду встановлено особливості адміністративно-правового регулювання функціонування ювенальної юстиції. Акцентовано увагу на принципових аспектах законодавчого регулювання відносин у сфері ювенальної юстиції в інших країнах світу: наголошено, що витоки такого регулювання беруть початок із законодавства про права дитини та їх забезпечення; відокремлені закони про ювенальну юстицію мають неоднакову правову природу та сферу регулювання. Обґрунтовується доцільність прийняття більш досконалого закону «Про забезпечення прав дитини в Україні» (замість Закону України «Про охорону дитинства»), який би

включав розширений перелік прав дитини, адміністративно-правові (судові та позасудові) засоби їх забезпечення, правові гарантії захисту дитини від шкідливого впливу негативних факторів соціального середовища, а також закону «Про ювенальну юстицію». В авторських пропозиціях останній правовий акт має поглинути Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» і включати низку нових положень, які б створили адміністративно-правові передумови функціонування ювенальної юстиції в країні.

Представлено перспективну модель системи суб'єктів ювенальної юстиції. Аргументовано доцільність реформування Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх (тимчасового консультативно-дорадчого органу) у Міжвідомчу координаційну раду з питань ювенальної юстиції (орган, що діє на постійній основі), утворення таких нових спеціальних суб'єктів системи ювенальної юстиції, як-от: Уповноважений Верховної Ради України з прав дитини, Координаційний центр ювенальної юстиції та превенції, територіальні координаційні ради з питань ювенальної юстиції, мультидисциплінарні ювенальні команди, дитячі центри соціалізації, громадсько-профілактичні центри.

Окреслено сучасні організаційно-правові проблеми статистичного аналізу процесів ювенальної деліктності в Україні. Запропоновано створити єдину інформаційно-аналітичну систему ювенальної юстиції, яка повинна включати: базу даних ювенальної статистики, поєднану з інформаційними ресурсами (реєстрами) прокуратури, поліції, судової влади; базу адміністративних даних щодо неповнолітніх, які перебувають у контакті з законом.

Сформовано бачення ювенальної превенції у системі забезпечення прав дитини та ювенальній юстиції. Обґрунтовано необхідність формування системи ювенальних технологій на основі адміністративно-правового забезпечення комплексу заходів превентивного догляду за дитиною з проблемами поведінки, які є заходами адміністративно-правового втручання, що включатимуть освітню підтримку, охорону здоров'я, соціальні, психологічні та інші послуги

як для дитини, так і для її батьків (осіб, які їх замінюють), для досягнення дитиною позитивних змін у її поведінці, відволікання від асоціальних звичок та схильностей, створення умов її потрібної соціалізації.

Наголошено, що окремі напрями реформування ювенальної юстиції (правосуддя, «дружнього до дітей») має досягатися завдяки поєднанню норм кримінального процесуального права та механізму адміністративно-правового регулювання забезпечення такої спеціалізації. Зокрема, це стосується створення адміністративно-правових передумов для ювенальної спеціалізації суддів окремих учасників кримінального провадженні; з'ясування умов життя та виховання неповнолітнього учасника кримінального провадження тощо.

Дається поняття реабілітації дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, під якою пропонується розуміти систему організаційно-правових, контрольно-наглядових, медичних, психологічних, педагогічних, освітніх, соціально-побутових заходів, спрямованих на сприяння виправленню та соціальній адаптації неповнолітнього правопорушника шляхом перевиховання, ресоціалізації, включаючи формування в нього почуття гідності та усвідомлення цінності особистості, а також виховання поваги до прав інших людей, відновлення порушених сімейних комунікацій, підтримання соціальної та матеріальної незалежності, з метою запобігання повторних правопорушень з боку такої особи. В межах модернізації адміністративно-правової реабілітації цієї категорії дітей пропонується розвивати в межах напряму «громадська підтримка» новітні організаційно-правові форми соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками (громадсько-профілактичні центри), включити до проекту Закону «Про ювенальну юстицію», систему основних видів мультимодальних реабілітаційних програм для дітей, які потрапили у конфлікт із законом тощо.

Дістало подальшого розвитку уявлення про інститут адміністративної відповідальності у системі ювенальної юстиції. Він має подвійну природу: по-перше, це особлива правова форма реакції держави на адміністративні правопорушення з боку дитини, яка полягає в сукупності встановлених

державою матеріальних і процесуальних правових норм з метою спонукання неповнолітнього правопорушника заходами виховного чи примусового характеру до належної поведінки; по-друге, це один із засобів гарантування належної, законної та професійної діяльності посадових осіб та інших фізичних і юридичних осіб щодо прав та інтересів дітей у правовідносинах, що виникають у сфері ювенальної юстиції. Підготовлено пропозиції з приводу удосконалення адміністративного законодавства щодо захисту прав неповнолітніх, які притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень (зокрема, можливості звільнення неповнолітнього порушника від адміністративної відповідальності при малозначності адміністративного правопорушення; обставин, які враховуються при накладенні стягнення чи застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення до неповнолітніх; запровадження реалізації «реверсивного штрафу» для неповнолітніх правопорушників і т. ін.).

***Ключові слова:*** адміністративно-правові засади; дитина; неповнолітній; права дитини; забезпечення прав дітей; складні життєві обставини; правопорушення; дитина в конфлікті із законом; ювенальна юстиція; ювенальна превенція; правосуддя, дружнє до дитини; реабілітація дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

## SUMMARY

**Veselov M. Yu. Administrative and legal groundwork for the functioning of juvenile justice in the system of ensuring children's rights in Ukraine.** – *Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.*

The thesis for a degree of Doctor of Juridical Sciences in the specialty 12.00.07 «Administrative Law and Process; Financial Law; Informational Law». – Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine; State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, 2020.

The dissertation is one of the complex scientific works investigating at the monographic level the system block of questions concerning administrative and legal principles of functioning of juvenile justice in the system of ensuring children's rights in Ukraine.

The development of the object and subject of research involves the substantiation of the statement that the institution of ensuring children's rights in the conceptual sense should be built on the principle of «subsidiarity». Such an approach to ensuring the rights and freedoms of children should provide a regime of balanced legal regulation and influence (intervention) of state bodies and society in juvenile relations to create or maintain appropriate living conditions and development of a child, protection of child's rights and freedoms, timely correlation of negative factors affecting the socialization of a child, so that with age he or she can fully assume the obligations as a full member of society. The work presents an updated vision of the main features of ensuring the rights, freedoms and interests of children relevant in today's conditions (it is the result of the evolution of human rights; it is enshrined in positive law as a manifestation of the will of the state; provides several levels of implementation; priority of children's rights; systemic; integrity; discreteness, etc.).

The analysis of legal acts and consideration of age, mental and social factors contributed to the formation of the idea of correlation of basic juvenile legal concepts and terms (child, juvenile, minor). In the author's vision, the understanding of «child» is identical to the term «minor». In addition, it is assumed that the term «juvenile» has two meanings: general and special.

The concept of the system of children's rights is enhanced; it is considered to be the historically and traditionally determined set of primary and composite elements (forms/institutions), which are related in organizational and legal ways and united by a single goal – creating the necessary conditions for the implementation, protection and restoration of the rights of persons under 18 years. The author introduces the vision of the structural and elemental composition of the system of ensuring children's rights which is formed by the primary elements (the child, his or her legal status, etc.); components of a more complex level (forms or institutions); combinatorics of elements grouped by areas of public administration.

The integral part of the work is the development of the idea of the praxeological dimension of juvenile justice and its place in the system of ensuring children's rights. It is proved to be a social and legal institution that transcends criminal justice and forms a specialized system of justice concerning children and for children, as well as a set of legal mechanisms, medical and social, psychological, pedagogical and rehabilitation procedures and programs designed to ensure rights, freedoms and legitimate interests of children in difficult life circumstances, which is implemented by the system of state and non-state bodies.

The essential features of the evolution process of juvenile justice are outlined: assimilation; integration; cycle. The periodization of the historical development of the institute of juvenile justice in the Ukrainian lands is proposed. Unlike other research the offered periodization emphasizes historical factors that have an administrative and legal context (in the modern sense of this category).

The author presents an improved classification of modern basic models of juvenile justice, where the existing Anglo-American, Continental, Scandinavian and Asian models are supplemented by a transitional model typical for the post-Soviet countries, including Ukraine.

The principles of juvenile justice are revised. The author provides his own systematization of the principles of functioning and development of juvenile justice. For convenience of perception and ordering of the whole array of principles, they are divided into two main blocks (groups): general principles (common law, intersectoral

and sectoral) and special principles (basic (guiding), specific-functional and specific). The principles of administrative and legal support of the functioning and development of juvenile justice are defined as fundamental principles, guiding ideas enshrined in the administrative and legal norms and reflecting the nature and specifics of public administration and justice in cases of administrative offenses in this area. These principles are divided into three groups: organizational and support, functional and administrative, and jurisdictional.

The work characterizes the administrative and legal mechanism of juvenile justice functioning, and emphasizes the regulative (security, comunicative and perspective) and law enforcement functions. Among other things, it is considered in the relationship with public administration, juvenile justice; its differences from other types of legal mechanisms for juvenile justice are revealed. The structure of this mechanism encompasses institutional, regulatory and functional components.

Taking into account the world experience, the peculiarities of administrative and legal regulation of the functioning of juvenile justice are defined. Emphasis is placed on the fundamental aspects of legislative regulation of relations in the field of juvenile justice in other countries: the author argues that the foreign regulations originate from the legislation on children's rights and their provision; separate laws on juvenile justice have different legal nature and scope of regulation. The expediency of adopting an enhanced law «On ensuring the rights of a child in Ukraine» (instead of the Law of Ukraine «On Child Protection») as well as the law «On juvenile justice» is substantiated. The former would include an expanded list of children's rights, administrative and legal (judicial and extrajudicial) means of ensuring them, legal guarantees to protect the child from harmful effects of negative factors of the social environment; the latter should absorb the Law of Ukraine «On children's affairs bodies and services and special institutions for children» and include a number of new provisions that would create administrative and legal preconditions for the functioning of juvenile justice in the country.

A perspective model of the system of subjects of juvenile justice is presented. The research asserts the necessity to reform the Interdepartmental Coordination

Council for Juvenile Justice as a temporary advisory body into a body operating on a permanent basis, as well as to form new special entities of the juvenile justice system, such as: Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Children's Rights, Coordination Center for Juvenile Justice and Prevention, territorial coordination councils for juvenile justice, multidisciplinary juvenile teams, children's socialization centers, community prevention centers.

Modern organizational and legal problems of statistical analysis of juvenile delinquency processes in Ukraine are outlined. It is proposed to create a single information-analytical system of juvenile justice, which should include: a database of juvenile statistics combined with information resources (registers) of the prosecutor's office, police, judiciary; database of administrative data on minors in contact with the law.

The thesis provides a vision of juvenile prevention in the system of ensuring the rights of the child and juvenile justice. The necessity to form a system of juvenile technologies is affirmed. It would be based on administrative and legal provision of a set of preventive measures for care for child with behavioral problems – they are measures of administrative and legal intervention, including educational support, health care, social, psychological and other services for children, and for their parents (persons who replace them), to achieve positive changes in the child's behavior, distract from antisocial habits and tendencies, create conditions for proper socialization.

It is highlighted that certain areas of reform of child-friendly criminal justice are to be achieved through a combination of criminal procedural law and the mechanism of administrative and legal regulation of such specialization. In particular, this concerns the creation of administrative and legal preconditions for the juvenile specialization of judges as individual participants in criminal proceedings; clarification of living conditions and upbringing of a minor participant in criminal proceedings, etc.

The concept of rehabilitation of a child in conflict with the law is given. It is refferred to as a system of organizational and legal, control, medical, psychological,

pedagogical, educational, social and domestic measures aimed at promoting the correction and social adaptation of a juvenile offender through re-education, resocialization, including the formation of a sense of dignity and awareness of the value of the individual, as well as fostering respect for the rights of others, restoring broken family communications, maintaining social and material independence, in order to prevent recidivism by such a person. As part of the modernization of administrative and legal rehabilitation of this category of children, it is proposed to develop new organizational and legal forms of social work with juvenile offenders (public prevention centers), to include a system of basic multimodal rehabilitation programs for children in conflict with the law to the draft Law «On Juvenile Justice» etc.

The idea of the institution of administrative responsibility in the system of juvenile justice is further developed. It has a dual nature: first, it is a special legal form of state response to administrative offenses by the child, which consists of a set of substantive and procedural legal norms established by the state in order to induce a juvenile offender by educational or coercive measures; secondly, it is one of the means of guaranteeing the proper legal and professional activity of officials and other individuals and legal entities regarding the rights and interests of children in legal relations arising in the field of juvenile justice. Proposals have been prepared to improve the administrative legislation on the protection of the rights of minors prosecuted for committing administrative offenses (in particular, the possibility of releasing a juvenile offender from administrative liability in case of insignificant administrative offense; circumstances taken into account when imposing penalties or juveniles; the introduction of a «reversible fine» for juvenile offenders, etc.).

***Key words:*** administrative and legal groundwork, child, minor, child rights, ensuring children's rights, difficult life circumstances, offense, child in conflict with the law, juvenile justice, juvenile prevention, child-friendly justice, rehabilitation of children in difficult life circumstances.

# СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

***Праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:***

1. Веселов М. Ю. Ювенальна юстиція у системі забезпечення прав дітей: адміністративно-правові засади: монографія. Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2020. 444 с.

2. Веселов М., Іщенко І. Міжнародна практика діяльності поліції у сфері ювенальної превенції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2018. № 2 (107). С. 12–16.

3. Веселов М. Адміністративно-деліктне забезпечення безпеки дітей-пасажирів у дорожньому русі. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 4. С. 117–120.

4. Веселов М. Ю. Основні напрями дослідження системи забезпечення прав дітей. *Правова позиція*. 2019. № 2 (23). С. 15–20. DOI: 10.32836/2521-6473-2019-2-15–20.

5. Користін О. Є., Веселов М. Ю. Теоретико-методологічні засади щодо концептуалізації інституту забезпечення прав дітей. *Наука і правоохорона*. 2019. № 1 (43). С. 91–99.

6. Веселов М. Ю. Сучасні парадигми та моделі ювенальної юстиції. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 149–157. DOI: 10.21564/2414-990x.146.174553.

7. Веселов М. Ю., Гаврилюк М. Ю. Правовий статус особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності у кримінальному провадженні. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 105–115. DOI: 10.33766/2524-0323.86.105-115.

8. Веселов М. Інститут адміністративної відповідальності у системі ювенальної юстиції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. *Серія. Юридичні науки.* 2019. № 5 (106). С. 49–63. DOI: 10.31617/zt.knute.2019(106)05.

9. Веселов М. Ю. Принципи адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку ювенальної юстиції. *Проблеми законності*. 2019.

Вип. 147. С. 187–196. DOI: 10.21564/2414-990x.147.178179.

10. Веселов М. Ю. Адміністративно-правове забезпечення «ювенальної» спеціалізації учасників кримінального провадження. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 81–92. DOI: 10.33766/2524-0323.88.81-92.

11. Веселов М. Ю. Адміністративно-правова концепція реабілітації дітей, що потрапили у конфлікт із законом. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 2. С. 158–161. DOI: 10.32850/sulj.2019.4.2.34

12. Веселов М. Захист прав неповнолітніх під час притягнення до адміністративної відповідальності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. *Серія. Юридичні науки*. 2020. № 1 (108). С. 73–84. DOI: https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(108)08.

13. Веселов М. Ю. Адміністративно-правовий механізм забезпечення функціонування ювенальної юстиції. *Наука і правоохорона*. 2020. № 1 (43). С. 23–31.

14. Веселов М. Ю. Ювенальна превенція в системі ювенальної юстиції. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1 (70). С. 98–104. DOI: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-70-1-98-104.

15. Веселов М. Ю. Превентивні заходи у правовій доктрині ювенальної юстиції. *Економічна теорія та право*. 2020. № 1 (40). С. 127–141. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-127.

16. Веселов М. Ю. Адміністративно-правове регулювання функціонування ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей. *Правові горизонти*. 2020. № 20 (33). С. 77–81. DOI: http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i20.p77.

17. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування системи суб'єктів ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 2 (8). С. 47–57. DOI: 10.32689/2617-9660-2020-2(8)-47-57.

18. Veselov M., Chabanenko D. Delictological characteristic of personality of juvenile offender. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 2-2 (36).

Р. 37–40.

19. Веселов М. Ю., Мураховська Г. А. Сучасні проблеми статистичного аналізу ювенальних правопорушень в Україні. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 1. С. 19–23.

20. Веселов Н. Ю. Субсидиарный подход обеспечения прав, свобод и интересов детей. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D, Экономические и юридические науки.* 2019. № 6. С. 131–138.

21. Веселов М. Проблемні питання ювенально-правової термінології. *Visegrad Jurnal on Human Rights*. 2019. № 3. Vol. 1. С. 64–69.

22. Веселов Н. Ю. Биологические, психологические и социальные факторы правового концепта «ребенок». *Studia Humanitatis. Международный электронный научный журнал*. 2019. № 2. URL: http://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/veselov.pdf.

23. Веселов Н. Ю. Ювенальная юстиция в системе обеспечения прав детей. *Вестник Казахского нац. ун-та им. Аль-Фараби. Серия юридическая*. 2019. № 3 (91). С. 42–52. DOI: 10.26577/JAPJ-2019-3-j5.

24. Веселов Н. Ю. Административно-правовая составляющая выяснения условий жизни и воспитания несовершеннолетнего участника уголовного производства. *Юридические науки и образование*. 2019. № 61. С. 53–62. DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2019.61.53-62.

25. Веселов Н. Взгляд на историю развития ювенальной юстиции в контексте современного административно-правового регулирования. *Научный вестник Академии Полиции*. 2019. № 3(23). С. 146–155.

26. Веселов Н. Ю. Систематизация принципов функционирования и развития ювенальной юстиции. *Труды Академии МВД Республики Таджикистан*. 2019. № 4 (44). С. 38–47.

27. Веселов Н. Ю. Сравнительно-правовой анализ зарубежного законодательства в сфере ювенальной юстиции. *Юридические науки и образование*. 2020. № 62. С. 43–53. DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2020.62.43-53.

***Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:***

28. Веселов М. Ю. Соціально-правове середовище функціонування системи забезпечення прав дитини. *Правове життя сучасної України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.): у 2 т. / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 1. С. 62–64.

29. Користін О. Є., Веселов М. Ю. Щодо питань соціально-правового феномену: права дітей та їх забезпечення. *Національна поліція України: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 17 трав. 2019 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2019. С. 89–92.

30. Веселов М. Ю. Ціннісно-нормативний напрям дослідження системи забезпечення прав дітей. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 18 трав. 2019 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2019. С. 78–81.

31. Веселов М. Ю. Статистичний аналіз ювенальної деліктності: поняття, значення та проблеми здійснення. *Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 трав. 2019 р.). Одеса, 2019. С. 33–35.

32. Веселов Н. Ю., Байдак Ж. В. Отдельные вопросы межотраслевого урегулирования обеспечения прав детей в уголовном производстве. *Теоретико-прикладные вопросы развития досудебного производства по уголовным делам на современном этапе*: сб. ст. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Новополоцк, 26–27 сент. 2019 г.): в 2 т. Новополоцк: Полоц. гос. ун-т, 2019. Т. 2. С. 28–36.

33. Веселов Н. Ю., Гаврилюк М. Ю. Правовой статус лица, в отношении которого предполагается применение принудительных мер воспитательного характера. *Теоретико-прикладные вопросы развития досудебного производства по уголовным делам на современном этапе*: сб. ст. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Новополоцк, 26–27 сент. 2019 г.): в 2 т. Новополоцк: Полоц. гос. ун-т, 2019. Т. 2. С. 36–43.

34. Веселов М. Ю., Гаврилюк М. Ю. Проблемні питання правового регулювання та практики здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. *Актуальні питання досудового розслідування*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 11 жовтн. 2019 р.). Кривий Ріг, 2019. С. 90–93.

35. Веселов М. Ю. Адміністративна відповідальність неповнолітніх: проблеми правового регулювання та правозастосування. *Транспортна безпека: правові та організаційні аспекти*: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 12 лист. 2019 р.). Кривий Ріг, 2019. С. 56–61.

36. Веселов М. Ю. Судовий збір та ювенальна юстиція. *Актуальні питання адміністративного права та процесу*: матеріали V Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Кривий Ріг, 29 листоп. 2019 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2020. С. 45–49.

37. Веселов М. Ю. Функції адміністративно-правового механізму функціонування ювенальної юстиції. *Захист прав людини в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції: проблеми, здобутки, перспективи*: матер. кругл. столу (м. Маріуполь, 13 груд. 2019 р.). Маріуполь: ДонДУУ, 2019. С. 22–25.

38. Веселов М. Ю. Інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування ювенальної юстиції. *Інформаційна безпека в діяльності поліції*: матеріали наук.-практ. семінару (м. Кривий Ріг, 03 квіт. 2020 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2020. С. 21–23.

39. Веселов М. Ю. Законопроект «Про ювенальну юстицію» – передумова кращого забезпечення прав та інтересів дитини в Україні. *Гарантії забезпечення прав і свобод людини: національний та міжнародний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Біла Церква, 08-09 квіт. 2020 р.). Біла Церква, 2020. С. 21–25.

40. Веселов Н. Ю. Административно-правовые предпосылки ювенальной специализации адвокатов в уголовном производстве. *Борьба с преступностью: теория и практика*: тезисы докладов VIII Междунар. науч.-практ. конф. (г. Могилев, 23 апр. 2020 г.). Могилев: Могилевский ин-т МВД, 2020. С. 373–

376.

41. Веселов М. Ю. Звільнення неповнолітніх від адміністративної відповідальності. *Національна поліція України: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 24 квіт. 2020 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2020. С. 51–52.

42. Веселов Н. Ю. Семантико-правовой анализ терминов «предупреждение», «профилактика», «превенция» в контексте исследования ювенальной юстиции. *Правовая культура в современном обществе*: сб. науч. статей / редкол.: И. А. Демидова (отв. ред.) и др. Могилев : Могилев. ин-т МВД, 2020. С. 51–56.

***Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:***

43. Веселов М. Ю., Коваленко П .О., Устименко А. В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: порівняльний аналіз міжнародного і національного (українського) правового регулювання. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2016. № 3 (14). С. 83–87.

# ЗМІСТ

**ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ** ……...…….. 21

**ВСТУП** ……... 23

**Розділ 1 Теоретико-методологічні засади забезпечення прав дітей** .. 38

1.1 Концептуалізація інституту забезпечення прав, свобод та інтересів дітей у сучасних умовах ……..... 38

1.2 Соціально-біологічний та правовий контекст основних категорій та понять інституту забезпечення прав дітей ……...……. 59

1.3 Поняття системи забезпечення прав дітей та напрями її дослідження …….…..... 76

Висновки до розділу 1 ……..…….. 89

**Розділ 2 Ювенальна юстиція в системі забезпечення прав дітей** ……..…. 92

2.1 Праксеологічний вимір ювенальної юстиції та її місце в системі забезпечення прав дітей …….. 92

2.2 Історія розвитку ювенальної юстиції: адміністративно-правовий контекст ……...… 104

2.3 Сучасні світові моделі функціонування ювенальної юстиції …..… 122

2.4 Принципи функціонування ювенальної юстиції ……...… 130

2.4.1 Система принципів функціонування та розвитку ювенальної юстиції …… 130

2.4.2 Принципи адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку ювенальної юстиції ……...… 136

Висновки до розділу 2 ……..… 147

**Розділ 3 Адміністративно-правовий механізм функціонування ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей** ……...… 150

3.1 Загальна характеристика адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування ювенальної юстиції ……..……...… 150

3.2 Особливості адміністративно-правового регулювання функціонування

ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей …… 162

3.3 Адміністративно-правові засади функціонування системи суб'єктів ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей …… 179

3.4 Інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування ювенальної юстиції …… 195

Висновки до розділу 3 …… 205

**Розділ 4 Пріоритетні напрями реалізації ювенальної юстиції в системі забезпечення прав дітей** ……..… 208

4.1 Ювенальна превенція в системі ювенальної юстиції ……...… 208

4.2 Адміністративно-правові передумови забезпечення прав та найкращих інтересів дитини в ювенальному правосудді ……..……...…… 227

4.3 Адміністративно-правові засади реабілітації дітей, які потрапили в конфлікт із законом ……...… 252

4.4 Інститут адміністративної відповідальності в системі забезпечення прав дітей …… 269

Висновки до розділу 4 ……..… 284

**ВИСНОВКИ** ……...…… 291

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ** ……...… 307

**ДОДАТКИ** ……...…… 348

# ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

| | |
|---|---|
| ВРУ | – Верховна Рада України |
| ВООЗ | – Всесвітня організація охорони здоров’я |
| ВССУ | – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ |
| ВУЦК | – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет |
| ГПУ | – Генеральна прокуратура України (з вересня 2019 р. Офіс Генерального прокурора) |
| ДКВСУ | – Державна кримінально-виконавча служба України |
| ДССУ | – Державна служба статистики України |
| ЄС | – Європейський Союз |
| ЄСПЛ | – Європейський суду з прав людини |
| ЗУ | – Закон України |
| ЗМІ | – засоби масової інформації |
| КВК України | – Кримінально-виконавчий кодекс України |
| КЗпП України | – Кодексу законів про працю України |
| КМУ | – Кабінет Міністрів України |
| КК України | – Кримінальний кодекс України |
| КПК України | – Кримінальний процесуальний кодекс України |
| КУпАП | – Кодекс України про адміністративні правопорушення |
| МКР | – Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх |
| МКРЮЮ | – Міжвідомча координаційна рада з питань ювенальної юстиції |
| МВС | – Міністерство внутрішніх справ України |
| МОЗ | – Міністерство охорони здоров’я України |
| МОН | – Міністерство освіти та науки |
| Мін’юст України | – Міністерство юстиції України |
| НК | – Народний Комісаріат |
| ОВС | – органи внутрішніх справ |
| ООН | – Організація Об’єднаних Націй |
| ПДР | – Правила дорожнього руху |
| РНК | – Рада народних комісарів |
| РРФСР | – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка |
| СІЗО | – слідчий ізолятор |
| СК України | – Сімейний кодекс України |
| СРСР | – Союз Радянських Соціалістичних Республік або Радянський Союз |
| США | − Сполучені Штати Америки / Сполучені штати |
| ТКРЮЮ | – територіальна координаційна рада з питань ювенальної юстиції |

| | |
|---|---|
| УСРР (УРСР) | – Українська Соціалістична Радянська Республіка (з 30 січня 1937 року – Українська Радянська Соціалістична Республіка) |
| ЦВК | – Центральний виконавчий комітет |
| ЦНБВПД | – центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги |
| ЦСПРД | – центр соціально-психологічної реабілітації дітей |
| ЦК України | – Цивільний кодекс України |
| ЮНІСЕФ | – Дитячий фонд ООН (англ. United Nations Children's Fund) |

# ВСТУП

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** На сьогодні питання у сфері ювенальної юстиції привертають до себе все більше уваги з боку міжнародної спільноти, українського суспільства та держави. Такий соціальний резонанс у контексті зазначеної тематики зумовлений тим, що ці правовідносини одночасно є частиною двох важливих напрямів державної політики – «антидевіантної» та «правозахисної» – в частині забезпечення прав, свобод та інтересів дитини. Проблеми, що існують у наведених сферах суспільних відносин, викликають занепокоєння і вимагають дієвих заходів комплексного реагування. Підтвердженням цього є статистичні звіти та дані соціальних опитувань про стан правопорушень серед дітей, віктимізації та інших проявів соціальної дезадаптації неповнолітніх осіб. За офіційними даними Уряду України, у нашій державі щороку більш як 6,5 тис. неповнолітніх учиняють кримінальні правопорушення, стосовно яких виноситься понад 3 тис. вироків. Значною залишається частка тяжких та особливо тяжких злочинів, за вчинення яких засуджено більш ніж половину всіх неповнолітніх. 80 % опитаних у межах цього дослідження респондентів стан забезпечення прав дитини в Україні, яка потрапила у конфлікт з законом, вважають незадовільним.

Водночас система реагування на ці соціальні виклики з боку держави не має належної адміністративно-правової організації. Домінантний, наразі, в країні кримінально-правовий (переважно каральний) підхід до вирішення проблем делінквентності серед дітей дуже формально враховує їхні інтереси та має ретроспективний характер. Існують численні системні вади адміністративно-правового регулювання, недоліки організації та недостатня ефективність функціонування інституцій забезпечення прав дітей у нашій державі, особливо тих, які потрапили в конфлікт чи контакт із законом. Тож реформування системи ювенальної юстиції зумовлене не лише доцільністю покращання форм кримінального правосуддя, а й необхідністю вдосконалення адміністративно-правових механізмів функціонування ювенальної превенції та юстиції щодо дітей на засадах забезпечення їхніх прав шляхом виконання

програм профілактики правопорушень, здійснення ефективних заходів реабілітації та соціальної адаптації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом.

Теоретичне підґрунтя дослідження склали наукові здобутки та погляди багатьох учених. У з'ясуванні питань загальнотеоретичного характеру та методології дослідження приділено увагу працям знаних вчених у галузі філософії та соціології (І.В. Блауберг, І.І. Загарницька, Т.М. Котарбінський, Е.Г. Юдін), психології (Р.І. Благута, О.Ю. Клименко), педагогіки (Ж.В. Петрочко, І.П. Рогальська), теорії держави та права (Г.Л. Грігорова, Н.В. Крестовська, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, С.П. Погребняк, О.В. Пушкіна, П.М. Рабінович, М.В. Цвік), кримінології та кримінального права (І.О. Бандурка, В.М. Бесчастний, В.М. Бурдін, М.Г. Вербенський, О.Г. Кулик, П.І. Люблінський, В.А. Мисливий, А.А. Музика, Є.С. Назимко).

Адміністративно-правове спрямування предмета дослідження забезпечено аналізом здобутків провідних учених-адміністративістів: В.Б. Авер'янова, С.М. Алфьорова, О.Ф. Андрійко, А.І. Берлача, Л.Р. Білої-Тіунової, Ю.П. Битяка, С.С. Вітвіцького, В.М. Гаращука, Т.О. Гуржія, Р.А. Калюжного, С.В. Ківалова, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.Є. Користіна, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінного, Я.В. Лазура, Р.С. Мельника, О.В. Негодченка, Є.В. Петрова, Н.П. Свиридюк, О.І. Харитонової.

Вагомий внесок щодо розуміння окремих аспектів забезпечення прав дітей та місця ювенальної юстиції в цій сфері правовідносин зробила низка вітчизняних науковців, таких як: Я.М. Квітка, Л.О. Кожура, Н.В. Коломоєць, Т.Г. Корж-Ікаєва, В.О. Левченко, Н.В. Лесько, О.В. Максименко, О.О. Навроцький, Р.М. Опацький, Н.М. Опольська, Н.В. Ортинська, Є.П. Филипенко, а також зарубіжних вчених, поміж них: О.С. Автономов, У. Бартон, Дж. Баттс, Г. Бейзмор, Дж. Бернард, К. Валлет, Дж. Ван Буерен, К. Гамільтон, К. Гесс, І. Дандуранд, Л. Дейн, Р. Дізлі, Н. Кантвелл, Н.І. Кудрявцева, М. Курличек, Д. О'Махоні, Дж. Мансі, К. Манфреді, Г. Мартін, І.І. Мартінович, М.П. Мелешко, Е.Б. Мельникова, Д. Мірс,

Т.Ю. Новікова, І.В. Предеїна, Л. Раймонд, Е. Скелтон, А. Сколнік, Т.О. Смагіна, К.І. Смеловцев, Н.Т. Сопубекова, О.М. Ярмоц та інші фахівці.

Зі свого боку, Н.В. Ортинська здійснила комплексний теоретико-правовий аналіз складу правового статусу неповнолітнього, включивши до нього забезпечувальні елементи як передумови для реалізації його прав та обов'язків. У дослідженні О.О. Навроцького права дитини розглянуто як об'єкт адміністративно-правових відносин; розкрито сутність і запропоновано класифікацію адміністративно-правових гарантій забезпечення прав дитини в Україні, утім, поза належною увагою залишилися права дітей, які потрапили в конфлікт із законом. Н.В. Крестовська запропонувала плюралістичну (що не обмежується лише правосуддям) уніфіковану модель ювенальної юстиції, але це лише заклало теоретичне підґрунтя для подальшого реформування законодавства на галузевому рівні в цій сфері. Предметом досліджень Є.С. Назимка та І.О. Бандурки стали кримінально-правовий захист дитинства в Україні та інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві. Увага В.О. Левченко, Т.Ю. Новікової, О.М. Ярмоц була зосереджена переважно на адміністративно-правових засадах побудови ефективної системи органів ювенальної юстиції.

Але, попри наявні здобутки, з'ясування та вирішення проблем забезпечення прав дитини у сфері ювенальної юстиції в контексті адміністративно-правового дослідження на монографічному рівні в Україні дотепер не проводилося. Зокрема, наразі дискусійним залишається питання переліку завдань та змістовного наповнення ювенальної юстиції; немає концептуального розуміння місця цього інституту в системі забезпечення прав дитини; не сформовано чіткого уявлення про адміністративно-правовий механізм забезпечення функціонування ювенальної юстиції та окремих її інституцій (напрямів реалізації) тощо. Усе це зумовлює актуальність обраної для дослідження теми.

*Емпіричну основу дослідження* становлять: аналітичні та методичні матеріали міжнародних, національних та зарубіжних інституцій (зокрема,

критерії розроблення та оцінювання програм правосуддя щодо неповнолітніх Управління ООН з наркотиків та злочинності, щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні за 2019 р., річний звіт Управління ювенальної юстиції та запобігання правопорушенням США за 2018 р.); матеріали правозастосовної, зокрема судової, практики (опрацьовано звітність оформлених з 01.01.2019 до 18.10.2019 (у межах України) працівниками патрульної поліції адміністративних правопорушень стосовно неповнолітніх та понад 40 матеріалів про адміністративні правопорушення щодо неповнолітніх, складених поліцією м. Кривий Ріг за цей же період; проаналізовано понад сотню постанов судів у справах про адміністративні правопорушення, рішення Європейського суду з прав людини: Справа «Бацаніна проти Росії», Справа «М. Р. та Д. Р. проти України» тощо); статистичні дані державних установ (огляди даних про стан здійснення правосуддя за 2014–2018 рр., бюлетені Державної служби статистики про адміністративні правопорушення за 2016–2018 рр., єдині звіти Офісу Генерального прокурора про кримінальні правопорушення по державі та про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2017–2019 рр.); результати анкетування фахівців у сфері ювенальної юстиції (520 респондентів).

*Нормативно-правову основу дослідження* становлять законодавство України, міжнародно-правові та окремі нормативні акти зарубіжних країн у сфері забезпечення прав дитини та ювенальної юстиції.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.** Актуалізація теоретичних та прикладних проблем, які розв'язуються в дисертації, корелюється із завданнями Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 р., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 453; Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 р., затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р; Стратегії розвитку органів

системи МВС на період до 2020 р., затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 1023-р; Плану заходів реалізації Стратегії розвитку органів МВС на період до 2020 р., затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 693-р; Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр., затвердженого наказом МВС України від 16.03.2015 № 275.

Тема дисертації затверджена вченою радою Донецького юридичного інституту МВС України (протокол від 29.05.2019 № 10).

**Мета та завдання дослідження відповідно до предмета та об'єкта дослідження.** *Мета* роботи полягає в розробленні методологічних засад щодо комплексного розв'язання науково-прикладної проблеми адміністративно-правового функціонування ювенальної юстиції в системі забезпечення прав дітей в Україні з урахуванням сучасних соціальних реалій та кращих світових практик у цій сфері. Мета дослідження зумовила постановку таких основних *завдань*:

– визначити концептуальні засади інституту забезпечення прав, свобод та інтересів дітей у сучасних умовах;

– з'ясувати соціально-біологічний та правовий контекст основних понять і термінів інституту забезпечення прав дітей;

– розкрити поняття системи забезпечення прав дітей та окреслити напрями її дослідження;

– сформувати уявлення про праксеологічний вимір ювенальної юстиції та її місце в системі забезпечення прав дітей;

– сформувати уявлення про історичну еволюцію ювенальної юстиції;

– проаналізувати та розширити уявлення про сучасні моделі ювенальної юстиції;

– проаналізувати систему принципів ювенальної юстиції та окреслити принципи адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку ювенальної юстиції;

– надати загальну характеристику адміністративно-правовому механізмові забезпечення функціонування ювенальної юстиції;

– визначити особливості адміністративно-правового регулювання функціонування ювенальної юстиції;

– визначити адміністративно-правові засади функціонування системи суб'єктів ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей;

– проаналізувати стан інформаційно-аналітичного забезпечення функціонування ювенальної юстиції;

– визначити адміністративно-правові передумови удосконалення ювенальної превенції у системі ювенальної юстиції;

– обґрунтувати пріоритетні адміністративно-правові напрями щодо передумов забезпечення прав дітей у системі ювенального судочинства;

– з'ясувати адміністративно-правові засади реабілітації дітей, що потрапили у конфлікт із законом;

– установити роль і особливості реалізації інституту адміністративної відповідальності в системі забезпечення прав дітей та сформулювати обґрунтовані пропозиції із вдосконалення адміністративно-правового законодавства щодо забезпечення прав дітей у сфері ювенальної юстиції.

*Об'єктом дослідження* є публічно-правові відносини, що виникають у процесі забезпечення прав дитини.

*Предметом дослідження* є адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції в системі забезпечення прав дітей в Україні.

**Методи дослідження.** Методологічне забезпечення дисертаційного дослідження зумовлене його метою та завданнями й базується на використанні сукупності загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, що забезпечило повноту та достовірність отриманих результатів.

Методологічну основу роботи заклали системно-структурний метод та метод сходження від абстрактного до конкретного. У поєднанні з методом аналізу вони стали дієвим інструментом у дослідженні теоретико-

методологічних засад забезпечення прав дітей (розділ 1), визначенні місця ювенальної юстиції в системі такого забезпечення (підрозділ 2.1), з'ясуванні адміністративно-правових передумов забезпечення прав та найкращих інтересів дитини у кримінальному ювенальному судочинстві, під час реабілітації дітей, які потрапили в конфлікт із законом (підрозділи 4.2, 4.3), у адміністративно-деліктних провадженнях (підрозділ 4.4).

Під час проведення дослідження також використовувалися такі спеціальні методи, як конкретно-історичний, формально-догматичний, порівняльно-правовий, метод класифікації, метод аналогії, статистичний, логіко-юридичний і логіко-семантичний методи. Завдяки застосуванню конкретно-історичного методу було розкрито історію розвитку ювенальної юстиції (підрозділ 2.2). Використання формально-догматичного методу дало змогу поглянути на феномен прав дитини як на систему їхнього забезпечення, закріплену в нормах позитивного права, а також визначити, що таке забезпечення в концептуальному розумінні має відбуватися з огляду на принцип субсидіарності (підрозділ 1.1). Порівняльно-правовий метод став у нагоді в процесі визначення та аналізу особливостей адміністративно-правового регулювання функціонування ювенальної юстиції та окремих її інституцій (підрозділ 3.2, 3.3, 4.2). Метод класифікації дозволив представити авторський (уточнений) перелік сучасних основних моделей ювенальної юстиції (підрозділ 2.3), систематизувати принципи функціонування та розвитку ювенальної юстиції (підрозділ 2.4), окреслити сучасну та перспективну моделі системи суб'єктів ювенальної юстиції (підрозділ 3.3) тощо. Статистичний метод було використано для з'ясування соціологічних аспектів удосконалення окремих правових інститутів ювенальної юстиції (підрозділи 3.4, 4.3, 4.4). Низка чинних понять («дитина», «неповнолітній», «система забезпечення прав дітей», «ювенальна юстиція», «ювенальна превенція») знайшла уточнення, а деякі, зокрема «субсидіарний підхід у забезпеченні прав дітей», «принципи адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку ювенальної юстиції», «реабілітація дітей, які потрапили в конфлікт із законом»,

були сформовані автором завдяки застосуванню логіко-семантичного та логіко-юридичного методів тощо.

**Наукова новизна отриманих результатів** полягає в тому, що дисертація є комплексним дослідженням, у якому висвітлюються адміністративно-правові засади функціонування та розвитку ювенальної юстиції в системі забезпечення прав дитини в Україні, а також обґрунтовуються напрями їхньої оптимізації та вдосконалення. У результаті виконання дослідження було сформульовано та обґрунтовано низку наукових положень, які є новими для вітчизняної правової доктрини та правозастосовної практики, а саме:

*вперше:*

- обґрунтовано методологічне значення використання «субсидіарного підходу» як концептуальної засади забезпечення прав дітей, що передбачає режим збалансованого правового регулювання та впливу (втручання) державних органів та суспільства в ювенальні відносини щодо створення або підтримання належних умов життєдіяльності та розвитку дитини, охорони та захисту її прав і свобод, своєчасної кореляції негативних факторів, котрі впливають на її соціалізацію, для того, щоб з віком вона могла повністю покласти на себе зобов'язання в межах повноцінних суспільних відносин;

- розкрито процеси еволюції ювенальної юстиції через ознаки асиміляції, інтегрованості та циклічності різних історичних періодів становлення цього соціально-правового інституту;

- обґрунтовано та сформульовано принципи адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку ювенальної юстиції, розкрито сутність та особливості їхнього втілення в цій сфері правовідносин;

- через комплексний аналіз суміжних понять розкрито структуру, функції та властивості прояву адміністративно-правового механізму у сфері функціонування ювенальної юстиції як цілісної категорії;

- обґрунтовано необхідність формування системи ювенальних технологій на основі адміністративно-правового забезпечення комплексу заходів превентивного догляду за дитиною з проблемами поведінки, які є заходами

адміністративно-правового втручання, що включатимуть освітню підтримку, охорону здоров'я, соціальні, психологічні та інші послуги як для дитини, так і для її батьків (осіб, які їх замінюють), для досягнення дитиною позитивних змін у її поведінці, відволікання від асоціальних звичок та схильностей, створення умов потрібної для неї соціалізації;

- доведено, що механізм адміністративно-правового регулювання в поєднанні з нормами кримінального процесуального права є невід'ємним компонентом реформування та забезпечення окремих напрямів ювенальної юстиції (створення адміністративно-правових передумов для ювенальної спеціалізації суддів та деяких учасників кримінального провадження; з'ясування умов життя та виховання неповнолітнього учасника кримінального провадження тощо);

*удосконалено:*

- структурно-елементний склад і тлумачення поняття системи забезпечення прав дітей, під якою пропонується розуміти історично та традиційно обумовлену сукупність первинних та похідних елементів (форм / інститутів), способи організаційно-правових зв'язків між якими зумовлюють її структуру та порядок взаємодії, об'єднаних єдиною метою – створенням необхідних умов реалізації, охорони, захисту та відновлення прав осіб віком до 18 років;

- підходи до класифікації сучасних основних моделей ювенальної юстиції, де до чинних англо-американської, континентальної, скандинавської та азіатської додано перехідну (транзитну) модель, яка властива країнам пострадянського простору, зокрема й Україні;

- систематизацію принципів функціонування та розвитку ювенальної юстиції, яка представлена у вигляді двох блоків: загальних (загально-правові, міжгалузеві й галузеві) та спеціальних принципів (основні (керівні), конкретно-функціональні та специфічні);

- обґрунтування доцільності розширення прав дітей та адміністративно-правових (судових та позасудових) засобів їхнього забезпечення, правових

гарантій захисту дитини від шкідливого впливу негативних факторів соціального середовища як предмета правового регулювання на рівні норм законодавчого акта – Закону «Про забезпечення прав дитини в Україні» (замість Закону України «Про охорону дитинства»);

- підхід до сприйняття ювенальної превенції в системі забезпечення прав дитини та ювенальній юстиції, яку пропонується розглядати як: 1) вихідну засаду (принцип) ювенальної юстиції; 2) найкращу форму забезпечення інтересів дитини, яка перебуває в групі ризику чи в конфлікті із законом або потребує державного захисту й підтримки; 3) відносно окремий вид суспільно-правових відносин (автономний напрям у системі ювенальної юстиції), який має свій об'єкт правового впливу й систему суб'єктів, які цей вплив здійснюють у визначених законодавством межах; 4) мультидисциплінарний вид діяльності цих суб'єктів;

- дефініцію терміна «реабілітація дитини, яка потрапила в конфлікт із законом», під якою пропонується розуміти систему організаційно-правових, контрольно-наглядових, медичних, психологічних, педагогічних, освітніх, соціально-побутових заходів, спрямованих на сприяння виправленню та соціальній адаптації неповнолітнього правопорушника шляхом перевиховання, ресоціалізації, включаючи формування в нього почуття гідності та усвідомлення цінності особистості, а також виховання поваги до прав інших людей, відновлення порушених сімейних комунікацій, підтримання соціальної та матеріальної незалежності з метою запобігання повторним правопорушенням із боку такої особи;

*дістали подальшого розвитку:*

- підхід до сприйняття основних ознак забезпечення прав дітей, актуальних в умовах сьогодення (є результатом еволюції прав людини; знаходить правове закріплення в нормах позитивного права як вияв владної волі держави; передбачає декілька рівнів реалізації; пріоритетність прав дитини; системність; цілісність; дискретність тощо);

- узагальнення співвідношення основних ювенально-правових понять та

термінів: «дитина», «неповнолітній», «малолітній» (в авторському бачennі розуміння «дитини» є тотожним терміну «неповнолітня особа», крім цього, зроблено припущення, що термін «неповнолітній» має подвійне значення: загальне та спеціальне);

- підхід до розуміння праксеологічного виміру ювенальної юстиції та її місця в системі забезпечення прав дітей: установлено, що це суспільно-правовий інститут, який трансцендує за межі кримінального судочинства та утворює спеціалізовану систему правосуддя щодо дітей і для дітей, а також сукупність правових механізмів, медико-соціальних, психолого-педагогічних і реабілітаційних процедур і програм, призначених для забезпечення прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються системою державних і недержавних органів;

- періодизація історичного розвитку інституту ювенальної юстиції на українських землях, у якій, на відміну від наявних досліджень, зроблено акцент на історичних фактах, що мають адміністративно-правовий контекст;

- узагальнення принципових аспектів законодавчого регулювання відносин у сфері ювенальної юстиції в інших країнах світу: наголошено, що витоки такого регулювання беруть початок із законодавства про права дитини та їхнє забезпечення; відокремлені закони про ювенальну юстицію мають неоднакову правову природу та сферу регулювання;

- пропозиція реформування чинної системи суб'єктів ювенальної юстиції, в основу якої покладено трансформацію правового статусу та/чи завдань деяких органів (перетворення тимчасового консультативно-дорадчого органу – Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх (далі – МКР) в орган, що діє на постійній основі, формування у складі Національної поліції блоку ювенальної поліції), а також утворення таких нових спеціальних суб'єктів, як: Уповноважений Верховної Ради України з прав дитини, Координаційний центр ювенальної юстиції та превенції, територіальні координаційні ради з питань ювенальної юстиції, мультидисциплінарні ювенальні команди, дитячі центри соціалізації, громадсько-профілактичні

центри;

- обґрунтування важливості прийняття в Україні Закону «Про ювенальну юстицію», який має поглинути (в удосконаленому вигляді) норми чинного Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» та включати низку нових положень, які б створили адміністративно-правові передумови функціонування ювенальної юстиції в країні;

- систематизація сучасних організаційно-правових проблем статистичного аналізу процесів ювенальної деліктності в Україні, на підставі якої запропоновано створити єдину інформаційно-аналітичну систему ювенальної юстиції, що має включати: базу даних ювенальної статистики, поєднану з інформаційними ресурсами (реєстрами) прокуратури, поліції, судової влади; базу адміністративних даних щодо неповнолітніх у контакті із законом;

- узагальнення розуміння інституту адміністративної відповідальності в системі ювенальної юстиції; доводиться, що він має подвійну природу: по-перше, це особлива правова форма реакції держави на адміністративні правопорушення з боку дитини, яка представлена сукупністю встановлених державою матеріальних і процесуальних правових норм із метою спонукання неповнолітнього правопорушника заходами виховного чи примусового характеру до належної поведінки; по-друге, це один із засобів гарантування належної, законної та професійної діяльності посадових осіб та інших фізичних і юридичних осіб щодо прав дітей у правовідносинах, які виникають у сфері ювенальної юстиції;

- шляхи модернізації адміністративно-правової реабілітації дітей, які потрапили в конфлікт із законом, у межах розвитку напряму «громадська підтримка»: запровадження новітніх організаційно-правових форм соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками (громадсько-профілактичні центри), удосконалення правового регулювання основних видів мультимодальних реабілітаційних програм для зазначеної категорії дітей тощо;

- пропозиції вдосконалення адміністративного законодавства щодо захисту прав неповнолітніх, які притягуються до відповідальності за вчинення

адміністративних правопорушень (зокрема, щодо можливості звільнення їх від адміністративної відповідальності у разі малозначності адміністративного правопорушення; обставин, що враховуються під час накладення стягнення чи застосування заходів впливу до такої категорії осіб; запровадження реалізації «реверсивного штрафу» для неповнолітніх правопорушників тощо).

**Практичне значення отриманих результатів** полягає в тому, що вони становлять науково-теоретичний і практичний інтерес. Сформульовані положення, пропозиції та висновки можуть бути використані в:

– *науково-дослідній сфері* для формування теоретичного підґрунтя подальших наукових розвідок у сфері адміністративно-правового регулювання функціонування ювенальної юстиції в Україні (акт впровадження в наукову діяльність ДНДІ МВС України від 05.03.2020);

– *правотворчості* як основа для реформування національного адміністративного законодавства щодо забезпечення прав дітей у сфері ювенальної юстиції (довідка Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 16.06.2020 № 04-27/12-2020/77814; лист Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх від 01.07.2020 № 01-01/07);

– *правозастосовній діяльності* для підвищення ефективності публічного адміністрування у сфері ювенальної юстиції (акт упровадження в практичну діяльність ГУНП в Одеській області від 20.02.2020, довідка-акт про впровадження в практичну діяльність Криворізької міської ради від 05.05.2020);

– *освітньому процесі* як ідейно-інформаційне підґрунтя для формування змістовного наповнення і викладання таких навчальних дисциплін, як «Адміністративне право», «Адміністративний процес», розробки авторського спецкурсу «Адміністративно-правові засади ювенальної юстиції» (акт упровадження в освітній процес ДЮІ МВС України від 04.03.2020).

**Особистий внесок здобувача.** Дисертація є самостійною науковою роботою. Основні теоретичні положення та розробки, які характеризують наукову новизну дослідження, теоретичне й практичне значення його

результатів одержані дисертантом особисто. Особистий внесок здобувача в публікаціях, підготовлених у співавторстві, становить не менш як 50 %. Ідеї та розробки співавторів у дисертації не використовувалися.

**Апробація матеріалів дисертації.** Основні результати дослідження оприлюднено та обговорено на міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах, зокрема: «Правове життя сучасної України» (Одеса, 17.05.2019); «Національна поліція України: сучасний стан та перспективи розвитку» (Кривий Ріг, 17.05.2019); «Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів» (Кривий Ріг, 18.05.2019); «Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри» (Одеса, 24.05.2019); «Теоретико-прикладные вопросы развития досудебного производства по уголовным делам на современном этапе» (Новополоцьк, 26–27.09.2019); «Актуальні питання досудового розслідування» (Кривий Ріг, 11.10.2019); «Транспортна безпека: правові та організаційні аспекти» (Кривий Ріг, 12.11.2019); «Актуальні питання адміністративного права та процесу» (Кривий Ріг, 29.11.2019); «Захист прав людини в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції: проблеми, здобутки, перспективи» (Маріуполь, 13.12.2019); «Інформаційна безпека в діяльності поліції» (Кривий Ріг, 03.04.2020); «Гарантії забезпечення прав і свобод людини: національний та міжнародний досвід» (Біла Церква, 08–09.04.2020); «Борьба с преступностью: теория и практика» (Могилів, 23.04.2020); «Національна поліція України: сучасний стан та перспективи розвитку» (Кривий Ріг, 24.04.2020).

**Публікації.** Основні теоретичні й практичні висновки, положення та пропозиції, сформульовані за результатами дисертаційної роботи, викладено у 43 публікаціях: 1 монографії, 27 наукових статтях, з них 16 – у періодичних виданнях, включених МОН України до Переліку наукових фахових видань із юридичних наук, 10 – у зарубіжних наукових періодичних виданнях, 1 – в іншому науковому виданні, а також у 15 тезах доповідей на науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах.

**Структура та обсяг дисертації.** Дисертація складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, що включають 15 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 381 сторінку, з них основна частина тексту викладена на 288 сторінках. Список використаних джерел нараховує 374 найменування і викладений на 41 сторінці, додатки – на 34 сторінках.

# РОЗДІЛ 1
# ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ

## 1.1 Концептуалізація інституту забезпечення прав, свобод та інтересів дітей у сучасних умовах

Процес продовження роду для людини вже давно перестав бути суто біологічним питанням, здобувши риси філософського, соціально-культурного та правового забарвлення. Дитина у сучасному суспільстві є об'єктом підвищеної уваги та турботи з боку батьків, громади, держави і нарешті міжнародної спільноти. За законодавством «дитинство» – це період розвитку людини до досягнення нею повноліття [197, ст. 1]. Тривалий час в історії людства до дитини ставилися як до «протолюдини», своєрідної заготовки, яка, лише, якщо їй поталанить вижити, стане людиною [240, с. 3]. На сьогодні, на міжнародному рівні – у Загальній декларації прав людини, Декларації про права дитини, та інших міжнародно-правових актах наголошується на особливому піклуванні щодо дитини (внаслідок її фізичної і розумової незрілості), включаючи належний правовий захист як до, так і після її народження. Вітчизняний законодавець визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави (див. – преамбула Закону України (далі – ЗУ) «Про охорону дитинства» [197]).

Аналізуючи соціокультурні експлікації терміну «дитинство», а також сучасні уявлення про нього, Л. В. Українець робить висновок, що розуміння дитинства традиційно зводиться до двох ключових моментів: з одного боку, воно тлумачиться як період, що має чітко окреслені межі; з іншого – йдеться про певний етап у житті людини, що характеризується тимчасовістю,

швидкоплинністю. Втім особисто вчена вважає, що дитячість (з погляду філософської антропології) це не швидкоплинне, а навпаки, стаціонарне явище, яке супроводжує людину все її життя, переростаючи в антропологічну константу, яка істотно впливає на соціокультурну реальність [240, с. 8-13]. Психологи В. К. Лосєва та О. І. Луньков кажуть, що саме у дитинстві закладаються передумови багатьох сексуальних, емоційних і комунікативних проблем, з якими згодом стикається доросла людина. Сліди викоренених дитячих психотравм можуть серйозно спотворити життя дорослої людини [135]. Основною рушійною силою переходу дитини на більш високі щаблі психічного розвитку А. Валлон вважає взаємодію дитини з умовами її існування, які з часом більш ускладнюються, і перш за все з соціальним оточенням, зі світом створених людиною речей, відносинами, способами поведінки тощо. В цій взаємодії спочатку провідну роль відіграє вплив ззовні. Однак надалі поведінка починає все більше залежатиме від внутрішніх диспозицій, особистісних детермінацій дитини, що опосередковують вплив зовнішнього середовища [24, с. 3-5]. На підставі зазначеного, можна припустити, що науковий та прикладний інтерес до дитинства як до частини людського життя у соціально-правовій сфері обумовлюється не лише необхідністю її підтримки та захисту в цей уразливий період, а й з огляду перспектив формування можливої соціальної поведінки людини в подальшому, після дорослішання. Тим не менш, центральним елементом так званих ювеналістичних (від лат. juvenālis «юнацький») досліджень завжди залишається дитина.

Правове осмислення ролі дитини у суспільстві має давню традицію. Базовим елементом сучасного розуміння дитинства є знання про права дитини. Природні та соціокультурні особливості дитинства (невинність, вразливість, залежність від дорослого, допитливість, енергійність, націленість на майбутнє) вимагають специфічного правового регулювання відносин, учасниками яких виступають діти і відносин, об’єктом яких є умови виживання та розвитку дитини [121, с. 409-411].

Права дитини як об’єкт юрисдикційної діяльності безумовно мають широкий міжгалузевий характер, тому при дослідженні теоретично-методологічних засад забезпечення прав дитини цей інститут слід розглядати не лише виходячи з позиції будь-якої однієї галузі правої науки, а з урахуванням сучасних думок багатьох соціально-гуманітарних наук.

У юридичній науці інститут прав дитини представлений широкою палітрою різноманітних досліджень. В енциклопедичній інтерпретації (один з варіантів) права дитини – це комплекс прав і свобод, який характеризує правовий статус дитини з урахуванням особливостей розвитку людини до повноліття. Права дитини – складова частина загального комплексу прав людини, який становить правовий статус будь-якої фізичної особи [175, с. 351]. Необхідність напрацювання спеціальних норм у цій сфері обумовлена особливістю становища дітей, перш за все тим, що вони, згідно із законодавством усіх держав, не володіють усіма правами, які притаманні повнолітнім, і, крім того, в ряді випадків мають або повинні мати специфічні права, які пов’язані з їх віком, становищем у сім’ї тощо [20, с. 557].

Виходячи з наведеної О. В. Петришиним дефініції до основних ознак прав і свобод людини і громадянина належить: їх природність; невід’ємність; необхідність для нормального існування; загальність і рівність для кожного; гарантованість державою [89, с. 447-450]. З огляду на історичний генезис права, а також сучасний рівень наукових розробок у цьому напрямі, сукупність об’єктивних соціальних цінностей і потреб людського буття (свободу, рівність, справедливість і т. д.), а також універсальних норм і принципів, що знаходяться в фундаменті всіх правових систем світової цивілізації О. П. Дзьобань та Л. Д. Байрачна об’єднують терміном «природне правом» [245, с. 136].

Сутність ідеї природного права полягає в тому, що таке право становить сукупність вимог, у своїй вихідній основі породжених безпосередньо, без людської участі самими об’єктивними умовами життєдіяльності людини, тобто природним ходом речей. Норми природного права покликані захищати права людини, що зумовлені особливостями її природи. Це – право на життя,

продовження роду, спілкування, самоствердження, власність, особисту гідність, вільне волевиявлення, свободу совісті, думки, слова тощо. Природно-правові доктрини припускають, що всі ці права є безумовним надбанням людини і дані їй вже самим фактом її народження та існування як людини [245, с. 136]. Отже, природні права людини є основною складовою комплексу прав дитини.

Втім, лише природне право не може виступати регулятором поведінки людей, оскільки його вимоги невизначені, неконкретні [10, с. 57]. Дитина у первісному чи тваринному середовищі є цілком беззахисною істотою (незважаючи на той факт, що у філософсько-правовому вимірі вона є потенційним носієм усіх природних прав людини, включаючи право на життя). Умовою її виживання є піклування про неї з боку батьків, а з часом ця функція стала розповсюджуватися у соціальному суспільстві на громаду, і нарешті, – на правову державу («утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу» (ч. 3 ст. 52 Конституції України).

Для того щоб стати регулюючим чинником, норми і принципи природного права повинні бути втіленими в нормах позитивного права. Позитивне право виступає як інший, необхідний та істотний елемент правової реальності. Воно являє собою правові норми, оформлені як система законодавства, підтримуваного силою даної держави в даний історичний період. Тобто позитивне право розглядається як штучне створення цивілізації, як прояв владної волі конкретних соціальних суб’єктів, у першу чергу держави [245, с. 136].

Закріплення прав людини державою у спеціальних, формально загальнообов’язкових правилах поведінки – так званих, юридичних нормах є однією з необхідних передумов їх здійсненності й захищеності. Тому права людини (суб’єкта), які забезпечені саме такими нормами, охоплюються поняттям суб’єктивного юридичного права. А саму систему таких норм визначає поняття об’єктивного юридичного права [207, с. 663-664].

На сьогодні, дитина від появи на світ автоматично стає членом

суспільства та володарем суб'єктивних (природних) прав. Незалежно від своєї свідомості вона застає, так би мовити вже сформовані певні норми об'єктивного юридичного права, які виникли до, і незалежно від її народження, тобто – стає учасником правовідносин у реальному часі.

Залежно від характеру регулювання ювенальних відносин Н. М. Крестовська виокремлює три традиційно сформовані ювенально-правові метадоктрини – патерналістська, протекціоністська та автономістська [122, с. 27]. Сама вчена у своїх наукових працях послідовно наголошує на тому, що в сучасній теорії прав дитини формується принцип автономії особистості дитини. За цим принципом дитина визнається самостійним суб'єктом суспільних відносин, не є ані «дорослим в мініатюрі», ані власністю дорослих і держави [121, с. 411]. Н. М. Крестовська робить висновок, що на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства постало питання про перетворення дитини з об'єкта захисту та охорони з боку сім'ї, суспільства, держави на активного учасника життя громадянського суспільства у всіх його позитивних проявах [122, с. 24]. Водночас, як зауважує М. Е. Ясеновська, державні інституції досі тримаються об'єктного підходу, коли дитина розглядається як об'єкт впливу та захисту, а не як суб'єкт правових відносин [264].

О. О. Навроцький, під правами дитини пропонує розуміти передбачені нормами чинного законодавства і гарантовані державним впливом можливості «самостійно» вчиняти дії, спрямовані на створення умов для її повноцінної життєдіяльності задля досягнення добробуту у всіх сферах суспільного життя, а також вимагати обов'язковості вчинення таких дій третіми особами або державою у випадках, передбачених законом. Повноцінна життєдіяльність і добробут є центральними сутнісними характеристиками змістовного наповнення прав дитини, й саме соціальні умови добробуту передбачають, що у дитини є всі можливості для задоволення потреб її всебічного розвитку [157, с. 398]. І. І. Котляр навпаки, розглядаючи права дитини у системі прав людини, заперечує висловлювані гіпотези про їх самостійність і первинність структурі прав людини. Він називає такий підхід не науковим, а крайністю, в

основі якої лежить абсолютизація факту більшої уваги держави до проблем прав дитини, ніж до прав людини, та відсутність наукової концепції [119, с. 154]. За визначенням Є. П. Филипенка права дітей – це комплекс прав і свобод, який характеризує правовий статус дитини з урахуванням особливостей розвитку людини до досягнення нею віку повноліття. Їх (права і свободи) можна визначити як рівні для всіх можливості реалізації своїх потреб, необхідних для нормального існування і розвитку індивіда в конкретно-історичних умовах, об'єктивно створених досягнутим рівнем розвитку людства [244, с. 8-9]. З приведених дефініцій виникає питання, який сенс вкладають автори у такі семантичні формули як-от: «рівні для всіх можливості реалізації своїх потреб» (Є. П. Филипенко) або «можливості самостійно вчиняти дії, спрямовані на створення умов для її повноцінної життєдіяльності» (О. О. Навроцький)? Якщо мова йде про рівні можливості дітей та дорослих, то на скільки цей вислів буде універсальним? Так, суддя Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) А. Гюлумян, підкреслює вразливий стан окремих категорій, зокрема дітей (вони «…не в змозі самі захищати свої інтереси»), що вимагає додаткових заходів для забезпечення принципу рівності процесуальних можливостей сторін у судочинстві [187].

Незважаючи на рівну здатність дорослого чи дитини мати права, створювати фактично для себе права та обов'язки або реалізовувати наявні права особа може лише у межах наділеної дієздатності. Можливість особи самостійно та раціонально реалізовувати належні їй суб'єктивні права та нести обов'язки тісно пов'язана з розумовими здібностями та вольовими якостями, яких людина набуває з віком та життєвим досвідом (починаючи з дитячого періоду). А від так правові норми у різних галузях права, передбачають процес поступової адаптації особи до різноманітних проявів повноцінного життя у соціально-правовому сенсі. Цьому є багато прикладів у нормах Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), Сімейного кодексу України (далі СК України) тощо.

Цілком справедливо Т. Ю. Новікова наголошує на тому факті, що

неповнолітні є най незахищеною, соціально залежною верствою населення, яка в силу психологічних і вікових особливостей не знає своїх прав або не може самостійно їх захистити [164]. В цьому ж контексті доцільно виокремити деякі характерні риси соціального статусу неповнолітніх, які наводить у своєму дослідженні Н. В. Ортинська: відсутність сформованої світоглядної позиції; більша залежність порівняно з дорослими від соціального оточення, першочергово – сім'ї та колективу, друзів; необхідність нагляду і піклування; потреба матеріальної і моральної, соціально-психологічної підтримки та супроводу; неадаптованість до самостійних суспільних відносин у результаті незахищеності від негативного зовнішнього впливу, ймовірності легко стати суб'єктом злочинного посягання та наявності підвищеної віктимності» [169, с. 12-13]. Це дає підстави стверджувати, що можливості дітей та дорослих самостійно реалізовувати свої потреби ані з біологічної (психофізіологічної), ані з соціально-правової позиції не є рівними. Навіть для дітей різного віку такі можливості будуть мати суттєві відмінності, що обумовлює існування у різних галузях законодавства таких понять як часткова або неповна цивільна дієздатність фізичної особи; загальний та мінімальний вік кримінальної відповідальності; вік адміністративної відповідальності, шлюбний вік та право на шлюб тощо.

Процес трансформації «здатності» дитини мати права в «можливість» їх фактичного втілення чи дотримання іншими суб'єктами права стає реальним за умови об'єктивації таких природних прав у нормах-гарантіях та нормах, що створюють механізми їх забезпечення (охорони, захисту) у суспільних відносинах. З урахуванням цього, більш об'єктивними на нашу думку видаються визначення феномену прав дитини таких авторів як О. І. Боднарчук, Т. Г. Корж-Ікаєвої, С. П. Коталейчука, Т. Ю. Новікової, Н. М. Опольської, Ж. В. Петрочко, Т. О. Смагіної, О. А. Шульц тощо, дослідження яких за ключовими ознаками можна віднести до протекціоністської доктрини.

Ж. В. Петрочко концепт прав дитини також розглядає через сутнісну царину поняття прав людини. Водночас дитинство як період зростання людини

характеризується специфічними рисами, що, безперечно, впливають на окреслення й осмислення прав представників цієї вікової групи. Науковий пошук у рамках дослідження дав вченій змогу по-іншому розглянути права дитини, а саме як гарантовані державою можливості задоволення потреб, що дають змогу дитині розвиватися відповідно до віку та індивідуальних задатків [172, с. 12-13]. Т. Г. Корж-Ікаєва права і свободи неповнолітніх розглядає як закріплені в законі та гарантовані державою можливості поведінки і розвитку таких осіб з урахуванням їх індивідуальних потреб і соціальних інтересів суспільства відповідно до існуючого чинного національного законодавства і міжнародного права [113, с. 9]. Наведене у дисертації С. П. Коталейчука обґрунтування відсутності у неповнолітніх основних політичних прав – через фактичну неможливість їх реалізовувати самостійно вочевидь демонструє залежність реалізації прав дитини від зовнішніх факторів [116, с. 9-10]. О. І. Боднарчук поняття «права дитини» формулює як певні специфічні потреби та можливості, встановлені міжнародними нормами та правилами, які необхідні людині віком до 18 років для існування, розвитку та досягнення зрілості. Виходячи з запропонованої науковцем класифікації таких прав (права захисту, забезпечення дітей та додаткові права), зі змісту їх функціонального призначення, також наочно простежується характерна риса залежності прав дитини від їх зовнішнього забезпечення [18, с. 7].

В останніх з приведених бачень сутності та змісту прав дітей органічно простежуються їх риси, які властиві правам людини взагалі (природність; невід'ємність; необхідність для нормального існування; загальність і рівність для кожного), але обов'язково звертається увага на гарантованості таких прав державою та залежності їх реалізації від зовнішніх факторів (те, що М. Е. Ясеновська називає «об'єктним підходом»), а від так, обґрунтовується необхідність їх додаткового забезпечення. При цьому висновки вказаних науковців ні яким чином не заперечують тому твердження, що дитина є суб'єктом правових відносин.

Вважаємо, що в цьому сенсі дуже вдалою є спроба дати визначення

правам дитини з боку О. А. Шульц. На її думку під ними варто розуміти систему соціальних, економічних, культурних та інших можливостей, які зумовлені особливостями фізичного, психологічного та розумового розвитку дитини, що визнаються та здійснюються у певний період життя людини – дитинства, виходять з принципів природного права, загальнолюдських цінностей, визнаних у міжнародному праві та національному законодавстві, гарантуються державою, суспільством, сім'єю та іншими суб'єктами права й мають особливий режим та механізм реалізації і захисту [259, с. 95]. На думку Н. М. Опольської права дитини – це ті можливості задоволення потреб та інтересів дитини, реалізація яких є необхідною умовою для її нормального життя та гармонійного розвитку і здійснюються самою дитиною або за допомогою інших осіб. Об'єктивність їх (прав) визначення залежать від соціально-економічного рівня розвитку суспільства та нормативної гарантованості державою [168, с. 11]. У такій дефініції та інших висновках вченої (разом з їх обґрунтуванням) ми вбачаємо своєрідний компроміс між принципом автономності особистості дитини, її самостійності у реалізації прав, який є вихідною засадою у роботах Н. М. Крестовської, О. О. Навроцького, Є. П. Филипенка, М. Е. Ясеновської та, так званим захисно-охоронним підходом, який простежується у визначеннях прав дитини О. І. Боднарчук, Т. Г. Корж-Ікаєвої, С. П. Коталейчука, О. А. Шульц тощо.

Відмінність між правами та свободами дитини на погляд Н. М. Опольської полягає у тому, що більшістю прав дитина користується із народження (право на життя, право на охорону здоров'я та ін.). А використовувати законодавчо закріплені свободи дитина до певного віку не може, оскільки їх реалізація потребує певного рівня інтелектуального розвитку [168, с. 11]. Взагалі права і свободи дитини мають єдину природу – і те і інше означає юридично визнану можливість для особи обирати вид і міру своєї поведінки. Відмінність полягає лише у наявності фактору зовнішнього сприяння чи навпаки невтручання як умови їх реалізації. З цього приводу Ю. М. Тодика та Л. І. Летнянчин зазначали, що поняття «свобода» в основному

слід розуміти як невтручання у внутрішній світ людини, а розуміння поняття «право» більшою мірою пов'язане з тим, що для його реалізації необхідні позитивні дії з боку держави або правомочність людини на участь у діяльності окремих політичних і економічних інституцій [110, с. 96].

Держава повинна сприяти створенню найкращих умов для самореалізації дитини, виходячи з її психологічних здібностей та інтересів у будь-якому з її соціальних оточень (сім'ї, класі, колективі тощо). Права та законні інтереси дитини як елемент її адміністративно-правового статусу Т. О. Смагіна характеризує певними особливостями, у зв'язку з чим його можна класифікувати за двома підставами: перша обумовлено суб'єктивними і об'єктивними факторами, що визначають поведінку неповнолітнього і можливість отримання та використання ним конкретних прав і обов'язків; друга – конкретною сферою (галуззю), в якій неповнолітній реалізує свої права і законні інтереси. Вчена виділяє такі сфери, як освіта, охорона здоров'я, культура [217, с. 14]. За словами Н. М. Опольської інтереси дитини є ширшим поняттям, ніж права та свободи, бо це претензії на соціальні блага, які не завжди охоплюються змістом прав та свобод. Права та свободи дитини у такому баченні є юридичними способами реалізації її інтересів [168, с. 11; 168, с. 18-19]. І. А. Дубровська визначає інтереси дитини як суб'єктивно обумовлену потребу дитини в сприятливих умовах її існування. Такі потреби об'єктивно залежать від її віку, стану розвитку. Тим часом дитина в силу притаманних їй об'єктивних і суб'єктивних особливостей не завжди усвідомлює свої інтереси, тому їх зміст визначається через характеристику дій його законних представників, органів опіки та піклування [84]. Дитина існує, розвивається, проходить шлях соціалізації та формування особистості як частина соціуму, і лише у правовому суспільстві знаходять об'єктивне втілення її суб'єктивні права, свободи, що є способом реалізації її інтересів – природних та духовних потреб відповідно до рівня психофізіологічного розвитку. Разом з тим, розглядаючи феномен прав та свобод дитини доцільно не забувати й про певні її обов'язки, про які, звісно, можна говорити з урахуванням вікових

особливостей того чи іншого періоду дитинства. Безумовно, дитина має право на сім'ю, адекватну батьківську турботу, але обов'язки дитини полягають в тому, щоб цінувати своїх батьків, поважати їх, допомагати їм (відповідно до віку). Вона має право на безкоштовний профілактичний догляд за здоров'ям, але її обов'язком є профілактика і турбота про своє здоров'я. Дитина має право на освіту, але її основний обов'язок – відвідувати навчальні заклади та навчатися. Отже, цілком слушною видається ідея Д. Варгової знайомити дітей з їх правам і свободам в діалектиці обов'язків [25, с. 9].

До речі, дбаючи про права та інтереси дитини держава може вдаватися і до заборон, обмежень чи зобов'язань, які стосуються як неповнолітніх, так й інших фізичних чи юридичних осіб. Наприклад, за законодавством шлюбний вік настає разом з повноліттям. Але за заявою особи, яка досягла 16 років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам (ст. 23 СК України) [214]. Незалежно від бажання людини, осіб молодших 18 років забороняється залучати до роботи в нічний час (п. 1 ч. 1 ст. 55 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України)), надурочних робіт (п. 2 ч. 1 ст. 63 КЗпП України) [102]. Закладам, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладам громадського харчування забороняється допускати у такі заклади з 22.00 до 06.00 год. дітей до 16 років без супроводження осіб, які несуть за них персональну відповідальність; забороняється пропагування у засобах масової інформації (далі – ЗМІ) культу насильства і жорстокості, розповсюдження порнографії та інформації, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному благополуччю дитини (ч. 1 ст. 20-1 та ч. 4 ст. 20 Закону України «Про охорону дитинства») [197]. Н. Т. Сопубекова вважає, що в умовах свободи інформації така свобода не повинна перетворюватися у вседозволеність. Інтереси боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх вимагають встановлення міцних моральних і юридичних заслонів на шляху інформаційної агресії і розбещеності [222, с. 103]. Специфіка цілей та засобів застосовуваних до дитини примусових заходів дозволяє зробити Н. М. Крестовській висновок про поступове формування окремого

виду юридичної відповідальності – ювенальної відповідальності [122, с. 14], (яка має враховувати особливості дитини та передбачати мінімальне обмеження її прав. – *Прим. авт.*).

З приведеного, можна зробити висновок, що у структурі «інтересів дитини» можна умовно виділити її власні наміри та бажання, які відповідають рівню інтелектуального, культурного та соціального розвитку дитини (суб'єктивні інтереси) та об'єктивні інтереси – зовнішні правила, які ґрунтуються на засадах моральності, наукових здобутків у галузях медицини, психології, педагогіки, правознавства тощо. Суб'єктивні інтереси дитини можуть втілюватися, наприклад, у врахуванні особистої прихильності дитини до кожного з батьків під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини (ч. 1 ст. 161 СК України) тощо. Приклади об'єктивних інтересів були наведені абзацом вище. Отже дійсний інтерес дитини передує правам і обов'язкам незалежно від того, чи знаходить він пряме закріплення в законодавстві або просто підлягає «правовому захисту з боку держави» [1, с. 49].

Науковий пошук у рамках дослідження дав змогу поглянути на феномен прав дитини, не лише як на природно надану здатність мати права та свободи, що забезпечують дитині повноцінне існування та функціонування, а й як на сформовану соціальними, політичними та економічними процесами систему їх забезпечення, визначену у нормах позитивного права. Зазначена нами у дослідженні відмінність у поглядах прихильників різних доктринальних підходів на зміст прав дитини обумовлена лише підходом до визначення ролі держави та інших учасників ювенальних правовідносин у забезпеченні реалізації можливостей дитини з урахуванням суб'єктивних та об'єктивних інтересів останніх [115, с. 90-91].

П. Наскоу-Перракі слушно зауважує, що права людини потребують механізмів реалізації. Без контролю реалізація прав людини буде схожа на демократію без вільних виборів: порожня обіцянка [334, с. 57-58]. Вікова неадаптованість (непристосованість) неповнолітніх до мінливих умов життя

вимагає компенсації цих вад за допомогою спеціального, підвищеного правового захисту осіб, які не досягли повноліття. Такий захист, передбачений у законах, за переконанням Е. Б. Мельникової, також вважається невід'ємною ознакою юридичного поняття неповнолітнього [148, с. 7]. На думку Н. Кантвелла, перелік прав дитини більш правильно розглядати як «компіляцію обов'язків держави стосовно дітей». У цьому сенсі, вчений виділяє безпосередні обов'язки держав (початкова освіта, належна діяльність системи ювенальних (тобто дитячих) установ) та опосередковані (допомога батькам у вихованні дітей) [279, с. 378]. Це дає підстави розглядати забезпечення прав дітей як окремий інститут правового регулювання, що безумовно обумовлює до нього науковий інтерес.

Зараз у дослідженнях, пов'язаних із забезпеченням прав дітей складається ситуація одночасного застосування науковцями близьких за значенням та поєднаних протекціоністською метою термінів. Наприклад, О. М. Дручек, О. О. Навроцький, Т. Г. Корж-Ікаєва використовують термін «забезпечення прав і свобод дитини»; С. О. Ветошкін – «правовий захист дитини»; Н. М. Крестовська, Н. В. Коломоєць, О. В. Максименко – «захист прав дитини»; Л. Ю. Голишева, Е. Б. Мельникова – «захист прав неповнолітніх»; Л. О. Кожура – охорона дитинства; С. В. Несинова розглядає співвідношення між термінами «правова охорона (захист) неповнолітніх» та «захист прав неповнолітніх»; О. І. Боднарчук – між термінами «соціальний захист прав дітей» та «соціальне забезпечення»; Н. М. Опольська розподіляє поняття: «охорона», «реалізація» та «захист» прав і свобод дитини; О. І. Глушков досліджує зміст понять «забезпечення» та «охорона» прав неповнолітніх потерпілих; Є. П. Филипенко одночасно використовує терміни «захист» та «забезпечення» прав і свобод дітей; О. В. Дерев'янко взагалі застосовує комбіновану конструкцію «забезпечення належного захисту прав та інтересів дітей» тощо. Іноді, застосування того чи іншого терміну без урахування предмету та специфіки дослідження призводить до певної плутанини у сприйнятті викладеного авторами матеріалу. Викладене вочевидь демонструє потребу у з'ясуванні

змісту та взаємозв’язку цих термінів.

Т. Ю. Новікова захист прав і законних інтересів неповнолітніх називає одним з пріоритетних напрямків державної (ювенальної. – *Прим. авт.*) політики [164]. У зв’язку з цим захист прав дитини О. В. Максименко вважає найважливішим напрямом адміністративно-правової діяльності держави [138, с. 179-180]. Виникнення необхідності у такому захисті пов’язується з наявністю конкретного порушення прав дитини, протиправних дій щодо неї або конфліктом інтересів дитини з іншими фізичними особами, включаючи членів її сім’ї або посадових осіб. О. І. Глушков до охорони включає попередження будь-якого можливого порушення прав неповнолітнього, контроль за їх дотриманням, тобто – підтримання стану їх безперешкодного здійснення [71, с. 151-152]. В. О. Левченко заходи захисту дитини також ототожнює з наявністю посягань що загрожують дитині, а також їх попередженням [131, с. 88]. Н. М. Опольська окремо визначає заходи з профілактики правопорушень – як охорону прав та свобод дитини та заходи реагування на порушення прав дитини, – як захист прав та свобод дитини. А також надає тлумачення реалізації прав та свобод дитини – це позитивний вплив на формування гарантій, створення умов для реалізації прав та свобод дитини; це ліквідація порушення, відновлення правомірного стану, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності [168, с. 14]. О. І. Боднарчук розглядає «соціальний захист прав дітей» як суспільні відносини з приводу відновлення порушеного права дитини та/або підтримання його реалізації правовими засобами у випадку настання несприятливих життєвих обставин [18, с. 12].

Словникове тлумачення слова «захист» означає 1) дію за значенням захищати (обороняти, охороняти когось, щось від нападу, замаху, удару, ворожих дій і т. ін.; стежити за недоторканістю чогось, багато робити для цього); 2) охорону, заступництво, підтримку; 3) укриття; місце, де можна захиститись, заховатись від когось, чогось і т. ін. [234, с. 255; 163, с. 733]. С. Я. Вавженчук зауважує, що поняття «захист» та «охорона» не мають чіткого

визначення та розмежування. Одні лінгвісти вважають, що вказані терміни є тотожними і можуть визначатися один через одного; інші – процес захисту включають до складу охорони як один з його складових елементів. Відповідно, і в правовій сфері чіткого визначення співвідношення цих понять на сьогодні не існує. Аналіз багатьох точок зору та діючого законодавства свідчить про те, що охорона – це більш ширше за своїм змістом поняття, яке може в деяких випадках включати в себе захист [23, с. 48].

У свою чергу, слово «забезпечення» має декілька близьких за значенням варіантів, а саме: 1) надання достатніх для життя матеріальних засобів, необхідних для діяльності, функціонування чого-небудь; 2) матеріальні засоби для існування (наприклад, пенсійне забезпечення громадян); 3) охорона кого-, чого-небудь від небезпеки; 4) створення надійних умов, гарантування чогось (наприклад, забезпечення права на власність тощо) [235, с. 324; 163, с. 684]. Таким чином, слово «забезпечення» за значенням включає охорону, а відповідно і захист. Водночас «забезпечення» передбачає не лише попередження негативних чинників, що впливають на права та свободи дитини, їх усунення та поновлення прав, а й створення необхідних умов реалізації таких прав як особисто дітьми, так і в їх інтересах – іншими фізичними чи юридичними особами. Наприклад, коли Н. В. Коломоєць каже про питання реалізації та захисту прав дитини, фактично має на увазі забезпечення цих прав [107, с. 38]. Це вказує на більш універсальне значення терміну «забезпечення» у низці близьких за значенням слів.

На думку О. М. Дручек забезпечення прав і свобод дитини – це здійснюваний державою за допомогою сукупності правових норм, приписів та засобів процес упорядкування суспільних відносин щодо їх юридичного закріплення, реалізації, охорони, захисту і відновлення [83, с. 12]. Т. Г. Корж-Ікаєва (з позиції галузевого підходу) під поняттям «адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх» пропонує розуміти сукупність адміністративно-правових заходів і засобів, спрямованих на створення відповідних умов для ефективної реалізації, охорони, захисту й відновлення

порушених прав і свобод неповнолітніх [113, с. 9]. Але доцільно згадати, що таке забезпечення має міжгалузевий характер, тому можна впевнено казати, що у створенні умов для реалізації, охороні та захисті цих прав також задіяне широке коло конституційних, кримінально-правових, цивільно-правових, сімейних заходів і засобів. З цієї причини такі категоричні висловлювання, як, наприклад, з боку Л. Ю. Голишевої: «…реальний механізм захисту прав неповнолітніх вбачається нами в рамках сімейного права» [72], – є, на нашу думку, некоректними. Не менш значущі практичні аспекти забезпечення прав дітей розглядаються вченими у межах інших галузей права. Інша річ, що в межах кожної з галузей права створюються свої механізми такого забезпечення, з урахуванням завдань та властивостей методів і форм правового регулювання тієї чи іншої галузі. Виділення таких механізмів забезпечення прав дітей за галузево-правовою ознакою є суто умовним прийомом, який дозволяє краще пізнати природу та особливості цього явища з науково-практичною метою. Але у реальному житті окремі елементи цих механізмів мають дуже щільне поєднання і реалізуються або послідовно або одночасно, доповнюючи один одного.

Основою забезпечення прав дитини Ж. В. Петрочко вважає насамперед виявлення її потреб: біогенних, психогенних та соціогенних, без задоволення яких не оптимізується соціалізація підростаючої особистості [172, с. 12-13]. Основні сфери життєдіяльності дітей і проблеми реалізації ними своїх законних прав та інтересів дозволяють визначити головні фактори, що впливають на неповнолітніх та потребують особливої уваги з боку держави. Результатом, що характеризує ефективність діяльності щодо забезпечення прав та свобод дитини є стан соціальної безпеки та соціальної захищеності населення. Високий рівень такої соціальної захищеності, на думку Л. А. Князька, може бути досягнутий шляхом правового визначення й закріплення прав, свобод і гарантій особи лише у поєднанні з забезпеченням їх практичного втілення [100, с. 7].

Розглядаючи структурно-функціональні аспекти забезпечення прав і свобод дитини можна підтримати висновки О. М. Дручек, з приводу того, що

воно здійснюється у межах а) інституційного; б) нормативного; в) організаційного; г) ресурсного рівнів (підсистем). Сталий зв'язок інституційної, нормативної, організаційної, ресурсної підсистем у процесі їх функціонування обумовлює сферу забезпечення прав і свобод дитини, а цілісний синергетичний порядок взаємодії елементів системи у динамічному вимірі створює механізм забезпечення прав і свобод дитини [83, с. 12]. До заходів, спрямованих на забезпечення прав і свобод дитини О. В. Максименко відносить: ратифікацію міжнародно-правових актів щодо захисту прав дітей та приведення чинного законодавства України у відповідність до їх вимог; упровадження в життя національних і регіональних програм щодо покращання становища у сфері сім'ї та дитинства; посилення боротьби з окремими правопорушеннями в дитячому середовищі [138, с. 3-4].

Зарубіжні автори (М. Паїс, Т. Хаммарберг, Н. Кантвелл) намагаються розглянути права дитини, використовуючи їх поділ на «3 Р» [342, с. 72-73; 304, с. 100; 279, с. 378]: 1) забезпечення (provision) – права, що забезпечують задоволення основних потреб дитини; 2) захист (protection) – права, що гарантують захист від шкідливого впливу на дитину з боку суспільства, сім'ї; 3) участь (participation) – права дитини на самостійні дії і участь в суспільному житті (наприклад, право на вільне вираження своїх поглядів з усіх питань, що торкаються дитини). ЮНІСЕФ модифікував такий розподіл, додавши право на виживання (survival) і розвиток (development) [72]. Основною ідеєю доктрини «батьківської турботи» американської ювенальної юстиції та доктрини «турботи, захисту і контролю» англійської ювенальної юстиції є положення про необхідність втручання держави до інтересів неповнолітнього в його життя і життя його родини. Доктрини виправдовують дії держави щодо визначення умов життя дитини в ситуаціях, коли батьки не виконують або неналежно виконують своїх обов'язків щодо утримання та (або) виховання дитини [258]. Проте, менталітет мешканців держав пострадянського простору обумовлює чимало суперечок щодо можливості впровадження такого підходу на теренах цих країн.

Більшість держав-членів наголошують на важливості сім'ї та зобов'язаннях держави підтримувати її. Відмінності за обсягом і пріоритетами уваги до сімейної політики у різних державах Г. Андерссон і А. Холландер пояснюють культурними та політичними відмінностями, наголошуючи при цьому на ролі держави в економічно-соціальному житті з метою сприяння у формуванні сім'ї. Поняття конверсії прав дітей та їх забезпечення базуються на судженнях про те, що є хорошим ставленням до дітей і що забезпечує їхню безпеку. Загальні дослідження свідчать, що для дітей, як мінімум, важливо задовольняти свої розумові та матеріальні потреби. Ювенальні психіатричні дослідження щодо потреб дітей показали важливість того, щоб останні правильно розуміли свої власні потреби і розвивали свої внутрішні ресурси з тим, щоб поступово звільнятися від зовнішньої залежності [269, с. 42-44]. Л. Дейн слушно вказує, що оцінка найкращого для дитини – це теоретичний процес, який включає з'ясування найкращих інтересів дитини та знаходження компромісу між найкращими інтересами дитини та інтересами інших, актуальними на цей час. ЄСПЛ підкреслює, що встановлення та оцінка найкращих інтересів дитини є перш за все завданням національних органів влади [287, с. 220-221].

В Україні слід ширше впроваджувати ефективні технології соціальної роботи, які передбачають опору на власну активність людей, зокрема і дітей, надання їм можливості брати участь у вирішенні своїх проблем поряд з фахівцями урядових та неурядових інституцій, пошук нестандартних економічних рішень. Технології допомоги з боку держави та громадськості, мають бути орієнтовані на розвиток внутрішніх ресурсів сім'ї, задоволення потреб дитини та реалізовані за підтримки держави.

Намагаючись розв'язати дилему доцільності та меж втручання держави у механізм забезпечення прав дитини, І. В. Волощук робить висновок, що сьогодні стає все більш актуальним інформування як самих дітей, так і суспільство про права дитини, механізми їх забезпечення і захисту. Водночас, недоцільною є побудова дитиноцентристського суспільства, не треба

применшувати обов'язків дитини по відношенню до родини, колективу, суспільства. На його думку, проблеми гарантування, відновлення і захисту прав дітей найкраще вирішуються на основі взаємодії держави в особі органів влади, інститутів громадянського суспільства, та власне родини, в якій виховується дитина. Невід'ємною складовою механізму захисту прав дитини є властива суспільству мораль, ідеологія. Власне права дитини не можуть визнаватися за самоціль, а мають бути формою задоволення потреб дитини, у матеріальній і духовній сферах [69, с. 23].

На це питання ми маємо власний погляд. Вважаємо, що на сьогодні елемент забезпеченості визначений у нормах позитивного права є, і залишатиметься надалі обов'язковим компонентом соціально-правового феномену прав дітей. У розв'язанні суперечностей щодо превалювання однієї з метадоктрин (патерналістської, протекціоністської та автономістської) у погляді на права дітей та їх забезпечення, ми вважаємо, що цей інститут (забезпечення прав дітей) у концептуальному розумінні має будуватися, виходячи з принципу «субсидіарності» [63, с. 135].

У міжнародному праві «субсидіарність» (лат. «subsidium» – допомога) – організаційний і правовий принцип, згідно з яким Європейська Спільнота (далі – ЄС) вдається до будь-яких заходів лише в тому разі, якщо вони (з огляду на масштаби чи результати запропонованих заходів) ефективніші за відповідні заходи на національному, регіональному або місцевому рівнях [356, ст. 5]. Втілення цього принципи у вченні католицької церкви обумовлене загрозою надмірного домінування суспільства над особою. Згідно з принципом субсидіарності, невиправданим є переймання спільнотою на себе того, що людина може здійснити самотужки [155, с. 93-94].

Отже, в нашому розумінні субсидіарний підхід у забезпеченні прав і свобод дітей має передбачати режим збалансованого правового регулювання та впливу або втручання (через заходи соціального, економічного, правового, культурно-виховного та організаційного характеру) державних органів та суспільства (місцевої громади) у ювенальні відносини з приводу створення або

підтримання належних умов життєдіяльності та розвитку дитини, охорони та захисту її прав і свобод, своєчасної кореляції негативних факторів, що впливають на соціалізацію дитини, з тим щоб з віком вона могла повністю покласти на себе зобов'язання в рамках суспільства як його повноцінний член [63, с. 136]. Ювенальними відносинами у цьому контексті є відносин, одним із учасників (безпосереднім або через представника) яких є дитина. Такі відносини О. О. Навроцький називає площиною, у якій втілюється політика держави у сфері забезпечення прав дитини, їх дотримання, захисту та оновлення у разі порушення [158, с. 14]. Уряду слід приймати спеціальні закони і процедури для сприяння здійсненню та захисту прав і благополуччя дітей та молоді і забезпечувати їх дотримання [96, п. 52].

На завершення зазначимо, що дослідження різних аспектів інституту забезпечення прав і свобод дітей дозволили нам окреслити основні концептуальні ознаки цього соціально-правового явища, які є актуальними на сьогоднішній день:

1) є результатом соціально-історичної та філософсько-правової еволюції прав людини;

2) становить сукупність суспільних відносин, які є обов'язковим елементом об'єктивації та реалізації природних прав дитини;

3) становить сукупність заходів політичного, правового, соціального, економічного, культурно-виховного та організаційного характеру;

4) знаходить правове закріплення в нормах позитивного права, як вияв владної волі держави;

5) є об'єктом правового регулювання нормами різних галузей права: конституційного, сімейного, трудового, цивільного, цивільно-процесуального, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального;

6) становить органічну сукупність процесів: а) створення відповідних умов для ефективної реалізації, б) охорони, в) захисту й г) відновлення порушених прав і свобод дитини;

7) передбачає наступні рівні реалізації: а) самозабезпечення –

безпосередньо реалізується в межах дієздатності дитини залежно від її біологічного віку (юридичний аспект) та інтелектуальних і вольових здібностей (фактичний аспект); б) забезпечення прав і свобод дитини через дії або рішення батьків чи інших законних представників; в) забезпечення прав і свобод дитини через громадські інститути; г) державно-правове забезпечення – втілюється через діяльність уповноважених законом органів, посадових осіб в межах їх компетенції з урахуванням принципу субсидіарності втручання; д) міжнародно-правове забезпечення – втілюється через визнання національними інституціями міжнародних правових актів з прав дитини, моніторинг міжнародними організаціями стану забезпечення прав дітей в країні, можливості звернення до міжнародних судових установ з приводу порушених прав дитини;

8) у випадку наявності конфлікту інтересів пріоритетними є інтереси дитини з урахуванням розумного співставлення природних потреб дитини з суспільними інтересами;

9) передбачає взаємопов'язаність елементів, впорядкованість, підпорядкованість загальним принципам забезпечення прав людини – тобто є явищем системним;

10) є здатним зберігати свою якісну специфічність в умовах різноманітних суб'єктивних та об'єктивних факторів, що можуть змінюватися – тобто є явищем динамічним але цілісним (наприклад, у випадку вчинення неповнолітньою чи малолітньою особою правопорушення (суб'єктивний фактор, що впливає на становище дитини), інститут ювенальної юстиції покликаний, перш за все, захищати права дитини; навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами (суб'єктивний фактор) передбачає інклюзивне навчання; в умовах збройного конфлікту (об'єктивний фактор) заходи, спрямовані на забезпечення прав дітей є більш пріоритетними серед інших тощо);

11) передбачає певну дискретність структури, тобто здатність змінювати обсяги та характер заходів залежно від віку дитини або її соціального становища (часткова цивільна дієздатність, вік адміністративної

відповідальності, залишення дитини без батьків тощо);

12) є явищем публічним – тобто сім'я, громада та держава активно сприяє всебічному розвитку дитини та реалізації її прав, створює правові гарантії їх дотримання, посадові особи у кожному випадку реагують на відомі факти недотримання чи порушення прав дитини з метою припинення таких діянь та відновлення порушених прав. Крім того, міжнародний Комітет з прав дитини може розглядати індивідуальні скарги на ймовірні порушення Конвенції про права дитини та її двох факультативних протоколів з боку держав-учасників, а також проводити розслідування можливих серйозних і систематичних порушень прав, закріплених міжнародно-правовими актами [114, с. 95-96].

Уявлення про концептуальні ознаки інституту забезпечення прав дітей створюють методологічне підґрунтя для подальшого удосконалення системи знань про це явище, а також сприяють кращому розумінню окремих організаційно-правових форм його прояву, наприклад ювенальної юстиції.

## 1.2 Соціально-біологічний та правовий контекст основних категорій та понять інституту забезпечення прав дітей

Ключовою фігурою інституту забезпечення прав дітей безумовно є дитина. Політика та рішення щодо дітей у кінцевому підсумку випливають з концепцій дитинства. Ті, хто приймає такі рішення, повинні мати чітке уявлення про потреби та можливості дітей, як вони змінюються з віком, які умови мають позитивний чи негативний вплив для розвитку та дорослішання дітей, і деяке поняття про те, де провести межу між дитинством і дорослим віком.

А. Сколнік ще у 70-х роках минулого сторіччя зазначала, що суспільство розвинутих країн підтримує особливу концепцію дитинства. Охоплюючи роки від народження до пізнього підліткового віку, дитинство становить чітку епоху життя, що має свою власну психологію та особливі потреби і вимагає

спеціальних умов. Хоча дитинство поділяється на різні вікові етапи, відмінною рисою всього дитинства є «некомпетентність» [349, с. 38].

Діти за своєю суттю є некомпетентними і залежними від батьків, інших дорослих осіб, держави внаслідок біологічної, психологічної та соціальної незрілості. Дитина від дорослої людини відрізняється низкою анатомо-фізіологічних та психічних особливостей, а також юридичним статусом. Враховуючи ці особливості, період дитинства визначають як саму інтенсивну стадію людського розвитку. В жодному іншому віці, за умови нормального онтогенезу, людина не проходить так багато якісно своєрідних етапів свого життя. Під розвитком, у широкому сенсі цього поняття, у галузі медицини та фізіології розуміють кількісні та якісні зміни в організмі людини, які призводять до підвищення рівня складності організації та взаємодії всіх систем організму. В цьому контексті розвиток включає три фактори: зростання, диференціацію (спеціалізацію) органів і систем та формоутворення [8, с. 8-11].

Психічний розвиток дитини характеризується якісними змінами, появою психічних новоутворень. Виокремлюються такі фактори психічного розвитку, як біологічний, соціальний та активність самої особистості. На фоні типових, загальних для всіх людей факторів психічного розвитку проявляються специфічні умови становлення особистості. Так, загальний фактор – соціальне середовище – проявляється через конкретні умови соціалізації певного індивіда, зокрема впливу його родини, психологічного мікроклімату в ній, характеру стосунків, змісту сімейного виховання тощо [212, с. 29-30]. Для діагностики адекватності психічного розвитку окремого індивіда вчені-психологи спираються на поняття вікових та індивідуальних особливостей психічного розвитку людини. Всі індивідууми проходять у нашому суспільстві одні й ті самі ступені психічного становлення, але проходять їх по-різному [212, с. 27]. Наріжним каменем дитячої психології є проблема періодизації дитячого розвитку. Переходи між різними віковими періодами називаються кризами розвитку. Психологи виокремлюють чотири основні критичні періоди: 1) криза одного року (перехід від дитинства до раннього дитинства); 2) криза

трьох років (перехід від раннього до дошкільного віку); 3) криза семи років (перехід від дошкільного до молодшого шкільного віку); 4) криза підліткового віку [219, с. 71].

Окремої уваги потребує підлітковий вік, адже це порубіжний вік переходу від дитинства до повноліття. Універсальне визначення підліткового віку має бути окоеслено описом як «період переходу», в якому людина, хоча більше і не вважається дитиною, але ще не вважається дорослою [330, с. 30-39]. Наприклад, в оглядах Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) період підліткового віку визначається неоднаково: як період між 15-19, 15-24, або 10-24 роками. Терміни «молоді особи», «молодь» і «молода людина» вважаються кращими термінами для охоплення самих таких вікових груп. Підлітковий вік зазвичай асоціюється з фізіологічними змінами, що відбуваються з прогресуванням від появи вторинних статевих ознак (статевого дозрівання) до статевої і репродуктивної зрілість. Втім навіть біологічні маркери можуть змінюватися з часом, що пояснюється поліпшенням здоров'я і харчування [315, с. 11; 354]. Більшість західноєвропейських суспільств використовують правові маркери для переходу до дорослого віку, зазвичай вони встановлюються у віці 16, 18 або 21 рік. Таким чином, існують мінімальний юридичний вік для шлюбу та інших правочинів [315, с. 12].

Зміст правової соціалізації особистості Ж. Петрочко розглядає як багатогранний складний процес взаємодії людини і суспільства, під час якого вона оволодіває правовими цінностями, нормами й уміннями, самостійно орієнтується і діє в соціально-правовому середовищі у рамках тієї чи іншої соціальної ролі в інтересах досягнення бажаної мети [172, с. 30-31]. Природа людей пояснюється з точки зору основних можливостей людини: 1) символізуюча здатність, 2) передбачуваність, 3) вікарні можливості (від латин. «vicarius» – замісні, пристосувальні), 4) здатність до саморегулювання та 5) можливість саморефлектування. Як запевняють С. Уіткомб та К. Меррелл, наведені позиції разом формують основу величезного людського потенціалу і допомагають пояснити внутрішні психологічні процеси, які обумовлюють

результати нашої поведінки [370, с. 6]. В тій чи іншій мірі дитина розкриває ці можливості в собі з дорослішанням. Внутрішні психологічні чинники пов'язані з соціальними. Поведінка людини формується через комплекс, взаємообумовлених взаємодій, як у родині, школі, на робочому місці, так і в громаді. Слід розуміти, що три частини тріади (особисті, поведінкові фактори та фактори навколишнього середовища (соціальні)) роблять різні внески у формування людини в різні моменти часу [370, с. 8]. Вплив соціальних умов життя дитини на психологічні особливості подекуди обумовлює появу у дитини різноманітних форм поведінкових розладів, зокрема, у вигляді девіантної поведінки. При поглибленні девіацій, а також коли поведінкові розлади починають набувати антигромадського характеру і відображати активну деструктивну спрямованість особи, що становить погрозу для людей через порушення правових норм, говорять про делінквентну поведінку як одну з форм девіантної поведінки [16, с. 7].

І. І. Загарницька пропонує розуміти дитинство як цілісний інтегративний соціокультурний просторово-часовий феномен [90, с. 29]. Дитинство як соціально-культурний феномен має свою історичну логіку розвитку; в різні історичні епохи по-різному конструювалися та формувалися взаємини між дорослими та дітьми, в основі яких завжди прослідковувалася соціальна та правова незахищеність дитинства. Водночас кожній суспільній формації був притаманний свій образ дитини, своє розуміння феномена дитинства і його вікових меж. Ситуація у розумінні феномена дитинства, у ставленні до дитини та періоду її дитинства, що склалася на сучасному етапі розвитку суспільства, акцентує увагу на визнанні цієї категорії як структурного елемента суспільства, на розширенні його вікових меж, збільшенні турботи та уваги держави до унікальної і самобутньої функції дитинства в соціокультурних процесах [209, с. 18].

Право не лише відбиває та кодифікує цю концепцію дитинства, а й формує соціальну реальність, в якій діти і дорослі живуть своїм повсякденним життям. Правова система припускає, що діти не в повній мірі здатні визначати

та захищати свої інтереси. Таким чином, правові обмеження заважають особам, які не досягли певного віку втручатися у різноманітні заходи, такі як: голосування, робота у повний робочий день, керування транспортними засобами, купівля спиртного, укладання угод, одруження тощо. З іншого боку, закони вимагають від таких осіб відвідувати школу і залишатися під наглядом і контролем батьків до досягнення більшого віку [349, с. 38].

Розуміння поняття «дитини» в праві є необхідною умовою забезпечення прав, свобод та законних інтересів цієї вікової категорії суспільства, оскільки дитина є суб'єктом права, наділяється особливим правовим статусом. Біологічні та психологічні особливості дитячого віку зумовлюють метод правового регулювання суспільних відносин, учасниками яких є дитина, або які виникають щодо інтересів дітей. Завданням законодавства у сфері забезпечення прав дітей є розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні. Різноманітність суспільних відносин, які стосуються дитини, починаючи з моменту її народження, обумовлюють регулювання цих відносин нормами різних галузей права.

Термін «дитина» набув значного поширення у побутовій та науковій мові, а поняття, які стоять за цим терміном, можуть відрізнятися в побуті та в різних сферах людського знання – в медицині, педагогіці, демографії, соціології тощо [2, с. 38]. В межах об'єкту нашого дослідження інтерес представляє юридичне розуміння того, кого ж слід вважати дитиною. При цьому, для визнання її правового статусу, остаточне значення може мати не словникове або енциклопедичне тлумачення цього слова, а лише його законодавче визначення. На сьогодні вихідним критерієм визначення терміну дитина є вікова межа – це будь-яка фізична особа віком до 18 років (наприклад, ст. 1 ЗУ «Про громадянство України» [193] або ст. 1 ЗУ «Про протидію торгівлі людьми» [199]).

Говорячи про повноліття, законодавець приймає за основу лише

календарний (хронологічний) вік людини, тобто період від народження, підтверджений в офіційних документах. Яким чином сукупність усіх цих знань про біологічні, психологічні та соціальні особливості дитини впливають на її правовий статус і правову реальність у якій відбуваються суспільні процеси за участю або з приводу дитини. Визначити усі аспекти цього питання було б важко зробити навіть у межах одного комплексного дисертаційного дослідження, оскільки різноманітність та масштаби таких правовідносин дуже великі. Зосередимо увагу лише на деяких (на нашу думку основних) моментах.

По-перше, міжнародна спільнота та національні уряди у нормах права визначають охорону дитинства як стратегічний міжнародний та загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлюють основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини. Крім того, держава зобов'язується забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживає всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

По-друге, право приймає до уваги відмінності у біологічному, психологічному розвитку та рівні соціалізації дитини, що впливає на обсяги її дієздатності у різних галузях права, гарантії забезпечення прав і свобод, соціальну підтримку та державну допомогу. Наприклад концепція про періодизацію дитячого біологічно розвитку та соціальних потреб цієї категорії людей знаходить відображення у низці адміністративно-правових актів України. Цивільне право дає визначення термінів «малолітня особа», та «неповнолітня особа, пов'язуючи їх з частковою та неповною цивільною дієздатністю фізичної особи. КЗпП України неповнолітнього визначає як особу, що не досягла 18 років. При цьому на відміну від того ж ЦК України правовий

статус неповнолітнього не лише прирівнюються у трудових правовідносинах у правах до повнолітніх, а й надає їм право користуватися деякими пільгами (ст. 187). ЗУ «Про громадянство» виникнення деяких правовідносин з часу досягнення дитиною чотирнадцятирічного віку пов'язує з її особистим волевиявленням (наприклад, надання згоди під час набуття громадянства).

По-третє, право встановлює певні заборони щодо вчинення деяких дій чи відносин з дітьми до досягнення ними певного віку, не залежно навіть від їх бажання. Так, загально допустимий вік прийняття на роботу настає з 16 років. Втім, так званий мінімальний вік прийняття на роботу за умови дотримання певних вимог співпадає з періодом переходу малолітньої дитини до іншої вікової категорії – не молодше 14 років (ст. 188 КЗпП України). А дії сексуального характеру, вчинені щодо особи, яка не досягла 14 років, незалежно від її добровільної згоди є злочином (ч. 4 ст. 152 Кримінального кодексу України (далі – КК України)).

По-четверте, право встановлює певні обмеження щодо осіб (дітей), які не досягли певного віку. Наприклад, діти віком до 16 років з 22 до 06 години можуть перебувати у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування лише в присутності принаймні одного з батьків чи іншого законного представника дитини або особи, яка її супроводжує і несе за неї персональну відповідальність. Власники закладів, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладів громадського харчування та уповноважені ними особи зобов'язані вживати заходів щодо недопущення у такі заклади з двадцять другої до шостої години дітей до 16 років без супроводження осіб, зазначених у частині першій цієї статті (ст. 21-1 ЗУ «Про охорону дитинства»).

По-п'яте, фізіологічні та психологічні відмінності дітей і дорослих не тільки складають основу для визнання меншою провини за дітьми, які перебувають у конфлікті з законом, а й служать причинами для створення окремої системи юстиції і зумовлюють інше поводження з дітьми [360]. Адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент

вчинення адміністративного правопорушення 16 років. За вчинення адміністративних правопорушень до таких правопорушників можуть бути застосовані заходи впливу (зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; попередження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють). За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов’язану з психічною хворобою, повинно бути також з’ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними; ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння; умови життя та виховання неповнолітнього (ст. 485 КПК України) тощо.

Таким чином, біологічні, психологічні (поведінкові) та соціально-історичні, маркери (чинники) створюють основу для концептуалізації особливого статусу дитини у праві, що знаходить прояв у численних нормах міжнародних та національних правових актів [59].

Однак і суто формальні вікові рамки не є універсальним визначенням дитини в праві. В одному з ратифікованих ВРУ міжнародних актів (набрав чинності 01.11.2008 р.) – Європейській конвенції про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми при визначенні цього ж поняття вказується значно нижчий віковий ценз: «дитина – особа будь-якого громадянства, що не має 16 років і не має права самостійно вирішувати питання щодо місця свого постійного проживання за законодавством про місце її постійного проживання, про її громадянство чи за внутрішнім законодавством запитуваної держави» [88]. У ЗУ «Про охорону дитинства» (ст. 1) дитина визначається як особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше. Подібне визначення дитини містить також і ст. 1 Конвенції про права дитини. За цивільним законодавством України повноліття особи пов’язано з його повною цивільною дієздатністю. Водночас ст.ст. 34 та 35 ЦК України передбачають умови (юридичні факти) за якими фізична особа може набути повної цивільної дієздатності до досягнення вісімнадцятирічного

віку, наприклад з 16 років. При цьому, навіть у випадку припинення існування таких юридичних фактів (припинення шлюбу, підприємницької діяльності тощо) повна дієздатність за такою фізичною особою зберігається.

Інший бік співвідношення віку та термінів «дитина», «діти» підкреслює О. С. Автономов, коли каже, що вказані терміни в нормативно-правових актах застосовуються також і до осіб, що перетнули віковий рубіж повноліття (18 років). Так, в сімейному праві це поняття широко вживається для позначення юридично визначеного зв'язку між батьками або особами, що їх замінюють, і дітьми незалежно від віку останніх. Це цілком закономірно, оскільки діти залишаються для своїх батьків дітьми протягом усього життя [1, с. 40]. І хоча у випадках, коли український законодавець визначає сімейні правовідносини між батьками та повнолітніми дітьми він переважно використовує терміни «дочка», «син», у чинному сімейному праві існують приклади застосування терміну «дитина» щодо повнолітніх осіб – ст. 206 СК України – «Стягнення з дитини витрат на догляд та лікування батьків». У спадковому праві спостерігаємо аналогічну ситуацію – ст. 1261 ЦК України «У першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця…» тощо. Ще один цікавий факт із законодавства пов'язаний з таким соціальним статусом як «діти війни». За ЗУ «Про соціальний захист дітей війни» такою визнається особа, яка є громадянином України та якій на час закінчення (02.09.1945 р.) Другої світової війни було менше 18 років. Станом на 02.09.2020 р. таким дітям війни має бути щонайменше 92 роки. Через це В. Ю. Євко стверджує, що вікова ознака дитини не є достатньою для визначення правового статусу фізичної особи [87, с. 253-254].

У національному законодавстві існує термінологічна багатоваріантність: «дитина», «неповнолітній», «малолітній», «підліток» та інше. І. О. Бандурка вважає, що кожне з цих визначень має право на існування, застосування й теоретичне пояснення, оскільки вживається в законодавстві. Проте, між ними не можна ставити знак рівності. Слово «дитина», на думку вченої є лише узагальнюючим поняттям, яке визначене у багатьох міжнародних та

національних правових актах, і використовується для позначення особи, яка не досягла 18 років [12, с. 9]. Наявність у юридичній літературі та правових джерелах таких термінів О. С. Автономов пояснює тим, що вікові рамки не є універсальним визначенням дитини в праві. Вікові особливості психологічного розвитку стану людей в цьому віці, на його думку, вимагають спеціальних підходів: для кращого розуміння мотивації поведінки дитини при забезпеченні його прав і свобод; при оцінці протиправних діянь дитини; при прийнятті рішень про належні заходи в разі вчинення дитиною протиправних діянь тощо [2, с. 23-29]. Втім, аналізуючи уявлення певних вчених з питань вікової періодизації чи диференціації дитячого віку у нормативно-правових актах як національного, так і міжнародного рівня, доходимо висновку про наявність суттєвих розбіжностей (іноді діаметрально протилежних) у їх поглядах.

Наприклад, К. Валлет зазначає, що «неправова» категорія «діти» в принципі, не має юридичного впливу, оскільки в нормах законів використовувався термін «неповнолітній». Поняття «діти» сьогодні становить більш широку концепцію – це група людей, яких потрібно захищати від протиправного або шкідливого контенту навколишнього середовища. Переважно ця категорія як у канадському, так і у французькому законодавстві не відноситься до правової реальності. Однак авторка, звертає увагу на деяку еволюцію в праві щодо одночасного застосування цих обох термінів, що може призвести до певного ускладнення у правовій системі. Термін «діти» все частіше використовується судами, міжнародними правовими доктринами. Так само в деяких нормах законодавець вважає за краще використовувати поняття «дитина» для позначення категорії неповнолітніх осіб віком до 18 років [366, с. 22-24].

Е. Б. Мельникова стверджує, що включивши до законів поняття неповнолітньої особи, законодавці держав і всієї міжнародної спільноти встановили юридичну межу між неповноліттям і повноліттям, створивши тим самим автономну демографічну групу людей – носіїв специфічних прав і обов’язків. Таке тактичне рішення надиктоване намаганням суспільства та

держави компенсувати вікову неадаптованість (непристосованість) неповнолітніх за допомогою спеціального, підвищеного правового захисту таких осіб [148, с. 7]. Визначення терміну «неповнолітній» у «Пекінських правилах» також ґрунтується на підкресленні форми притягнення цих осіб за правопорушення до відповідальності відмінної від дорослих. При цьому поняття «неповнолітня особа» включає дитину (англ. «children») або молоду людину (англ. «young persons») [152].

А. Р. Куттигаліва вважає, що саме поняття «неповнолітній», з різних точок зору включає до свого складу найрізноманітніші їх категорії («дитина»; «діти»; частково (обмежено) дієздатний; «підліток»; «юнак»; «малолітній»), що характеризуються різними віковими періодами фізіологічного та психологічного розвитку неповнолітнього. Разом з тим, з усіх наведених вище категорій найбільш розробленим в законодавстві і висвітленим в правовій літературі є поняття «дитина» [128, 96-103]. Низка науковців (Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний, Н. В. Лесько та ін.) категорично вважають, що терміни «діти» та «неповнолітні» не є тотожними за своїм змістом. Цілком слушним виглядає і їх обґрунтування своєї позиції, а саме – категорія «неповнолітні» ґрунтується виключно на віковому критерії, включає в себе і осіб віком до 18 років, які не мають повної цивільної дієздатності, і тих, які набули її на підставі визначених законодавством умов [104, с. 26; 132, с. 8]. Але і у таборі прихильників подібної позиції не сформовано єдиного бачення цього питання. Але, нагадаємо, що позиція щодо ототожнення вказаних категорій не є загальновизнаною серед правознавців. Навіть серед вчених-адміністративістів є протилежні точки зору. Зокрема Т. Г. Корж-Ікаєва, з'ясовуючи особливості адміністративно-правового статусу неповнолітніх, межі неповноліття асоціює лише з періодом 14–18 років [113, с. 10].

Аналіз поглядів певної кількості вчених щодо ювенально-правових категорій дозволив виокремити декілька основних формул їх співвідношення.

Формула 1 (О. С. Автономов [2, с. 41], Е. Б. Мельникова [148, с. 7], Н. Т. Сопубекова [222, с. 17], Є. П. Филипенко [244] та ін.) – дитина та

неповнолітній є тотожними поняттями – особа віком до 18 років, але перше з них є збірним (узагальнюючим) поняттям.

Формула 2 (Н. В. Лесько [132, с. 14], Т. О. Смагіна [217, с. 8] та ін.) – незважаючи на відсутність тотожності між ювенальними юридичними категоріями, у хронологічному порядку період дитинства протікає паралельно з періодом малолітства до 14 років і триває далі, а порівняно з періодом неповноліття – дитинство протікає паралельно, але може завершитися раніше (як правило, починаючи з 16 років), через обставини, передбачені у законодавстві.

Формула 3 (Т. Г. Корж-Ікаєва [113, с. 10], Н. В. Ортинська [169, с. 18-19] та ін.) – категорії «неповнолітній» та «дитина» не є тотожними, а можуть розглядатися лише як частина та ціле. Остання категорія послідовно розподіляється чотирнадцятирічним бар'єром на малолітніх та неповнолітніх.

Формула 4 (Н. М. Опольська [168, с. 13]) – Термін «неповнолітній» взагалі не використовується. Категорія дитинство (дитина) включає такі підгрупи як малолітні (до 14 років), підлітки (14–16 років), особи юнацького віку (16–18 років).

Що стосується застосування цих термінів у правових актах, то ситуація видається ще більш складною для чіткого розуміння. Більшість законів, які регулюють окремі аспекти забезпечення прав дитини, у своїх нормах переважно містять саме цей термін. Законодавство дає визначення низки термінів, наприклад, дитина-сирота, діти, позбавлені батьківського піклування, дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах тощо. Слід підкреслити, що не зважаючи на те, що загальновизнаний вік дитинства асоціюється з періодом життя до 18 років, згідно із ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» такими персонами вважаються особи віком від 18 до 23 років (при продовженні навчання або до закінчення відповідних навчальних закладів), у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування (ст.ст. 1, 8).

В 2007 році у тексті ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (крім ст.ст. 6 і 10) слово «неповнолітні» в усіх відмінках було замінено словом «діти». Залишення слова «неповнолітній» у ст.ст. 6 та 10, на наш погляд, обумовлено тим, що у цих нормах йдеться про здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили кримінальні або адміністративні правопорушення, відбування покарання особами віком від 14 років, засудженими до позбавлення волі. В приведених випадках такими суб'єктами можуть бути виключно категорія осіб віком мінімум від 14–16 років. Наприклад, ЗУ «Про пробацію» оперує терміном «неповнолітній», під яким розуміє осіб віком від 14 до 18 років (ч. 1 ст. 12). У ЗУ «Про громадянство» навпаки використовується виключно термін «діти» (особи віком до 18), який протиставляється категорії повнолітніх осіб. При цьому, там, де виникнення правовідносин пов'язується з волевиявленням дитини з певного віку, законодавець використовує такий словесний прийом як «діти віком від 14 до 18 років» (наприклад, ст. 16 цього Закону), що фактично є віковим періодом так званого спеціального неповноліття.

В ЗУ «Про охорону дитинства» у більшості норм застосовується термін «діти», «дитина». Але поряд з цим в ст.ст. 33 та 34 там, де об'єктом правового регулювання є відносини з приводу обмеження (на підставах та в порядку, встановлених законом) прав особи на свободу та особисту недоторканість, законодавець використовує термін «неповнолітній», перемежаючи його з терміном «дитина», як взаємозамінні: «Право дитини на особисту свободу охороняється законом. Затримання та арешт неповнолітніх застосовується як винятковий захід і тільки у випадках та порядку, встановлених законом. Про затримання дитини відповідні органи негайно повідомляють батьків чи осіб, які їх замінюють...» тощо. При цьому нагадаємо, що ст. 5 ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» до зобов'язань підрозділів поліції включає затримання і тримання у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей віком від 11 років, які підозрюються у вчиненні суспільно небезпечних діянь. Це додатково вказує, на те, що навіть у цьому прикладі

нижні межі неповноліття спускаються нижче 14 років. До того ж, використання різних за фонетикою, але близьких (або синонімічних) за значенням слів у ЗУ «Про охорону дитинства» та ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» призводить до казусу у нормативній термінології, а саме – перший правовий акт містить терміни «спеціальні навчально-виховні заклади для неповнолітніх», «центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх», а другий – «спеціальні навчально-виховні заклади для дітей», «центри медико-соціальної реабілітації дітей». Створюється таке уявлення, що у двох законах йдеться про різні установи, хоча насправді це не так.

У тексті Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) також одночасно зустрічаються поняття «неповнолітній» та «дитина». Але можна підкреслити певну закономірність – у випадках, пов’язаних з адміністративною відповідальністю, законодавець традиційно використовує термін «неповнолітній», під яким у провадженнях щодо адміністративних правопорушень має на увазі осіб віком від 16 до 18 років (ст. 13). Водночас, і такий підхід не усуває всіх суперечностей під час уніфікованого розуміння одного і того самого терміну, навіть в межах єдиного закону. Так термін «неповнолітній» зустрічаємо серед обставин, що пом’якшують та обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення (ст.ст. 34 та 35 КУпАП). Якщо ситуація вчинення правопорушення неповнолітнім (пом’якшуюча обставина) цілком вписується у концепцію адміністративної відповідальності осіб у віці з 16 до 18 років, то у другому випадку – втягнення неповнолітнього в правопорушення (обтяжуюча обставина), вище приведене розуміння неповнолітнього необґрунтовано виключає з цього переліку такі дії стосовно усіх інших осіб молодших за 16 років.

Таким чином, уявлення про ювенальну термінологію у різних галузях права є дуже розмитим. Навіть у сфері регулювання споріднених правовідносин, як ми бачимо, не має уніфікованої визначеності. Це викликає складності, оскільки забезпечення прав дитини, як зазначалося, є діяльністю

комплексною, яка заснована на міжгалузевому правовому регулюванні.

Слід підкреслити, що у понятті «дитина» дійсно проявляється більш соціальна складова ніж правова, в інших поняттях «малолітній», «неповнолітній» – навпаки (вони є поняттями суто юридичного характеру). О. С. Автономов зазначає, що неповноліття – основна юридична ознака дитини і база для ювенальної юстиції. Незважаючи на широкий спектр підходів у різних галузях права до юридичного поняття дитини, основною її ознакою виступає неповноліття. Вчений підкреслює, що неповноліття є саме юридичним поняттям. В його основі лежать науково обґрунтовані і підтверджені практичними спостереженнями уявлення про вікові особливості людини, що проходить процеси фізичного і психічного дорослішання, а також соціалізації. Автор вважає, що завдяки введенню до юриспруденції категорії «неповноліття» була знайдена прийнятна для всіх приблизна вікова межа, після проходження якої людина юридично перестає бути дитиною [2, с. 41]. Як зазначає Комітет ООН з прав дитини, біологічні, соціальні та психологічні відмінності та потреби цієї вікової категорії осіб не лише складають основу для визнання меншою провини за дітьми, які перебувають у конфлікті з законом, а й служать причинами для створення окремої системи правосуддя у справах щодо неповнолітніх і зумовлюють інше поводження з дітьми [360].

Т. Г. Корж-Ікаєва дуже радикально пропонує «уніфікувати законодавство та вживати лише термін «неповнолітній» [113, с. 26]. Є. Ю. Колосовський вважає, що всі поняття ювенально-правової термінології доцільно використовувати у вітчизняному законодавстві, проте в питаннях притягнення осіб, які не досягли повноліття, до юридичної відповідальності, у тому числі й адміністративної, доречно використовувати саме термін «неповнолітні». Це обґрунтовується ним тим, що саме така категорія, як вік є визначальною у вирішенні вищезазначеного питання (у положеннях КУпАП та КК України чітко зазначається, що відповідальності підлягають особи після досягнення ними певного віку), а поняття «неповнолітні», як вже вказувалось вище, акцентує увагу саме на відсутності такої категорії, як досягнення особою віку

повноліття [108, с. 52]. З перспективою законодавчого зниження мінімального віку адміністративної відповідальності (про що мова буде вестися у наступних частинах цього дослідження) до 14 років це цілком слушна позиція.

Водночас, і така відокремлена соціально-правова група як діти (неповнолітні) має підлягати подальшій нормативно-термінологічній диференціації, оскільки рівень їх самостійної участі (правовий статус) не може бути однорідним протягом часу від народження до повноліття. Дуже багато питань правового характеру пов'язано з останніми роками неповноліття (так званий підлітковий вік). Універсальне визначення підліткового віку має бути обмежено описом як «період переходу», в якому людина, хоча більше не вважається дитиною, але ще й не вважається дорослою [330, с. 30-39]. В оглядах Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) період підліткового віку визначається неоднаково: як період між 15-19, 15-24 або 10-24 роками. Концептуалізація цього віку залежить від сукупності біологічних, правових, соціально-історичних, демографічних та поведінкових маркерів (критеріїв). Таким чином, існують мінімальний юридичний вік для шлюбу та інших правочинів [289, с. 12]. Саме урахування диференціації цих біологічних, соціальних та психологічних вікових особливостей дитини в різні періоди її дорослішання закладено до основи субсидіарного підходу в правовому нормуванні забезпечення прав і свобод дітей – ступень самостійної реалізації своїх прав дитиною збільшується з віком.

На прикладі дослідження норм кримінального права нами було висунуте припущення, що термін «неповнолітній» має двояке значення: загальне – там, де законодавець згадує лише про неповнолітню особу – він має на увазі усю вікову категорію осіб до 18 років та спеціальне – там, де термін «неповнолітній» згадується разом з терміном «малолітній» – це стосується осіб віком від 14 до 18 років або зазначається інший конкретний віковий діапазон, наприклад, неповнолітні у віці від 16 до 18 років тощо. Подальший аналіз норм інших галузей права підтвердив цю гіпотезу та дозволив застосовувати такий підхід при тлумаченні й інших правових актів. Так, коментуючи за цим

правилом п. 1 ч. 1 ст. 41 ЗУ «Про Національну поліцію»: «Поліцейське піклування може здійснюватися щодо неповнолітньої особи віком до 16 років» можна впевнено казати, що мається на увазі віковий період з народження до 16 років, а не від 14 до 16 років.

Отже, підводячи підсумок наведеному, нами були зроблені наступні умовиводи:

– по-перше, у юридичній науці відсутнє єдине концептуальне усвідомлення змісту та співвідношення ювенально-правових термінів таких як «дитина», «неповнолітній», а наявні погляди на це питання є подекуди суперечливими;

– по-друге, такий стан справ багато у чому обумовлений розмитістю визначень та відсутністю уніфікації ювенально-правової термінології у нормативно-правових актах як національного, так і міжнародного права;

– по-третє, за загальним юридичним визначенням дитиною є особа, від народження до набуття нею повноліття (18 років). В такому контексті розуміння «дитини» є тотожнім терміну «неповнолітня особа» (у загальному значенні) та, включає в себе й інші ювенально-правові терміни: «новонароджена дитина», «малолітній», «малолітня дитина», зокрема і «неповнолітній» (у спеціальному значенні), там, де цей вік прямо обумовлений іншими віковими межами;

– по-четверте, в нормативних актах адміністративно-правового характеру превалює переважно застосування терміну «дитина», а термін «неповнолітній» вживається, як правило, у питаннях притягнення осіб, які не досягли повноліття, до юридичної відповідальності, зокрема адміністративної;

– по-п’яте, включення в окремих випадках до категорії «діти» осіб, вік яких виходить за межі повноліття (наприклад, до 23 років) не прирівнює цих осіб в правовому статусі до дітей (неповнолітніх осіб), а лише розповсюджує на них окремі права чи гарантії передбачені тим нормативно-правовим актом, який встановлює таке виключення. І навпаки, набуття дитиною у передбачених законом випадках статусу дорослої особи (повної цивільної, сімейної чи

цивільно-процесуальної дієздатності) до настання повноліття не позбавляє її гарантій та правового статусу дитини в усіх без виключень правовідносинах;

– по-шосте, урахування біологічних, соціальних та психологічних вікових особливостей дитини в різні періоди її дорослішання є основою субсидіарного підходу в нормативному визначенні правового статусу дитини, а також створенні окремої системи правосуддя щодо дітей і зумовлюють інше (відмінне від повнолітніх) поводження з дітьми під час забезпечення їх прав і свобод [30, с. 68].

## 1.3 Поняття системи забезпечення прав дітей та напрями її дослідження

Дитинство, якщо його розглядати як об’єкт забезпечення (включаючи охорону та захист) становить більш широке коло суспільних відносин ніж забезпечення прав дитини. Однак права дитини становлять центральну ланку, та є вихідними засадами «забезпечення дитинства». Охорону дитинства законодавець визначає, як систему державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав.

Ознака системності на сьогодні є однією з вихідних методологічних засад забезпечення прав, свобод та інтересів дитини (далі – забезпечення прав дитини) як соціально-правового інституту. Насамперед, це обумовлено різноманітністю проявів такої діяльності, високим ступенем інтегрованості окремих компонентів інституту забезпечення прав дитини до інших сфер державного управління та міжгалузевим характером її регламентації. І. В. Блауберг та Е. Г. Юдін вважали, що практика вирішення великих комплексних проблем у сфері управління породила особливу методологію, яка дістала назву системного аналізу (виник під безпосереднім впливом методологічних ідей системного підходу) [17, с. 56].

Система – слово грецьке, буквально означає ціле, складене з частин. В іншому значенні – порядок, визначений правильним розташуванням частин і їх взаємозв'язками [229, с. 3]. Найбільш загальним поняттям, яке позначає всі можливі прояви систем, є «системність». За переконанням Ю. П. Сурміна розуміти цей термін варто у двох значеннях: 1) ототожнення системності з об'єктивною, незалежною від людини властивістю дійсності; 2) накопичені людьми уявлення про саму властивість, тобто вона являє собою гносеологічні явище. Гносеологічна системність – досить складне і різноманітне явище, що виявляється в трьох аспектах: системний підхід (виконує орієнтаційну функцію), системний метод (виконує пізнавальну функцію), системна теорія (виконує пояснювальну функцію) [229, с. 8].

Забезпечення прав дитини становить сукупність як ідеальних (формально закріплених) норм, так і конкретних заходів, обумовлених цими нормами, які цілком мають об'єктивний характер, і до того ж є результатом людської (громадської чи державної) діяльності. Н. М. Оніщенко під час з'ясування теоретико-методологічних засад формування та розвитку правової системи зосередила увагу на двох основних напрямах дослідження: а) системному (вивчає сукупності взаємозв'язків та взаємодій всередині правової системи, розглядає правову систему як форму організації, що здатна адаптуватися до соціальних змін, забезпечити пошук оптимальних політико-правових рішень); б) ціннісно-нормативному [167, с. 6].

Системний підхід як принцип забезпечення прав дітей втілює як пізнавальну (теоретичну), так і практичну діяльність людей. Термін «підхід» означає сукупність прийомів, способів впливу на кого-небудь, у вивченні чого-небудь, веденні справи тощо. Системний підхід полягає в тому, що будь-який більш-менш складний об'єкт розглядається як відносно самостійна система зі своїми особливостями функціонування і розвитку. Ґрунтуючись на ідеях цілісності і відносної незалежності об'єктів, що знаходяться в єдності, принцип системності передбачає подання досліджуваного об'єкта як певної системи, яка характеризується: а) елементним складом; б) структурою як формою

взаємозв'язку елементів; в) функціями елементів і цілого; г) єдністю внутрішнього і зовнішнього середовища системи; д) законами розвитку системи і її складових [229, с. 8-9]. У системному підході центральним поняттям є «система», яке тісно пов’язане з цілою низкою інших понять – «структура», «організація», «зв’язок», «ставлення», «елемент», «управління» тощо [17, с. 57]. Фахівець з логіки, методології науки і теорії систем А. І. Уйомов зазначав, що характерні риси діалектико-матеріалістичного розуміння зв’язків між явищами знаходять своє вираження в системному підході, а саме: рефлексивність зв’язків означає, що система не обов’язково передбачає розчленування об’єкта на протипоставлені один одному елементи; будь-яка система існує в деякому середовищі і т. ін. [239, с. 21-22]. Наведені риси (властивості) є абстрактним універсальним теоретичним узагальненням, яке може створити підґрунтя для будь-якого конкретного прикладного дослідження.

Можна припустити, що система забезпечення прав дітей одночасно може розглядатися як: а) сукупність наукових (теоретичних) уявлень про засади забезпечення прав дітей (гносеологічне явище); б) комплексна практична діяльність суб’єктів забезпечення, заснована на нормах позитивного права, спрямована на досягнення загальної корисної мети (корисно-правова діяльність); в) методологічна засада правового регулювання, організації та здійснення такої діяльності на підставі наукових здобутків. Такий підхід дає можливість побачити діалектику динамічного і статичного рівнів забезпечення прав дітей як соціально-правового феномену.

Система забезпечення прав дитини, як і будь-яка інша система діє в деякому середовищі. В нашому випадку, цим середовищем є багатошарова оболонка, яка включає:

– по-перше, суспільство (філософами суспільство розглядається як продукт взаємодії людей, система соціальних зв’язків, що утворює основу і середовище власне людської життєдіяльності [19, с. 620-621]) та суспільні відносини;

– по-друге, державу (це центральний та основний інститут політичної організації суспільства, соціально-політичний механізм, що виникає в класовому суспільстві з метою організації і впорядкування соціально неоднорідного суспільства, вирішення конфліктних ситуацій, забезпечення відповідного рівня соціальної стабільності системи, її цілісності та безпеки [139, с. 41]);

– по-третє, правову систему (за визначенням Н. М. Оніщенко «правова система – це об'єктивне, історично закономірне правове явище, яке включає взаємозв'язані, взаємозумовлені та взаємодіючі компоненти: право і законодавство, що втілює його, юридичні установи, юридичну практику, механізм правового регулювання, суб'єктивні права і обов'язки, правову діяльність і правовідносини, правосвідомість і культуру, правову ідеологію, законність і правопорядок, юридичну відповідальність та ін. Подолання вузьконормативного розуміння права як сукупності норм, встановлених чи санкціонованих державою, забезпечує дослідження співвідношення природно-правових і державно-правових засад у правовій системі як узгодження інтересів індивідів та суспільства» [167, с. 20]);

– по-четверте, ювенальну політику (О. В. Максименко визначає її як особливий вид діяльності держави щодо формування засад забезпечення та захисту прав дитини [138, с. 180]. На думку Н. М. Крестовської ювенальна політика держави в широкому сенсі є системою законодавчих та нормативних актів, організаційних заходів щодо встановлення та підтримання нормативного життєзабезпечення дітей, підлітків та молоді. Ювенальна політика, яка містить ідеологічний блок, тобто вироблення стратегії діяльності політичних інститутів у певній сфері, не тільки має реалізовуватися на основі законодавства, але й сама є основою та соціальним джерелом формування особливої галузі права – ювенального права [122, с. 17-18]);

– по-п'яте, систему ювенального права (Н. М. Крестовська визначає її як комплексну галузь українського права, що є ціннісно орієнтованою системою матеріальних, процесуальних та організаційних правових норм, спрямованих на

забезпечення виживання, розвитку та соціалізації дитини, шляхом закріплення особливого статусу дитини як суб'єкта права, встановлення компетенцій інших суб'єктів права, зобов'язаних опікуватися справами дітей, і регулювання відносин, одним із учасників (безпосереднім або через представника) яких є дитина [122, с. 28]);

– по-шосте, систему ювенально-правових відносин (це врегульовані нормами ювенального права суспільні відносини, які виникають між дітьми та іншими суб'єктами ювенального права з приводу реалізації прав та обов'язків дитини, захисту прав дитини або охорони дитинства [122, с. 20] – фактично мова ведеться про правові відносини з приводу забезпечення прав дітей);

– по-сьоме, систему забезпечення прав і свобод людини взагалі, оскільки цей компонент утворює основу прав дитини зокрема. О. В. Негодченко розглядає таке забезпечення як складову механізму реалізації прав і свобод людини. Зазначений механізм включає в себе елементи, що сприяють створенню умов для здійснення прав і свобод, охороні й захисту їх від правопорушень, відтворенню порушеного права людини. До цих елементів науковець відносить: а) гарантії здійснення прав і свобод людини; б) юридичні елементи механізму реалізації; в) процес практичного втілення можливості та необхідності у дійсність; г) умови й фактори цього процесу [162, с. 18-19].

Представлена абстрактна модель середовища утворює уявну піраміду, попереднє коло якої утворює підґрунтя для всіх наступних. Центральне місце цієї піраміди, в нашому випадку, посідає система забезпечення прав дітей, яка одночасно є елементом попередніх систем, тобто одиницею, властивості і функції якої визначаються її місцем в рамках цілого. Така модель дає розуміння «рефлексивності» зв'язків між системами, де властивості, структура та функціонування кожного окремого кільця піраміди (самостійної системи), з урахуванням власної мети та призначення такої системи, обумовлені властивостями попередніх ярусів. Ця модель пояснює «лабільність» системи забезпечення прав дітей, під якою можна розуміти мінливість характеристик системи. Прогресивні і регресивні процеси у системі забезпечення прав дітей

віддзеркалюють зміни, що відбуваються в суспільстві, державі, правовій системі та ювенальній політиці держави тощо [42, с. 62-64].

Головною метою системи забезпечення прав дітей є створення необхідних умов та сприяння у фактичній реалізації прав та свобод дитини, виходячи з раціонального консенсусу її об'єктивних потреб та суб'єктивних інтересів. Така мета обумовлює власну структуру та порядок функціонування системи забезпечення прав дітей. При цьому, виходячи з окресленої мети ця система виконує регулятивну, правозастосовну, правоохоронну, захисну, превентивну та забезпечувальну функції.

На підставі аналізу доктринальних положень юридичної науки та практики забезпечення прав дитини О. О. Навроцький пропонує виокремлювати обов'язкові та факультативні елементи адміністративно-правових засад забезпечення прав і законних інтересів дитини в Україні. До числа обов'язкових елементів ним було віднесено: нормативну адміністративно-правову основу адміністрування прав дитини; пріоритетні напрями адміністрування прав дитини; принципи адміністративно-правового регулювання процесів забезпечення прав та законних інтересів дитини і т. ін.. Факультативними складовими запропоновано вважати організацію міжнародного співробітництва; фінансування, спрямоване на задоволення потреб дитини та особливості взаємодії органів публічного адміністрування у сфері забезпечення прав та законних інтересів дитини [158, с. 14-15]. Ж. В. Петрочко розкриває сутність соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні – це система скоординованих взаємодій соціальних інституцій, різнорівневе функціонування якої створює сприятливі умови для задоволення потреб дитини і реалізацію нею гарантованих державою можливостей скористатися усіма соціально-економічними, культурними та іншими благами в своїх найкращих інтересах й інтересах суспільства. У вузькому значенні – це різновид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на реалізацію, охорону й захист прав дітей, що здійснюється командою

фахівців соціальної сфери на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії з дитиною та її сім'єю [172, с. 31-32]. Сприймання елементного наповнення системи забезпечення прав дітей приведених авторів обумовлено специфікою об'єкту їх досліджень – сферою суспільних відносин (правоохоронна, соціально-педагогічна, медична чи інша діяльність), галуззю правових знань (адміністративно- чи кримінально-правових тощо)

Більш узагальнене бачення структурно-функціонального аспекту забезпечення прав дитини пропонує О. М. Дручек. Таке забезпечення, на її думку, здійснюється у межах: а) інституційного; б) нормативного; в) організаційного; г) ресурсного рівнів (підсистем) [83, с. 12].

Уявлення про структурно-елементний склад системи забезпечення прав дітей як міжгалузевого соціально обумовленого та нормативно визначеного явища стає більш повним, якщо під час його формування використовувати такі методи пізнання як аналіз та синтез. Елемент – нерозкладний (у даній системі) компонент теоретичних побудов; будь-який об'єкт, пов'язаний певними відношеннями з іншими об'єктами в єдиний комплекс. Зв'язок елементів системи позначають терміном «структура» [4, с. 473]. На нашу думку, такими первинними елементами системи забезпечення прав дітей є: а) дитина та її правовий статус; б) дорослі особи з їх правами та обов'язками щодо дитини; в) органи влади (посадові особи) та їх компетенція у цій сфері; г) норми права, які закріплюють права і свободи дитини, визначають права та обов'язки інших фізичних та юридичних осіб щодо реалізації, охорони, захисту та відновлення прав дитини; д) норми моралі та релігії, етнічні традиції та звичаї; е) теоретично-прикладні уявлення про забезпечення прав дітей в різних галузях наукових знань; ж) заходи забезпечення прав дітей (правові, соціальні, економічні, організаційні, профілактичні, освітні, виховні, психологічні, інформаційні, санітарно-медичні і т. ін.). Способи зв'язків цих елементів за «горизонталлю» (між однопорядковими елементами, наприклад: «батьки – дитина»; «норми однієї галузі права») або вертикаллю (між елементами різних рівнів, наприклад: «громада – дитина»; «правоохоронні органи – порушники

прав дитини»; «прийняття акту правозастосування на підставі або на виконання норми закону») утворюють компоненти більш складного характеру.

Більш-менш сталі та апробовані поєднання різних елементів, формально визначених у правових нормах утворюють багатоскладні компоненти (інститути), які можна вважати певними формами або напрямами (якщо розглядати цю діяльність у науковому контексті) забезпечення прав дітей. Серед основних таких форм забезпечення прав дітей можна назвати: надання адміністративних послуг; опіку та піклування; позбавлення батьківських прав; представництво інтересів дітей (прокуратурою, іншими державними та недержавними органами); надання правової допомоги дітям, сім'ям з дітьми; цензуру (на підтримку суспільної моралі) інформаційного контенту з боку держави; соціальний захист; запобігання та протидію домашньому насильству; ювенальну превенцію; ювенальну юстицію, встановлення юридичної відповідальності за порушення прав дітей тощо.

Правовою основою вказаних форм забезпечення прав дитини є норми різних галузей права. В деяких, за обсягом регулювання правовідносин, переважають норми сімейного права (наприклад, позбавлення батьківських прав – статті 164–170 СК України), в інших цивільного (опіка та піклування – гл. 6 ЦК України) або кримінального права (особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх – розділ XV КК України); порядок здійснення судочинства та кримінальних проваджень з цих питань регулюються нормами ЦПК України або КПК України. Певні їх сукупності утворюють складові частини нормативної підсистеми. При цьому, для визначення місця правових норм, що регулюють фактично будь-які з приведених відносин, можна виділити два основних види подібних відносин: внутрішні та зовнішні. Аналіз витягу з роботи Н. А. Д'ячкової (на прикладі опіки) [80, с. 8-9], а також інших досліджень, які стосуються окремих форм системи забезпечення прав дітей (у різноманітних галузях юридичних наук) дають можливість зробити припущення, що у будь-яких відносинах, які становлять окрему форму такого забезпечення можна виділити

адміністративно-правовий компонент правового регулювання. В деяких формах забезпечення прав дітей норми адміністративного права формують безпосереднє ядро таких правовідносин.

Крім окремих наведених вище форм (напрямів) системи забезпечення прав дітей, системний аналіз дозволяє виділити у структурі цієї системи ще певні комбінаторики елементів, які групуються за сферами державного управління (адміністрування): забезпечення прав дітей у сфері охорони здоров'я; у сфері освіти; у сфері культурного та спортивного виховання; у сфері інформаційного забезпечення; у сфері соціального забезпечення; у правоохоронній сфері тощо.

Другий основний напрям дослідження системи забезпечення прав дітей – ціннісно-нормативний, який на відміну від першого (системного), за переконанням Н. М. Оніщенко (на прикладі правової системи) виходить з урахування культурно-історичного, духовного змісту системи, яка ґрунтується на ідеалах свободи, рівності, справедливості [167, с. 6].

Наукові погляди стародавніх часів характеризуються засудженням турботи про хворих дітей, невизнанням цінності життя дитини, прагненням до законодавчого закріплення обмеження дітонародження. У середньовіччі ставлення до дитини як і до інших аспектів людського буття формувалось під впливом тогочасних релігійних переконань, що зумовило, з одного боку, засудження дітовбивства, а з іншого – визнання нерівності дітей за статевою ознакою, обґрунтування дотримання суворої дисципліни, підкорення волі дитини. Епоха Відродження характеризувалася появою припущення, що дитина є цінністю і має право на гідне життя. В епоху Просвітництва внаслідок розширення світогляду людини з'явились ідеї про необхідність розширення прав дитини, толерантного ставлення до неї з боку її батьків, розширення особистої свободи дитини, виховання у дусі поваги до прав людини [168, с. 8-9].

У ХХ ст. вивчення дитини та дитинства здійснювалось на стику соціології та педагогіки в рамках соціально-орієнтованого інтеграційного

підходу, засновником якого був Ф. Шлейєрмахер. Першим, хто звернув увагу на включення дитини до окремих сфер суспільного буття та визначив коло державних інститутів, які так чи інакше контролюють її життя був У. Бек. Він виділив управлінську складову, розглядаючи її в контексті примусового освітнього процесу. Як вважає О. Ю. Клименко, це дало можливість розглядати дитинство в контексті соціально сформованого явища, що обумовило необхідність соціального захисту такої соціально-демографічної групи як діти. В наслідок еволюції поглядів у межах соціологічних досліджень цього феномену дитинство було висвітлено як певна культурно-історична цінність [98, с. 77].

Якщо казати про культурно-історичні та духовні витоки змісту системи забезпечення прав дитини в Україні то як вказують Н. Г. Мозгальова з І. Г. Барановською: «В українській родині дбали про виховання дітей від народження», «Осягаючи народну мудрість, молодь наслідувала старших в організації своєї життєдіяльності» [153, с. 22-23]. О. М. Дручек доходить висновків, що формування сучасної системи захисту прав і свобод дитини відбувалося шляхом міжнародної співпраці держав у зазначеній сфері та здійснювалася у межах чотирьох етапів, змістом яких було: 1) 1923-1945 рр. (становлення) – створення Міжнародної спілки захисту дітей (1923), прийняття Женевської декларації прав дитини (1925); 2) 1945-середина 60-х рр. (інституційне оформлення) – створення Організації Об’єднаних Націй (далі – ООН) і Дитячого фонду ООН (далі – ЮНІСЕФ), прийняття Декларації про права дитини (1959); 3) середина 60-х рр. – до 1989 р. (розвиток і поглиблення) – об’єднавчі процеси в Європі, прийняття Міжнародних Пактів про права (1966), Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі (1975); 4) з 1989 р. – прийняття Конвенції про права дитини (1989), оформлення галузі міжнародного права – ювенального. Прийняття Радою Європи Стратегії з прав дитини на період 2016-2021 рр. обумовлює новий етап розвитку міжнародного співробітництва у зазначеній сфері [83, с. 11-12].

Крім наведених вище міжнародних нормативно-правових актів

досягненням сучасної світової спільноти (кінця XX ст.) у сфері забезпечення прав дітей стали Мінімальні стандартні правила ООН щодо правосуддя над неповнолітніми («Пекінські правила») 1985 року, Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей 1990 року, Правила ООН щодо захисту прав неповнолітніх, позбавлених свободи 1990 року, Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх («Ер-Ріядські керівні принципи») 1990 року.

Питання історичної ґенези прав дитини та їх забезпечення у світовому масштабі та в окремих країнах привертало увагу чималої кількості дослідників: А. Х. Абашидзе, І. І. Загарницька, Ю. Ю Ілляшенко, Н. В. Коломоєць, М. В. Кравченко, О. І. Красота, Н. М. Крестовська, Г. Б. Михалєва, К. С. Міщенко, С. В. Несинова, Н. М. Опольська, Ш. Д. Содіков, Л. В. Ханахмедова, О. М. Юнусова тощо. Аналіз робіт цих та інших авторів дозволяє стверджувати, що існує певний брак досліджень, присвячених історичному аспекту еволюції саме системного забезпечення прав дітей. Втім такі роботи могли б створити необхідну теоретичну основу для правильного розуміння деяких проблем сучасності.

Р. А. Мюллерсон стверджує, що проблема захисту людини (включаючи дитину (особу віком до 18 років). – Прим. авт.) на сучасному етапі розвитку людства вимагає від кожної держави нового підходу, який втілюється в упровадженні найважливіших міжнародно-правових актів, де визначається планка, «…нижче якої держава не може опускатися. Це означає, що права і свободи людини перестали бути об'єктом тільки внутрішньої компетенції держави, а стали справою всього міжнародного співтовариства» [156, с. 10-11]. Масштаб цих прав залежить безпосередньо від розвитку людської цивілізації в цілому, рівня і ступеня інтегрованості міжнародного співтовариства. Але у дійсності – це лише бажана мета. Наприклад, деякі арабські та ісламські держави, будучи членами світового співтовариства, зокрема членами ООН, не можуть відмовитися від міжнародних угод з прав людини. Але, як стверджує Насер Аль Алі, більшість арабських дослідників у галузі прав людини вимагає

від арабських держав повернення до ісламу і прав людини в ісламі. Значна кількість норм прав людини в ісламі має релігійно-моральний, а не юридичний характер, тим не менш, саме цією категорією звичаєвого права регулюється багато відносин в цих країнах [160, с. 13-17].

У світовому масштабі права дитини та гарантії їх забезпечення визнані та закріплені у низці міжнародно-правових актів. Історично сформовані відмінності культур, релігії та традицій у деяких частинах та країнах світу обумовили появу таких міжнародно-правових актів як Пакт про права дітей в ісламі (прийнятого Організацією ісламської конференції у 2005 р.), Африканська хартія прав і благополуччя дитини (прийнята на Асамблеї глав держав та урядів Організації Африканської єдності у 1999 р.). У загальних рисах ці міжнародні документи визначають особливий статус дитини як уразливого члена суспільства, який потребує опіки та захисту з боку державних органів, закріплюють їх так звані вітальні (право на життя, здоров'я, піклування), соціальні та культурні права. Разом з тим, підходи до їх забезпечення та фактична реалізація задекларованих прав дітей з боку держав іноді мають суттєві розбіжності [49, с. 74-77].

Крім розбіжностей у поглядах на деякі засади у доктрині прав дітей, дуже гострим є питання фактичного виконання задекларованих прав. Економічна нестабільність, соціальне розшарування різних верств населення, бідність та збройні конфлікти у деяких країнах Африки, Азії, Латинської Америки створюють умови для значних порушень прав дитини на життя, здоров'я, належний рівень виховання та розвитку. До основних небезпек можна віднести насильство у сім'ях щодо дітей, сексуальна експлуатація дітей, залучення їх до важкої праці, втягнення у військові конфлікти тощо [371, с. 1417]. Діти особливо вразливі до порушень прав людини. Серед причин такого становища Дж. Тодрес звертає увагу на меншу здатність дітей звернути увагу на порушення своїх прав, через недостатність комунікативних здібностей. Тому потрібно не тільки розробляти такі інструменти, як Конвенція про права дитини, а й забезпечувати їх належне виконання [355, с. 159-160]. М. Алінчич

підкреслює універсальність Конвенції про права дитини, яка передбачає захист всіх важливих для людини цінностей, незалежно від її віку, а також враховує спеціальні потреби та характер психофізіологічного розвитку дитини до настання повноліття: окреслює права, які не стосуються дітей (наприклад, політичні) та закріплює додаткові обов'язки дорослих щодо підтримання дітей враховуючи їх потреби [268, с. 77-79]. Саме на таких (європейських) правових та культурних цінностях базується українська доктрина прав дітей.

Вирішення питань щодо застосування прав дитини у конкретних суспільних відносинах засновано на принципі найкращих інтересів дитини, що випливає з декількох міжнародних угод, але, як зазначає Л. Дейн, детального визначення цього принципу у міжнародних актах не має. За словами авторки, те, що вважається найкращим для окремої дитини, не обов'язково означає, що це найкраще для кожної дитини [287, с. 193]. При оцінці найкращих інтересів слід бачити в цілому всі аспекти життя дитини. Це означає, що у різних випадках розглянуті обставини можуть відрізнятися, і можливо – бути оціненими по-різному залежно від конкретних факторів [287, с. 220-221]. ЄСПЛ підкреслює, що з'ясування та оцінка найкращих інтересів дитини є перш за все завданням національних органів влади [317, с. 220].

Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що система забезпечення прав дітей це історично та традиційно обумовлена сукупність первинних та похідних (більш складних) елементів (форм/інститутів), способи організаційно-правових зв'язків між якими обумовлюють її структуру та порядок взаємодії, об'єднаних єдиною метою – створення необхідних умов реалізації, охорони, захисту та відновлення порушених прав осіб віком до 18 років. Вказана система має суспільно-історичний характер та нормативно-правову основу, і, не зважаючи на загальносвітове прагнення до рівня міжнародно-правових стандартів, реальна здатність національної системи забезпечувати права зазначеної категорії населення, залежить від соціально-економічних та культурно-традиційних чинників конкретної країни [40, с. 19-20].

Ціннісно-нормативний напрям разом з системним напрямом дослідження дозволяють утворити більш цілісне сприйняття елементного складу системи забезпечення прав дітей, дають можливість побачити еволюцію розвитку її окремих компонентів, та, у багатьох випадках, пояснюють наявні в окремих країнах, традиційно обумовлені, недоліки у забезпеченні таких прав, порівняно з міжнародними стандартами [47, с. 81].

## Висновки до розділу 1

Розгляд теоретико-методологічних засад забезпечення прав дітей дозволило окреслити та упорядкувати низку вихідних положень, які матимуть загальнотеоретичне значення для подальшого дослідження проблем функціонування ювенальної юстиції у сукупності взаємоубомовлених інститутів та компонентів.

Зараз елемент «забезпеченості» визначений у нормах позитивного права є, і залишатиметься надалі обов'язковим компонентом соціально-правового феномену прав дітей. Обмежена здатність дітей через властиві їм психофізіологічні особливості самостійно та повноцінно реалізовувати свої права і свободи дає підстави розглядати забезпечення прав дітей як окремий інститут правового регулювання, що потребує наукової уваги.

Обґрунтовано, що інститут забезпечення прав дітей у концептуальному розумінні має будуватися, виходячи з принципу «субсидіарності». В авторському розумінні субсидіарний підхід у забезпеченні прав і свобод дітей має передбачати режим збалансованого правового регулювання та впливу або втручання (через заходи соціального, економічного, правового, культурно-виховного та організаційного характеру) державних органів та суспільства (місцевої громади) у ювенальні відносини з приводу створення або підтримання належних умов життєдіяльності та розвитку дитини, охорони та захисту її прав і свобод, своєчасної кореляції негативних факторів, що впливають на

соціалізацію дитини, з тим щоб з віком вона могла повністю покласти на себе зобов'язання в рамках суспільства як його повноцінний член

Окреслені основні концептуальні ознаки забезпечення прав і свобод дітей як соціально-правового явища: 1) є результатом соціально-історичної та філософсько-правової еволюції прав людини; 2) становить сукупність суспільних відносин, які є обов'язковим елементом об'єктивації та реалізації природних прав дитини; 3) становить сукупність заходів політичного, правового, соціального, економічного, культурно-виховного та організаційного характеру; 4) знаходить правове закріплення в нормах позитивного права, як вияв владної волі держави; 5) є об'єктом правового регулювання нормами різних галузей права; 6) становить органічну сукупність процесів; 7) передбачає наступні рівні реалізації: а) самозабезпечення; б) забезпечення прав і свобод дитини через дії або рішення батьків чи інших законних представників; в) забезпечення прав і свобод дитини через громадські інститути; г) державно-правове забезпечення; д) міжнародно-правове забезпечення; 8) у випадку наявності конфлікту інтересів пріоритетними є інтереси дитини з урахуванням розумного співставлення природних потреб дитини з суспільними інтересами; 9) передбачає взаємопов'язаність елементів, впорядкованість, підпорядкованість загальним принципам забезпечення прав людини; 10) є здатним зберігати свою якісну специфічність в умовах різноманітних суб'єктивних та об'єктивних факторів, що можуть змінюватися; 11) передбачає певну дискретність структури, тобто здатність змінювати обсяги та характер заходів залежно від віку дитини або її соціального становища; 12) є явищем публічним.

Сформовано ряд положень щодо кращого уявлення про співвідношення основних ювенально-правових категорій та понять: дитина, неповнолітній, малолітній. В авторському баченні розуміння «дитини» є тотожним терміну «неповнолітня особа». Крім того, зроблено припущення, що термін «неповнолітній» має двояке значення: загальне та спеціальне

Удосконалено поняття системи забезпечення прав дітей, доведено, що ця

система одночасно може розглядатися як: а) сукупність наукових (теоретичних) уявлень про засади забезпечення прав дітей (гносеологічне явище); б) комплексна практична діяльність суб'єктів забезпечення, заснована на нормах позитивного права, спрямована на досягнення загальної корисної мети (корисно-правова діяльність); в) методологічна засада правового регулювання, організації та здійснення такої діяльності на підставі наукових здобутків.

Обґрунтовується, що дослідження системи забезпечення прав дітей доцільно проводити за двома основними напрямами: 1) системним та 2) ціннісно-нормативним, які у сукупності дозволяють утворити більш цілісне сприйняття елементного складу системи забезпечення прав дітей, дають можливість побачити еволюцію розвитку її окремих компонентів, та, у багатьох випадках, пояснюють наявні в окремих країнах, традиційно обумовлені, недоліки у забезпеченні таких прав, порівняно з міжнародними стандартами.

Крім того, сформовано бачення структурно-елементного складу системи забезпечення прав дітей, яка утворюється з: 1) первинних елементів; 2) компонентів більш складного рівня – форм чи інститутів; 3) комбінаторики елементів, які групуються за сферами державного управління (адміністрування).

Результати дослідженя, які викладені у першому розділі відображено у низці публікацій автора [30; 40; 42; 47; 59; 63; 114; 115].

# РОЗДІЛ 2
# ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ

## 2.1 Праксеологічний вимір ювенальної юстиції та її місце в системі забезпечення прав дітей

Система забезпечення прав дитини охоплює всю сферу життєдіяльності дитини. Втім функціонування цієї системи в Україні не можна визнати задовільною. Серед пріоритетів Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року, на яких передбачено спрямувати ресурси та зосередити зусилля, згадується про створення та розвиток системи «правосуддя, дружнього до дитини», а саме: упровадження дієвих форм і методів профілактики вчинення правопорушень дітьми; удосконалення системи захисту прав та інтересів дітей, які вчинили правопорушення [111]. Саме цей блок правовідносин, який становить автономний інститут у системі забезпечення прав дитини фактично і утворює поняття ювенальної юстиції, що є об'єктом нашого дослідження. Наявність проблем в цій сфері суспільних відносин підкреслює аналіз статистики. Нагадаємо, що в Україні щороку більш як 6,5 тис. неповнолітніх вчиняють кримінальні правопорушення, стосовно яких виноситься понад 3 тис. вироків Все це відбувається на тлі поширення шкідливих звичок у підлітковому віці [111; 203]. Результати деяких американських досліджень свідчать, що 65-70% дітей у системі ювенальної юстиції мають діагностичний стан психічного розладу здоров'я. Більш ніж у 60% випадків такі розлади викликані вжиттям наркотичних чи психотропних речовин [335, с. 2]. Близько 75% молоді в системі ювенальної юстиції зазнали травматичної віктимізації, а 93% – повідомили про вплив несприятливого досвіду дитинства, включаючи жорстоке поводження з ними, насильство в сім'ї, громаді та серйозні захворювання [271]. При цьому, 80% опитаних нами

фахівців у сфері ювенальної юстиції (посадові особи (судді) місцевих судів, окружних (місцевих) прокуратур, підрозділів ювенальної превенції, органів досудового розслідування Національної поліції України, секторів ювенальної пробації, служби у справах дітей) погоджуються з тим, що стан забезпечення прав дитини в Україні, яка потрапила у конфлікт з законом до тепер не є задовільним.

Активні пошуки національного шляху забезпечення прав дітей через розвиток інституту ювенальної юстиції, з урахуванням міжнародного права та світової практики, створили великий масив наукових робіт та теорій, серед яких до тепер не існує одностайності у поглядах щодо трактування та змістовного (інституційно-нормативного) наповнення поняття «ювенальна юстиція». Це обумовлює необхідність спершу сформувати сучасне уявлення про праксеологічний вимір ювенальної юстиції в системі забезпечення прав, свобод та інтересів дітей («праксеологія» – програма комплексних наукових досліджень умов, засобів і принципів ефективної та якісної людської діяльності [246, с. 512]), а надалі – визначити основні напрями адміністративно-правового реформування цього соціально-правового інституту. Т. Котарбінський зазначав, що метою праксеології є пошук загальних законів будь-якої людської діяльності, щоб на їхній основі сформулювати загальні принципи цієї діяльності [117, с. 271].

Фактична більшість науковців та фахівців інститут ювенальної юстиції одностайно пов’язують із забезпеченням (захистом) прав дітей (неповнолітніх). Майже кожна дефініція терміну «ювенальна юстиція», так чи інакше, містить згадування про захист прав дітей. Енциклопедичне тлумачення ювенальної юстиції починається з того, що вона є важливим інститутом системи захисту прав дитини [190, с. 463]. За словами В. М. Ткачова «ювенальна юстиція – це система захисту прав, свобод та законних інтересів неповнолітніх…» [233, с. 25]. Є. П. Филипенко, розглядаючи феномен ювенальної юстиції, зазначає, що це важливий інструмент цієї системи [244, с. 10]. Функціонування інституцій ювенальної юстиції О. О. Навроцький розглядає як одну з важливих

форм, яка становить основу адміністрування прав дитини у зарубіжних державах поряд з такими видами діяльності як: державне сприяння у забезпеченні соціального статусу дитини, яка є прийомним членом сім'ї, діяльність уповноваженого з прав дитини, забезпечення соматичних (біологічних) прав дитини, організаційно-управлінське забезпечення реалізації права на освіту дітям з обмеженими можливостями та особливими потребами розвитку, адміністрування прав дітей, які є вихованцями інтернатних закладів тощо [157, с. 314; 157, с. 405-406].

Низка закордонних вчених розглядає деякі аспекти еволюції інституту ювенальної юстиції як рефлексію на становлення прав дитини у світовому масштабі. Л. Раймонд звертає увагу на те, що певні кроки на вирішення проблемних питань покарання неповнолітніх правопорушників були прийняті після прийняття Конвенції ООН про права дитини (1989 року) [343, с. 9]. Е. Скелтон вважає, що сильним фактором впливу на реформування ювенальної юстиції як особливого підходу до правосуддя щодо дітей є її сумісність з підвищенною увагою до прав людини, зокрема дитини [348]. Г. Одонго аналізує різні погляди на питання «чи може розглядатися сучасна ювенальна юстиція через призму філософії, заснованої на правах дітей?» [338, с. 53-56]. Нарешті, Б. Абрамсон в одній зі своїх публікацій дає поради фахівцям з ювенальної юстиції щодо більш ефективного застосування Конвенції про права дитини як інструменту реформування системи виконання покарань неповнолітніх [265].

Відсутність єдиного концептуального підходу до розуміння ювенальної юстиції, у свою чергу, впливає на праксеологічний вимір цього інституту, формування його цілей і розуміння цінностей, нарешті, сприйняття суспільством. У загальному значенні О. В. Зиков і Н. Л. Хананашвілі ювенальну юстицію називають формою соціально-правового поводження з неповнолітніми [249, с. 6]. У чому саме полягає специфіка такого поводження і з приводу чого та, в яких суспільних відносинах вона виникає?

У багатьох науково-інформаційних та правових джерелах основні

завдання ювенальної юстиції пов'язують з протидією правопорушенням серед дітей та одночасним захистом їх прав у таких правовідносинах. Друга складова такого завдання на думку деяких авторів (Н. М. Крестовської [261, с. 8-9], Я. В. Мачужака, І. Б. Лавровської [145, с. 39-40]) втілюється у захисті цієї вразливої і, ще не до кінця сформованої категорії соціуму, від несприятливих наслідків правопорушень та повернення їх до суспільного життя. Ці два підходи відображають зміст і цілі ювенальної юстиції. Оскільки на практиці вони не розділяються між собою, це призводить до стирання грані між функціями судового захисту і завданнями боротьби зі злочинністю. В контексті завдань ювенальної юстиції увага має бути приділена не лише реагуванню на правопорушення, а й профілактиці девіантної, в тому числі і делінквентної поведінки (особливо в середовищі дітей, які перебувають у складній життєвій ситуації), заходам щодо запобігання переростання небажаної поведінки в делінквентну, діям щодо виправлення ситуації в досудовому порядку, коли неповнолітній опинився в конфлікті з законом, вторинній профілактиці після остаточного виконання рішення суду [2, с. 11-12; 164]. Н. В. Ортинська крім профілактики правопорушень серед завдань ювенальної юстиції вбачає ще ефективну соціалізацію таких суб'єктів права як діти [169, с. 24].

А. В. Комарницький пропонує розглядати ювенальну юстицію у широкому та вузькому значенні. У широкому сенсі ювенальна юстиція розглядається як наукова та навчальна дисципліна, система органів, які застосовують у своїй діяльності спеціальні правила поводження з неповнолітніми, як вже в процесі здійснення кримінального судочинства, так і на стадії профілактики правопорушень (злочинів) неповнолітніх. У вузькому сенсі – це система органів, які застосовують у своїй діяльності спеціальні правила поводження з неповнолітніми з приводу вчиненого ним правопорушення або злочину, а також порушення прав і законних інтересів самої дитини. Тобто, ювенальна юстиція – це соціально-правова охорона неповнолітніх [109, с. 43-44].

Наведені вище цілі та завдання ювенальної юстиції обумовлюють її зміст,

оптимальний формат та оцінку ефективності функціонування у системі забезпечення прав дитини, а відповідно і подальші перспективи удосконалення в рамках української суспільно-правової системи, тобто відображають її праксеологічний вимір.

Слід звернути увагу, що у нормативній лексиці одночасно циркулюють терміни «ювенальна юстиція», «юстиція щодо дітей», «правосуддя щодо дітей». Враховуючи тенденції імплементації норм міжнародного права до національного законодавства, використання терміну «ювенальна юстиція» видається нам більш універсальним, оскільки включає юстицію не лише щодо дітей (які перебувають в конфлікті з законом), а й для дітей (там, де це стосується судового захисту їх прав та найкращих інтересів), а також комплекс інших заходів, які здійснюються не лише в межах правосуддя.

Узагальнюючи наукову теорію та нормативно-прикладну практику, можна виділити два основні підходи в розумінні сутності та меж ювенальної юстиції як соціально-правового інституту та форми забезпечення прав дітей. Перший – це бачення ювенальної юстиції виключно як специфічної форми здійснення правосуддя щодо дітей. Другий підхід передбачає розширення меж цього інституту, включивши до нього низку супутніх заходів превентивного, соціального, медико-психологічного, пенологічного та постпенологічного (ресоціалізаційного) характеру, спрямованих на забезпечення найкращих інтересів дитини у всіх цих правовідносинах. Прихильники першого, так званого класичного підходу і у лінгвістичному, і у соціально-правовому вимірі ювенальну юстицію розглядають виключно як автономну (особливу) форму (порядок) здійснення правосуддя щодо дітей, де головною її ланкою є спеціалізований суд чи суддя (наприклад, Е. Б. Мельникова [148, с. 9], К. І. Смеловцев [218], І. В. Предеїна [189], М. П. Мелешко [146, с. 365-366]). При цьому, таку категорію також можна розподілити на два блоки: правосуддя пов’язане виключно з кримінальними правопорушеннями (кримінальна ювенальна юстиція) (наприклад, У. С. Ковна [101, с. 16], О. В. Марковічева [143], Л. О. Шестакова [255, с. 189]); правосуддя (юстиція) щодо дітей у більш

розширеному форматі – як у кримінальному, так і в інших видах судочинства (як-от, О. С. Автономов [2, с. 6], О. С. Гусарєва [79, с. 8-9]).

Розуміння мети та спрямованості ювенальної юстиції лише у межах кримінального судочинства, хоча і має історичні витоки, однак на сьогодні є занадто вузьким. Виключно в такому обмеженому форматі ювенальна юстиція буде відігравати роль лише «пожежної команди», завданням якої є «загасити полум'я та, хоча б щось врятувати». У такому баченні, з переліку завдань ювенальної юстиції, про які згадувалося раніше, можна казати винятково про захист прав дітей під час кримінального провадження, в той час, як робота на упередження цих правопорушень та захист прав, свобод і інтересів дитини в інших ситуаціях залишається поза межами такої діяльності. Діти, що перебувають у конфлікті з законом, включаючи тих, що затримані та доставлені до спеціальних установ чи органів – це лише частина того контингенту, який входить до сфери уваги ювенальної юстиції у форматі «правосуддя для дітей». Ювенальна юстиція спрямована на реалізацію справедливої та дружньої до дітей процедури, включаючи тих, хто конфліктує або контактує із законом [310, с. 5]. Тому не дивно, що більшість опитаних нами під час соціологічного анкетування практичних фахівців (68%), що працюють з дітьми вважають, що така діяльність виходить за межі правосуддя і включає профілактику, (ювенальну превенцію), реабілітацію неповнолітніх тощо (див. Додаток 3). Крім відносин у межіх кримінального провадження, до змісту ювенальної юстиції беззаперечно входять питання захисту прав дітей під час провадження у справах про адміністративні правопорушення, а також забезпечення прав дітей, які перебувають у контакті з законом. «Дитина у контакті з законом» – це дитина, яка в силу різних обставин, що стосуються її життя (розлучення з батьками, усиновлення, міграція, насильство, тощо) вступає в контакт з системою правосуддя в тій чи іншій формі та/або в інший передбачений законом спосіб набуває спеціального соціально-правового статусу [93, с. 85]. Всі ці категорії неповнолітніх осіб, включаючи дітей у конфлікті з законом, сучасне законодавство об'єднує терміном «дитина, яка перебуває у складних

життєвих обставинах» (ЗУ «Про охорону дитинства») [197]. Втілюючи гасло «правосуддя для дітей», ювенальна юстиція одночасно має бути формою реалізації таких конституційних засад як судовий захист прав дитини та доступ до правосуддя тих неповнолітніх осіб, які потребують правового захисту та/або допомоги у реалізації своїх прав та законних інтересів [355, с. 160; 359, с. 3-4].

Саме судовий захист як форма забезпечення прав дитини у різних сферах її життєдіяльності має розглядатися у якості елементу ювенальної юстиції. У свою чергу, доступ дітей до національної системи правосуддя є невід'ємною частиною досягнення верховенства права та його дотримання при вирішенні пов'язаних цілей. Метою підходу «правосуддя для дітей» є забезпечення кращого обслуговування та захисту дітей у системі правосуддя. Цей підхід спеціально спрямований на забезпечення повного застосування міжнародних норм і стандартів для всіх дітей, які вступають у контакт з системами правосуддя як жертви, свідки та ймовірні порушники; або з інших причин, які обумовлюють судове втручання, наприклад, щодо їх догляду, опіки або захисту. Якими б не були причини, коли діти перебувають у контакті з системою правосуддя, вони, як правило, мають розглядатися тими ж інституціями та фахівцями. Ця засада включає забезпечення доступу дітей до правосуддя з метою пошуку та отримання захисту як у публічних, так і у приватних провадженнях. Доступ до правосуддя може бути визначено як здатність отримати справедливий і своєчасний спосіб захисту від порушень права, закріплений в національних і міжнародних нормах і стандартах [359].

Зазначене створює передумови згадати про друге значення етимологічного походження іншомовного слова «юстиція» – «справедливість» та, поглянути на ювенальну юстицію як на діяльність з втілення чи відновлення справедливості. К. Гесс наголошує: «юстиція – це справедливість у поводженні з законом» [305]. З урахуванням цієї точки зору цікавим видається визначення ювенальної юстиції, яке надається В. О. Левченко – це система органів державної влади і управління, що здійснюють діяльність відносно дітей з метою захисту їх прав та інтересів і відновлення соціальної справедливості

[131, с. 47-48]. Така дефініція дає уявлення про ювенальну юстицію через її суб'єктний (інституційний) склад, втім підкреслює важливу мету цього інституту – відновлення соціальної справедливості. А за переконанням В. В. Сокуренка, втілення ідеї соціальної справедливості означає забезпечення силами державних і суспільних інститутів належного рівня життя для тих, хто не має можливості самостійно задовольнити свої потреби, підтримувати рівень життя гідний людини (в нашому випадку такою категорією є діти. – Прим. авт.) [220, с. 13]. Це означає, що ювенальну юстицію слід розглядати як більш широке комплексне явище, яке пов'язане зі здійсненням правосуддя щодо дітей і забезпеченням їх прав в судочинстві та через судовий захист, але не обмежується виключно цими відносинами.

У сучасних умовах глобалізації та інших соціально-економічних процесів ефективність традиційної моделі ювенальної юстиції деякими вченими (наприклад, У. Бартон та Дж. Баттс [273, с. 1-6]) ставиться під сумнів. Забезпечення найкращих інтересів дітей обумовлює включення до організаційно-правового формату ювенальної юстиції крім ювенального судочинства ще соціально-правову надбудову у вигляді державних і недержавних соціальних інститутів, які власне не здійснюють публічне правосуддя, але можуть і повинні брати участь в процесі охорони прав неповнолітніх, в тому числі і в процесі правосуддя на основі введення певних соціально-правових процедур [253, с. 25; 146, с. 363-364].

Проведене дослідження дозволило помітити певну прогресію у поступовому розширенні кола питань ювенальної юстиції, а відповідно, кола задіяних суб'єктів і правової бази, процедур та заходів цього багатогранного суспільно-правового інституту (форми) забезпечення прав, свобод та інтересів дітей. Від так і значення та критерії оцінювання ефективності заходів ювенальної юстиції у зазначеній системі помітно зростають. Саме в ювенальній юстиції, за переконанням О. С. Автономова, проявляється неможливість замкнутися при здійсненні правосуддя виключно в рамках судових органів. Спеціалізовані суди (судді) у справах неповнолітніх можуть успішно

працювати лише з опорою на допомогу психологічних служб, педагогічних кадрів, соціальних працівників. Сенс існування ювенальної юстиції полягає не просто в тому, щоб справи неповнолітніх розглядалися спеціалізованими судами, а в тому, щоб завдяки адекватним судовим рішенням, а також в результаті профілактичних заходів, зокрема, шляхом своєчасного захисту прав дитини та вирішення різного роду конфліктів, до яких втягнуті діти, рівень ювенальної девіації та інші порушення прав дітей було мінімізовано [2, с. 5-6]. Американська практика і нормативно і організаційно пов'язує ювенальну юстицію з профілактикою правопорушень серед дітей та молоді. Переконливим аргументом цьому є Закон про ювенальну юстицію та превенцію злочинності, схвалений у 1974 році [312] та оновлений у 2018 році [314]. Характеристика злочинності та інших проявів девіації серед дітей та молоді в цій країні спонукали законодавців та Уряд Сполучених Штатів Америки (далі – США) визначити два основні підходи у вирішенні цієї проблеми. Обидва підходи спрямовані на моральне оздоровлення дитинства, що відповідає потребам неповнолітніх індивідів і суспільства в цілому та втілюються шляхом реалізації: якісних програм профілактики та програм, які допомагають формувати у дітей почуття відповідальності за свої дії та розвивати особистісні якості. У законі наголошується, що координовані проекти ювенальної юстиції та профілактики правопорушень, які відповідають потребам неповнолітніх через співпрацю з багатьма місцевими системами надання відповідних послуг для неповнолітніх, можуть допомогти запобігти ювенальним правопорушенням та повернути дітей до продуктивного суспільного життя. У публікації Дж. Гейнборо та Е. Леан наводиться промова Дж. К. Віг – директора одного з відділів ювенальної юстиції (США), яка наголошує, що система соціального захисту дітей, так само як і система ювенальної юстиції є основою державної політики щодо забезпечення прав дитини у будь-якій країні. Фахівець називає окремо наведені вище дві системи, втім підкреслює взаємообумовленість їх заходів та спільну спрямованість – догляд за дітьми та їх загальне благополуччя [297]. Прогресивна модель системи ювенальної юстиції (за переконанням фахівців

Управління ООН з наркотиків і злочинності) крім чіткої нормативної процедури захисту прав дитини у судочинстві повинна забезпечувати наявність інших взаємопов'язаних компонентів, відповідно до міжнародно-правової бази. Важливим елементом політики у сфері ювенальної юстиції є комплекс заходів, спрямованих на превенцію ювенальних правопорушень, реагування на потреби дітей, що перебувають у конфлікті з законом [365, с. 8].

Отже, наведене дає усі підстави стверджувати, що «правосуддя щодо дітей» або для дітей, «ювенальне судочинство», а також «ювенальна юстиція» є взаємопов'язаними але не абсолютно тотожними поняттями. Перше поняття включає державну діяльність, яку здійснюють спеціалізовані суди чи судді шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях справ за участю чи в інтересах дітей; друге – є спеціальним порядком чи формою вчинення судових дій у певних видах проваджень з урахуванням особливостей неповнолітніх учасників таких проваджень; третє – комплексною діяльністю судових та несудових органів, яка виходить за межі правосуддя. Це обумовлює існування другого розширеного (плюралістичного) підходу у розумінні ювенальної юстиції – це система, що утворює сукупність правових механізмів, медико-соціальних, психолого-педагогічних і реабілітаційних процедур і програм, призначених для забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх, а також діяльність осіб, які відповідають за їх виховання, що реалізується системою державних і недержавних органів, установ та організацій [9, с. 15-16; 157, с. 314; 244, с. 10].

Перебуваючи частиною системи забезпечення прав дітей, ювенальна юстиція наслідує рефлективність зв'язків між складовими компонентами цього середовища та лабільність названої системи. Таким чином, можна дійти висновку, що ювенальна юстиція, так само, як і система забезпечення прав дітей одночасно може розглядатися як: а) сукупність наукових (теоретичних) уявлень про засади забезпечення прав дітей у певній сфері суспільних відносин (гносеологічне явище); б) комплексна практична діяльність певного кола суб'єктів, заснована на нормах позитивного права, спрямована на досягнення

загальної корисної мети (корисно-правова діяльність); в) методологічна засада правового регулювання, організації та здійснення такої діяльності на підставі наукових здобутків. Вихідним елементом ювенальної юстиції, так само, як і системи забезпечення прав дітей в цілому є дитина: у правовому вимірі – її права, свободи, інтереси та обов'язки, визначені у нормах позитивного права; фактично – життя, здоров'я, соціальні зв'язки, належні умови існування, розвитку, виховання, поведінка, свобода та особиста недоторканість, об'єктивовані в конкретних умовах реальної дійсності. Разом з тим, ювенальна юстиція має свої особливості, які обумовлюють її автономність у забезпеченні прав дітей поряд з іншими інститутами та формами цієї системи. Ці особливості обумовлені: власною метою ювенальною юстиції; об'єктивним та суб'єктивним складом суспільних відносин; специфікою правового регулювання цих відносин; критеріями оцінювання ефективності такої діяльності.

Проведений нами аналіз наявних уявлень про ювенальну юстицію дозволив сформувати власне бачення праксеологічного виміру цього суспільно-правового інституту у системі забезпечення прав дітей.

По-перше, серед завдань системи забезпечення прав дітей функціонування ювенальної юстиції покликано сприяти: гарантуванню, охороні та захисту прав дітей, що перебувають у складних життєвих обставинах; появі дружніх до дитини послуг та систем допомоги; викоріненню всіх форм насильства та дискримінації щодо дітей; удосконаленню різноманітних форм превенції протиправної та іншої девіантної поведінки цієї вікової категорії населення, а також виправлення та соціальної реабілітації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом.

По-друге, від інших форм та інститутів забезпечення прав дітей, крім специфічних завдань, ювенальна юстиція відрізняється ще особливими функціями, серед яких: 1) загальною є – охоронна; 2) спеціальними – реститутивна; пацифікаційна (примирна); реабілітаційна; 3) додатковими – соціально-профілактична; освітньо-виховна, а також способом реалізації таких

прав – доступ до правосуддя та судовий захист.

По-третє, не зважаючи на те, що ваговим компонентом функціонування зазначеного суспільно-правового інституту є реагування на ювенальні правопорушення, ювенальна юстиція – це не лише інший підхід до неповнолітнього правопорушника в межах кримінального провадження чи провадження у справах про адміністративні правопорушення, а й сукупність правових механізмів, медико-соціальних, психолого-педагогічних і реабілітаційних процедур та програм, призначених для вилучення дитини з умов несприятливого оточення, які на неї справляють негативний вплив, з метою усунення загрози її життю чи здоров'ю або запобігання її подальшої девіації, а також повернення дитини до суспільного життя у разі вчинення нею правопорушення.

По-четверте, виходячи з завдань ювенальної юстиції її інституційне забезпечення та зміст обумовлюють такі чотири основні напрями: правова допомога (патронаж) дітям, що перебувають у складних життєвих обставинах; ювенальна превенція та профілактика порушень прав дитини; ювенальне правосуддя (судочинство); реабілітація дітей, що перебувають у конфлікті з законом.

По-п'яте, ювенальна юстиція це система державних та недержавних органів, діяльність яких спрямована на захист прав, свобод і законних інтересів дітей в зазначеній сфері правовідносин, серед яких провідне місце займають спеціалізовані (ювенальні) суди чи судді. Взаємодія судових органів з іншими службами та органами є ключовою, але не завжди обов'язковою умовою ювенальної юстиції.

По-шосте, ювенальна юстиція – це система, що включає не лише комплекс державних та інших органів і організацій, що мають своїм призначенням захист прав, свобод і законних інтересів дітей, профілактику правопорушень, здійснення правосуддя щодо них та реабілітацію, а й відповідне національне законодавство, яке, до речі, має бути засновано на міжнародних стандартах забезпечення прав дитини.

По-сьоме, враховуючи тенденції імплементації норм міжнародного права до національного законодавства, використання терміну «ювенальна юстиція» є більш універсальним (порівняно з такими термінами як «юстиція щодо дітей» та «правосуддя щодо дітей»), оскільки включає юстицію не лише щодо дітей (які перебувають в конфлікті з законом), а й для дітей (там, де це стосується судового захисту їх прав та найкращих інтересів), а також комплекс інших заходів, які здійснюються не лише в межах правосуддя.

По-восьме, бачення ювенальної юстиції як комплексного системного та поліінституційного виду діяльності, що трансцендує за межі кримінального судочинства, обумовлює наявність широкого адміністративно-правового компоненту у функціонуванні цієї форми забезпечення прав дітей.

Отже, в нашому розумінні ювенальна юстиція – це суспільно-правовий інститут, що утворює спеціалізовану систему правосуддя щодо дітей і для дітей, а також сукупність правових механізмів, медико-соціальних, психолого-педагогічних і реабілітаційних процедур і програм, призначених для забезпечення прав, свобод і законних інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізується системою державних і недержавних органів [64, с. 47-48].

## 2.2 Історія розвитку ювенальної юстиції: адміністративно-правовий контекст

Наші уявлення про світ і про те, як він працює, неминуче залежать від періоду часу, в якому ми живемо. Так само ідеї про доцільність, призначення та найкращій спосіб функціонування системи ювенальної юстиції залежать від ступеню міжнародного визнання цінності прав людини та дитини зокрема, розвитку інших філософсько-гуманістичних концепцій, багатьох соціально-економічних та культурно-традиційних чинників окремих країн та народів. Ці ідеї виникають в певні історичні моменти і відбивають історичні умови того чи

іншого часу. У філософському розумінні ідеї є раціональними зв'язками і організованими способами розуміння та інтерпретації світу. Філософська концептуалізація цінності дитини та необхідності особливого захисту її прав з боку держави в контексті суспільних інтересів формує основу для законів, які потім надають правову оцінку протиправної поведінки неповнолітніх, визначають напрями ювенальної політики та спрямовують розвиток системи ювенальної юстиції. Тому Т. Дж. Бернард та М. С. Курличек небезпідставно вважають, що сучасні причини злочинності серед неповнолітніх та сутність інституту ювенальної юстиції, можна зрозуміти тільки шляхом вивчення ідей в контексті історії, філософії та права. Досліджування минулого допомагає краще розуміти нинішній стан буття і прогнозувати, що ми можемо отримати в майбутньому. Це твердження є правильним для всіх аспектів соціального життя, в тому числі і для дослідження історії «злочинності неповнолітніх і становлення ювенальної юстиції» [276, с. 6].

Складність аналізу історичних та сучасних проблем ювенальної юстиції обумовлена тим, що дана тематика в масиві різноманітних соціально-правових досліджень вбудована до різних контекстів. Свого часу (наприкінці XIX ст.) О. М. Штігліц слушно зауважував: «щоб ґрунтовно ознайомитися з будь-яким науковим питанням, необхідно простежити процес його історичного руху» [257, с. 3]. Призначення історичного методу полягає у виявленні історичних фактів і відтворенні на їх основі історичного процесу, при якому розкривається логіка його руху. Цей метод припускає вивчення виникнення і розвитку об'єктів дослідження в хронологічній послідовності [159, с. 47].

Інститут ювенальної юстиції в історичних масштабах є відносно молодим явищем. Розвиток цього інституту в Україні має ще менш тривалий шлях і, взагалі завчасно казати про його завершеність. Окремі прояви запровадження ювенальної юстиції на теренах українських земель пов'язані з історичними особливостями правових систем та соціальних процесів тих державних утворень, до складу яких на певному історичному етапі входили українські території (Річ Посполита, Австро-Угорщина, Російська імперія, СРСР). Втім,

для найбільш повного розуміння загальних тенденцій еволюції ювенальної юстиції цей інститут слід розглядати у світовому масштабі. Переважна більшість досліджень щодо історичної ґенези ювенальної юстиції безпосередньо пов'язана з питаннями кримінальної відповідальності та процедури кримінального судочинства. Це пояснюється тим, що ювенальна юстиція виникла саме як закономірна реакція прогресивно налаштованого суспільства, в першу чергу правозахисників та правознавців, на вразливе становище дітей (без урахування їх біологічно-психологічних вікових особливостей) у кримінальному правосудді та під час відбування покарання. Як зазначають Е. Алеміка та І. Чуквума, на трансформацію ювенальної юстиції вплинула діяльність гуманітарних організацій та реформаторів, які протестували проти жорстокого поводження з дітьми під приводом правосуддя. До XIX ст. діти суворо каралися навіть за дрібні злочини. Але вже тоді занепокоєння суспільства викликало зростання рівня ювенальної злочинності та поводження з неповнолітніми правопорушниками [267, с. 27].

Увага з боку науковців до історичних аспектів ювенальної юстиції втілюється переважно у дослідженнях з теорії та історії держави і права (Н. М. Крестовська, Н. В. Ортинська, Н. М. Штикова), конституційного права (М. Р. Арпентьєва, Л. В. Ханахмедова), судової та прокурорської діяльності (І. В. Предеїна, О. М. Ярмоц (Слобода)), кримінально-правових (кримінально-процесуальних) дослідженнях (О. С. Автономов, О. Ю. Андриянова, В. М. Бурдін, Н. І. Кудрявцева, Г. Мартін, Р. Скотт Райдер, П. Елрод). Водночас, в межах еволюції ювенальної юстиції науковий інтерес мають викликати і питання адміністративно-правового характеру (адміністрування у цій сфері суспільних відносин). Можливо хтось скептично зауважить, що дані відносини є предметом регулювання виключно норм кримінального чи кримінально-процесуального характеру, оскільки мова йде про реагування на злочинну поведінку неповнолітнього, але такі категоричні заяви є передчасними. Історичний підхід та метод синтезу допомогає сконцентрувати увагу на тих аспектах (відносинах), які, на теперішньому етапі розвитку

правової системи, становили б об’єкт адміністративно-правового регулювання.

Доцільно звернути увагу на той факт, що англомовні роботи з означеної тематики сьогодні часто містять таке поєднання слів як «Juvenile Justice Administration» – дослівно «управління ювенальною юстицією» або «управління правосуддям щодо дітей» (див. дослідження Б. Фельда [295]; Дж. К. Уорда [369]; Е. Алеміка та І. Чуквуми [267]; П. Краткоскі [318] та ін. – *Прим. авт.*). Ознайомлення зі змістом цих публікацій дозволяє помітити ту обставину, що «адміністрування» чи «управління» в контексті приведених робіт дещо відрізняється від уявлення про ці категорії в теорії української адміністративно-правової науки. Зокрема поняття «Juvenile Justice Administration» охоплює комплекс організаційних та процедурних питань, включаючи діяльність суду (судочинство) та інших органів ювенальної юстиції. Фактично ця система відносин у нашій вітчизняній науці є предметом регулювання кримінально-процесуального права у поєднанні з нормами адміністративного права. Як зазначає П. Краткоскі система ювенальної юстиції має певну структурованість. Адміністрування певної діяльності чи системи визначається з позиції організації дій, спрямованих на досягнення поставлених завдань. Всередині системи воно включає планування, навчання, управління, контроль, організацію, складання бюджету та іншої звітної документації і, найголовніше, комунікативні зв’язки між суб’єктами цієї системи [318, с. 3-5]. Отже, навіть якщо розглядати витоки ювенальної юстиції в процесі здійснення правосуддя, то і в цьому випадку серед низки соціально-правових подій та історичних фактів можна угледіти присутність адміністративно-правового компоненту.

Історично виникнення ювенальної юстиції пов’язується з появою судів для неповнолітніх. Перші суди в світі у справах дітей та підлітків з’явилися понад 100 років тому в Австралії, Канаді, США, як зазначає І. І. Мартінович: «…з вельми гуманною метою: не стільки судити і карати неповнолітніх правопорушників, скільки знаходити рішення, що відповідають інтересам дитини і суспільства, висловлюючись сучасною мовою, його соціальної

реабілітації» [144, с. 503]. Основні відмінності системи ювенальної юстиції від системи кримінального і цивільного судочинства виражені в цілях і принципах діяльності перших судів для неповнолітніх, а також у встановленні компетенції цих судів щодо таких категорій суб'єктів: неповнолітніх правопорушників та неповнолітніх, залишених без піклування, а також щодо дорослих осіб, які порушують права і законні інтереси дітей [258].

Передісторію виникнення ідеї ювенальної юстиції деякі дослідники (С. Л. Данильченко, Н. І. Кудрявцева, О. М. Нікітіна) намагаються угледіти у таких правових пам'ятках історії як: Дигести імператора Юстиніана, Закон XII таблиць тощо. Слід визнати, що римське право залишило нам доктрину «parens patriae», що проголосила захист дітей державою. Так званий принцип «зменшеної осудності» протягом тривалого часу був поширений в тих країнах, які сприйняли римське право. Відомий французький дослідник прав неповнолітніх Ф. Робер оцінює це правило Закону XII таблиць як основу загального для кримінальної відповідальності неповнолітніх принципу розуміння, що остаточно був сформульований пізніше [345]. Поряд з цим, для тривалого історичного часу аж до XIX ст. для всіх країн старого та нового світу була характерна відсутність спеціального правового захисту дітей та підлітків.

О. С. Автономов взагалі категорично заявляє, що говорити про ювенальну юстицію аж до кінця XIX ст. недоцільно. І навіть передісторія ювенальної юстиції, на його думку, почалася тільки в XIX ст. До цього, усі відомі ідеї особливого ставлення до дитини в правовому контексті – це лише окремі епізоди, які не тільки не складалися в будь-яку систему, а представляли собою рідкісні відхилення від загальної тенденції, винятки із загального правила, які, як відомо, лише підтверджують правило. Інша річ – це заходи виховного характеру щодо дітей [2, с. 54-55].

Перший виправний будинок для дітей був утворений в Лондоні (Англія) у 1555 році (за іншими джерелами – у 1556 році. – *Прим. авт.*). Це була спроба вплинути на велику кількість бідних та знедолених людей, які не мали притулку, займалися розпустою, жебрацтвом та злочинною діяльністю (багато

серед них було і дітей). Перші виправні будинки були відкриті приватними підприємцями за контрактною угодою з місцевим урядом (можна вважати певним проявом адміністративного договору. – *Прим. авт.*). У 1576 році парламент Англії прийняв Закон про бідність, відповідно до якого подібні установи були створені в кожному графстві країни (також є правовим актом управлінського характеру. – *Прим. авт.*). З часом заклади засновані за моделлю англійських виправних будинків поширилися на континент [293, с. 88-92; 329, с. 34-35]. Цей приклад становить інтерес через те, що організація вирішення соціальної проблеми – покращення становища уразливої категорії дітей, здійснювалася через адміністративне (управлінське) рішення Уряду.

Реформістською епохою ювенальної юстиції в Англії, а надалі і в Новому Світі стало XIX ст. Поведінка, яку зараз визначають як ювенальна злочинність, стала визнаватися в якості окремої категорії девіантної поведінки виключно для неповнолітніх. У цю епоху були створені будинки для молоді і суди у справах неповнолітніх. Відкривши спеціалізовані установи з лікування та догляду за дітьми (відомі як «будинки притулку») спочатку в Англії (починаючи з 1817 року), цю ж модель реформатори потім перенесли до Америки XIX ст., де також експериментували з наданням лікувальних послуг неповнолітнім в якості методу реабілітації. Одним із прикладів реалізації філософії рятування дітей в житті стало створення «реформаторіїв» (спеціальних закладів), більш відомих як «школи реформ», які концептуально відрізнялися від будинків притулку. Концептуальні зрушення змістили доктрину ювенальної юстиції в бік виховання і захисту неповнолітніх, які вчинили злочин. Саме в цей час інститут та філософія ювенальної юстиції стали впізнаваними з сьогоднішньої точки зору, оскільки були зорієнтовані на потреби саме неповнолітніх [329, с. 38-42]. Слід наголосити, що до уваги нового підходу піклування про дітей потрапляли не лише неповнолітні правопорушники, а й діти групи ризику з вулиці чи неблагонадійних родин. У 1838 році чоловік на прізвище Круз оскаржував законність примусового тримання без судового рішення своєї доньки Мері Енн в будинку притулку без згоди батька, але за зверненням її матері, яка відчувала,

що дівчина-підліток стала непокірною і некерованою. При цьому Мері Енн не вчинила жодного злочину. У своєму рішенні суд відмовився звільнити дівчинку, мотивуючи це тим, що будинок притулку є не в'язницею, а школою. Підлітку краще залишатися під державним наглядом, а не під наглядом «непридатних» батьків. Таким чином суд втілив на практиці доктрину «parens patriae». Цей новий (на той час) прецедент надав державі юридичні повноваження визначати долю дітей і сімей, які потрапили до її уваги [274, с. 5].

Перший суд у справах неповнолітніх був створений в Австралії (1890 рік), потім зазначені суди були утворені в Канаді (1894 рік) і в 1899 році в США (саме час появи останнього з наведених історичних фактів чомусь вважають відправним моментом появи першого ювенального суду). У липні 1899 року було прийнято Закон про суд у справах неповнолітніх в американському штаті Іллінойс. Законопроект, який офіційно мав назву «Закон про регулювання поводження з дітьми, які перебувають на утриманні, бездоглядними та правопорушниками» став першим комплексним правовим актом про правосуддя щодо неповнолітніх. Акт кодифікував кілька радикальних на той час доктрин, а саме: діти є жертвами свого оточення і повинні бути вилучені з цього оточення та реабілітовані. Випадки, що підпадали під юрисдикцію ювенальної юстиції, включали всі інциденти, які були пов'язані з ювенальними правопорушеннями, фактами дитячої безпритульності та недбалого піклування щодо дітей у неблагонадійних родинах. Це була нова модель і нова система, нормативно та організаційно відділена від системи кримінального правосуддя для дорослих [329, 42-47].

Ще однією важливою особливістю американського (як прийнято його називати – «чиказького») суду для неповнолітніх було те, що йому доручалося керувати установами опікунського нагляду над неповнолітніми. З 1905 року в США був створений інститут оплачуваних піклувальників – прообраз сучасної служби пробації (опікунського нагляду). Вони вже виступали від імені держави і наділялися законом низкою адміністративних повноважень. До 1911 року

мережа цих установ, як і самих судів для неповнолітніх, охопила більшість штатів США [148, с. 30]. Таким чином впровадження інституту піклувальників стало втіленням створення нових органів держави, які розслідували справи щодо неповнолітніх не з поліцейської чи слідчої точки зору, а з позиції потреб та інтересів самої дитини. Втручання ж загальної поліції у ці відносини майже було усунуто. Як свого часу зазначав П. І. Люблінський постановка нової ідеї поводження з неповнолітніми зводилася до реформи судового і частково досудового слідства у справах неповнолітніх. В цих межах її вдавалося провести часто шляхом одних адміністративно-судових заходів, без видання особливих законів [137, с. 163-164].

В Англії перший суд для дітей був створений в Бірмінгемі в 1905 році. У зв'язку з позитивними результатами його роботи наприкінці цього ж року був виданий спеціальний акт Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) Великої Британії (циркуляр Дугласа Екерса), де говорилося про «бажаність» створити суди у справах про неповнолітніх на всій території Об'єднаного Королівства. У 1909 році в Англії було видано перший Закон про дітей (так звана «Хартія дітей»). Що стосується Шотландії, то в цій частині Об'єднаного Королівства вже на початку XX ст. стала створюватися дуже своєрідна юрисдикція для неповнолітніх. Вона була не судова, а скоріше адміністративна – спеціальні комісії у справах дітей (Children's Hearing). У дещо зміненому вигляді вони діють в Шотландії донині [261, с. 22].

Прикладу Австралії, Канади і США, які створили суди для неповнолітніх слідували й інші країни світу. Протягом нетривалого часу виникли національні суди для неповнолітніх в: Ірландії (1904 рік), Єгипті (1904 рік), Нідерландах (1901 рік), Німеччині (1907-1908 роки) тощо [81, с. 19]. В Австрії (до якої на той час входила чимала територія українських земель: Галичина, Закарпаття, Північна Буковина. – Прим. авт.) перший законопроект про спеціалізацію справ щодо неповнолітніх у судах було розглянуто та прийнято у 1907 році. Законом від 25.01.1919 р. суди для неповнолітніх за германським типом було введено на території всієї Австрії [137, с. 162]. Протягом першої половини XX ст.

ювенальна юстиція була створена на всіх континентах. Склались такі її моделі: 1) автономна судова система або, принаймні, окремі спеціалізовані суди у справах неповнолітніх; 2) опікунські (сімейні) суди; 3) суди змішаної юрисдикції; 4) підрозділи загального суду; 5) позасудові органи [261, с. 23]. До 1931 року ювенальні суди існували в 30 країнах світу.

У Росії система дитячих судів з'явилася в 1910 році в Санкт-Петербурзі. Пізніше суди у справах неповнолітніх були утворені в інших частинах держави, зокрема в таких українських містах як Київ, Харків, Одеса, Катеринослав (сучасний Дніпро), Миколаїв. Російська модель ювенальної юстиції була дуже вдалою. До 70% неповнолітніх правопорушників «дитячі» суди відправляли не до тюрем, а під нагляд опікунів, які спостерігали за їх поведінкою. Та й сам суд розглядався як «орган державного піклування про неповнолітніх» [81, с. 20; 7, с. 84]. У грудні 1913 року Мін'юст повідомило, що не заперечує проти встановлення особливого порядку розгляду справ стосовно неповнолітніх в м. Києві, а вже 07.01.1914 р. Київський міський з'їзд мирових суддів постановив: «усі кримінальні провадження як з малолітніми обвинуваченими, так і з малолітніми потерпілими виділити і їх ведення доручити додатковому мировому судді В. М. Левитському» [224, с. 77-79]. Суддя цього суду здійснював судовий нагляд за роботою установ, які беруть на себе турботу про малолітніх порушників. У Росії того часу діяло кілька типів виправних закладів для неповнолітніх: притулки-кораблі, трудові колонії та ін. Відповідно до Закону «Про виховно-виправні заклади для неповнолітніх» від 19.04.1909 р такі заклади мали виховний, попереджувальний характер [123, с. 93-95]. Пізніше, в 1913 році, до компетенції «дитячого» суду були включені справи про безпритульних неповнолітніх у віці до 17 років. Це відразу розширило сферу його адміністративного та опікунського судочинства. Маючи нагоду ознайомлюватися з організацією діяльності таких щойно створених судів на власні очі та, аналізуючи статистичні показники ефективності його роботи, дореволюційні російські юристи вважали саме модель російської ювенальної юстиції найбільш вдалою [126, с. 17-18].

Реформи XIX і початку XX століть завершилися тим, що найкраще можна назвати судовим періодом ювенальної юстиції. По завершенню цього переходу філософія та інститути, які були створені, радикально змінили процес здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Уряд, суди і приватні установи стали невід'ємними учасниками системи ювенальної юстиції, яка постійно розвивалася. В результаті реформ цього періоду були встановлені стандарти і інститути, які продовжують існувати і в сучасну епоху. Втім тенденції еволюції ювенальної юстиції не завжди та й не у всіх країнах були послідовними та передбачуваними. Залежно від історичних соціально-політичних та економічних катаклізмів вектори розвитку засад ювенальної юстиції в окремих країнах та в окремі часи суттєво змінювалися.

В період від початку до другої половини XX ст. (до 60-70 років) державна реформа класичної моделі ювенальної юстиції та зміцнення прав дітей в ювенальному правосудді в США досягла своєї кульмінації на загальнонаціональному рівні. Крім судів для неповнолітніх було створено Федеральне дитяче бюро, яке в 1925 році спільно з Національною асоціацією пробації запропонували прийняти Стандартний закон про суд у справах неповнолітніх. Законодавство 1950-х років узаконило модель поводження з молоддю на федеральному рівні. Так, Федеральним законом про виправні установи для неповнолітніх 1951 року в Департаменті охорони здоров'я, освіти і соціального забезпечення було засновано Бюро ювенальних правопорушень.

Однак наприкінці 1970-х років стався культурний і політичний перегляд відправлення правосуддя. Це було пов'язано зі зростанням рівня злочинності і жорстокості злочинів в країні, в тому числі рецидивної злочинності з боку неповнолітніх. Громадська думка полягала в тому, що неповнолітні злочинці «виграють» від поблажливого ставлення до них і їм надається занадто багато прав. На початку 80-х років минулого століття консервативна адміністрація президента Р. Рейгана почала проводити жорстку політику, спрямовану на придушення злочинності. Закони, спрямовані на підтримання порядку і забезпечення благополуччя суспільства витіснили громадську турботу про

благополуччя неповнолітніх правопорушників. Збільшилась кількість випадків передачі справ неповнолітніх правопорушників до кримінального суду для дорослих. Неповнолітні, які вважалися загрозою суспільству, стали піддаватися превентивним затриманням до винесення судового рішення, так само як дорослі могли бути затримані в очікуванні суду. Усе зазначене свідчить про переорієнтацію ювенальної юстиції США на каральну модель правосуддя і реабілітації правопорушників [329, с. 48-55]. Дж. Баттс і Д. Мірс назвали це кінцем традиційної ювенальної юстиції [278, с. 175-176].

Те, що філософ Т. Кун назвав зміною парадигм, відбувається під час кризи, викликаної нездатністю існуючої парадигми полегшувати розуміння проблем або допомогти у напрацюванні рішень і розробці нових варіантів [319]. Зміна парадигм неминуче призводить до плутанини, невизначеності. З іншого боку, нова парадигма може також викликати і сильний сплеск творчої активності, а також позитивні зрушення [22].

Суттєві зміни ґенези системи ювенальної юстиції відбулися і на території колишньої (дореволюційної) Російської держави. Після жовтневої революції автономна російська ювенальна юстиція перестала існувати – за Декретом Ради народних комісарів Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (далі – РНК РРФСР) від 14.01.1918 р. вона була замінена на іншу систему, яка, на думку її «творців», мислилася гуманнішою, більш пристосованою до поводження з дітьми і підлітками. Дія цього Декрету згодом була поширена і на Україну [261, с. 23]. Декретом встановлювалося, що «справи неповнолітніх обох статей до 17 років, які помічені в суспільно небезпечних діяннях, підлягають веденню комісією у справах неповнолітніх». Комісії перебували у віданні Народного Комісаріату (далі – НК) громадського піклування і включали представників трьох відомств: громадського піклування, освіти та юстиції. Після розгляду справи щодо неповнолітніх, комісія або їх звільняла, або направляла до одного з притулків НК громадського піклування, згідно з характером діяння. Напрацювання інструкцій для комісій і типу притулків доручається згаданому НК. Наступного року Постановою

РНК РРФСР від 04.01.1919 р. була заснована Рада захисту дітей, якій були надані повноваження видавати обов'язкові постанови, що стосуються охорони здоров'я дітей, успішної організації їх харчування і постачання; накладати «вето» через відповідні НК на розпорядження відомств, що не входять до Ради, якщо такі розпорядження можуть завдати явної шкоди дітям тощо.

На зміну Декрету 1918 року у березні 1920 року РНК РРФСР затвердило новий декрет «Про справи неповнолітніх, які обвинувачуються в суспільно небезпечних діяннях». Нові правила допускали передачу справ неповнолітніх у віці від 14 до 18 років до народного суду, якщо комісія про неповнолітніх встановила неможливість застосувати до них медично-педагогічних заходів. Це свідчило про повернення до деяких дореволюційних правил ювенальної юстиції. Проте останній правовий акт не мав на меті відновлення автономної ювенальної юстиції. Навпаки, він зберігав юрисдикцію комісій у справах неповнолітніх, які проіснували до 1935 року. Судове втручання здійснювалося тільки у випадках вчинення неповнолітніми тяжких злочинів.

Дослідники підкреслюють дещо більшу ліберальність українського радянського законодавства у порівнянні з російським. Зокрема, 21.06.1921 р. до Постанови 1920 року були внесені зміни (які діяли тільки в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (далі – УСРР)), згідно з якими всі справи про злочинні діяння неповнолітніх були підвідомчі комісіям у справах неповнолітніх. Виняток складали тільки справи осіб, що досягли 17 років, у випадку вчинення ними бандитизму [21, с. 15-16]. Крім того, Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (далі – ВУЦК) від 04.01.1922 р. встановлювалося: «1) до осіб, які не досягли повноліття, арешт, як спосіб адміністративної і дисциплінарної кари, не прикладати; 2) при необхідності накласти адміністративну або дисциплінарну кару на осіб неповнолітніх, арешт для них замінюється другим способом кари; 3) жодне місце ув'язнення УСРР, не повинно приймати для утримання неповнолітніх, які заарештовані в адміністративному або дисциплінарному порядку» (деякі слова застосовано згідно з текстом оригіналу, деякі – змінено відповідно до правил

правопису сучасної української мови. – *Прим. авт.*).

Прикладом каральної переорієнтації радянської системи ювенальної юстиції стала Постанова ЦВК і РНК Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) від 07.04.1935 р. «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх». Як і в багатьох випадках, основні зміни ювенальної політики стосувалися засад кримінальної та кримінально-процесуальної практики щодо неповнолітніх, які у кінцевому результаті обумовлювали усі інші організаційно-правові, зокрема й адміністративні аспекти ювенальної юстиції того часу. Постановою ЦВК і РНК СРСР від 07.04.1935 р. вік кримінальної відповідальності по значній частині складів злочинів був знижений до 12 років. Відновлювався принцип застосування до неповнолітніх всіх видів покарань; була скасована ст. 8 Основних засад кримінального законодавства СРСР, в якій йшлося про обов'язкове застосування до малолітніх правопорушників заходів медично-педагогічного характеру і про переважне їх застосування до неповнолітніх. На виконання директиви ЦВК і РНК СРСР 1935 року, «щоб скоріше ліквідувати злочинність серед неповнолітні» на теренах українських земель ЦВК і РНК УСРР 09.04.1935 р. прийняли аналогічну Постанову «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх».

У травні 1935 року ЦК ВКП(б) і СНК СРСР прийняли Постанову «Про боротьбу з дитячою безпритульністю і бездоглядністю». На виконання цієї союзної Директиви 1935 року ЦВК і РНК УСРР прийняли Постанову від 04.08.1935 р. «Про зміни в законодавстві УСРР у зв'язку з заходами до ліквідації дитячої безпритульності й бездоглядності», відповідно до якої зі ст. 4 та п. 4 ст. 156 Устави про судоустрій УСРР виключалося згадування про комісії у справах неповнолітніх. Встановлювався мінімальний вік для застосування «судово-поправних заходів соціальної оборони» (мається на увазі заходи кримінального покарання. – Прим. авт.) з 14 років (у КК УСРР 1927 року), а також для заходів адміністративного впливу (за порушення обов'язкових постанов і за малозначні порушення) – з 12 років (Адміністративний кодекс

УСРР 1927 року). За пустощі і вуличне хуліганство дітей до 12 років начальники міської і районної міліції мали накладати штраф до 200 карбованців на їх батьків. Органам НК Освіти наказувалося у випадках, коли батьки не забезпечували належного догляду за поведінкою дитини, порушувати перед судовими органами питання про вилучення дитини від батьків і поміщення її до дитячого будинку, з оплатою вартості утримання її за рахунок батьків. У 40-х роках XX ст. у складі НК внутрішніх справ було створено підрозділи з боротьби з дитячої безпритульністю та бездоглядністю, а у 50-х роках – дитячі кімнати міліції (у структурі підрозділів карного розшуку).

КК УРСР 1960 р., який діяв в Україні до вересня 2001 року, повернув дві вікові межі кримінальної відповідальності – загальний вік (16 років) та знижений (14 років). Проте, Н. М. Крестовська з жалем відзначає, що даний Кодекс на довгий час зберіг стару каральну парадигму кримінальної відповідальності неповнолітніх, відповідно до якої до даної категорії осіб застосовувалися ті ж самі покарання, що й до дорослих (єдино що – з пом'якшенням умов їх призначення і відбування) [261, с. 23-25]. В самому кінці 1961 року в УРСР були відновлені комісії у справах неповнолітніх (почали фактично працювати з 1962 року) [195]. І. О. Русанова вважає, що саме з цього часу в Україні починається розвиток ювенальної юстиції [211]. У 1968 році Указом Президії Верховної Ради УРСР було затверджене оновлене Положення про комісії в справах неповнолітніх УРСР, яке (з деякими змінами) проіснувало до 1994 року (захопивши навіть кілька перших років незалежності України), коли на підставі Постанови ВРУ від 15.11.1994 р. № 245/94-ВР втратило чинності у зв'язку з внесенням змін і доповнень до КУпАП – розгляд усіх справ про адміністративні правопорушення вчинені неповнолітніми передавалися до виключної компетенції судів.

Згідно з вказаним Положенням головними завданнями комісій в справах неповнолітніх були організація роботи по запобіганню бездоглядності, правопорушенням неповнолітніх, влаштуванню дітей і підлітків та охороні їх прав, координація зусиль державних органів і громадських організацій в цих

питаннях, розгляд справ про правопорушення неповнолітніх і здійснення контролю за умовами утримання та проведенням виховної роботи з неповнолітніми в установах МВС України і спеціальних навчально-виховних і лікувально-виховних установах. Комісії утворювалися при виконавчих комітетах районних, районних у містах, міських, обласних Рад народних депутатів, а також при Раді Міністрів України. До складу комісії входили депутати Рад, представники профспілкових, комсомольських та інших громадських організацій, трудових колективів, а також працівники народної освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, органів внутрішніх справ (далі – ОВС), культурно-освітніх та інших установ. Слід зазначити, що цей колегіальний орган мав певні адміністративні повноваження, які дозволяли йому впливати на вирішення як загальних, так і індивідуальних питань захисту прав дітей у різних правовідносинах (сімейних, освітніх, трудових тощо) [196]. Додатково, з метою підвищення ролі громадськості у вихованні неповнолітніх, які вчинили правопорушення у серпні 1967 року було засновано інститут громадських вихователів [194]. До речі Положення про громадських вихователів неповнолітніх з певними змінами є чинним до теперішнього часу, але зазначений інститут зараз практично не діє. У 1996 році спільним наказом Голови Верховного Суду України і Міністра освіти України за № 113/113814 було затверджено «Положення про судових вихователів», згідно з яким основними завданнями цих осіб мало б бути: участь у виконанні судових рішень по справах неповнолітніх; усунення причин та умов, які сприяли вчиненню протиправних дій, профілактика правопорушень; надання батькам (усиновителям) або опікунам (піклувальникам) допомоги у вихованні їх неповнолітніх дітей тощо. Вони мали б працювати при кожному місцевому суді. Втім, зміст і цього інституту також не було втілено у життя [211].

Отже, як слушно підсумовують О. І. Мальчук та М. В. Румянцев ліквідацією на території колишньої дореволюційної Росії «дитячих» судів початку XX ст. ювенальній юстиції було завдано істотної шкоди. У період реформи радянського кримінального та кримінально-процесуального

законодавства (1959-1961 рр.) робилися спроби створити модель правосуддя, яка відображатиме його специфіку щодо неповнолітніх. У перші роки після реформи цей задум реалізовувався (створювалися додаткові гарантії прав особистості, спеціалізація суддів, прокурорів, слідчих). Однак в подальшому зміни у законодавстві не дозволили розвинути сформовану модель ювенальної юстиції та правосуддя залишилося звичайним загально-кримінальним [141, с. 22]. Науковці дуже скептично відносяться до заходів адміністративно-правового характеру у цій галузі правовідносин, які мали місце у радянську добу. Так, можна визнати, що підкреслені у вказаній публікації недоліки (формування двох, паралельно існуючих систем розгляду справ щодо прав та інтересів неповнолітніх, – адміністративної (комісії у справах неповнолітніх) і судової (в особі спеціальних складів загальних судів); низька правова кваліфікація складу цих комісій тощо) дійсно були наявні у радянській практиці, водночас позасудові форми ювенальної юстиції та превенції, які перебувають у площині адміністративно-правового регулювання недооцінювати було б неправильним.

З урахуванням вищевикладеного ми пропонуємо наступні висновки, які покликані підкреслити значення адміністративно-правового регулювання у розвитку та функціонуванні інституту ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей.

1. Відправним моментом початку історії ювенальної юстиції як соціально-правового інституту у світовому масштабі ми вважаємо період створення перших ювенальних судів в Австралії (1890 рік), Канаді (1894 рік), США (1899 рік). З цього часу в процесі співіснування кримінального судочинства та ювенальної юстиції як інституту забезпечення прав дітей, що підлягають реабілітації відбувається вичленення нового предмету (соціального, організаційного, профілактичного), який стає об’єктом регулювання не лише норм кримінального, а й інших галузей права, зокрема адміністративного (в сучасному нашому уявленні).

2. Процесу еволюції ювенальної юстиції властиві такі риси як:

– асиміляція (перейняття країнами або спільнотою позитивних ідей та апробованих в інших країнах інституційно-правових моделей функціонування ювенальної юстиції);

– інтегрованість (утворення взаємозв'язків між інститутом правосуддя, державним адмініструванням та інститутом громадськості; взаємопроникнення адміністративно-правових відносин в процес правосуддя щодо неповнолітніх та ресоціалізації останніх);

– циклічність (зміна діючих парадигм ювенальної юстиції в країні під впливом соціально-політичних чинників (може мати як негативні, так і позитивні тенденції), що обумовлює зміни законодавства; з розвитком системи правового регулювання адміністративне право стає консолідуючим елементом державної стратегії розвитку нової парадигми).

3. Історичний досвід розвитку інституту ювенальної юстиції на українських землях, за нашим баченням, починається зі створення спеціалізації суду для малолітніх у м. Києві (1913 рік) та включає наступні етапи:

– дореволюційний період початку XX ст. (1913-1918 роки) – включає утворення ювенальних (дитячих) судів в українських містах Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі (Дніпрі), Миколаєві. Адміністративно-правовий аспект цього періоду включав такі елементи як розробка проекту організації ювенального суду і положення про його введення, організація діяльності цих судів з боку Міністерства юстиції; організація діяльності виправних закладів для неповнолітніх; виконання контрольно-наглядових функцій «дитячих» судів за діяльністю названих установ;

– післяреволюційний радянський період (1918-1935 роки) – ліквідація ювенальних (дитячих) судів, утворення комісій у справах неповнолітніх (адміністративний колегіальний орган); адміністрування щодо діяльності притулків для дітей та забезпечення прав та благополуччя дітей у скрутні перехідні часи; забезпечення реалізації призначених народними судами до неповнолітніх злочинців медично-педагогічних заходів;

– середній радянській («карально-центричний») період (1935-1960 роки) –

ліквідація комісій у справах неповнолітніх; посилення карального впливу на неповнолітніх правопорушників; посилення адміністративно-правових превентивних (по-суті – примусових) заходів міліції у сфері протидії дитячій безпритульності, бездоглядності та дитячим правопорушенням; запровадження адміністративної відповідальності батьків за неналежний догляд за поведінкою дітей; створення у складі НКВС спеціалізованих підрозділів з боротьби з дитячої безпритульністю, бездоглядністю та злочинами тощо;

– пізній радянській («адміністративно-центричний») період (1960-1990 роки) – відновлення комісій в справах неповнолітніх; запровадження інституту громадських вихователів;

– ранній (пострадянській) період української самостійності (1991-2011 роки) – поступове реформування соціального забезпечення та охорони дитинства в Україні; створення встановлення виключної компетенції суду у розгляді справ про адміністративні правопорушення неповнолітніх; правове забезпечення системи органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей тощо;

– сучасний український період (з 2011 року – по теперішній час) – ухвалення Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей; утворення підрозділів ювенальної пробації; реформування у складі Національної поліції підрозділів ювенальної превенції; тощо.

4. Не зважаючи на те, що за часів радянського періоду правовідносини у сфері ювенальної юстиції були засновані на загальносоюзному радянському законодавстві нормативно-правові акти Української РСР з питань забезпечення прав та інтересів дітей відрізнялися більшою ліберальністю.

5. Зміни парадигм ювенальної юстиції та особливості інституційно-правової системи в цій сфері за радянських часів вплинули на процес формування національної моделі і зумовили наявні проблеми функціонування інституту ювенальної юстиції в сучасній (суверенній) Україні [56, с. 152-153].

## 2.3 Сучасні світові моделі функціонування ювенальної юстиції

Сучасна ювенальну юстиція у світовому масштабі це більш єдина ідея – забезпечення прав дітей, аніж уніфікована модель правової бази та системи інституцій. Це система міжнародно-правових засад, наукових уявлень та комплекс концепцій впливу на дітей, їх соціальне оточення, державні та громадські інститути з метою профілактики протиправної поведінки серед неповнолітніх осіб, захисту та надання допомоги тим дітям, що перебувають у конфлікті з законом або опинилися у небезпечній чи шкідливій ситуації (умовах). Наразі єдиного концепту ювенальної юстиції не існує навіть серед розвинутих країн Європи, Азії та Америки. Є декілька типових моделей та парадигм, які мають свої переваги та вади. Поряд з певною специфікою кожної моделі ювенальної юстиції, у неї, незалежно від парадигми чи країни функціонування, є й загальні риси, які характеризують цей інститут як родове поняття.

Парадигма (з грец. «приклад», «взірець») – у загальному значенні – теоретико-методологічна модель. Г. Бейзмор один з перших провів ґрунтовне вивчення парадигм ювенальної юстиції. У його роботі вони представлені у вигляді: 1) реабілітаційної парадигми (заснована на філософії «parens patriae» та інтерпретується з індивідуалізацією поводження з правопорушником); 2) каральної парадигми (пріоритет кримінального покарання з урахуванням поблажливого становлення до неповнолітнього правопорушника); 3) альтернативної парадигми або відновної ювенальної юстиції, що, на думку автора, більш відповідає інтересам суспільства [22]. Інший американський вчений Р. Спон також виділяє три парадигми (моделі) ювенальної юстиції: 1) реабілітаційна або модель «лікування»; 2) відплатна модель справедливості як системна реакція на злочинність неповнолітніх, зорієнтована на покарання; 3) модель збалансованого і відновного правосуддя [350, с. 39-40]. Серед українських напрацювань слід виділити дослідження Н. М. Крестовської, яка розробила систему критеріїв та представила науковому колу наглядну

класифікацію концептів (ті ж самі парадигми) ювенальної юстиції: каральний, прогресивний (поблажливий) і відновний [122, с. 24-25]. Фактично, названі концепти відповідають класичній теорії парадигм ювенальної юстиції Г. Бейзмора.

Усі варіанти цих концептів (парадигм) у тій чи іншій варіації представлені у чинних моделях ювенальної юстиції, які зараз функціонують у різних країнах світу та обумовлюють характер впливу на поведінку дитини. Модель (від лат. modulus – «аналог, зразок, взірець»). За основу формування класифікації моделей ювенальної юстиції доцільно взяти такі три критерії: 1) інституційний (певна сукупність (система) органів і установ для дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах), функціональний (визначає завдання та змістовне наповнення діяльності вказаної системи) і правовий (сукупність норм матеріального, процесуального і організаційного права, які закріплюють спеціальний правовий статус дитини) [215, с. 217]. Віднесення національної системи ювенальної юстиції до тієї чи іншої моделі залежить від прояву, характеру та комбінаторики кожного з наведених критеріїв.

Універсальним критерієм для класифікації моделей ювенальної юстиції О. М. Ярмоц (Слобода) вважає правову природу органів, які здійснюють свої функції у сфері ювенальної юстиції. За цим критерієм авторка виділяє судову (пріоритетним органом виступає суд, який вирішує справи про правопорушення неповнолітніх), позасудову (пріоритетними органами виступають адміністративні, громадські, змішані органи і установи) та змішану (суди та адміністративні органи функціонують як рівнозначні, кожен в рамках своєї компетенції) моделі ювенальної юстиції [262, с. 14].

Залежно від комплексу критеріїв, включаючи превалюючу парадигму та історичну еволюцію, вдалою та більш-менш повною, за нашим переконанням, є класифікація Е. В. Горян та З. К. Забари. Автори виокремлюють чотири основні ювенальні моделі, які існують на даний час у світовому масштабі: англо-американська, континентальна, скандинавська і азіатська.

1. Англо-американська модель зорієнтована переважно на

англосаксонську систему права. Федералізація США та певний історичний розвиток обумовлює неоднорідність у варіантах побудови системи органів та функціонування ювенальної юстиції у різних штатах. Тому в деяких частинах США система ювенальних судів працює самостійно, в інших – у тісній взаємодії зі службами по роботі з сім'єю та дітьми або службами пробації. У ряді штатів застосування ювенальних технологій простежується вже на рівні поліції штату без передачі справи до суду. Правоохоронці мають значні дискреційні повноваження при спілкуванні з неповнолітніми [73, с. 103-104; 305, с. 239]. В Англії та Уельсі вік кримінальної відповідальності настає з 10 років. Але є інші заходи впливу, які можуть бути застосовані до дітей цього віку, що порушують закон: а) локальна ювенальна комендантська година; б) дитячий запобіжний припис тощо [55, с. 14]. В той час як в країнах англо-саксонської правової системи ювенальні суди стали розглядати справи про вчинення дітьми злочинів лише невеликої та середньої тяжкості, а справи про вчинення тяжких злочинів перебували в компетенції загальних судів, у континентальних країнах з самого початку була визначена підсудність справ неповнолітніх спеціалізованим судам незалежно від тяжкості скоєного [237].

2. Прикладом континентальної моделі може служити система ювенальної юстиції Німеччини. Вона ґрунтується на застосуванні насамперед виховно-педагогічних заходів до неповнолітніх правопорушників, і лише за умови їх вичерпання держава вдається до кримінально-правових санкцій [73, с. 105-106]. Французька система ювенальної юстиції, яка так само є прикладом континентальної моделі, займається як неповнолітніми правопорушниками, так і дітьми, які перебувають у небезпеці. Система захисту дитинства в цій країні заснована на двох інстанціях. Перша – адміністративна (представлена різними департаментами та службами), яка віддає перевагу превентивним заходам і працює в тісному контакті з родинним оточенням дитини. Так би мовити робочі питання вирішуються в адміністративному позасудовому порядку. Друга – кримінальна, коли потрібно вжити заходів уже до правопорушника. Ці відносини розвиваються за активної участі ювенальних судів та прокурорів,

адвокатів, які спеціалізуються на справах неповнолітніх. Як зазначає Н. І. Кудрявцева, завдяки цьому захист неповнолітніх рішуче виходить за межі кримінального права [126, с. 42-43].

3. Для скандинавської моделі ювенальної юстиції характерна відсутність спеціальних ювенальних судів. Їх роль виконують соціальні служби, які беруть безпосередню участь в розслідуванні правопорушень, скоєних як самими неповнолітніми, так і по відношенню до них. А. Сторгард взагалі стверджує, що особливих систем ювенальної юстиції у Скандинавії не існує. Однак існують винятки із загальної системи правосуддя для забезпечення потреб, інтересів та прав неповнолітніх. Характерним для всіх скандинавських країн є переведення неповнолітніх з в'язниці на заходи соціального захисту та заборона поміщати дітей у в'язницю. Крім того, залежно від країни існують індивідуальні риси, наприклад, запровадження безпечних соціальних інститутів як альтернативи ув'язненню у Швеції та Данії; процеси посередництва з дітьми як учасниками провадження у Фінляндії та Норвегії [351, с. 188-204].

У Швеції поліція і соціальна служба працюють у взаємодії, і при кожному відділенні поліції функціонує спеціальний соціальний відділ по роботі з підлітками. Працівники цього відділу виконують профілактичні функції, а роботу з підлітком починають з моменту його затримання. При цьому вони абсолютно незалежні як від поліції, так і від суду. До їх обов'язків входить проведення соціального розслідування зі складанням спеціального звіту про неповнолітнього правопорушника. Конкретній ситуації дається оцінка, а також висуваються пропозиції про застосування заходів щодо неповнолітнього. Далі з ним взаємодіє соціальний працівник за місцем його проживання. В кожному місцевому шведському суді працює суддя, який спеціалізується на справах неповнолітніх. Також існують спеціальні ювенальні прокурори, що представляють обвинувачення в судовому засіданні. Залежно від тяжкості злочину підліток може бути направлений до соціально-реабілітаційного центру (як альтернатива ув'язненню) на термін від 2 тижнів до 4 років. Особи до 18 років не можуть бути направлені до місць позбавлення волі, максимум до

закритого виховного будинку [151, с. 117]. Уся шведська система ювенальної юстиції базується на службі соціального захисту дітей, виходить з потреб дитини та необхідних для неї соціальних умов, при цьому враховуються її вік і ступінь зрілості. Особлива увага приділяється тим дітям, у розвитку яких спостерігаються негативні прояви, їм забезпечується захист і підтримка під час навчання в школі. Надання соціальних послуг підліткам відбувається за їх згоди і згоди їх батьків або опікунів [73, с. 106-107].

4. Ще одна модель ювенальної юстиції – азіатська. Як і в багатьох західних державах, правові норми щодо неповнолітніх тут орієнтовані на реабілітацію правопорушника, повернення його до соціуму і не мають на меті його покарати. У цій країні діють сімейні суди, які розглядають питання, пов’язані з забезпеченням прав дітей або про вчинені ними правопорушення. Японському суспільству притаманна ідея «боротьби за майбутнє молодих людей», а також таке поняття, як «групизм» – соціальна орієнтація, особиста відданість колективу. У разі скоєння делікту дитина оточується увагою з боку правоохоронних органів (поліції, прокуратури), які працюють у щільному контакті з батьками, соціальними службами, психологами та органами пробації. Кожний з них вивчає особистість дитини, умови його соціального оточення. Всі зібрані дані передаються судді, який в свою чергу вирішує: проводити судовий розгляд або ж закрити справу [73, с 107].

Таким чином, міжнародний досвід демонструє нам, що ювенальна юстиція являє собою спеціалізовану систему правосуддя для неповнолітніх, об’єднану в тих чи інших варіаціях з низкою адміністративних, соціальних і реабілітаційно-виховних установ (органів, закладів), засновану на комплексі заходів, спрямованих на відновлення зруйнованих або втрачених дитиною громадських зв’язків і відносин внаслідок зміни соціального статусу і девіантної поведінки особистості, націлених на подолання наслідків правопорушення чи негативного асоціального середовища і відновлення комунікативних зв’язків неповнолітнього девіанта з суспільством.

Водночас, ознайомлення з законодавством та практикою забезпечення

прав дітей у державах пострадянського простору дозволяють доповнити приведену класифікацію ще однією моделлю ювенальної юстиції. Історично так склалося, що політичні та соціально-культурні фактори на значний часовий період обумовили функціонування на території цих країн, умовно кажучи, радянської моделі ювенальної юстиції, для якої було характерним: квазісудове провадження та відсутність чіткої спеціалізації судів при розгляді справ щодо неповнолітніх правопорушників, каральна спрямованість заходів впливу на неповнолітніх осіб і т. ін. Особливості цієї системи тривалий час наслідувало законодавство колишніх радянських республік – вже суверенних держав і після розпаду СРСР. Наприклад, у Росії, Білорусі, Азербайджані дотепер функціонують комісії у справах неповнолітніх та захисту їх прав (серед іншого до компетенції цих комісій належить розгляд справ про адміністративні правопорушення неповнолітніх). У Таджикистані комісії у справах неповнолітніх були ліквідовані постановою уряду «Про забезпечення захисту прав дитини» лише у 2008 році, а їх функції і повноваження передані комісіям з прав дитини.

Утім, під впливом міжнародного права та світової практики прототипи систем ювенальної юстиції в цих країнах починають набувати загальних ознак системи забезпечення прав дітей. Так, реальні зрушення у цій сфері в Казахстані почалися з ухвалення Концепції розвитку системи ювенальної юстиції в Республіці Казахстан на 2009–2011 рр.; у Киргизстані пов’язані з затвердженням Державної програми з розвитку юстиції для дітей в Киргизькій Республіці на 2014–2018 рр. У 2009 р. Урядом Республіки Таджикистан був прийнятий Національний план дій з реформування системи ювенальної юстиції на період 2010–2015 рр., а у 2017 р.затверджено нову Програму реформування системи здійснення правосуддя щодо дітей на 2017–2021 рр. і План дій до неї.

У Грузії з 2015 р. діє Кодекс про правосуддя щодо неповнолітніх. Цей Кодекс встановлює особливості адміністративної та кримінальної відповідальності неповнолітніх, порядок провадження у справі про адміністративне правопорушення та кримінального процесу за участю

неповнолітніх, спеціальні правила виконання покарань та інших заходів. Кодекс встановлює спеціалізацію судів (суддів), прокурорів, слідчих, адвокатів. Кодекс Республіки Киргизстан про дітей також передбачає створення спеціалізованого суду у справах неповнолітніх. Крім того, всі співробітники, що працюють з дітьми, які перебувають у конфлікті з законом, повинні пройти спеціальну підготовку з питань у галузі ювенальної юстиції.

Україна так само проходить шлях реформування засад ювенальної юстиції, наближаючись до вимог міжнародного права у сфері забезпечення прав дітей. Серед правових заходів можна згадати Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалену Указом Президента України від 24.05.2011 р. № 597/2011. Зараз українську модель кримінального судочинства щодо неповнолітніх можна охарактеризувати як інтегровану в галузеву систему судочинства (тобто існує правове визначення та виділення в окрему главу КПК України) функціонально-спеціалізовану (спеціальна підготовка органів та осіб, що мають справу із неповнолітніми в ході здійснення кримінального провадження та судочинства) замкнуту модель обмеженого циклу впливу (адже не взаємодіє із громадянським суспільством та приватними особами) карального типу, врегульовану галузевою нормативною базою [52, с. 84]. Характеризуючи адміністративно-правовий аспект правового регулювання української моделі ювенальної юстиції, слід звернути увагу на відсутність: дієвих програм профілактики і корекційних програм поведінки, надання послуг дітям та їх сім’ям, спрямованих на зменшення впливу факторів ризику, які зумовлюють протиправну поведінку дітей і враховують особливості окремо хлопців і дівчат; механізму координації та моніторингу діяльності державних органів, установ та закладів, недержавних організацій, що здійснюють заходи з профілактики правопорушень серед дітей; дезагрегованої статистики за ознакою статі, що негативно впливає на здійснення профілактики правопорушень та реабілітацію дітей; процедура притягнення до адміністративної відповідальності неповнолітніх є значною мірою застарілою тощо. Сьогодні Уряд України втілює Національну стратегію реформування

системи юстиції щодо дітей на період до 2023 р., прийняття якої зумовлене необхідністю вдосконалення механізмів юстиції щодо дітей на засадах забезпечення їх прав шляхом виконання програм профілактики правопорушень серед дітей, здійснення ефективних заходів соціальної адаптації та реабілітації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом.

Таким чином, слід визнати, що національні системи ювенальної юстиції пострадянських країн можна включити до окремої самостійної моделі – «перехідної» чи «транзитної» (від лат. transitus – «проходження, перехід»). У свою чергу у складі цієї моделі можна виділити дві підгрупи: а) транзитно-адміністративну (Росія, Білорусь, Азербайджан, Таджикистан) – спеціалізацію судів чи суддів у справах неповнолітніх законодавчо не визначено (можуть мати місце пілотні проекти запровадження ювенальних судів в окремих регіонах), функціонують квазісудові (адміністративні) органи; б) транзитно-судовоцентричну (Україна, Казахстан, Грузія, Киргизстан) – передбачена спеціалізація судів чи суддів, прокурорів, слідчих щодо розгляду справ неповнолітніх. Тож вважаємо доцільним пропонувати більш розширену класифікацію сучасних основних моделей ювенальної юстиції: 1) англо-американська, 2) континентальна, 3) скандинавська, 4) азіатська, 5) перехідна чи транзитна (транзитно-адміністративна та транзитно-судовоцентрична) [45, с. 154-155].

Насамкінець слід зазначити, що ювенальна юстиція як міжнародний та комплексний інститут забезпечення прав дітей утворилася не відразу, а пройшла певний шлях становлення та формування у сучасні світові моделі функціонування, які залежно від країни мають свої характерні особливості. Певні загальні риси історичної ґенези властиві кожній сучасній національній моделі, оскільки цей інститут має спільні витоки, а подальший хід трансформації залежав від таких чинників як правова система країни, національні (культурні) традиції, ідейний підхід (парадигма), який покладено до основи побудови системи ювенальної юстиції, рівень політичної та соціально-економічної стабільності, активність громадської спільноти тощо.

## 2.4 Принципи функціонування ювенальної юстиції

### 2.4.1 Система принципів функціонування та розвитку ювенальної юстиції

Як було з'ясовано, сучасна українська система ювенальної юстиції належить до так званої перехідної (транзитно-судовоцентричної) моделі. Цим підкреслюється, що ця система функціонує, але вимагає подальшого розвитку з метою більш якісного та ефективного забезпечення прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також мінімізації ювенальної деліктності.

Функціонування та розвиток – дві сторони одного процесу існування системи. Іноді важко провести між ними межу, оскільки одночасно з повсякденним функціонуванням системи може відбуватися поетапний розвиток її окремих компонентів. Разом з тим, це два відносно самостійних режими єдиного процесу. Деякі вчені (І. В. Блауберг, Е. Г. Юдін) процеси функціонування та розвитку розглядають як обов'язкові ознаки системності [17, с. 61-63]. Функціонування системи ювенальної юстиції – це поточна робота певних її суб'єктів, виконання ними традиційних (обов'язкових) функцій задля яких вони були утворені чи наділені певними повноваженнями у цій сфері. Функції являють собою напрями активності системи, яка взаємодіє із середовищем [229]. Поняття функціонування охоплює не лише процеси виконання зовнішніх функцій системи, а й різноманітні внутрішні процеси підтримання цієї системи в активному стані. Фактично функціонування системи ювенальної юстиції полягає у виконанні стандартних операцій правового, організаційного чи технічного характеру, спрямованих на виконання функцій цієї системи (обумовлених зовнішніми чинниками) та забезпечення повсякденних потреб компонентів цієї системи у відносно незмінних умовах. Така робота чи діяльність відбувається без зміни (головної) мети системи [86, с. 23]. У свою чергу розвитком вважається діяльність системи ювенальної юстиції з трансформацією її мети, зміною змісту основних завдань чи

принципово новий підхід до їх якісного наповнення. Як функціонування, так і розвиток системи ювенальної юстиції має відбуватися за певними принципами.

За ствердженням Е. Б. Мельникової це ті принципи, які визначають особливості ювенальної юстиції та відрізняють її від юстиції загальної (загальнокримінальної, загальноцивільної) [148, с. 10]. Більш універсальним виявляється визначення принципів ювенальної юстиції, яке надає Н. М. Крестовська – це основні, фундаментальні засади її організації та функціонування. Вчена не безпідставно зауважує, що у формулюванні системи принципів ювенальної юстиції досі немає єдності думок, як і у формулюванні визначення ювенальної юстиції. Різні вчені спрямовують увагу на різні підвалини ювенальної юстиції, що зайвий раз підкреслює багатобічність цього інституту держави та громадянського суспільства [261, с. 10].

В Настанові Генерального Секретаріату ООН щодо правосуддя для дітей визначено дев'ять важливих керівних принципів, якими повинні керуватися всі держави у ювенальних правовідносинах, від розробки державної політики до безпосередньої роботи з дітьми: 1) першочергове врахування найкращих інтересів дитини; 2) справедливе та однакове ставлення до кожної дитини без будь-якої дискримінації; 3) вільне висловлювання дитиною своїх поглядів та можливість бути почутою; 4) захист кожної дитини від жорстокого поводження, експлуатації та насильства; 5) ставлення до кожної дитини з гідністю та співчуттям; 6) належні правові гарантії в усіх видах юридичних проваджень; 7) запобігання конфлікту дитини із законом як найважливіший елемент будь-якої політики щодо ювенальної юстиції; 8) застосування позбавлення волі дітей лише як виключний захід і на необхідно найкоротший термін; 9) урахування верховенства права у всіх заходах щодо вирішення проблем дітей [361]. У своєму дослідженні К. Гамільтон виокремлює чотири принципи, які закріплені в Конвенції ООН про права дитини і стосуються будь-якого аспекту забезпечення прав дітей. Ними є: найкращі інтереси дитини (ст. 3); недискримінація (ст. 2); право на життя, виживання та здоровий розвиток (ст. 6); можливість бути заслуханою, (а відповідно почутою. –

Прим. авт.) (ст. 12). Так само ці принципи повинні знайти свій відбиток і у функціонуванні ювенальній юстиції [303, с. 24]. Виокремленні К. Гамільтон та наведені в Настанові Генерального Секретаріату ООН принципи щільно пов'язані із засадами забезпечення прав дітей в цілому, тому знаходять втілення у нормах низки міжнародних правових актів з прав людини.

Принципами реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року є: пріоритет захисту прав та свобод дитини; забезпечення належного захисту прав, свобод і законних інтересів дітей; недискримінація; економія кримінальної репресії; відновлювальний підхід у здійсненні правосуддя за участю дітей; різнобічність та комплексність заходів; системність та наступність; забезпечення професійного підходу осіб, уповноважених на роботу із дітьми; підтримка сімей у вихованні дітей та забезпечення їх повноцінного розвитку; співпраця між державними органами і громадськими організаціями, впровадження найкращих практик та методів захисту прав і свобод дітей [203]. Ці принципи неодноразово згадуватимуться нами при дослідженні певних питань адміністративно-правового забезпечення функціонування основних напрямів ювенальної юстиції.

Аналіз представленого в одній з наших публікацій матеріалу з одного боку підкреслює достатню увагу науковців до принципів ювенальної юстиції (як-от: О. С. Автономов [2, с. 6], Дж. Баттс та Д. Мірс [278, с. 172-183], Дж. Гілберт, Р. Грімм та Дж. Парнхем [299, с. 1181-1185], А. П. Гусак [78, с. 193], Ж. Зерматтен [91, с. 25], Н. М. Крестовська [120, с. 24-26], В. О. Левченко [131, с. 52-55], Дж. Мансі [333], К. Манфреді [328], Н. П. Мелешко [146, с. 363-366], І. Я. Мокрицька [154, с. 58], Т. Ю. Новікова [164], М. Фріас Армента та Л. Гомес Мартінес [296, с. 584-593], Л. Чжан і Ц. Лю [374, с. 545-549], О. М. Ярмоц [263, с. 206]), з іншого – демонструє відсутність чіткої картини щодо їх належного упорядкування, систематизації та ієрархічності. Одночасно в теорії існує розподіл принципів на основні та специфічні, загальні та спеціальні, ключові, міжгалузеві, галузеві тощо. Крім того міжнародне право оперує такими термінами як керівні засади, мінімальні

стандарти. Деякі принципи згадуються в переважній більшості досліджень, разом з тим, залежно від позиції того чи іншого автора в представлених систематизаціях вони можуть бути включені до різних груп [61]. При цьому, слід наголосити, що визначення системи та змісту принципів має не лише теоретичне значення (знання про принципи створює методологічну базу дослідження), а й прикладне, оскільки вони є «наріжним каменем побудови будь-якого правового механізму розв'язання правових конфліктів» (див. публікацію Ю. Д. Притики [191, с. 87]. – *Прим. авт.*). А. М. Колодій до найсуттєвіших ознак принципів відносить, насамперед, їх регулятивність. Принципи, зафіксовані у праві, набувають значення загальних правил поведінки учасників правовідносин, які мають загальнообов'язковий, владний характер. При цьому, такий характер стає притаманним як безпосередньо нормам-принципам, так і принципам, які виводяться з норм [105, с. 43]. Подальше функціонування та реформування ювенальної юстиції в Україні має ґрунтуватися на узгодженому, уніфікованому розумінні змісту, значення, системи принципів, що має знаходити відображення у відповідних законах, концепціях (стратегіях) розвитку цього комплексного соціально-правового інституту та забезпечення прав дітей взагалі. Поділ принципів дозволяє уніфікувати їх назви, черговість розташування, з'ясувати реальний ресурс кожного з них та всієї системи ювенальної юстиції в цілому [13, с. 13].

Оскільки функціонування та розвиток системи ювенальної юстиції має соціально-правову природу то підґрунтям систематизації їх принципів має стати знання про принципи права. В теорії права (так само як і на рівні галузевих наук) склалися дві основні точки зору щодо системи правових принципів (їх класифікації). У першому випадку правові засади поділяють на загальні (властиві всій системі права), міжгалузеві (властиві галузям права єдиного циклу: кримінального, цивільного і т.п.) і галузеві (характерні для окремої галузі, наприклад законодавства про адміністративні правопорушення). У другому випадку такого поділу не проводять, а галузеві принципи «виводять» з загальноправових, наділяючи останні деякою «галузевою» специфікою. На

погляд, О. В. Сумачева остання точка зору видається більш справедливою [228, с. 63].

Для власної систематизації принципів ювенальної юстиції розумним буде додатково визначитися з лексичним значенням систематизуючих назв. За словниковим тлумаченням поняття «загальний» має декілька близьких за змістом значень: «спільний», «такий, що охоплює, стосується всіх», а також «основний, головний, без деталей», «без спеціалізації». Слово «керівний» тлумачиться як такий, яким слід керуватися, що містить настанову, вказівки як діяти; друге значення – найважливіший, чільний. Отже слова «загальний», «основний» та «керівний» близькі за значенням, втім кожне з них робить свій особливий наголос у лексичному змісті терміну (словосполучення), в якому те чи інше слово застосовується. Загальні принципи є спільними для всіх правовідносин. Якщо порівнювати керівні та основні принципи, то спільним між ними є те, що обидві групи містять визначальні засади та гарантії правовідносин у певній сфері (тієї ж ювенальної юстиції), а різниця полягає у тому, що перша категорія (керівні принципи) становить вихідні ідеї, які мають більш орієнтуюче значення, а друга категорія – прикладне (функціональне). У свою чергу прикметник «спеціальний» підкреслює таке відношення речей, їх значення, коли вони призначаються виключно для кого-, чого-небудь або мають особливе призначення. Прикметник «специфічний» фактично є синонімом слову «спеціальний» – він так само означає, що предмет чи явище має відмінні особливості. Стосовно систематизації принципів ювенальної юстиції термін «специфічні», за нашим переконанням, доцільно використовувати в тих випадках, коли розглядаються принципи функціонування особливих (нестандартних чи пробаційних) проявів інституту ювенальної юстиції.

Наприклад, План змін «Комплексна модель виявлення та лікування молоді з психічними захворюваннями, що має контакт з системою ювенальної юстиції» (розроблений Національним центром психічного здоров’я та ювенальної юстиції США) містить певний перелік перспективних принципів.

Одна група принципів стосується загальних засад діяльності ювенальної юстиції зі всіма категоріями дітей. Інша група враховує специфіку роботи у системі ювенальної юстиції зі згаданою «нестандартною» категорією неповнолітніх девіантів (осіб, що мають так звані «психічні потреби») та визначає ключові перспективи змін у цьому напрямку [331].

Для зручності сприйняття та упорядкування усього масиву принципів, на яких засновано функціонування та подальший розвиток ювенальної юстиції їх доцільно поділити на два основні блоки (групи): загальні та спеціальні. Крім того, до групи спеціальних принципів (які втілюють ідеї особливого статусу дітей та поводження з ними) пропонуємо ввести таку категорію як «конкретно-функціональні принципи» (функціональний – пов'язаний з виконанням певної функції, залежний від діяльності, призначення, а не від структури, будови), які поєднають вихідні засади ювенальної юстиції, актуальні для окремих її напрямів чи форм здійснення (забезпечення окремих процесів).

Отже, за нашим переконанням система принципів функціонування та розвитку ювенальної юстиції повинна мати наступний вигляд:

1) група загальних принципів:

1.1) загальноправові принципи (як-то: верховенство права, законність, справедливість, гуманізм, охорона інтересів держави і особи тощо);

1.2) міжгалузеві принципи (як-то: доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень, право на правову допомогу, принцип національної мови, змагальність, диспозитивність, контроль тощо);

1.3) галузеві принципи (як-то: презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, неприпустимість зловживання процесуальними правами, пропозиції про усунення причин та умов, що сприяли вчиненню адміністративних правопорушень тощо);

2) група спеціальних принципів (створюють відповідний правовий режим цієї діяльності):

2.1) основні (керівні) принципи (як-то: першочергове врахування найкращих інтересів дитини; справедливе та однакове ставлення до кожної

дитини без будь-якої дискримінації; вільне висловлювання дитиною своїх поглядів та можливість бути почутою, заборона тортур, жорстокого чи принизливого поводження або покарання, диференціація ювенальних проступків, пріоритет виховного, а не карального впливу щодо дитини правопорушника, пріоритет альтернативних засобів реагування на правопорушення дітей, рівність уваги системи правосуддя до інтересів неповнолітнього в небезпеці, індивідуалізація підходу до дитини в контакті та в конфлікті із законом, організаційно-функціональна спеціалізація органів і установ ювенальної юстиції тощо);

2.2) конкретно-функціональні принципи (як-то: участь дитини у вирішенні справ, які її стосуються, активна участь суспільства в протидії правопорушенням дітей, співрозмірність та пропорційність заходів впливу щодо неповнолітніх, раннє запобігання та втручання, узгодження зусиль різних соціальних секторів, визнання державою сім'ї як найбільш прийнятного та природного середовища для проживання неповнолітнього, з'ясування умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, спеціальна підготовка суддів щодо справ неповнолітніх тощо);

2.3) специфічні принципи (як-то: забезпечення освіти дітей, що відбувають покарання, пов'язаного з позбавленням волі, адміністративна відповідальність батьків або осіб, що їх замінюють за вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена КК України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність тощо) [61, с. 38-47].

### 2.4.2 Принципи адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку ювенальної юстиції

Необхідність вдосконалення правових механізмів ювенальної юстиції на засадах паритету публічної безпеки та забезпечення прав дітей шляхом здійснення правосуддя, виконання програм профілактики правопорушень серед

неповнолітніх, реалізації ефективних заходів соціальної адаптації та реабілітації дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах обумовлюють доцільність аналізу принципів цього інституту на рівні окремих галузей права. Забезпечення функціонування системи ювенальної юстиції в межах різних галузей права накладає свій особливий відбиток на зміст та прояв багатьох принципів, а деякі принципи стають актуальними виключно в межах відносин, які регулюються нормами конкретної галузі права. Виходячи з цього, можна виділити принципи кримінально-правового, цивільно-правового та адміністративно-правового забезпечення функціонування ювенальної юстиції. З огляду на об'єкт нашого дослідження науковий інтерес становить саме остання сукупність принципів.

В переважній більшості випадків дослідження принципів ювенальної юстиції зводиться до аналізу загальноправових принципів і принципів здійснення правосуддя та застосування юридичної відповідальності. По цей час поза належної уваги науковців залишаються принципи публічного адміністрування та інших проявів адміністративно-правової діяльності у сфері ювенальної юстиції, які забезпечують значну частину її функціонування.

На сьогодні адміністративно-правова наука містить декілька цілісних досліджень, присвячених проблемам організації та функціонування системи ювенальної юстиції, в яких окремим питанням розглядалися принципи цього інституту. Наприклад, дисертації Т. Ю. Новікової «Адміністративно-правова організація захисту прав неповнолітніх органами ювенальної юстиції» [164], В. О. Левченко «Адміністративно-правові передумови створення органів ювенальної юстиції в Україні» [131] містять відповідні підрозділи. Але, ані зміст цих частин, ані отримані висновки обох наукових робіт не зосереджують уваги на ознаках їхньої галузевої приналежності та ступеня поширеності на правові відносини адміністративно-правового характеру. Водночас значення адміністративно-правового компоненту у функціонуванні та подальшому розвитку інституту ювенальної юстиції в нашій країні також вимагає доктринального підходу, заснованого на певних галузевих принципах.

Практичне втілення багатьох з принципів, визначених у Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей в Україні на період до 2023 року пов'язано з публічним адмініструванням, внутрішньо системною адміністративною діяльністю органів судової системи, прокуратури, органів досудового розслідування, уповноваженого з прав людини, впровадженням і розвитком заходів некримінального характеру щодо неповнолітніх делінквентів.

Цілком логічним буде припустити, що запропонована нами модель системи принципів ювенальної юстиції буде актуальною і при розгляді принципів адміністративно-правового забезпечення функціонування розглянутого нами інституту. Група загальних (загальноправових, міжгалузевих та галузевих) принципів закладає спільні для всіх правовідносин ідеї, які потім знаходять відбиток у спеціальних (основних (керівних), конкретно-функціональних та специфічних) принципах. Ці домінанти достатньо широко розкриті в адміністративно-правовій науці у доктринальних працях В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, А. І. Берлача, Л. Р. Білої-Тіунової, Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, С. В. Ківалова, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, О. Є. Користіна, О. В. Кузьменко, А. А. Пухтецької, Н. П. Свиридюк та інших відомих та молодих науковців.

Н. П. Свиридюк слушно зауважує, що в адміністративно-правовій науці немає єдиної думки із приводу видів принципів адміністративно-правового регулювання, підстав їх класифікації [353, с. 20].

Зміст та характер основних (керівних) принципів ювенальної юстиції вказує на те, що називати їх кримінально-правовими чи адміністративно-правовими, штучно прив'язуючи їх до тієї чи іншої галузі права, видається нам не зовсім правильним. Наприклад, можна казати про принципи кримінальної ювенальної юстиції, але і в цьому випадку залишатимуться такі аспекти, які вимагатимуть адміністративно-правового забезпечення. Отже, щодо основних (керівних) принципів ювенальної юстиції в цілому, то правильнішим буде казати про ті чи інші галузеві аспекти забезпечення їх реалізації, тобто їх

практичного втілення.

Принципи ж адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку ювенальної юстиції слід віднести до груп конкретно-функціональних та (або) специфічних принципів. Ці принципи наслідують основні ознаки, притаманні принципам адміністративного права та обумовлені аксіологією цієї галузі права. Займаючи ключове положення у фундаменті правової системи України, виконуючи провідну роль у процесах регулювання владно-управлінських відносин, адміністративне право забезпечує процес повної та своєчасної реалізації значної частини конституційних положень у сфері прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, діяльності органів виконавчої влади, відправлення окремого виду судочинства, функціонування виконавчих утворень органів місцевого самоврядування та їх взаємодії зі структурами державної виконавчої влади. На думку Є. В. Курінного, стратегічна мета адміністративного права досягається виконанням його головних завдань, формування яких відбувається згідно з двома основними функціями цієї галузі права: охоронною та регулятивною [127, с. 11-12].

П. О. Баранчик принципи адміністративного права визначає як загальновизнані, універсальні, імперативні, закріплені в адміністративно-правових нормах положення, які окреслюють правила поведінки суб'єктів публічного управління, правові засади діяльності органів, посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування, проходження публічної служби, вирішення спорів адміністративними судами та застосування заходів адміністративного примусу [13, с. 13]. Є. В. Курінний наголошує, що адміністративне право є найбільш динамічним і в нормативному плані нестабільним правовим інструментарієм регулювання суспільних відносин [127, с. 12], що безумовно має враховуватися і при окресленні принципів цієї галузі права. Водночас риса динамічності знаходить своє місце серед переваг адміністративно-правого регулювання ювенально-правових відносин, дозволяючи більш оперативно реагувати на об'єктивні зміни у країні, суспільстві, що також підкреслюється у принципах адміністративно-правового

забезпечення функціонування ювенальної юстиції.

Проаналізувавши наявні наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних авторів у галузі адміністративного права та у сфері ювенальної юстиції (М. А. Бояринцевої, Т. М. Кравцової та А. В. Солонар, С. П. Погребняка, В. Ф. Пузирного, А. А. Пухтецької, К. А. Сергієнко, О. М. Соловйової ми виділили низку принципів адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку системи ювенальної юстиції, які розподілили на три групи.

До названої категорії принципів доцільно віднести:

1) організаційно-забезпечувальні принципи:

– професійна компетентність – функції та завдання органів (посадових осіб) публічного адміністрування, а також судових органів (при чому не лише щодо розгляду адміністративних справ, а й кримінальних і цивільних, які стосуються прав та законних інтересів дітей) мають виконувати належним чином професійно підготовлені фахівці;

– плановість – визначення певних конкретних спільних завдань, виконавців, необхідних матеріальних та фінансових ресурсів, планів діяльності, виконання яких покладено на цих суб’єктів системи ювенальної юстиції;

– науковість, що полягає в необхідності привести систему та адміністративно-правові механізми взаємодії складових елементів системи ювенальної юстиції у відповідність до рівня розвитку суспільних відносин та світової практики забезпечення прав дитини;

– злагодженість – адміністративно-правові відносини є фактично тим умовним середовищем, на ріні якого відбувається узгодженість основних та додаткових (проміжних) рішень і дій різних гілок та підрозділів влади, а також взаємодія влади та неурядових організацій з приводу здійснення превенції, правосуддя, ресоціалізація та інших форм забезпечення прав дітей. Цей принцип також включає взаємне доповнення та (або) послідовне чергування заходів кримінально- та адміністративно-правового впливу на дітей, інших фізичних та юридичних осіб;

– системність та наступність – даний принцип розглядає адміністративно-правовий механізм забезпечення функціонування ювенальної юстиції як складної динамічної системи. Сукупність елементів цього механізму та системи знаходяться у взаємозв'язку і взаємозалежності один від одного і утворюють певну цілісність, певну єдність, що має враховуватися при правовому регулюванні та скоординованості їх роботи. У свою чергу принцип наступності відображає закономірність, згідно з якою подальший розвиток системи ювенальної юстиції здійснюється з урахуванням набутого національного та перевіреного міжнародного досвіду через удосконалення вже існуючої структури та зв'язків;

– принцип програмування – реалізація політики в сфері ювенальної юстиції на основі стратегії як на центральному, так і на регіональному рівнях. Саме завдяки адміністративно-правовим актам, таким як державні (регіональні) програми, концепції, національні стратегії відбувається узагальнення та нормативне закріплення перспективних цілей щодо підтримання належного функціонування та подальшого розвитку системи ювенальної юстиції, окреслюються практичні шляхи їх досягнення протягом певного періоду. При цьому ці програмні правові акти здатні поєднувати заходи в різних сферах державного управління та галузевої спрямованості;

– збір статистичної інформації, моніторинг та аналіз тенденцій, проблем і причин правопорушень і злочинності серед неповнолітніх, а також різних конкретних потреб дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Ця аналітично-дослідницька робота, організація якої базується на нормах адміністративного характеру є основою обґрунтованого планування та програмування в системі ювенальної юстиції, а також оцінювання ефективності управлінських та судових рішень і заходів;

– ефективність та результативність – принцип, з якого випливає обов'язок публічної адміністрації забезпечувати досягнення необхідних результатів у вирішенні покладених на неї завдань у сфері ювенальної юстиції при оптимальному використанні публічних ресурсів;

– належне фінансування, а також забезпечення матеріальними та людськими ресурсами – цей принцип має допоміжний характер, втім саме від виконання цих умов залежатиме дієвість та ефективність більшості заходів та взагалі функціонування суб'єктів системи ювенальної юстиції;

– підконтрольність і підзвітність – підкреслює обов'язковість внутрішнього та зовнішнього контролю за діяльністю публічної адміністрації, в тому числі з боку судової системи. Через усвідомлення цілей та заходів, механізмів оцінювання та систем обміну інформацією суд може контролювати ефективність системи та визначати області системних збоїв;

2) функціональні принципи:

– юридична визначеність – один із фундаментальних принципів європейського права, відповідно до якого всі суб'єкти права повинні керуватися у своїх діях правовими приписами (нормами). Цей принцип гарантує захист особи від свавільного втручання органів державної влади;

– дискреційність повноважень адміністративних органів (посадових осіб). З огляду на різні особливі потреби дітей, а також розмаїття наявних адміністративно-правових заходів, слід передбачати відповідний обсяг дискреційних повноважень для судів та інших адміністративних органів системи ювенальної юстиції на всіх етапах здійснення правосуддя, виконання судових рішень, ресоціалізації та превентивної діяльності щодо неповнолітніх. Разом з тим слід докладати зусиль для забезпечення відповідної звітності на всіх етапах і рівнях при здійсненні будь-яких дискреційних правочинів (п. 6.1 «Пекінських правил»);

– принцип належного управління – містить у собі поєднання вимог щодо справедливого розгляду та використання найкращого досвіду (методів) в управлінні, а також запровадження інституту ювенального омбудсмена для розгляду скарг про факти неналежного адміністрування щодо забезпечення прав дитини, що мали місце в діяльності органів публічного адміністрування;

– різнобічність та комплексність заходів – передбачає поєднання на платформі адміністративно-правового регулювання заходів виховного,

педагогічного, психологічного, медичного та соціального характеру, широке використання можливостей цих гуманітарних сфер суспільного життя у превенції правопорушень, здійсненні правосуддя та ресоціалізації неповнолітніх правопорушників;

– принцип субсидіарності – рішення повинні прийматися на найнижчих рівнях організації, забезпечувати ефективність запропонованих заходів, що, у свою чергу, призводить до деволюції (передачі) владних повноважень у середині системи ювенальної юстиції від центральних до місцевих органів виконавчої влади, а також органів місцевого самоврядування та громади. Крім того, цей принцип передбачає диференціацію допустимого втручання органів публічного адміністрування у справи дітей і сім'ї (не залежно від їх власного бажання) залежно від віку, стану психічного розвитку та рівня соціалізації останніх з метою забезпечення їх прав та законних інтересів;

– принцип пропорційності, відповідно до якої в реалізації повноважень установ та організацій мають використовуватися такі засоби, які відповідають цілям отримання відповідного результату та, які не повинні виходити за межі необхідного для досягнення поставленого завдання (мети). Пропорційність у вузькому сенсі нерідко іменують принципом балансування (наприклад, Й. Крістоффersен) [283, с. 33]. Балансування обумовлює кореляційна залежність забезпечення прав дитини з одного боку та охорони публічної (громадської) безпеки, інтересів держави і особи – з іншого. С. П. Погребняк до змісту цього принципу також включає судову перевірку актів на їх доречність та необхідність [174, с. 54];

– принцип прозорості – в європейському праві переважно вживається щодо доступу до офіційних документів, що містять у собі прийняті рішення, роз'яснення їх юридичного значення та наслідків, а також надання публічної інформації на вимогу громадян;

– збереження конфіденційності інформації про дітей, які вчинили правопорушення і до яких застосовувалися заходи індивідуальної профілактики;

– позитивні зобов'язання органів (посадових осіб) публічного адміністрування, притаманні ефективній «повазі» до сімейного життя – цей принцип також згадується у практиці ЄСПЛ (Справа «М.Р. та Д.Р. проти України» (п. 55)) [223]. Ер-Ріядські керівні принципи втручання офіційних органів розглядають як одну із засад попередження злочинності серед неповнолітніх, однак таке втручання повинно здійснюватися в першу чергу з урахуванням спільних інтересів неповнолітнього і на основі неупередженого і справедливого підходу (п. 17);

– участь громадськості в прийнятті управлінських рішень та їх реалізації. Для попередження злочинності серед неповнолітніх, особливо в тих місцях, де ще не створено жодних установ, необхідно розробляти общинні служби і програми. Офіційні установи соціального контролю повинні використовуватися лише в крайніх випадках (п. 6 Ер-Ріядських керівних принців);

– принцип відповідальності публічної адміністрації – обумовлює обов'язок публічної адміністрації нести юридичну відповідальність за прийняті рішення, дії та бездіяльність, що можуть негативно вплинути на права та становище дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, права інших фізичних та юридичних осіб;

3) адміністративно-юрисдикційні принципи:

– економія кримінальної репресії – цей принцип можна розглядати як заклик до подальшого удосконалення заходів адміністративно-правового характеру (включаючи застосування адміністративної відповідальності, як менш репресивного виду юридичної відповідальності за правопорушення), пріоритет досудового вирішення конфлікту інтересів за участю неповнолітніх осіб. Відповідно цей принцип створює передумови для можливість звільнення неповнолітніх від відповідальності до розгляду справи судом та обумовлює необхідність розробки адміністративної процедури покладення на них певних обов'язків (відвідування корекційних програм, закладу освіти тощо);

– диференційований підхід – врахування як загальних особливостей детермінантів (об'єктивних факторів та умов) адміністративних деліктів, так і

індивідуальних властивостей неповнолітніх правопорушників;

– пріоритет та адекватність заходів впливу, що застосовуються до осіб віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення деліктній ситуації – зміст цього принципу закладено та деталізується у ст. 13 КУпАП;

– принцип самостійності в ухваленні рішень – полягає у самостійному здійсненні юрисдикційної процедури органом (посадовою особою) адміністративної юрисдикції, а також винесенні в межах визначеної законом компетенції рішень без втручання інших органів і посадових осіб;

– принцип змагальності – полягає у наданні особам, що притягаються до адміністративної відповідальності, потерпілим, їх представникам, адвокату рівних процесуальних прав, що дає змогу активно захищати свої інтереси, подавати докази, заявляти клопотання, заперечувати пред'явленні докази у вчиненні адміністративного правопорушення;

– презумпція невинуватості в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення та дисциплінарних провадженнях щодо дітей – особа вважається невинуватою у вчиненні адміністративного проступку, доки її вина не буде доведена у передбаченому законом порядку і зафіксована постановою, що набула чинності чи рішенням у справі. Ця визначальна засада не має належного визначення у нашому національному законодавстві про адміністративні правопорушення;

– позитивна дискримінація – принцип під яким Н. М. Крестовська розуміє встановлення мінімального віку, з якого є можливим притягнення дитини до юридичної відповідальності (у нашому випадку – до адміністративної. – Прим. авт.), пом'якшені форми юридичної відповідальності і, по можливості – звільнення від неї із застосуванням виховних заходів [122, с. 18]. Чинна редакція КУпАП на відміну від КК України не містить будь-яких виключень (особливостей) щодо застосування адміністративних стягнень до неповнолітніх правопорушників, але вважаємо, що це питання потребує обговоренню;

– своєчасність та розумний строк здійснення адміністративної процедури

– адміністративна справа вирішується своєчасно, тобто до настання обставин, за яких втрачається сенс у прийнятті адміністративного акту. Це стосується не лише прийняття рішень під час судового процесу, а й в інших видах адміністративних проваджень, що випливають з завдань органів публічного адміністрування у сфері ювенальної юстиції;

– мінімальна формалізація прийняття, оформлення та виконання рішення органу (посадової особи) публічного адміністрування – цей принцип фактично втілює умови реалізації таких принципів як ефективність публічного адміністрування та розумний строк здійснення адміністративної процедури, завдяки якому остання позбавляється надмірної формалізації. У сфері ювенально-правових відносин вказана засада набуває особливого значення при виникненні чи виявленні ситуації, що загрожує життю чи здоров'ю дитини та спрямовується на максимальне скорочення часу між формальним моментом прийняття рішення посадовою особою та практичним вжиттям превентивних чи протекційних заходів щодо дитини;

– принцип презумпції правомірності дій і вимог особи, який полягає у припущенні, що особа, звертаючись до адміністративного органу з вимогою, діє правомірно. Під час вирішення питання адміністративно-правового характеру орган (посадова особа) визнає дії та вимоги особи правомірними, поки інше не буде доведено в результаті розгляду адміністративної справи. О. М. Соловйова зазначає, що вказана презумпція є важливою гарантією реалізації прав учасниками адміністративної процедури [221, с. 151-153];

– можливість скасування (або відкликання) незаконного адміністративного акту тощо.

Як слушно каже В. Ф. Пузирний, принципи – одна з ідентифікаційних ознак, яка дає змогу говорити про самодостатність і самостійність окремого явища [205, с. 120].

Враховуючи наведене, під принципами адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку ювенальної юстиції пропонуємо розуміти закріплені в адміністративно-правових нормах основоположні засади,

керівні ідеї, що відбивають сутність і специфіку публічного адміністрування та правосуддя у справах про адміністративні правопорушення у вказаній сфері правовідносин. Ці принципи спрямовані на забезпечення сучасних завдань діяльності органів публічної адміністрації у системі ювенальної юстиції, пронизують її внутрішню структуру та забезпечують дієвість механізму зв'язків і взаємодії з іншими соціальними системами та видами діяльності (процесами виховання, навчання дітей, психологічної підтримки, медичної допомоги, фінансування тощо), тобто виконують роль інтегруючої складової у комплексній міжгалузевій структурі названої системи [41, с. 190-193].

## Висновки до розділу 2

Проведений аналіз наявних уявлень про ювенальну юстицію дозволив сформувати власне бачення праксеологічного виміру цього суспільно-правового інституту та його місце у системі забезпечення прав, свобод та інтересів дітей. Зокрема встановлено, що ювенальна юстиція – це не лише інший підхід до неповнолітнього правопорушника в межах кримінального провадження, а суспільно-правовий інститут, що утворює спеціалізовану систему правосуддя щодо дітей і для дітей, а також сукупність правових механізмів, медико-соціальних, психолого-педагогічних і реабілітаційних процедур і програм, призначених для забезпечення прав, свобод і законних інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізується системою державних і недержавних органів. Розуміння ювенальної юстиції як комплексного системного та поліінституційного виду діяльності, що трансцендує за межі кримінального судочинства, обумовлює наявність широкого адміністративно-правового компоненту у функціонуванні цієї форми забезпечення прав дітей.

Розгляд ґенези становлення, сучасних світових моделей та принципів функціонування і розвитку ювенальної юстиції дозволив отримати наступні

висновки.

Процесу еволюції ювенальної юстиції властиві такі риси як: асиміляція, інтегрованість, циклічність. Історичний досвід розвитку інституту ювенальної системи на українських землях включає наступні етапи: дореволюційний період початку XX ст. (1913-1918 рр.); післяреволюційний радянський період (1918-1935 рр.); середній радянській («карально-центричний») період (1935-1960 рр.); пізній радянській («адміністративно-центричний») період (1960-1990 рр.); ранній (пострадянській) період української самостійності (1991-2011 рр.); сучасний український період (з 2011 р. по теперішній час). На відміну від наявних досліджень у представленій періодизації робиться акцент на історичних фактах, що мають адміністративно-правовий контекст (в сучасному розумінні цієї категорії).

Зміни парадигм ювенальної юстиції та особливості інституційно-правової системи в цій сфері за радянських часів вплинули на процес формування національної моделі і зумовили наявні проблеми функціонування інституту ювенальної юстиції в сучасній (суверенній) Україні.

Національні системи ювенальної юстиції пострадянських країн (за виключенням держав Прибалтики) можна включити до окремої самостійної моделі – «перехідної» чи «транзитної». У свою чергу у складі цієї моделі можна виділити дві підгрупи: а) транзитно-адміністративну; б) транзитно-судовоцентричну.

Запропоновано більш розширену класифікацію сучасних основних моделей ювенальної юстиції: 1) англо-американська, 2) континентальна, 3) скандинавська, 4) азіатська, 5) перехідна чи транзитна (транзитно-адміністративна та транзитно-судовоцентрична).

Представлено удосконалену модель систематизації принципів функціонування та розвитку ювенальної юстиції: 1) загальні принципи (загальноправові, міжгалузеві і галузеві) та 2) спеціальні принципи (основні (керівні), конкретно-функціональні та специфічні). Зокрема, для зручності сприйняття та упорядкування всього масиву принципів їх поділено на два

основні блоки (групи), крім того, до групи спеціальних принципів введено таку нову категорію як «конкретно-функціональні принципи».

Надано визначення принципів адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку ювенальної юстиції як закріплених в адміністративно-правових нормах основоположних засад, керівних ідей, що відбивають сутність і специфіку публічного адміністрування та правосуддя у справах про адміністративні правопорушення у вказаній сфері правовідносин; окреслено перелік цих принципів, які розподілено на три групи: організаційно-забезпечувальні, функціональні та адміністративно-юрисдикційні.

Результати дослідження, які викладені у другому розділі відображено у низці публікацій автора [41; 45; 52; 55; 56; 61; 64].

# РОЗДІЛ 3
# АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ

## 3.1 Загальна характеристика адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування ювенальної юстиції

Дієвість ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей знаходить своє практичне втілення через функціонування державно-правового механізму.

Щоб у повній мірі осягнути, що розуміється під механізмом забезпечення функціонування ювенальної юстиції, потрібно чітко уявляти, що таке правове забезпечення та сфера його застосування, Правове забезпечення – це цілеспрямована дія на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою певних правових (юридичних) засобів, насамперед норм тієї чи іншої галузі права [89, с. 327]. Правовий компонент забезпечення прав дітей становлять правові норми, що містяться в різних галузях права, що обумовлює гетерогенність таких механізмів: міжнародно-правовий, конституційно-правовий, кримінально-правовий, цивільно-правовий, адміністративно-правовий тощо, для яких характерні свої методи правового регулювання, форми реалізації такого забезпечення, склад та стосунки між учасниками таких правовідносин. Як зауважує І. Дандуранд, з часу прийняття Конвенції ООН про права дитини у 1989 році, незважаючи на безліч існуючих реформаторських зусиль, в усьому світі є лише незначний та нерівномірний прогрес у цьому питанні – соціальні та інституційно-правові «відповіді» в окремих країнах не завжди зорієнтовані на забезпечення прав дітей, як того вимагає дана Конвенція, і вони не завжди зосереджені на реабілітації та реінтеграції неповнолітніх правопорушників, а також превенції ювенальних правопорушень [309, с. 4].

На сьогодні, принципово необхідною є трансформація формату бачення

ювенальної юстиції. Слід казати не про провадження технологій забезпечення прав дитини у процес здійснення правосуддя, а про те, що вся система ювенальної юстиції має вибудовуватися як одна з провідних форм такого забезпечення. Від так, при формуванні правового механізму функціонування системи ювенальної юстиції неможливо обійтися без визначення необхідного і достатнього рівня адміністративно-правового втручання держави в цю сферу суспільних відносин. Головне навантаження публічно-правового регулювання управлінської діяльності несе адміністративне право, яке водночас виступає основним засобом юридичного супроводження процесу низки правових та соціальних реформ, (як-от «реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року» – Прим. авт.) [250, с. 3]. Від так, на сучасному етапі реформування правового механізму ювенальної юстиції адміністративно-правові засоби повинні зайняти в ньому не останнє місце.

Предметне з'ясування загальної характеристики адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування ювенальної юстиції доцільно поділити на дві частини: 1) визначення основних рис та структури адміністративно-правового механізму взагалі; 2) виділення у функціонуванні системи ювенальної юстиції адміністративно-правового компоненту. Подальший синтез цих частин дозволить окреслити уніфіковану структуру адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування ювенальної юстиції, побачити його характерні властивості та зв'язок з іншими компонентами державно-правового механізму забезпечення прав дітей.

На підставі наявних у сучасній теорії адміністративного права поглядів можна виділити такі загальновизнані риси адміністративно-правового механізму: походження від держави; опосередкування через процес діяльності органів публічного адміністрування; здійснення через його складові правового впливу на відносини, що виникають у процесі державного управління; спрямованість на забезпечення досягнення суспільно-державного результату; здійснення впливу на суспільні відносини у певній сфері за допомогою адміністративно-правової форми; певна структурованість. Як зазначає

Н. П. Тиндик структурованість адміністративно-правового механізму – це його універсальна ознака, адже кожний соціальний механізм має певну структуру, що складається із сукупності елементів, які є взаємообумовленими та взаємозалежними [231, с. 29].

Відповідно адміністративно-правовий механізм включає: систему суб'єктів; адміністративно-правові норми, які регламентують правила поведінки та специфіку реалізації суб'єктами своїх повноважень; правові принципи та правові гарантії такої діяльності; адміністративно-правові форми та методи реалізації функцій держави у певній сфері; правовідносини, в яких відбувається переведення приписів, що містяться в нормативно-правових актах, у практичну площину. В роботах деяких авторів до елементів цього механізму включаються також стадії забезпечення, юридичні факти, акти застосування норм права [129, с. 402-403], ресурсна складова (кадрове, інформаційне, матеріальне, технічне забезпечення тощо) [15, с. 50], адміністративна відповідальність [133, с. 64-65] тощо. Я. В. Лазур вважає, що так звані функціональні складові частини адміністративно-правового механізму, до яких належать правова свідомість та правова культура, юридичні факти, законність, акти тлумачення та акти застосування норм права, не є обов'язковими елементами зазначеного механізму, однак значним чином впливають на його ефективність [129, с. 405].

Наведені вище властивості та структура будуть характерними і для адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування ювенальної юстиції, який відповідно являтиме собою впорядковану сукупність взаємопов'язаних елементів реалізації адміністративно-правовими засобами функцій держави щодо забезпечення прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах та превенції девіантних проявів серед неповнолітніх, що утворюють його структуру і орієнтовані на досягнення зазначених завдань інституту ювенальної юстиції. Такий механізм є структурним елементом державно-правового механізму в частині реалізації управлінської функції держави щодо забезпечення прав дитини та протидії ювенальним

правопорушенням одночасно.

Більш складним завданням видається виділити у механізмі забезпечення функціонування системи ювенальної юстиції саме адміністративно-правового компоненту. Доцільно наголосити, що саме завдяки адміністративно-правовій складовій механізму правового регулювання здійснюється правовий вплив держави на відносини, що виникають у процесі реалізації публічного адміністрування у певній сфері. Такий вплив доцільно увиразнити й у сфері функціонування ювенальної юстиції. Адміністративно-правовий механізм забезпечення функціонування ювенальної юстиції зумовлює насамперед регулювання суспільних відносин за участю норм адміністративного права, які містяться у законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах. Таким чином, утворюються адміністративні правовідносини, які в механізмі правового забезпечення прав дітей є засобом «переведення» загальних розпоряджень юридичних норм у площину суб'єктивних прав і обов'язків для учасників даних відносин [15, с. 39; 130, с. 395]. Вирішальною особливістю таких відносин є те, що однією зі сторін завжди є носій юридично-владних повноважень (що надає їм характеру публічного управління. – *Прим. авт.*) щодо інших суб'єктів [3, с. 177-178]. Визначаючи у структурі публічного права адміністративне право як одну з головних галузей права регулятивного, вчені підкреслюють його імперативний характер впливу (за допомогою приписів) на суспільні відносини за участю держави, а також між суб'єктами, що є фігурантами держави, або знаходяться у взаєминах влади та підпорядкування [251, с. 10]. В. К. Колпаков каже, що адміністративно-правові відносини повинні бути переважно публічно-сервісними відносинами, тобто відносинами, у межах яких і завдяки яким держава обслуговує правомірні потреби й інтереси приватних осіб [3, с. 175]. В адміністративно-правовій науці за виконуваними функціями виділяють регулятивні та правоохоронні адміністративно-правові відносини [3, с. 182].

Перші (регулятивні) адміністративно-правові відносини пов'язані з реалізацією, умовно кажучи, «позитивної» функції адміністративного права у

зазначеній сфері. В межах адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування ювенальної юстиції до таких відносин належить: визначення захисних механізмів щодо дітей; встановлення правил поводження з певними категоріями дітей, окремих видів проваджень; організація та реалізація соціально-психологічного супроводження дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; збір, перевірка, узагальнення та накопичення інформації що становить публічний інтерес для забезпечення прав дітей; реєстраційна діяльність, а також організація та ведення статистичних, аналітичних та інших обліків у сфері ювенальної юстиції; організаційне та формальне втілення вимоги до спеціалізації та підготовки кадрів для органів (їх посадових осіб), які взаємодіють з дітьми, що перебувають у «конфлікті» з законом; організація роботи апарату управління державних органів – суб'єктів ювенальної юстиції; керівництво нижчими структурами в ієрархії одного відомства та організація взаємодії між незалежними одна від одної інституціями ювенальної юстиції; робота зі зверненнями фізичних та юридичних осіб; документообіг; організація системного наукового та експериментального забезпечення функціонування системи ювенальної юстиції; організація фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності суб'єктів ювенальної юстиції тощо. До речі, заходи подібні до тих, які наведені в останній половини приведеного переліку В. М. Бевзенко називає здійсненням допоміжних функцій публічного характеру, спрямованих на забезпечення нормального виконання органами державної влади та місцевого самоврядування основних завдань, передбачених нормами чинного законодавства [14, с. 27].

Адміністративними формами визначення захисних механізмів щодо дітей є:

– по-перше, видання правових актів, що регулюють діяльність системи органів ювенальної юстиції, завдання та компетенцію органів публічного адміністрування, що входять до цієї системи, а також удосконалення чинних редакцій адміністративно-правових актів в частині запровадження або апробації нових ювенальних технологій до діючої моделі ювенальної юстиції

(наприклад, механізмів чи окремих процедур позасудового вирішення справ щодо неповнолітніх тощо);

– по-друге, підбір і реалізація методів індивідуальної соціально-профілактичної роботи з даною віковою групою населення та їх найближчим соціальним оточенням (в тому числі за допомогою активного залучення соціальних структур та інституцій), орієнтування органів, які здійснюють діяльність щодо неповнолітніх, на виховні та реабілітаційні процедури;

– по-третє, забезпечення механізму доступу до реалізації дітьми своїх прав і законних інтересів, отримання безоплатної правової допомоги та підтримки фахівців у галузі психології, медицини;

– по-четверте, моніторинг проблем дитинства, створення єдиної автоматизованої бази даних за різними категоріями неповнолітніх в рамках формування централізованої системи інформаційного простору;

– по-п’яте, вдосконалення контрольних функцій публічного адміністрування в цій сфері, зокрема шляхом введення інституту уповноваженого з прав дитини;

– по-шосте, поширення механізмів активного залучення та участі громадськості в організаційно-правових заходах ювенальної юстиції.

Як слушно наголошує Т. Ю. Новікова, дані положення повинні реалізовуватися за допомогою вдосконалення правового регулювання діяльності суб’єктів системи ювенальної юстиції, шляхом чіткого визначення завдань і функцій кожного з них, а також створення ефективної системи взаємодії [164].

Цінність адміністративно-правового механізму та його змісту полягає у виникненні під його впливом необхідних реальних умов для реалізації деяких інших видів компетенції державних органів (їх посадових осіб), зокрема у кримінально-правових, кримінально-процесуальних правовідносинах. Тобто, у сфері ювенальної юстиції завдяки певним адміністративно-правовим формам можуть бути реалізовані не лише адміністративні нормативи, а й окремі положення та гарантії кримінального правосуддя щодо дітей чи на захист дітей.

Наприклад, вимоги щодо спеціалізації суддів та слідчих у кримінальних провадженнях стосовно неповнолітніх осіб (ч. 14 ст. 31, ч. 2 ст. 484, ч. 1 ст. 499 КПК України) є однією з юридичних гарантій найкращого забезпечення прав та інтересів останніх у сфері ювенальної юстиції. Втім фактичне забезпечення функціонування цих вимог у конкретних кримінальних провадженнях здійснюється через форми публічного адміністрування правого та організаційного характеру (детальніше про це див. у підрозділі 4.2. дисертації. – Прим. авт.). Так само, можна навести приклади адміністративно-правового забезпечення функціонування і деяких інших правовідносин, які виникають під час здійснення правосуддя щодо або для дітей, зокрема у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Це можуть бути так звані процедурні правила, які фактично знаходяться на межі норм адміністративного та кримінально-процесуального (кримінально-виконавчого) права (наприклад, підготовка сектором ювенальної пробації досудової доповіді про обвинуваченого неповнолітнього або реалізація пробаційних програм щодо неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням) або мають загальне поширення, не залежно від сфери конкретного застосування (як-от Правила організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування …, здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень тощо).

З цивільним судочинством, пов'язані питання опіки та піклування, позбавлення батьківських прав, захисту майнових та немайнових (наприклад, усиновлення) прав та інтересів неповнолітніх осіб, тощо. Часто необхідність вирішення цих питань виникає і у ході здійснення кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, або кримінальних проваджень за фактом діянь, в яких законом України про кримінальну відповідальність окремо передбачено захист прав і свобод неповнолітньої особи. Так, усиновлення дітей проводиться на підставі рішення суду (відповідно до норм гл. 5 ЦПК України), але передбачає ретельну попередню підготовчу процедуру (ведення обліку дітей, які можуть

бути усиновлені, обстеження соціальних умов потенційних усиновителів, підготовка документів для подання до суду і т. ін.), яка здійснюється підрозділами служби у справах дітей місцевих держадміністрацій за нормами адміністративного права. Тобто, у сфері ювенальної юстиції завдяки певним адміністративно-правовим формам можуть бути реалізовані не лише адміністративні нормативи, а й окремі положення та гарантії кримінального чи цивільного правосуддя щодо дітей або на захист дітей. Навіть в контексті реагування держави на суспільно-небезпечні прояви з боку дітей, у загальному механізмі ювенальної юстиції (пов'язаного з правосуддям), який заснований на нормах кримінального, кримінально-процесуального права, обов'язково присутні елементи адміністративно-правового механізму, які виконують забезпечувальну (сервісну) або комунікативну ролі. Отже, механізм адміністративно-правового забезпечення функціонування ювенальної юстиції представляє собою систему засобів, які є складовою впливу елементів як адміністративної галузі права так й інших (кримінального процесуального, цивільного процесуального) на суспільні відносини та встановлювані їх нормами гарантії реалізації, охорони та захисту прав та найкращих інтересів дитини. До того ж функції адміністративного права спрямовуються не лише на адміністративно-правові відносини теперішнього часу, а й на оптимальні рамки функціонування й розвитку правовідносин як адміністративно-правових, так й інших галузей права в майбутньому, що обумовлює сучасно-перспективну спрямованість адміністративно-правового механізму.

Правоохоронні адміністративно-правові правовідносини пов'язані з реалізацією правоохоронної функції адміністративного права та спрямовані на охорону, захист публічних інтересів держави, суспільства, окремих юридичних та фізичних осіб від протиправних посягань з боку неповнолітніх делінквентів, а також охорону, захист і відновлення порушених прав самих дітей, запобігання таким проявам шляхом застосування адміністративно-правових засобів. До їх числа вчені відносять адміністративно-деліктні та превентивні відносини [3, с. 182]. Це цілком характерно і для правоохоронних правовідносин у сфері

ювенальної юстиції.

Відповідно, до сфери дії ювенальної юстиції, з урахуванням особливостей українського законодавства, автоматично мають бути включені ситуації здійснення правосуддя щодо дітей, які вчинили адміністративні правопорушення, а також інші аспекти, що регулюються відповідним законодавством, наприклад, можливість перекладення юридичної відповідальності («трансмісії») за протиправні дії неповнолітніх на інших осіб (батьків або осіб, що їх замінюють) – ч.ч. 2 та 3 ст. 184 КУпАП, адміністративно-правові та дисциплінарні заходи реагування на так звані «статусні порушення» (дії, які розглядаються порушеннями виключно у разі вчинення їх дітьми і не тягнуть ані кримінальної, ані адміністративної караності, наприклад, прогули занять, порушення внутрішнього розпорядку та правил поведінки у навчальних закладах, паління тощо), прояви «нестандартної» поведінки з боку неповнолітніх девіантів (осіб, що мають так звані «психічні потреби») [29, с. 52]. Значний масив ювенальної юстиції (у широкому її розумінні) – це профілактика причин та умов девіації дітей. Зазначимо, що комплекс превентивних заходів переважно реалізується в межах адміністративно-правового механізму. Крім превенції правоохоронні адміністративно-правові відносини у сфері ювенальної юстиції включають ще комплекс заходів з виконання примусових заходів виховного характеру, проведення ресоціалізації та реінтеграці неповнолітніх правопорушників.

Вважаємо, що з окресленими вище видами адміністративно-правових відносин корелюються й основні функції адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування ювенальної юстиції, до яких вочевидь слід віднести: а) регулятивну функцію, у складі якої додатково можна виділити: забезпечувальну, комунікативну та перспективну підфункції; б) правоохоронну, у складі якої додатково можна виділити: адміністративно-деліктну; превентивну та ресоціалізаційну (реінтеграційну) підфункції.

Слід зазначити, що у правовій науці і серед функцій кримінального права (яке також входить до структури публічного права) виділяють охоронну та

регулятивну функції. Проте, на відміну від адміністративно-правових, виникнення кримінально-правових відносин у сфері ювенальної юстиції завжди пов'язано з фактом кримінального правопорушення (навіть у випадку готування до його вчинення чи його завчасного припинення).

В контексті реагування держави на суспільно-небезпечні прояви з боку дітей, у загальному механізмі ювенальної юстиції (пов'язаного з правосуддям), який заснований на нормах кримінального, кримінально-процесуального права, обов'язково присутні елементи адміністративно-правового механізму, які виконують забезпечувальну (сервісну) або комунікативну ролі. Прояви забезпечувальної функції адміністративно-правового механізму вже були наведені на прикладі спеціалізації суб'єктів кримінального провадження і т. ін. Комунікативна роль адміністративно-правового механізму полягає у налагодженні внутрішньосистемних зв'язків між суб'єктами системи ювенальної юстиції. Взаємодія відбувається у формі координації дій незалежних суб'єктів системи ювенальної юстиції об'єднаних єдиною метою, у другому – у формі субординації, заснованої на принципі підпорядкованості. Наприклад, з приводу реалізації громадського контролю С. М. Алфьоров з С. С. Вітвіцьким наголошують на винятковій ролі держави у підтвердженні компетенції осіб, задіяних у структурах офіційного громадського контролю, і гарантуванні їм можливостей на його реалізацію [5, с. 105].

Функції адміністративного права спрямовуються не лише на адміністративно-правові відносини теперішнього часу, а й на оптимальні рамки функціонування й розвитку правовідносин як адміністративно-правових, так й інших галузей права в майбутньому, що обумовлює сучасно-перспективну спрямованість адміністративно-правового механізму. Ефективне функціонування системи ювенальної юстиції за всіма її напрямками вимагає належного та регулярного фінансування, матеріально-технічного і кадрового забезпечення, яке має завчасно плануватися. При наявності загальних орієнтирів для подальшого реформування ювенальної юстиції (мінімізація карального впливу, надання правосуддю виховного і ресоціалізуючого

характеру, взаємодія суду з новим колом фахівців і організацій) докладне вивчення експериментальних ювенальних технологій та форм роботи з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах (наприклад, застосування до неповнолітніх правопорушників відновлювальних процедур, впровадження медіації у адміністративно-деліктне провадження, проведення виховно-корекційної роботи з дітьми і т. ін.) щодо доцільності та можливості їх впровадження до українського законодавства, необхідний налагоджений механізм поєднання наукового та практичного потенціалів. Ці питання знаходять відображення в концептуально-програмних правових документах і забезпечуються завдяки адміністративно-правовому регулюванню, втілюючись у державних планах та інших підзаконних нормативно-правових актах.

Таким чином, проведений у цій частині дослідження науковий аналіз дає підстави звернути увагу на такі властивості адміністративно-правового механізму у сфері функціонування ювенальної юстиції:

1) походить від держави та обумовлений необхідністю реалізації її функцій з публічного адміністрування у сфері ювенальної юстиції;

2) опосередковується через процеси публічного адміністрування та адміністративно-деліктної діяльності органів суду, прокуратури, досудового розслідування інших органів публічного адміністрування щодо реалізації завдань забезпечення прав дитини в межах адміністративно-процедурної та адміністративно-юрисдикційної компетенції цих суб’єктів;

3) через його складові здійснюється правовий вплив на відносини, що виникають у процесі реалізації не лише виконавчої влади в державі, а й правосуддя у справах про адміністративні правопорушення у сфері превенції та правової реакції держави на протиправну поведінку неповнолітніх, інші прояви негативної девіації з їх боку, а також забезпечення прав дітей, які опинилися (перебувають) у складних життєвих обставинах (у сфері ювенальної юстиції);

4) у процесі здійснення правосуддя щодо дітей (кримінального) чи для дітей (цивільного) адміністративно-правовий механізм виконує допоміжні ролі (забезпечувальну та комунікативну);

5) спрямований на забезпечення досягнення конкретного суспільно-державного результату (сприяння в здійсненні та захисті суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів дітей, урахування під час здійснення правосуддя щодо них чи для них найкращих законних інтересів останніх; організація ефективної зовнішньої взаємодії та внутрішньої діяльності з виконання покладених на конкретного суб'єкта системи ювенальної юстиції завдань і функцій тощо);

6) існує у вигляді взаємопов'язаної сукупності матеріальних і процесуальних юридичних засобів та способів (юридичних технологій), які мають адміністративно-правову форму опосередкування;

7) система цих правових засобів організована таким чином, що дозволяє уповноваженим суб'єктам послідовно та ефективно здійснювати свою діяльність щодо виконання завдань ювенальної юстиції за допомогою заходів організаційно-правового характеру та заходів адміністративного примусу;

8) на відміну від кримінально-правового механізму не обов'язково обумовлений фактом кримінального чи іншого протиправного діяння, відтак має не лише ретроспективний, а й превентивний характер функціонування;

9) на відміну від цивільно-правового механізму не завжди обумовлений захистом прав та інтересів дітей у судовому порядку, а передбачає й інші позасудові форми забезпечення їх прав;

10) характеризується сучасно-перспективною спрямованістю правового впливу;

11) має певну структуру.

До структури адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування ювенальної юстиції входять такі складові:

– інституційна: система суб'єктів ювенальної юстиції;

– нормативна: адміністративно-правові норми, які регламентують правила поведінки та специфіку реалізації суб'єктами ювенальної юстиції своїх повноважень; правові принципи та правові гарантії такої діяльності;

– функціональна: адміністративно-правові форми та методи реалізації

функцій держави у сфері ювенальної юстиції; акти застосування норм права у сфері ювенальної юстиції; ювенальні технології; правовідносини, в яких відбувається переведення приписів, що містяться в нормативно-правових актах, у практичну площину; юридичні факти; правова свідомість та правова культура; адміністративна відповідальність, як складова адміністративного примусу, що застосовується у випадку порушення норм чинного законодавства;

– ресурсна: кадрове, інформаційно-аналітичне, науково-інноваційне, матеріально-технічне забезпечення діяльності суб'єктів ювенальної юстиції [35, с. ??-??].

Основні складові та прояви цього механізму докладніше будуть розглянуті в наступних частинах дослідження.

## 3.2 Особливості адміністративно-правового регулювання функціонування ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей

В сучасному уявленні ювенальна юстиція є найкращою формою забезпечення прав дитини, яка має мультидисциплінарний та міжгалузевий характер функціонування. Правове регулювання є невід'ємним компонентом адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування ювенальної юстиції, завдяки якому в державі здійснюється упорядкування відповідних суспільних відносин за допомогою права і сукупності правових засобів, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток. Адміністративно-правове регулювання у сфері ювенальної юстиції виконує як самостійні функції, пов'язані з публічним адмініструванням, адміністративно-деліктним провадженням, так і допоміжні (забезпечувальні), щільно переплітаючись з кримінальним правосуддям щодо дітей, їх реабілітацією.

Увага науковців до проблем удосконалення правового регулювання у сфері правосуддя щодо дітей та профілактики ювенальних правопорушень виникла не раптово. Концептуальне вирішення цих питань в Україні вчені

вбачали в удосконаленні чинних чи прийнятті нових законодавчих актів: законів «Про основи системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх» і «Про ювенальні суди» (Я. М. Квітка, 2002 р. [95, с. 6]); законів «Про ювенальну юстицію» і «Про Уповноваженого з прав дитини» (В. О. Левченко, 2011 р. [131, с. 173-174]); Ювенального кодексу України (О. В. Максименко, 2011 р. [138, с. 181]); закону «Про профілактику правопорушень в Україні» (Н. В. Лесько, 2013 р. [132, с. 22]); закону «Про ювенальну превенцію» (І. В. Іщенко, 2017 р. [92, с. 115-116]); закону «Про Державного уповноваженого з прав дитини» та внесення змін до Закону України «Про охорону дитинства» (О. О. Навроцький, 2018 р. [158, с. 28-29]). Наукові здобутки вказаних авторів містять багато корисної інформації для подальших наукових розвідок в цьому напрямі, але в практичному сенсі загальною вадою всіх цих проектів є їх, так би мовити, «локальність», відірваність від низки інших правових актів, які у паралельному часі регулюють відносини кримінально-правового (процесуального) характеру, створюють інші умови забезпечення прав дітей.

Правові засади роботи з дітьми, охорони їх прав та соціального захисту в Україні одночасно визначає низка законів: «Про соціальні послуги», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про протидію торгівлі людьми», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» і т. ін. Базовим серед цих правових актів, як слушно вважає О. О. Навроцький, зараз є ЗУ «Про охорону дитинства», який передбачає зміст більшості прав дитини [158, с. 23].

Але, ознайомлення з деякими більш вдалими аналоговими правовими актами інших держав та аналіз сучасних соціально-економічних процесів, що відбуваються в нашій країні переконливо свідчать, що цей закон вже не здатен ефективно виконувати покладені на нього стратегічні завдання всебічного забезпечення прав дітей. Навіть у сукупності з іншими законами багато питань, які вимагають належної уваги з боку держави фактично залишаються без

відповідного правового урегулювання. І хоча, періодично до вітчизняного законодавства вносяться окремі зміни та доповнення, як-от ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (2018 року), – держава все одно продовжує програвати викликам сьогодення у сфері забезпечення прав дітей на концептуальному рівні. Поряд з приведеними правовими актами, особливості реагування держави на протиправну поведінку з боку дітей в Україні визначають КК України, КПК України, Кримінально-виконавчий кодекс України (далі – КВК України), КУпАП, Закони «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про пробацію», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», «Про безоплатну правову допомогу», «Про психіатричну допомогу». За словами О. Сукманової: «сьогодні всі норми, які стосуються дітей в контексті адміністративного чи кримінального провадження, хаотично розкидані по різних законодавчих актах і немає єдиної системи і нормальної роботи з такою дитиною» [238]. Це обумовлює пошуки оптимальних шляхів реформування ювенального права.

Сьогодні, для дослідження іноземного досвіду впровадження ювенальної юстиції та розробки ефективної правової платформи для функціонування цього інституту в Україні створена та працює при Мін'юсті України Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх (далі – МКР). Серед нагальних питань порядку денного роботи МКР першим стоїть підготовка законопроекту «Про правосуддя щодо дітей» («Про ювенальну юстицію»). Цей законопроект покликаний: а) створити умови для організації та ефективного функціонування системи юстиції щодо дітей; б) стати законодавчою основою для забезпечення профілактики правопорушень у дитячому середовищі, правосуддя щодо дітей у конфлікті із законом з урахуванням вікових особливостей їх розвитку, соціальної реабілітації дітей у конфлікті із законом; в) максимально наблизити українську юстицію щодо дітей до міжнародних стандартів [227]. За заявою розробників цього законопроекту, він включатиме фундаментальні норми про принципи

діяльності правової системи щодо неповнолітніх у контакті з законом, норми про відновне правосуддя, види альтернативних позасудових заходів щодо дітей різних категорій, передбачається запровадження на законодавчому рівні норм про єдині стандарти підготовки фахівців у сфері ювенальної юстиції. Є намір створити мультидисциплінарні команди на різних рівнях для забезпечення координації та співробітництва суб'єктів системи ювенальної юстиції. Розглядається питання альтернатив чинним закладам соціальної реабілітації – створення спеціальних центрів, які будуть працювати для забезпечення ефективного виправлення дітей, що потрапили у конфлікт із законом. Важливим напрямом є удосконалення положень адміністративного законодавства (адміністративно-деліктного. – *Прим. авт.*) [134]. Проте, навіть на етапі роботи з проектом цього закону серед фахівців точаться дискусії щодо його галузево-правової приналежності.

Як слушно зазначають Р. С. Мельник разом з Є. В. Петровим, з одного боку виділення галузей законодавства є необхідним з огляду на потреби законотворчої, наукової діяльності, з іншого – у межах системи права (його оболонки) існують лише окремі норми, які об'єктивно не можуть бути зведеними до певних підгруп, груп чи видів. Створення правових приписів завжди обумовлено суспільними потребами, а не наявністю або відсутністю якої-небудь юридичної конструкції, зокрема – галузі права [147, с. 14-15]. Таким чином, майбутній Закон «Про ювенальну юстицію» цілком може включати норми як адміністративно-правового, так і інших галузей законодавства (до речі, це буде не преший подібний приклад). Водночас, ці норми будуть поєднані єдиною спрямованістю правового регулювання.

Аналіз законодавства інших країн (Великої Британії, Франції, Австрії, Німеччини, Швеції, Хорватії, Польщі, Литви, Білорусі, Росії, США, Канади, Індії, Нової Зеландії, Китаю, Казахстану, Киргизстану, Грузії) вказує на те, що існує декілька умовних моделей правового регулювання особливостей забезпечення прав дитини під час здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, ювенальної превенції, реабілітації дітей, що потрапили у конфлікт із законом,

забезпечення належних умов їх життєдіяльності та виховання. Такий аналіз дозволяє намітити найбільш підходящі шляхи для подальшого реформування національного законодавства.

Зміст основних прав дитини та їх процедурне забезпечення в окремих «судах у сімейних справах» в Об'єднаному Королівстві (Англія, Північна Ірландія, Уельс) регулюється Законом про дітей 1989 року [281]. Зокрема цим законом регламентуються заходи щодо захисту дітей: оцінювання їх стану, термінове втручання поліції, соціальних служб у разі наявності загрози для дитини; обов'язок органів влади проводити з'ясування причин таких ситуацій тощо. У 1998 році було прийнято Закон про злочинність та безладдя, який ефективно відокремив справи про догляд, освіту або соціальне забезпечення дітей в цілому від справ неповнолітніх правопорушників або правосуддя в кримінальному процесі. Від тоді ювенальні суди стали розглядати лише справи щодо протиправної поведінки неповнолітніх. Це чітко розподілило установи та умови тримання (розміщення) дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах від неповнолітніх правопорушників [337, с. 59]. Крім суто кримінально-процесуальних аспектів Закон про злочинність та безладдя 1998 року включає низку питань адміністративного характеру: обов'язок органів публічного адміністрування проводити консультування та формувати плани надання послуг у сфері ювенальної юстиції, фінансування заходів; правовий статус та порядок функціонування Ради ювенальної юстиції, команд роботи з неповнолітніми правопорушниками. Деякі запобіжні приписи для законних представників дітей, які потрапили у конфлікт із законом також вимагають адміністративного порядку їх виконання [286].

У Шотландії більшість правопорушень, вчинених дітьми віком від 8 до 16 років, розглядаються шляхом раннього втручання (наприклад, попередження або надання допомоги організацією підтримки) або через систему «слухань дітей». Останній захід є некримінальною позасудовою формою надання певних психологічних, соціальних та превентивних (правових) послуг дитині, яка має певні проблеми, наприклад, за нею відсутній належний догляд чи вона має

поведінкові проблеми з поліцією чи в школі. Слухання у справах дітей є зустріччю, де група підготовлених людей, обраних громадою вислуховує проблеми цієї дитини і вирішує, як чином їй краще допомогти, в тому числі виправити свою девіантну поведінку [347]. Засади діяльності, порядок утворення таких команд органами місцевого самоврядування, особливості взаємодії їх з поліцією, прокурором, батьками, адвокатами регулюються Законом Шотландії про слухання дітей 2011 року [282].

Закон Австрії про здійснення правосуддя щодо неповнолітніх 1988 року за своїм змістом та спрямованістю є суто кримінальним. Він встановлює особливості застосування кримінальних покарань до неповнолітніх, враховуючи їх спеціальний правовий статус. Текст Закону містить численні посилання на Кримінальний процесуальний та Кримінальний кодекси Австрії [140].

У Хорватії основу законодавства у сфері ювенальної юстиції утворює Закон про суди у справах неповнолітніх 2011 року, який регулює положення щодо застосування кримінально-правових норм стосовно неповнолітніх правопорушників, а також про кримінальний захист дітей. Разом з тим перехідні та заключні положення закону включають ряд завдань управлінського характеру для центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення належного функціонування правосуддя для неповнолітніх (як-от: утворення комісій з контролю та удосконалення діяльності органів кримінального судочинства, професійної підготовки та спеціалізації фахівців, що працюють з дітьми тощо) [373].

Сучасну систему ювенальної юстиції у Франції регулює Закон про правопорушення неповнолітніх 1945 року. Слід зазначити, що французька система ювенальної юстиції характеризується перевагою виховних заходів над каральними; вивченням особистості неповнолітнього правопорушника; спеціалізацією суддів, які займаються виключно справами неповнолітніх. Заходи, аналогічні тим, що застосовуються до неповнолітніх правопорушників, застосовуються також і до дітей, які потрапили у небезпеку. Суддя може

застосувати: кураторство (нагляд) за неповнолітнім в сім'ї; направлення до установи для неповнолітніх; поміщення у в'язницю [236, с. 340].

У Польщі Закон про провадження у справах щодо неповнолітніх 1982 року спрямований на протидію деморалізації та правопорушенням серед неповнолітніх, а також створення умови для повернення до нормального життя дітей, які потрапили у конфлікт із законом або правилами соціального співіснування. Його мета – посилити піклувальну та виховну роль держави та громади у правосудді щодо дітей, почуття відповідальності сімей за виховання неповнолітніх членів суспільства. Положення Закону поширюються на: 1) запобігання та протидію деморалізації осіб віком до 18 років; 2) провадження у справах про кримінальні правопорушення щодо осіб у віці від 13 до 17 років; 3) проведення виховних чи виправних заходів стосовно неповнолітніх осіб. У деяких нормах передбачено, що механізм реалізації згадуваних положень більш детально має бути окреслено у відповідних правилах та процедурах, схвалених органами публічного адміністрування [341].

У Литві основу ювенального права складає Закон про основи захисту прав дитини 1996 року. Метою цього Закону є забезпечення реалізації, охорони та захисту прав і свобод дитини, посилення обов'язків та можливостей батьків та інших представників дитини щодо піклування про дитину, визначення механізмів такого забезпечення. Закон закріплює права дитини, містить положення щодо захисту дитини від шкідливого впливу соціального середовища, шкідливих речовин, негативного впливу публічної інформації, злочинних діянь та насильства, права, обов'язки та відповідальність батьків дитини та інших її законних представників, організації профілактичної та іншої підтримки дитини та сім'ї, оцінювання ситуацій та заходи реагування у разі встановлення загрози для дитини тощо [325]. У разі протиправної поведінки з боку дитини, паралельно із заходами, які застосовуються за кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством функціонує Закон про мінімальний та середній догляд за дитиною з поведінковими проблемами 2007 року. Цей Закон встановлює принципи, підстави та порядок застосування

таких заходів. Аналіз цього правового акту свідчить, що за своєю природою такі заходи є суто адміністративно-правовими, хоча деякі ситуації вимагають рішення суду [324].

Канадський закон про ювенальну юстицію 2003 року по суті є нормативним актом кримінального процесуального права, який передбачає інший (відмінний від дорослих) підхід до здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Основними завданнями Закону є зменшення частки неповнолітніх, залучених до суду і, засуджених до позбавлення волі. До законодавства додані нові кодифіковані заходи для застосування поліцією щодо неповнолітніх, які обвинувачуються у кримінальних правопорушення. Ці заходи характеризуються профілактичною спрямованістю, припускають активне використання соціального компоненту. Закон передбачає спеціалізацію ювенальних судів і ювенальних суддів, заснування інституту соціальних працівників, що спеціалізуються на роботі з дітьми-правопорушниками [136]. Також слід звернути увагу, що канадський закон включає в себе багато положень, стосовно допомоги в процесі реінтеграції неповнолітніх засуджених до суспільства [290]. Ці положення обумовлюють наявність значного масиву підзаконних адміністративно-правових актів, завдяки яким знаходить практичне втілення певна частина кримінальних приписів у сфері ювенальної юстиції.

Дещо відмінним від усіх приведених раніше законів про ювенальну юстицію та унікальним за своїм змістом є Закон США про ювенальну юстицію та профілактику (превенцію) правопорушень 1974 року (з подальшими змінами). Закон створює перш за все належні фінансові та організаційні передумови для розвитку та впровадження програм, що сприяють притягненню неповнолітніх до відповідальності за свої дії та розвитку компетенції, необхідної для того, щоб стати відповідальними та продуктивними членами їхніх громад, включаючи систему поступових санкцій для реагування на кожен протиправний акт з їх боку. Він визначає засади публічного адміністрування у сфері ювенальної юстиції. Зокрема, передбачає утворення та функціонування

Департаменту ювенальної юстиції та превенції у складі Мін'юста під загальним керівництвом Генерального прокурора; Координаційної ради ювенальної юстиції та превенції; визначення пріоритетів та розробку (на підставі наукових знань) довгострокових планів вдосконалення системи ювенальної юстиції у США; отримання та порядок розподілу державних коштів (грантів) на превентивні та реабілітаційні заходи (програми); аналіз та порядок внутрішнього контролю Департаменту ювенальної юстиції та превенції за витрачанням державних коштів, ефективністю превентивних програм тощо [312].

На доповнення цього закону у сфері забезпечення прав дитини в США діють закони «Про захист втікачів, бездомних і зниклих дітей» (№ 108-096), «Про профілактику і лікування насильства над дітьми» (№ 108-036), «Про захист (№ 108-021), «Про боротьбу зі злочинністю та безпечні вулиці» – гл. I (ч. R, гл. 46, підрозділ XII-F), надає гранти для неповнолітніх та ін. (інформація з веб-сайту Офісу ювенальної юстиції та профілактики правопорушень США).

У Китаї Закон про профілактику правопорушень серед неповнолітніх підкреслює пріоритетність в такій роботі виховання і захисту дітей. Норми закону надають рекомендації щодо поводження з неповнолітніми під час здійснення правосуддя. Закон поширює принцип захисту неповнолітніх на відносини щодо профілактики правопорушень, включаючи «статусні», реабілітації неповнолітніх правопорушників та запобігання рецидиву з боку таких осіб. Закон чітко визначає, яким незначним протиправним проявам з боку дітей слід запобігати, які серйозні злочинні діяння заслуговують на реабілітацію та виправлення, а також як неповнолітніх правопорушників слід реабілітувати. Норми закону передбачають освіту як головний захід превенції ювенальних правопорушень [272]. Офіційні заходи полягають у направленні «проблемних» дітей до навчально-виховних шкіл. Втім, це залишається адміністративним а не судовим (кримінально-правовим) заходом щодо поводження з неповнолітніми правопорушниками. Неповнолітні мають право повідомляти про зловживання з боку батьків і вимагати захисту. Будь-який

орган (посадова особа), який отримав таке звернення повинен вжити ефективних заходів у відповідь [374, с. 54-548].

Положення чинного Закону Індії про ювенальну юстицію 2015 року враховують специфіку обох категорій дітей: тих, які потребують допомоги і, які перебувають у конфлікті з законом. З огляду на це, у кожній адміністративно-територіальній одиниці створюються два основних органи для роботи з цими дітьми: ради у справах неповнолітніх і комітети по захисту дітей. У новому законі також передбачається, що діти у віці від 16 до 18 років можуть бути засуджені як дорослі за насильницькі злочини, з урахуванням рівня їх розумового розвитку [302].

У Новій Зеландії Закон про дітей, молодь та сім'ю 1989 року на сьогодні є основним законодавчим актом у сфері ювенальної юстиції. Разом із Законом про злочини 1961 року він встановлює вік, підстави та порядок кримінального переслідування (що в принципі трапляється не часто), а також заходи відволікання, які спрямовуються на виправлення та реабілітацію неповнолітніх правопорушників [302].

У Киргизькій Республіці основу законодавств про дітей становить відповідний Кодекс 2012 року, який регулює відносини в сфері забезпечення прав та інтересів дітей, включаючи забезпечення захисту дітей, які перебувають у важкій життєвій ситуації. Закон закріплює права та інтереси дітей, гарантії їх забезпечення, окреслює систему відповідних органів в цій сфері. Основні розділи Кодексу деталізують організаційні засади: захисту дітей, які перебувають у важка життєвою ситуації; захисту дітей, що залишилися без піклування батьків; ювенальної юстиції (що включає особливості захисту дітей, які перебувають у конфлікті з законом, а також дітей, які є жертвою насильства або злочину). Зокрема закон встановлює принципи, систему органів ювенальної юстиції, визначає засади підготовки кадрів, профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Характерним є те, що заходи захисту неповнолітнього правопорушника, який не досяг віку кримінальної відповідальності мають адміністративно-превентивний характер (не пов'язані з кримінальним

переслідуванням), а до осіб віком до 18 років, які вчинили злочини невеликої тяжкості і менш тяжкі злочини, можуть застосовуватися так звані альтернативні заходи впливу, рішення про які приймаються у позасудовому порядку [103].

Цікавим є досвід правового регулювання відносин у сфері ювенальної юстиції в Грузії. У 2019 році у країні було прийнято Кодекс про права дитини. Він закріпив основні права і свободи дитини, правові основи функціонування системи їх захисту та підтримки дитини з боку держави та суспільства. З урахуванням національних традицій, його положення націлені сприяти захисту і підтримці сім'ї як основного осередку суспільства, особливо – оточення, важливого для виховання і благополуччя дитини. Кодекс закладає правове підґрунтя для реалізації програм, що здійснюються органами публічного адміністрування, неурядовими юридичними особами приватного права для забезпечення функціонування національної системи захисту дитини та її підтримки, які спрямовані на вжиття превентивних заходів та заходів реагування з метою зміцнення і захисту дітей, особливо тих, які перебувають у складних життєвих обставинах. Окремо доцільно звернути увагу на приписи Кодексу, які гарантують та створюють умови для захисту дитини від насильства (гл. VIII), від шкідливого впливу різних негативних факторів соціального середовища (гл. IX), забезпечують реалізацію права дитини на правосуддя (гл. X). Ст. 72 Кодексу нормативно закріплює засади так званого «мультидисциплінарного підходу», відповідно до якого адміністративне провадження і судовий процес у цивільних та адміністративних справах, що ведуться за участю дитини повинні здійснюватися з використанням мультидисциплінарного підходу з метою оцінки психологічного, соціального, емоційного та фізичного здоров'я дитини і встановлення його найкращих інтересів. Такий підхід органи публічного адміністрування та суд здійснюють за допомогою процедури формального співробітництва між фахівцями державних відомств, що працюють у справах дітей, запрошеними експертами або (і) організаціями [284]. Слід наголосити, що Кодекс про права дитини не скасовує інші чинні законодавчі регуляції пов'язані з правами дитини, але

закріплює зобов'язання щодо відповідності норм інших законодавчих і підзаконних нормативних актів положенням цього Кодексу, Конституції Грузії, Конвенції про права дитини, іншим міжнародним правовим актам. Особливості притягнення неповнолітніх до відповідальності, причому не лише до кримінальної, а й до адміністративної визначає Кодекс правосуддя для неповнолітніх Грузії 2016 року. Основна частина положень присвячена регламентуванню правового статусу неповнолітніх, що знаходяться у конфлікті з законом, але поряд з цим цей Кодекс приділяє увагу і особливостям неповнолітніх потерпілих і свідків. При визначені правового статусу неповнолітнього правопорушника, принципів здійснення проваджень, вимог до спеціалізації інших учасників, межа між адміністративними та кримінальними процесами фактично усувається. Кодекс визнає пріоритетом звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та позасудовий процес здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, і деталізує це у нормах четвертого розділу. Зокрема згадується про такий захід як переконання, рішення про яке, за згодою неповнолітнього правопорушника може прийняти прокурор до судового розгляду. Кодекс включає процедурні питання провадження щодо неповнолітніх, призначення та відбуття покарань пов'язаних та непов'язаних з позбавленням волі, заходи ресоціалізації засуджених осіб після відбування покарання [313].

З огляду на викладене, можна виділити наступні транснаціональні варіанти форматів законодавчого регулювання питань ювенальної юстиції:

1) особливості адміністративної та кримінальної відповідальності у державі знаходять формальне закріплення у нормах (главах чи розділах) відповідних кодексів, а на рівні окремих законів регламентуються адміністративно-правові засади профілактики правопорушень та/чи ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, – наприклад, Білорусь, Казахстан, Україна, Росія;

2) в країні є окремий закон (кодекс), який встановлює загальні засади судового та позасудового, адміністративно-правового забезпечення прав дітей

(в тому числі і у сфері ювенальної юстиції), захисту їх від будь-яких проявів насильства, шкідливого впливу негативних чинників соціального середовища, але особливості проваджень (адміністративного чи кримінального) щодо неповнолітніх знаходять формальне закріплення у нормах (главах чи розділах) відповідних кодексів, – наприклад, Німеччина, Литва (Закон про основи захисту прав дитини 1996 року), Киргизстан (Кодекс про дітей 2012 року);

3) країна має закон (кодекс), який встановлює загальні засади судового та позасудового, адміністративно-правового забезпечення прав дітей (в тому числі і у сфері ювенальної юстиції), захисту їх від будь-яких проявів насильства, шкідливого впливу негативних чинників соціального середовища, але особливості кримінального (а в деяких випадках і адміністративного) провадження щодо неповнолітніх регулюються окремим законом про ювенальну юстицію (здійснення правосуддя щодо дітей), – наприклад, Об'єднане Королівство (Англія, Північна Ірландія, Уельс) (Закон про дітей 1989 року, Закон про злочинність та безладдя 1998 року), Нова Зеландія (Закон про дітей, молодь та сім'ю 1989 року), Індія (Закон про ювенальну юстицію 2015 року), Грузія (Кодекс про права дитини 2019 року та Кодекс правосуддя для неповнолітніх 2016 року);

4) в державі є окремий закон про ювенальну юстицію, який кодифікує усі норми права щодо особливостей здійснення кримінального провадження стосовно дітей, виконання кримінальних покарань. Правове регулювання профілактики (превенції) ювенальної деліктності здійснюється іншими законодавчими актами, – наприклад, Франція (Закон про правопорушення неповнолітніх 1945 року), Канада (Закон про ювенальну юстицію 2003 року), Австрія (Закон про здійснення правосуддя щодо неповнолітніх 1988 року), Хорватія (Закон про суди у справах неповнолітніх 2011 року);

5) в країні є закон, який поєднує норми щодо встановлення гарантій забезпечення прав та інтересів дитини під час здійснення кримінального провадження, водночас, є ще інші окремі законодавчі акти, які визначають судові та позасудові адміністративні порядки роботи з дітьми, які скоїли

правопорушення (суспільно небезпечне діяння) чи перебувають у групі ризику, – наприклад, Шотландія (Закон про слухання дітей 2011 року), Литва (Закон про мінімальний та середній догляд за дитиною з поведінковими проблемами 2007 року);

6) держава має окремий закон про ювенальну юстицію, який, зокрема і через адміністративно-правові норми забезпечує додаткові гарантії дотримання прав та найкращих інтересів неповнолітньої особи під час здійснення правосуддя, створює єдиний континуум превенції, адміністративно- та кримінально-правового впливу та реабілітації дітей, – наприклад, Польща (Закон про провадження у справах щодо неповнолітніх 1982 року);

7) в країні є окремий закон про ювенальну юстицію, який за своїм змістом регулює питання суто публічного адміністрування у цій сфері, – наприклад, США (Закон про ювенальну юстицію та превенцію правопорушень 1974 року);

8) особливості ювенальної юстиції в державі, поряд з кримінальним законодавством знаходять відображення через правове регулювання системи профілактичних (превентивних) заходів, – наприклад, Китай (Закон про превенцію правопорушень серед неповнолітніх) [62, с. 47-48].

Проведений аналіз дозволяє побачити, декілька принципових аспектів правового регулювання відносин у сфері ювенальної юстиції:

– по-перше, витоки такого регулювання беруть початок з законодавства про права дитини та їх забезпечення (що є частиною адміністративного права);

– по-друге, відокремлені закони про ювенальну юстицію мають неоднакову природу: в одних випадках вони є спеціальним кодифікованим правовим актом суто кримінального та кримінально-процесуального законодавства але реалізація їх положень, у багатьох ситуаціях, вимагає адміністративно-правового урегулювання на підзаконному рівні; в других – такі закони є комбінованим поєднанням норм адміністративного та кримінального права; в третіх – регулюють відносини виключно у сфері публічного адміністрування.

На сучасному етапі адміністративно-правові норми, які регулюють

питання функціонування ювенальної юстиції в Україні включені до низки різноманітних правових актів. Функцію «буферного» закону між кримінально- та адміністративно-правовими відносинами певним чином виконує Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», проте, попри чисельні правки до його змісту, він вже суттєво застарів.

Аналіз законодавчого досвіду інших країн свідчить про те, що закон про ювенальну юстицію в ідеалі повинен являти собою окремий цілісний нормативно-правовий акт, який, в логічній послідовності з законом про забезпечення прав дітей, має забезпечувати регулювання специфічних правовідносин що виникають у зв'язку з профілактикою (превенцією) деморалізації дітей та ювенальних правопорушень, реагуванням на такі події та реабілітацією дітей, які потрапили у конфлікт із законом. Понад 60% респондентів проведеного нами соціологічного опитування мають подібну думку (див. Додаток 3). Ми підтримуємо позицію тих фахівців, які вважають, що намагання зосередити абсолютно всі норми стосовно правосуддя для дітей в одному законодавчому акті, зруйнує наявну стійку структуру законодавства, створить колізійність, і потягне за собою значні складнощі юридично-технічого та правозастосовчого характеру. Зважаючи на те, що питання кримінальної відповідальності та процедури притягнення до кримінальної відповідальності за наявною традицією та станом розвитку законодавства України мають бути зосереджені лише у КК України та КПК України відповідно, то майбутній Закон про ювенальну юстицію може містити у своїх прикінцевих положеннях лише зміни до вказаних кодексів, але не самостійні положення [140, с. 17].

Цей закон має поглинути (в удосконаленому вигляді) норми Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», а в оновленому варіанті включати положення щодо:

– загальних засад функціонування та розвитку ювенальної юстиції (визначення термінів, завдання ювенальної юстиції, сфера дії законодавства про ювенальну юстицію, принципи функціонування та розвитку ювенальної юстиції, зокрема, засади для здійснення правосуддя щодо дитини, а також за

участю дитини (потерпілого, свідка));

– системи суб'єктів ювенальної юстиції (включаючи спеціальні установи для дітей), їх завдань, прав та обов'язків;

– вимог та адміністративно-правового механізму забезпечення ювенальної спеціалізації проваджень за участю дітей, соціалізації учасників кримінального провадження, провадження у справах про адміністративні правопорушення щодо дітей;

– формування інформаційних та статистичних ресурсів у цій сфері;

– організації та проведення соціального захисту та підтримки, дітей, сімей з дітьми, запобігання дитячої безпритульності та бездоглядності;

– організації заходів щодо встановлення місцезнаходження дитини, яка безвісти зникла;

– профілактичної роботи з дітьми та їх найближчим оточенням (ювенальної превенції);

– реабілітації дітей, які потрапили у конфлікт із законом, зокрема розроблення та затвердження мультимодальних реабілітаційних програм для таких дітей;

– системи превентивних заходів з догляду (патронажу) за дітьми з поведінковими проблемами та надання комплексної допомоги їх законним представникам;

– джерел та порядку фінансування заходів у сфері ювенальної юстиції;

– критеріїв оцінювання ефективності діяльності суб'єктів ювенальної юстиції;

– форм участі громадськості у заходах функціонування ювенальної юстиції;

– засад, підстав та порядку здійснення контролю за діяльністю суб'єктів ювенальної юстиції тощо [37, с. 24-25].

Враховуючи це, вважаємо, що назва майбутнього закону має відбивати не лише особливості правосуддя (які по суті містяться в галузевих кодексах), а діяльність щодо забезпечення прав дітей в широкому розумінні. Тому

законопроект доцільно назвати «Про ювенальну юстицію», а не «Про правосуддя дружнє до дитини». Крім прийняття самого закону про ювенальну юстицію, у прикінцевих його положеннях слід передбачити внесення змін до низки пов'язаних з цими аспектами законів, зокрема Законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про пробацію», Кодексу України про адміністративні правопорушення та деяких ін. [34, с. 80].

Зокрема, з метою удосконалення системи судочинства у частині притягнення неповнолітніх до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень необхідно удосконалити низку положень КУпАП в частині захисту процесуальних прав неповнолітніх, що притягуються до адміністративної відповідальності; перегляду мінімального віку адміністративної відповідальності; можливості звільнення неповнолітніх від відповідальності до розгляду справи судом; запровадження механізму відстрочки та скасування виконання постанови про накладення штрафу на неповнолітніх та їх батьків або осіб, які їх замінюють (так званого «реверсивного штрафу») і т. ін.. Деякі з цих положень більш детально розглянуті в інших частинах нашого дослідження.

Як зазначалося, ЗУ «Про охорону дитинства» так само потребує реформування. Замість нього доцільно розробити більш досконалий закон про забезпечення прав дитини в Україні, який би включав розширений перелік прав дитини (порівняно з редакцією чинного Закону), а також адміністративно правові (судові та позасудові) засоби їх забезпечення. Нарешті, потрібно підтримати пропозиції, які лунали раніше від інших фахівців щодо створення в нашій країні інституту Уповноваженого ВРУ з прав дитини. Практика забезпечення прав дітей в інших європейських країнах, наприклад в Швеції, демонструє важливу роль омбудсмена для дітей в окреслених правовідносинах (названий інститут в цій країні був легалізований Законом про омбудсмена для дітей 1993 року). До його основних завдань належить відстоювання прав та представництво інтересів дітей у громадських дебатах, надання пропозицій

державним органам щодо удосконалення законодавства та практики забезпечення таких прав, збирання статистичних даних про стан дотримання дітей в країні та представлення звіту Уряду, активна взаємодія з органами публічного адміністрування та реагування на всі відомі факти порушень прав дітей, зокрема й у сфері ювенальної юстиції [320]. Завдання та правовий статус Уповноваженого з прав дитини в Україні, а також його місце у системі забезпечення прав дітей мають бути закріплені в спеціальному законі «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав дитини», а особливості реалізації його повноважень під час забезпечення прав дітей, що перебувають у конфлікті з законом, стали свідками чи жертвами правопорушень, – ще і в майбутньому законі «Про ювенальну юстицію».

Наведені пропозиції визначають напрями наших подальших наукових пошуків в частині формування та аналізу системи суб'єктів ювенальної юстиції, адміністративно-правового забезпечення їх діяльності в окремих проявах ювенальної юстиції тощо.

## 3.3 Адміністративно-правові засади функціонування системи суб'єктів ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей

В уявленні багатьох авторів ювенальна юстиція це, перш за все, система відповідних органів, сфера діяльності яких охоплює: захист прав, свобод і законних інтересів дітей; охоронні правовідносини, що виникають у зв'язку з вчиненням правопорушення неповнолітньою особою; застосування спеціальних правила поводження з дітьми, які, або відносно яких були вчинені протиправні дії. Інституційний та системний критерії, які покладено в основу ювенальної юстиції відрізняють її від «ювенального судочинства» та інших суміжних понять. При цьому інституційні форми ювенальної юстиції відображають конкретні способи організації її органів і установ – інституційних одиниць. Саме тому формування найбільш досконалих моделей (форм) ювенальної

юстиції О. М. Ярмоц вбачає в еволюції її органів і установ [262, с. 5-6].

У межах суто кримінального провадження щодо неповнолітніх чи застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, серед суб'єктів (учасників такого провадження) закон згадує про суд, прокурора, слідчого органу досудового розслідування, законного представника, захисника та представників служби у справах дітей і уповноваженого підрозділу органів Національної поліції. Статус та діяльність цих суб'єктів у таких провадженнях визначають кримінально-процесуальні засади. Але ювенальна юстиція не обмежується лише кримінальним правосуддям, а тому така система має включати ширше коло суб'єктів. Але навіть у вигляді переліку таких суб'єктів уявлення про систему ювенальної юстиції буде неповним, оскільки крім статичної сукупності певних органів (установ), названа система включає ще динамічну складову, а саме – правотворчу, правореалізаційну (адміністративну (управлінську), юрисдикційну, превентивну чи протекційну (захисну) та реабілітаційну) та організаційну діяльність цих суб'єктів. Як слушно зауважує К. І. Смеловцев, ювенальну юстицію доцільно розглядати, не лише виділяючи специфічних для неї дійових осіб (суддів, соціальних працівників, пробаторів), але припускаючи, що вони своїми діями реалізують особливі («ювенальні») концепції, проекти та схеми роботи. При чому, ці концепції, моделі роботи і схеми не можна розглядати як таке, що утворилося раз і назавжди, – вони були і залишаються предметом спеціального пошуку і вдосконалення. Зміна концепцій і моделей призводить до відповідних змін в системі [218, с. 36]. Отже відбувається пошук ефективних та оптимальних моделей структури суб'єктів, впровадження та апробація дієвих практик їх функціонування на всіх рівнях та за всіма напрямами ювенальної юстиції.

Нормативно-правового окреслення зведеної системи суб'єктів ювенальної юстиції в нашій країні станом на 1 квітня 2020 року немає. Це безумовно є суттєвим недоліком, оскільки за відсутності формально закріпленої структури таких органів та установ (їх посадових осіб) важко робити об'єктивацію

суспільних відносин, у яких ці суб'єкти приймають участь щодо забезпечення прав дитини, простежити їх взаємозв'язки та скоординованість дій. Тим більше, що для багатьох суб'єктів системи ювенальної юстиції така діяльність не є основною чи єдиною у переліку їх завдань та функцій. Також слід зазначити, що діяльність суб'єктів ювенальної юстиції не завжди буде пов'язана з виконанням публічних (адміністративно-управлінських) функцій у цій сфері правовідносин. Як слушно зауважує Є. В. Петров: «і сам термін публічні функції є відносно визначеним, що обумовлює існування цілого ряду подібних понять – адміністративноуправлінські функції, публічно-управлінські функції, адміністративні функції тощо» [171, с. 13]. В арсеналі завдань таких суб'єктів, поряд з адміністративно-правовими функціями присутні і функції правосуддя, інші функції, які випливають з завдань кримінального процесу у провадженнях за участю неповнолітніх (в такому ракурсі доцільніше називати таких суб'єктів учасниками кримінального провадження). Водночас, функціонування і таких суб'єктів ювенальної юстиції не позбавлено адміністративно-правових засад організації та забезпечення їх діяльності.

В Україні окремого закону про ювенальну юстицію немає, а «морально застарілі» ЗУ «Про охорону дитинства» та «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» повного уявлення про систему таких суб'єктів не створюють.

Проаналізувавши низку різноманітних вітчизняних законів та підзаконних нормативно-правових актів, спробуємо надати найповніший перелік суб'єктів національної системи ювенальної юстиції України: суди; Уповноважений ВРУ з прав людини; Представник Уповноваженого з дотримання прав дитини та сім'ї; Уповноважений Президента України з прав дитини; КМУ; МКР; прокуратура України; адвокатура; Мін'юст України; Координаційний центр з надання правової допомоги; центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги (далі – ЦНБВПД); центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації; органи пробації (сектори ювенальної

пробації); спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВСУ); виховні колонії; МВС України; Національна поліція України; приймальники-розподільники для дітей; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань сім'ї та захисту дітей; служби у справах дітей; органи опіки та піклування; притулки для дітей служб у справах дітей; центри соціально-психологічної реабілітації дітей; соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка); центри соціальних служб; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки; загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації; заклади освіти; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я; центри медико-соціальної реабілітації; заклади з надання психіатричної допомоги; заклади охорони здоров'я; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв, фізичної культури і спорту, національно-патріотичного виховання, інформаційної безпеки і т.ін.; органи місцевого самоврядування; комісії з питань захисту прав дитини; громадські, в тому числі волонтерські організації; міжнародні та іноземні громадські організації, фонди та асоціації; ЗМІ.

Перелік є максимально наближеним до повного охоплення усіх задіяних на сьогодні в Україні у сфері ювенальної юстиції суб'єктів, але не абсолютним, оскільки процес удосконалення цього соціально-правового інституту триває далі, і створює нові відносини та форми участі додаткових органів чи інстанцій. Є підстави стверджувати, що останнім часом вирішення проблем забезпечення прав дитини та реформування чинної системи ювенальної юстиції привертає все більше уваги з боку держави та громадськості. Це відбувається за активним сприянням міжнародної спільноти – міжнародних чи іноземних організацій, які взаємодіють з громадськістю та Урядом України, надають фінансову та методологічну підтримку у розвитку внутрішніх національних ресурсів для подальших управлінських та організаційно-правових перетворень. Свого часу Р. Хастінгс розглядав три чинники, що обумовлюють зміни у діяльності

суб'єктів ювенальної юстиції: мінливий характер форм та методів роботи у зазначеній сфері; трансформація функцій та повноважень цих суб'єктів, а також підвищення значущості партнерських відносин і громади у таких процесах [252, с. 156].

За переконанням О. В. Пушкіної, специфіка ситуації яка склалась в Україні щодо забезпечення прав людини в цілому, передбачає реалізацію двох комплексів заходів, один з яких має на меті реформування окремих органів державної влади, зокрема йдеться про судову реформу, зміну функцій прокуратури, вдосконалення інституту омбудсмана, а інший – забезпечення надійних механізмів взаємодії між цими органами державної влади [206, с. 30-31]. З деякими доповненнями, така позиція знаходить певне втілення і в поглядах фахівців щодо забезпечення прав дитини в сфері ювенальної юстиції в Україні та за її межами.

По-перше, на думку Л. М. Амджадіна та О. С. Гончарука [6, с. 42-43], І. І. Маркова [142], К. І. Смеловцева [218] відтворення ефективної моделі функціонування ювенальної юстиції потребує перетворення чинних та створення нових елементів, таких як: ювенальні суди; судові вихователі або соціальні працівники при ювенальних судах (помічники суддів з функціями соціального працівника); незалежні спеціалізовані установи зі збору інформації неюридичного характеру (соціальні та психологічні характеристики неповнолітнього та його найближчого соціального середовища); піклувальні ради при спеціальних установах для неповнолітніх, які потребують соціальної реабілітації.

ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» спеціалізацію судді передбачає щодо усіх питань за участю або стосовно інтересів дітей (ст. 6). Але з цією вимогою корелюються лише положення щодо кримінального провадження стосовно неповнолітніх – ст. 18 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» та ч. 14 ст. 31 КПК України. Для інших проваджень, наприклад у КУпАП, такі вимоги не згадуються, що безумовно є правовим казусом. Спеціалізації прокурорів закон на сьогодні не передбачає, але і не

виключає такої можливості у майбутньому. За чинною редакцією ЗУ «Про прокуратуру» (ч. 2 ст. 7) у разі потреби рішенням Генерального прокурора можуть утворюватися спеціалізовані прокуратури на правах структурного підрозділу. У попередньому підрозділі наголошувалося про створення в Україні інституту Уповноваженого ВРУ з прав дитини. Такий суб'єкт у системі ювенальної юстиції діє, наприклад, у Швеції. Він керує здійсненням і контролює дотримання всіма структурами Конвенції про права дитини (ст. 2 Закону Швеції про Уповноваженого з прав дитини) [320]. Уряд Швеції зазначає, що контакти Омбудсмана з вразливими категоріями дітей зросли, це означає, що влада частіше стикається з різними ситуаціями, які виправдовують розширення повноважень та обов'язків Уповноваженого з прав дитини [352]. Тож і для України запровадження цього інституту в складі законодавчої гілки влади буде додатковим кроком для удосконалення забезпечення прав неповнолітніх у сфері ювенальної юстиції. Також Уряд України звертає увагу, що потрібно вирішувати питання щодо існування шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації з одночасним впровадженням дієвої альтернативи таким закладам. В наступному розділі дисертації буде обґрунтовано доцільність доповнення переліку системи спеціалізованих установ для дітей таким суб'єктом як дитячі центри соціалізації.

По-друге, забезпечення ефективності ювенальної юстиції вимагає налагодження взаємодії між суб'єктами всієї системи та координації їх діяльності. На необхідності координації дій усіх державних структур та створення механізму взаємодії соціальних служб (органів системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх) з судом наголошувала Г. М. Цинченко [254, с. 152]. Литовські фахівці Е. Недзінскас та А. Янушаускас у 2008 році підсумовували, що діюча система запобігання злочинності серед неповнолітніх в їх країні характеризується фрагментарністю, відсутністю взаємодії та координації (і це, не зважаючи на впевнені зрушення у реформуванні системи ювенальної юстиції у Литві на той час. – Прим. авт.). Повноваження щодо координації діяльності всієї системи вказані автори

пропонували зосередити в одного суб'єкта – на базі органів поліції [336, с. 109]. І. І. Марков покращення рівня взаємодії вбачає у створенні додаткових органів – корекційних рад, міжвідомчих груп тощо [142]. Дійсно, відсутність належної взаємодії та координації спільної діяльності між гілками влади та окремими суб'єктами системи ювенальної юстиції дуже часто стає типовою вадою на певному етапі розбудови такої системи. Актуальною ця проблема є і для України.

В травні 2017 року Постановою Уряду № 357 в Україні було створено МКР. На цей час МКР є тимчасовим консультативно-дорадчим органом КМУ, утвореним з метою запровадження міжінституційної платформи для системного обговорення та вирішення проблемних питань розвитку правосуддя щодо неповнолітніх, прийняття узгоджених рішень, що відповідають інтересам дитини. Посадовий склад МКР затверджує Уряд України, а Головою ради є перший заступник Міністра юстиції.

Відповідно для виконання покладених на МКР завдань Постанова КМУ від 24.05.2017 р. № 357 наділяє цей орган певними правами (див. п. 5 Положення про МКР [204]). Зокрема це стосується отримання необхідної інформації від органів публічного адміністрування; залучення представників цих органів до участі у своїй роботі, а також незалежних експертів, представників громадськості та засобів масової інформації (за згодою); утворення у разі потреби для виконання покладених на неї завдань постійних або тимчасових робочих групи; проведення інших організаційних заходів (конференцій, семінарів, нарад тощо).

Завдання і статус МКР чітко вказують на те, що цей орган є тимчасовим і лише консультативно-дорадчим. Досягнення наміченого результату припинить його існування. Та й само функціонування МКР обмежено лише процесами реформування законодавства у сфері правосуддя щодо неповнолітніх. Завдання безумовно важливе, але не вирішує усіх нагальних проблем публічного адміністрування у сфері ювенальної юстиції на постійній основі та на всіх рівнях (загальнодержавному, місцевому). Результатом діяльності МКР є

створення належних засад здійснення правосуддя щодо дітей, проте реальність вимагає запровадження такої системи міжгалузевих адміністративних органів, які б були покликані забезпечувати постійне розв'язання поточних проблем взаємодії судів, поліції, соціальних органів, громадськості.

У США зараз існує ціла низка публічних органів управління, консультування, наукового супроводу та практичної реалізації функцій ювенальної юстиції. Законом про ювенальну юстицію та запобігання правопорушенням 1974 року для підтримки місцевих і державних зусиль щодо попередження правопорушень і вдосконалення системи ювенальної юстиції було створено Офіс ювенальної юстиції та попередження правопорушень. Діяльність цього федерального органу виконавчої влади, який діє у складі Мін'юста США, спрямована на превенцію правопорушень серед неповнолітніх, поліпшенням системи ювенального правосуддя і захист дітей. Через свої підрозділи Офіс спонсорує дослідні, програмні та навчальні ініціативи; розробляє пріоритети і завдання політики, спрямованої на рішення федеральних питань ювенальної юстиції; поширює інформацію про проблеми ювенальної юстиції; і виділяє кошти штатам для підтримки реалізації превентивних та реабілітаційних програм на місцях. Крім Офісу на державному рівні діє Координаційна рада з питань правосуддя у справах неповнолітніх та запобігання правопорушень – незалежний орган виконавчої влади федерального уряду, який координує всі федеральні програми та заходи, пов'язані з запобіганням правопорушень серед неповнолітніх, дитячої бездоглядності та безпритульності, розшуку зниклих дітей. Наступним органом у цьому ланцюгу є Федеральний консультативний комітет з питань ювенальної юстиції, до якого входять представники штатів, різних консультативних груп, які здійснюють підтримку Офісу ювенальної юстиції та попередження правопорушень, консультують Президента і Конгрес США [339]. На рівні штатів частиною системи органів виконавчої влади є ювенальні відділи, на які покладаються управлінські функції у сфері надання послуг, розроблення програм та іншої діяльності, що сприяє позитивному розвитку неповнолітніх, а

також наданню організаційно-методичної допомоги іншим суб'єктам ювенальної превенції. Вони здійснюють контроль і оцінку роботи «Бюро з надання послуг молоді», що функціонують на рівні графств та муніципалітетів [256, с. 196].

У Північній Ірландії у 2003 році замість Колегії з питань ювенальної юстиції (колегіального дорадчого органу) у складі Департаменту юстиції було утворено Агенцію ювенальної юстиції – виконавчий орган, який покликаний проводити роботу з дітьми (віком від 10 до 17 років), що потрапили у конфлікт з законом чи належать до групи ризику. Агенція виконує як організаційні функції (планування та підзвітність, визначення фінансових та організаційно-штатних потреб, механізми управління персоналом та відносини з іншими урядовими, муніципальними та громадськими інституціями), так і практичні (надання послуг дітям та молоді на підставі оцінки ризиків, потреб та можливостей, притягнення (в межах наявної компетенції) неповнолітніх правопорушників до юридичної відповідальності, проведення досліджень та узагальнення позитивних практик у сфері ювенальної юстиції). Агенція у взаємодії з соціальними службами громади, судами та правоохоронними органами надає цілий спектр послуг, щоб допомогти дітям виправити їхню поведінку, не допустити правопорушень з їх боку, сприяти інтеграції в громаду та проводити реабілітацію тих дітей, які стали жертвами злочинів [291]. Безпосередня практична робота з дітьми та громадою на місцях втілюється через ювенальні територіальні команди (у Північній Ірландії існує п'ять таких команд за територіальним поділом) [292]. Ювенальні команди Північної Ірландії, так само, як і в Англії та Уельсі є частиною органу місцевого самоврядування та відокремлені від поліції та судів. Вони працюють з: поліцією, персоналом органів пробації, охорони здоров'я, службами у справах дітей, закладами та органами освіти, благодійними та громадськими організаціями. Ювенальна команда залучається, якщо підліток: через свою протиправну поведінку має проблеми з поліцією або виявляється заарештованим; звинувачується у кримінальному правопорушенні; засуджений

за злочин і йому призначене покарання [300]. Діяльність ювенальних команд заснована на підході так званого громадського обслуговування (послуг), що передбачає ефективну взаємодію (партнерство) з іншими суб'єктами системи ювенальної юстиції на муніципальному рівні.

Доцільно переглянути і досвід найближчих до України країн (Білорусі, Казахстану, Росії). В даних державах відповідну нішу у системі ювенальної юстиції до тепер (з часів колишнього СРСР) займають комісії у справах неповнолітніх. Так за Законом Республіки Білорусь «Про засади системи профілактики бездоглядності і правопорушень неповнолітніх» такі комісії в межах своєї компетенції: здійснюють заходи, передбачені законодавством, щодо координації діяльності органів, установ та інших організацій, що здійснюють профілактику бездоглядності та правопорушень неповнолітніх; беруть участь в розробці нормативних правових актів з питань захисту прав і законних інтересів неповнолітніх; звертаються до суду щодо поміщення неповнолітніх в спеціальні навчально-виховні установи, спеціальні лікувально-виховні установи; застосовують заходи впливу щодо неповнолітніх, їх батьків, опікунів або піклувальників, інших осіб у випадках і порядку, передбачених законодавством і т.ін. (ст. 12) [165]. Комісія у справах неповнолітніх при Раді Міністрів Республіки Білорусь утворюється Урядом Республіки. Організаційно-технічне забезпечення діяльності Комісії покладається на МВС. Обласні, районні, міські комісії у справах неповнолітніх створюються відповідними обласними, районними, міськими виконавчими комітетами (п.п. 3, 4) [166]. Серед недоліків такої форми координаційного органу у сфері ювенальної юстиції вчені називають: відсутність штатного персоналу, який би здійснював професійну діяльність на постійній основі [173, с. 98]; очолюють ці комісії найчастіше посадові особи, які не мають спеціальної професійної підготовки для роботи з неповнолітніми, а через зайнятість за основною посадою не завжди здатні здійснювати ефективне керівництво роботою комісій [230, с. 59-66]. Крім того, на ефективності виконання покладених на ці утворення функцій негативно може позначатися відсутність необхідних юридичних знань членів

комісій при здійсненні юрисдикційних повноважень, доволі низька періодичність їх засідань (основна форма діяльності таких органів).

Поряд з наявними вадами, у функціонуванні колегіальних органів на рівні громади можна виділити і позитивні моменти. Ідея використання утворень з представників декількох основних суб'єктів системи ювенальної юстиції та міжвідомчого співробітництва з поліцією при роботі з неповнолітніми не нова. Такі групи, як зазначають Д. О'Махоні та Р. Дізлі, успішно функціонують у багатьох частинах Англії та Уельсу з 1980-х років. Подібні схеми взаємодії містять низку явних переваг не лише з точки зору спільної відповідальності та контрольованості процесу (в ухваленні рішення, задіяні усі представники відомств, що входять до команди), але й з позиції їх здатності залучати більшу кількість ключових установ до безпосереднього та оперативного втручання у ситуації, що призвели чи здатні призвести до ювенальних правопорушень чи порушень прав дітей. Така форма взаємодії допомагає підвищити ефективність ранньої профілактики девіантної поведінки з боку дітей, аніж просто реагувати заходами правосуддя у відповідь на ювенальні правопорушення [337, с. 40].

За нашим переконанням в системі ювенальної юстиції має бути створена структура окремих спеціалізованих органів публічного адміністрування, яка б забезпечувала низку організаційних (управлінських), координуючих та практичних функцій у зазначеній сфері на постійній основі.

На рівні центральних органів виконавчої влади слід залишити Міжвідомчу координаційну раду, але, змінивши її правовий статус та чинну назву («з питань правосуддя щодо неповнолітніх») на більш універсальну – «з питань ювенальної юстиції» (раніше ми обґрунтовували, що термін «ювенальна юстиція» включає і правосуддя щодо неповнолітніх, і ювенальну превенцію з реабілітацією).

Міжвідомча координаційна рада з питань ювенальної юстиції (далі – МКРЮЮ) в подальшому розглядається нами як постійний колегіальний консультативно-дорадчий та координаційний орган при КМУ з питань забезпечення прав дитини у сферах соціального благополуччя, освіти, охорони

здоров'я, безпеки та правосуддя, превенції ювенальних правопорушень та реабілітації тих осіб, що потрапили у конфлікт із законом. Посадовий склад МКРЮЮ затверджує КМУ. Як і передбачено чинним Положенням про МКР (затвердженим постановою КМУ від 24.05.2017 р. № 357) Головою ради має залишатися перший заступник Міністра юстиції. Але заступником МКРЮЮ має бути Директор створеного в перспективі Координаційного центру ювенальної юстиції та превенції при Мін'юсті України. Рада формується з представників державних, правоохоронних і судових органів, органів місцевого самоврядування, громадських та міжнародних організацій, що здійснюють діяльність в галузі ювенальної юстиції, з метою запровадження міжінституційної платформи для системного обговорення та вирішення проблемних питань ювенальної превенції, розвитку правосуддя щодо неповнолітніх, їх реабілітації, прийняття узгоджених рішень, що відповідають інтересам дитини.

З метою формування та забезпечення узгодженого функціонування в Україні ефективної системи ювенальної юстиції ми також пропонуємо створити Координаційний центр ювенальної юстиції та превенції – державну установу, що належить до сфери управління Мін'юсту.

Основними завданнями Координаційного центру має стати:

1) організаційне, експертно-аналітичне, інформаційне та матеріально-технічне забезпечення здійснення повноважень МКРЮЮ;

2) проведення аналізу практики правозастосування з питань забезпечення прав дітей у сфері ювенальної юстиції;

3) внесення на розгляд Міністра юстиції та МКРЮЮ пропозицій щодо формування та реалізації державної політики у зазначеній сфері;

4) проведення експертизи законопроектів і нормативно-правових актів, що підлягають реєстрації в Мін'юсті та надання висновків щодо їх відповідності міжнародним стандартам поводження з дитиною та забезпечення її найкращих інтересів;

5) забезпечення та контроль виконання рішень КМУ у сфері ювенальної

юстиції;

6) методологічне, організаційне та нормативно-правове забезпечення діяльності системи спеціалізованих територіальних органів ювенальної юстиції – мультидисциплінарних ювенальних команд;

7) координація діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських утворень та міжнародних організацій у сфері ювенальної юстиції та ювенальної превенції;

8) забезпечення функціонування та розвитку комплексної інформаційно-аналітичної системи забезпечення прав дитини у сфері ювенальної юстиції;

9) участь у розробці та аналізі єдиних стандартів навчання «ювенальних» спеціалістів;

10) замовлення, фінансування та аналіз наукових досліджень з питань забезпечення прав дитини у сфері ювенальної юстиції;

11) замовлення, фінансування та моніторинг ефективності превентивних та корекційно-реабілітаційних програм роботи з дітьми, батьками, громадою;

12) організація підготовки, підвищення кваліфікації та атестування персоналу територіальних мультидисциплінарних ювенальних команд;

13) організація та проведення конференцій, семінарів, тренінгів з представниками інших суб'єктів системи ювенальної юстиції організація підвищення кваліфікації адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу.

На місцях, на рівні міст та районів в структурі органів місцевого самоврядування мають бути створені територіальні координаційні ради з питань ювенальної юстиції (далі – ТКРЮЮ) та мультидисциплінарні ювенальні команди. ТКРЮЮ є колегіальним органом, який утворюється на постійній основі при виконавчому органі місцевого самоврядування для координації заходів та об'єднання зусиль місцевих судів, прокуратури, органів поліції, ювенальної пробації, освіти, охорони здоров'я, центрів надання вторинної правової допомоги, соціальних служб та служб у справах дітей, громадськості з питань забезпечення прав дітей у сфері ювенальної юстиції. Крім участі у

розробці місцевих програм розвитку пріоритетних напрямів ювенальної юстиції і планів щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх, захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, ці ради мають також приймати рішення про призначення мінімального превентивного догляду за дитиною з проблемами поведінки, пропонувати комплексну допомогу батькам чи іншим представникам дитини (крім установ по догляду за дитиною), коли остання підлягає мінімальному або середньому превентивному догляду, виходити з клопотанням про розгляд у суді доцільності призначення помірного (середнього) превентивного догляд за дитиною. Зазначені у цьому абзаці превентивні заходи є лише проектом, який більш детально будо розглянуто у четвертому розділі нашого дослідження. У своїй діяльності ТКРЮЮ повинні активно здійснювати заходи щодо залучення уваги громадськості, у тому числі ЗМІ, до здійснення заходів, спрямованих на посилення профілактики правопорушень серед неповнолітніх, усунення умов ювенальної деморалізації та криміналізації, забезпечення захисту неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом; створення системи громадського інформування з проблем ювенальної юстиції. ТКРЮЮ здійснюватиме свою діяльність у формі планових та позапланових засідань, заслуховувань звітів, направлення інформацій, приписів, отримання відомостей від посадових осіб державних, комунальних та неурядових органів, установ, організацій, призначення комісійних обстежень умов проживання дітей, надання окремих доручень тощо.

У свою чергу, робочими органами ТКРЮЮ мають стати мультидисциплінарні ювенальні команди, які для виконання покладених на них завдань комплектуватимуться постійним службовим персоналом (для здійснення організаційних, управлінських, функцій, технічного та документального забезпечення, звітування), а також залученими фахівцями у галузі психології, педагогіці тощо. Вважаємо, що на фахівців цих команд слід покласти і соціальне супроводження всіх тих питань, пов’язаних з особою дитини, які виникають під час здійснення судочинства.

В межах напрямку «громадська підтримка» слід розвивати нові

організаційно-правові форми залучення громадськості до соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками, а відповідно, розглянути доцільність створення громадсько-профілактичних центрів – некомерційних організацій на базі місцевих громад, які у взаємодії з органами місцевого самоврядування сприятимуть залученню позабюджетних фінансових та матеріальних ресурсів юридичних та фізичних осіб (безоплатної добровільної допомоги) тощо. Такі центри у взаємодії з мультидисциплінарними ювенальними командами мають розвивати реалізацію превентивних (профілактичних) та мультимодальних реабілітаційних програм для дітей-правопорушників, створювати умови для неофіційних зустрічей сторін конфлікту за участю дитини чи дітей з метою пошуку шляхів позасудового примирення тощо.

Таким чином, перспективну систему суб'єктів ювенальної юстиції можна представити у такому вигляді:

1) суди (суддя, що уповноважений здійснювати провадження щодо неповнолітніх – з усіх питань за участю або стосовно захисту інтересів дітей у суді);

2) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини;

3) Уповноважений Верховної Ради України з прав дитини;

4) Уповноважений Президента України з прав дитини;

5) Кабінет Міністрів України;

6) Міжвідомча координаційна рада з питань ювенальної юстиції;

7) прокуратура України (ювенальна прокуратура);

8) адвокатура;

9) Міністерство юстиції України;

– Координаційний центр ювенальної юстиції та превенції;

– Координаційний центр з надання правової допомоги;

– центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги;

10) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації;

– органи пробації (сектори ювенальної пробації);

– спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;

– виховні колонії;

11) Міністерство внутрішніх справ України;

12) Національна поліція України;

– приймальники-розподільники для дітей;

13) центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань сім'ї та захисту дітей;

– служби у справах дітей;

– органи опіки та піклування;

– притулки для дітей служб у справах дітей;

– центри соціально-психологічної реабілітації дітей;

– соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка);

– центри соціальних служб;

14) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки;

– заклади освіти;

– дитячі центри соціалізації;

– загальноосвітні школи та професійні училища соціальної реабілітації;

15) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я;

– центри медико-соціальної реабілітації;

– заклади з надання психіатричної допомоги;

– заклади охорони здоров'я;

16) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв, фізичної культури і спорту, національно-патріотичного виховання, інформаційної безпеки і т.ін.;

17) Державна служба статистики України;

18) органи місцевого самоврядування;

– комісії з питань захисту прав дитини;

– територіальні координаційні ради з питань ювенальної юстиції;

– мультидисциплінарні ювенальні команди;

– громадсько-профілактичні центри;

19) громадські, в тому числі волонтерські організації;

20) міжнародні та іноземні громадські організації, фонди та асоціації;

21) засоби масової інформації.

Створення належних адміністративно-правових засад функціонування системи суб'єктів ювенальної юстиції в оновленому вигляді передбачає: прийняття в Україні закону «Про ювенальну юстицію», в якому окремим розділом має бути окреслена ця система суб'єктів та визначені їх основні завдання і повноваження у сфері ювенальної юстиції; прийняття закону «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав дитини»; внесення змін до КУпАП щодо спеціалізації суддів, які розглядають справи про адміністративні правопорушення щодо неповнолітніх; внесення змін до ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»; прийняття постанови КМУ про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань ювенальної юстиції та затвердження Положення про такий орган; затвердження КМУ Положення про Координаційний центр ювенальної юстиції та превенції, та Типових положень про територіальні координаційні ради з питань ювенальної юстиції, мультидисциплінарні ювенальні команди, громадсько-профілактичні центри; затвердження Положення про дитячі центри соціалізації [36, с. 55-57].

## 3.4 Інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування ювенальної юстиції

Заходи протидії ювенальним правопорушенням мають плануватися та проводитися на підставі ґрунтовного аналізу стану та динаміки ювенальної деліктності. Крім того, інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування механізмів ювенальної юстиції набуває особливого значення під час

впровадження та апробації нових ювенальних технологій до кримінального та/чи адміністративного правосуддя, прийняття управлінських і законодавчих ініціатив, аналітичних вивчень та підготовки відкритих обговорень, підготовки звітів для міжнародних інституцій, наприклад, Комітету ООН з прав дитини (див. ст. 44 Конвенції ООН про права дитини 1989 року. – *Прим. авт.*) тощо. За загальним (енциклопедичним) визначенням «інформаційно-аналітичне забезпечення» – це цілеспрямований, специфічний і безперервний процес збирання, аналізу, збереження і представлення суб'єктам інформаційної діяльності інформації, що здійснюється спеціально створеними інститутами, органами, службами суспільства і держави [85].

Експерти МКР цілком виправдано зауважують, що для ефективного функціонування системи ювенальної юстиції в Україні не вистачає належного інформаційно-аналітичного забезпечення в цій сфері. Серед проблем, які були виявлені цими фахівцями в ході дослідження, увага звертається на відсутність централізованої системи збору таких даних про дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, відмінність національних та міжнародних стандартів статистичного дослідження, недосконалість системи збору відомостей про особу неповнолітнього правопорушника і незабезпечення відкритості та доступності статистичної звітності. Вказані експерти переконані, що система збору даних, що діє на цей час не може задовольнити сучасні запити суспільства [213]. При реалізації цього напряму забезпечення прав дітей важливою є співпраця з міжнародними експертами ЮНІСЕФ з питань імплементації до сфери національної статистики стандартних індикаторів ООН у сфері ювенальної юстиції та бази даних TransMONEE [97] (дана база ведеться в рамках проекту MONEE Дослідницького центру ЮНІСЕФ «Инноченті»; у базі даних зібрані і зберігаються дані і статистична інформація про соціально-економічні питання, щодо становища дітей, молоді та жінок в країнах Центральної та Східної Європи [362]. – *Прим. авт.*).

Світова практика має непоодинокі моделі оцінки стану ювенальної деліктності та їх подальшого використання. Показовим прикладом організації

та презентації цілеспрямованого статистичного аналізу є щорічна Статистика Ювенального суду – серія звітів, що є одними з багатьох таких, які підтримуються Архівом Національного Ювенального суду (далі – Архів). Звіт поєднує інформацію про національні оцінки випадків злочинності. Державні та окружні установи, відповідальні за збір та/або розповсюдження інформації про ювенальні злочини, використовують дані Статистики Ювенального суду, що надаються Архівом. Національні оцінки, представлені в такому звіті, розробляються з використанням сумісної інформації від усіх судів, які можуть надати дані до Архіву [306]. Ці дані є інструментом вивчення потенціалу ефективності функціонування різних елементів ювенальної юстиції, ювенальної превенції. Не так давно, деякі американські фахівці запропонували до уваги Проект даних щодо ювенальної юстиції. Оцінка включає в себе три секції: інфраструктура, використання даних і розповсюдження інформації, а також показники залучення до системи ювенальної юстиції [288]. Офіційні звіти Федерального Бюро Розслідувань про кількість здійснених арештів дітей віком до 12 років, їх відсоток у загальній кількості усіх ювенальних арештів (тобто, арештів осіб віком до 18 років) становлять основу вивчення факторів ризику і перспектив раннього втручання і превенції ювенальних правопорушень [327, с. 19]. Повнота та диференціація статистичної інформації дає можливість не лише планувати та оцінювати ефективність системи ювенальної юстиції, але і проводити предметні аналітичні спостереження взаємозв'язків ювенальної деліктності з іншими соціальними процесами, що впливають на дітей.

Статистичний аналіз ювенальної деліктності в Україні ще не має такої системності та організації, як у США чи країнах Європейського Союзу (далі – ЄС). Попередні розвідки цього питання дають підстави припустити, що, по-перше, наявні форми та критерії звітності про кримінальні та адміністративні правопорушення не створюють повної картини процесів ювенальної деліктності в Україні; по-друге, відсутні належні адміністративно-правові та організаційні передумови збору, накопичення та обміну первинної інформації для проведення аналітичної роботи в цій сфері; по-третє, та інформаційно-

аналітична робота, яка проводиться в Україні зараз має низку проблем правового, організаційного, та соціально-політичного характеру.

«Продуцентами» статистичної інформації щодо неповнолітніх є: прокурора України; Національна поліція України; Державна судова адміністрація України; Адміністрація ДКВСУ; Державна установа «Центр пробації»; Міністерство соціальної політики України. Дослідження національної системи збору адміністративних даних стосовно дітей, які вступили в конфлікт із законом, та потерпілих засвідчило необхідність її реформування та адаптації до міжнародних вимог [97].

Експерти МКР (О. В. Кидисюк, С. П. Старосольська) вважають, що на сьогодні, найбільш інформативні щодо рівня та структури вчинених неповнолітніми кримінальних правопорушень в державі є показники злочинності [97]. Аналіз статистичних даних прокурори України свідчить, що за п’ять років (з 2014 до 2018 року) кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень вчинених неповнолітніми або за їх участю сягнула понад 29 тис. випадків. Кількість злочинів, вчинених неповнолітніми особами або за їх участю серед усіх облікованих в Україні у 2018 році кримінальних правопорушень становить близько 1%. Але, якщо переглянути цю саму кількість ювенальних злочинів у відношенні на 100 тис. населення відповідного віку (від 14 до 18 років), то можна побачити, що цей показник (4 тис.) вже сягатиме 35% від загальної кількості зареєстрованих в країні злочинів на 100 тис. населення, яка становить 11,4 тис. В такій інтерпретації стан ювенальної злочинності має викликати небезпідставну стурбованість [53, с. 20].

На відміну від злочинів кількість та характер скоєних неповнолітніми особами адміністративних правопорушень визначити набагато складніше, але знання про ці процеси не менш важливі для прийняття управлінських рішень у сфері ювенальної юстиції. Серед даних про адміністративні правопорушення та прийняті за їх розглядом рішення у щорічних статистичних бюлетенях Державна служба статистики України (далі – ДССУ) дає відокремлені показники лише кількості рішень суду про застосування до неповнолітніх

заходів впливу, передбачених ст. 24-1 КУпАП (зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; попередження; догана тощо). Втім, такі статистичні показники не надають повної картини ювенальної адміністративної деліктності. Крім того, статистичні бюлетені, які готуються ДССУ публічно оприлюднюються із значним (фактично річним) запізненням, що зменшує актуальність їх значення для оперативного реагування. За 2014–2018 роки заходи впливу, передбачені ст. 24-1 КУпАП було застосовано до 66,2 тис. неповнолітніх осіб [226]. Навіть приведених даних достатньо для того, щоб побачити більшу ніж двократну різницю у кількості зафіксованих адміністративних проступків та злочинів, вчинених неповнолітніми. До того ж слід додати, що для ювенальних адміністративних проступків властива значно більша (порівняно зі злочинами) латентність.

За даними ДССУ «Адміністративні правопорушення у 2016 році» [$3^1$] найбільший відсоток серед зафіксованих ювенальних проступків становлять адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку – 50%, а також адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління – 38,9%. Серед інших видів ювенальних адміністративних правопорушень звертають увагу «керування транспортним засобом особою, яка не має відповідних документів на право керування» (ст. 126 КУпАП) – 3,51%, «керування транспортними засобами у стані сп'яніння» (ст. 130 КУпАП) – 2%; «дрібне викрадення чужого майна» (ст. 51 КУпАП) – 1,11%; «незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України» – 0,84% (ст. 204-1 КУпАП), «порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу чи іншого майна» (ст. 124 КУпАП) – 0,84% тощо [368, с. 38]. Проведений за власною вибіркою та підрахунками аналіз, на підставі обліку оформлених патрульною поліцією адміністративних правопорушень за 10 місяців 2019 року, продемонстрував, що найбільший відсоток таких проступків з боку неповнолітніх припадає на адміністративні правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку –

80%, з яких 43% – це керування транспортним засобом особою, яка не має відповідних документів на право керування таким транспортним засобом або не пред'явила їх для перевірки… (ч.ч. 1-2 ст. 126 КУпАП), а адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку посідають друге місце – 16,6% [28, с. 75-76].

Недостатня увага органів державної влади та громадськості детермінантам адміністративних правопорушень, вчинених дітьми, у подальшому дуже часто призводить до вчинення подібних за характером, але більш суспільно небезпечних ювенальних злочинів. І навпаки, своєчасне виявлення та превенція суб'єктивних і об'єктивних причин ювенальної адміністративної деліктності, виховання і ресоціалізація правопорушників дозволяє запобігти стійкій деморалізації та криміналізації цих дітей.

Нажаль, ані ДССУ, ані судова влада в Україні не виокремлює обліки ювенальних адміністративних правопорушень за різноманітними показниками, які б давали уявлення про низку характерних ознак цього негативного явища, як-то: вікова періодизація дітей-правопорушників, стать, соціальний стан, час скоєння, повторність тощо. Диференціація облікових критеріїв та поглиблений статистичний аналіз ювенальної деліктності у будь-яких її проявах дозволяє більш об'єктивно вивчати це асоціальне явище, обґрунтовувати на підставі аналітичних оглядів запровадження правових, соціальних, економічних та організаційних заходів на державному та регіональних рівнях, робити висновки їх ефективності. Водночас єдиної та окремої бази даних, яка б включала інформацію про ювенальні правопорушення в Україні на сьогодні не існує. Наявна практика формування статистичної інформації органами ДССУ та ведення інформаційно-аналітичних та облікових баз даних правоохоронними органами України включає первинну інформацію про ювенальні правопорушення до різних облікових систем чи щорічних статистичних бюлетенів.

Слід констатувати, що статистична діяльність в правоохоронній сфері України сьогодні виходить на принципово новий організаційно-правовий

рівень. Цьому сприяє активне впровадження до інформаційної системи органів державної статистики та правоохоронних органів технічних, програмних, комунікаційних та інших засобів, які забезпечують процес збирання, накопичення, опрацювання, поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації про різні соціально-правові процеси у суспільстві. В Україні в масштабах держави сьогодні впроваджені та функціонують автоматизована система збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень «Єдиний державний реєстр судових рішень»; автоматизована система (електронна база даних) «Єдиний реєстр досудових розслідувань»; автоматизований облік адміністративних правопорушень, який функціонує в інтегрованій інформаційно-пошуковій системі Національної поліції України тощо. Це безумовно покращує та спрощує облік первинних даних про правопорушення та їх аналітичне опрацювання [43, с. 33-35]. Разом з тим, статистичний аналіз процесів ювенальної деліктності в Україні на сьогодні не позбавлений низки організаційно-правових проблем.

Проблема 1. В країні не існує єдиної автоматизованої інформаційної платформи (системи), яка б забезпечувала цілеспрямоване збирання, зберігання, узагальнення та аналітичне опрацювання статистичної інформації у сфері ювенальної юстиції. Наявна первинна та статистична інформація, яка стосується ювенальних правопорушень розпорошена у низці державних звітів, що готуються різними органами державної влади.

Проблема 2. Досі не склалося сталих методик взаємного статистичного аналізу ювенальних кримінальних правопорушень та адміністративних проступків, враховуючи їх обумовленість та схожі соціальні детермінанти. В більшості випадків ці два соціальні явища, які мають єдину чи схожу природу розглядаються відокремлено в межах кримінологічних та адміністративно-правових досліджень.

Проблема 3. Релевантність офіційної статистичної інформації про адміністративні правопорушення є надто низькою, щоб здійснювати якісний статистичний аналіз ювенальних адміністративних проступків. На відміну від

статистичних звітів про злочини інформація про адміністративні правопорушення, яка міститься у базах даних судової статистики чи Державної служби статистики України не передбачає поглибленої диференціації статистичних показників залежно від вікової категорії особи-правопорушника.

Проблема 4. Відсутність серед статистичних даних у сфері правоохоронної діяльності (кількість злочинів та адміністративних правопорушень) відносних показників у поєднанні з демографічними процесами в країні впливає на об'єктивність сприйняття та прогнозування стану деліктності суспільства.

Проблема 5. На сьогодні повнота збору та обліку статистичної інформації в масштабах держави в Україні ускладнюється негативними соціально-політичними процесами на сході країни (збройний конфлікт) та анексією Криму і м. Севастополя.

Актуальність проблематики ювенальної деліктності як для України, так і для інших країн світу вимагає вжиття дієвих наукових, правових та практичних заходів реагування з боку держави та суспільства. Запровадження будь-яких програмних заходів для впливу на соціальні процеси потребує об'єктивної аналітичної інформації. Це наводить на думку, що статистичну інформацію про ювенальні делікти (кримінальні та адміністративні правопорушення) має бути виокремлено до самостійних форм (таблиць) звітності у відповідних державних статистичних обліках. Вважаємо, що подальшого обговорення потребує статистична методологія правильного та раціонального збору та обробки первинної інформації щодо вивчення соціально-правових процесів ювенальної деліктності [53, с. 23].

Фахівці МКР цілком слушно зазначають, що адміністративні дані, що узагальнюються Національною поліцією України та органами виконання покарань, є відомчою статистикою. Тому наступним кроком після розширення переліку відомостей для цих органів є погодження звітної документації та їх методології з ДССУ. В умовах зростання попиту на аналітичні продукти щодо дітей правопорушників та потерпілих, система взаємопов'язаних

адміністративних даних, яка виробляється прокуратурою, поліцією, Державною судовою адміністрацією України та ДКВСУ має узгоджуватися між собою. Такий підхід забезпечить відстеження руху кількісних показників на різних стадіях, зокрема від моменту встановлення особи неповнолітнього, яка вчинила кримінальне правопорушення, до її засудження, відбування покарання та подальшої реабілітації. Доцільно забезпечити окреме узагальнення даних про неповнолітніх, притягнутих судом до адміністративної відповідальності, а також дітей – клієнтів центрів з надання правової допомоги [97].

Але інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування системи ювенальної юстиції включає не лише збирання та обробку статистичних звітностей про рівень ювенальної деліктності чи віктимізації, а й накопичення та використання уповноваженими державними органами (посадовими особами) інформації (баз даних) про дітей, їх найближче соціальне оточення на всіх рівнях реалізації владних повноважень. Аналіз певних узагальнених закономірностей сприяє виявленню основних причин і загроз деморалізації та криміналізації дітей, що набуває значення на рівні прийняття управлінських рішень органами публічного адміністрування. Використання розгорнутої інформації про конкретну дитину, умови її утримання та виховання є необхідним елементом під час здійснення ювенального правосуддя, проведення превентивної та реабілітаційної роботи з неповнолітньою особою.

В нашій державі зараз функціонує Єдина інформаційно-аналітична система «Діти» – єдина організаційно-технічна, інформаційно-аналітична система, призначена для накопичення, зберігання, обліку, пошуку та використання даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, кандидатів в усиновлювачі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі та усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів [192]. У разі необхідності, за ст. 27 ЗУ «Про Національну поліцію» поліція може отримати безпосередній оперативний доступ до інформації та інформаційних ресурсів інших органів державної влади за обов’язковим

дотриманням ЗУ «Про захист персональних даних». Але, як слушно зауважує В. Р. Котковський, для формування сучасної інформаційно-аналітичної та програмно-технічної систем підтримки управлінських рішень в усіх сферах і галузях діяльності суспільства (а це є актуальним і для системи ювенальної юстиції в цілому, і для правосуддя щодо дітей зокрема. – Прим. авт.) необхідно здійснити інтеграцію вже існуючих інформаційних систем органів державної влади і органів місцевого самоврядування та інформаційних ресурсів, тобто створити єдину інформаційно-телекомунікаційну систему збору, обробки та передачі даних, необхідних для прийняття стратегічно важливих рішень [118, с. 6].

За результатами обговорення експертною групою МКР було визначено ряд необхідних змін, що мають бути впровадженні для покращення системи збору адміністративних даних щодо неповнолітніх у контакті із законом. Представники Департаменту з питань правосуддя та національної безпеки Мін'юст України запропонували розробити Концепцію реформування національної системи збору даних та приведення її до міжнародних стандартів. Однією з новацій цієї Концепції має стати створення єдиної системи збору ювенальної статистики, де б узагальнювалась інформація від різних органів влади [213]. Приведені нами аргументи свідчать про своєчасність та актуальність таких пропозицій. А задля цього необхідно створити адміністративно-правові передумови реформування національної системи збору адміністративних даних, які б включали законодавче врегулювання та визначення органу, на який покладатиметься ведення цієї бази.

На нашу думку, єдина інформаційно-аналітична система ювенальної юстиції має включати два інтегрованих блоки: а) базу даних ювенальної статистики, поєднану з інформаційними ресурсами (реєстрами) прокуратури, поліції, судової влади; б) базу адміністративних даних щодо неповнолітніх у контакті з законом. Спільними держателями цієї автоматизованої системи мають стати ДССУ та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань сім'ї та захисту дітей. При цьому, інші

уповноважені органи повинні забезпечити уніфікацію статистичних даних стосовно неповнолітніх та передачу їх до цієї інформаційно-аналітичної системи. Основні засади формування інформаційних та статистичних ресурсів у сфері ювенальної юстиції в перспективі мають бути закріплені у спеціальному законі – «Про ювенальну юстицію» [39, с. 22-23].

## Висновки до розділу 3

У третьому розділі встановлено, що механізм адміністративно-правового забезпечення функціонування ювенальної юстиції представляє собою систему засобів, які є складовою впливу елементів як адміністративної галузі права так й інших (кримінального, кримінально-процесуального, цивільно-процесуального) на суспільні відносини та встановлювані їх нормами гарантії реалізації, охорони та захисту прав та найкращих інтересів дитини.

Визначено властивості адміністративно-правового механізму у сфері функціонування ювенальної юстиції: походить від держави та обумовлений необхідністю реалізації її функцій з публічного адміністрування у сфері ювенальної юстиції; опосередковується через процеси публічного адміністрування та адміністративно-деліктної діяльності органів суду, прокуратури, інших органів публічного адміністрування; через його складові здійснюється правовий вплив на відносини, що виникають у процесі реалізації виконавчої влади в державі та правосуддя щодо неповнолітніх; у процесі здійснення правосуддя щодо дітей (кримінального) чи для дітей (цивільного) адміністративно-правовий механізм виконує допоміжні ролі (забезпечувальну та комунікативну); існує у вигляді взаємопов’язаної сукупності матеріальних і процесуальних юридичних засобів та способів (юридичних технологій), які мають адміністративно-правову форму опосередкування; система цих правових засобів організована таким чином, що дозволяє уповноваженим суб’єктам послідовно та ефективно здійснювати свою діяльність щодо виконання завдань

ювенальної юстиції за допомогою заходів організаційно-правового характеру та заходів адміністративного примусу; має певну структуру тощо. У структурі адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування ювенальної юстиції виділено такі складові: інституційна, нормативна; функціональна.

Основними функціями адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування ювенальної юстиції є регулятивна та правоохоронна.

З'ясовано принципові аспекти законодавчого регулювання відносин у сфері ювенальної юстиції в інших країнах: витоки такого регулювання беруть початок з законодавства про права дитини та їх забезпечення; відокремлені закони про ювенальну юстицію мають неоднакову природу: в одних випадках вони є спеціальним кодифікованим правовим актом суто кримінального та кримінально-процесуального законодавства але реалізація їх положень, у багатьох ситуаціях, вимагає адміністративно-правового урегулювання на підзаконному рівні; в других – такі закони є комбінованим поєднанням норм адміністративного та кримінального права; в третіх – регулюють відносини виключно у сфері публічного адміністрування.

Додатково підкреслено важливість прийняття в Україні закону «Про ювенальну юстицію». Цей правовий акт має поглинути (в удосконаленому вигляді) норми чинного ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». Обґрунтовано доцільність замість ЗУ «Про охорону дитинства» розробити більш досконалий Закон про забезпечення прав дитини в Україні, який би включав розширений перелік прав дитини (порівняно з редакцією чинного Закону), а також адміністративно-правові (судові та позасудові) засоби їх забезпечення.

Представлено перспективну модель системи суб'єктів ювенальної юстиції. Обґрунтовано доцільність реформування Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх у Міжвідомчу координаційну раду з питань ювенальної юстиції, утворення таких нових спеціальних суб'єктів

системи ювенальної юстиції як-от: Уповноважений Верховної Ради України з прав дитини, Координаційний центр ювенальної юстиції та превенції, дитячі центри соціалізації, територіальні координаційні ради з питань ювенальної юстиції; мультидисциплінарні ювенальні команди; громадсько-профілактичні центри.

Запропоновано створити єдину інформаційно-аналітичну систему ювенальної юстиції, яка повинна включати два інтегрованих блоки: а) базу даних ювенальної статистики, поєднану з інформаційними ресурсами (реєстрами) прокуратури, поліції, судової влади; б) базу адміністративних даних щодо неповнолітніх у контакті з законом. Основні засади формування інформаційних та статистичних ресурсів у сфері ювенальної юстиції в перспективі мають бути закріплені у проекті закону «Про ювенальну юстицію».

Визначено сучасні організаційно-правові проблеми статистичного аналізу процесів ювенальної деліктності в Україні: відсутність єдиної автоматизованої інформаційної платформи (системи), яка б забезпечувала цілеспрямоване збирання, зберігання, узагальнення та аналітичне опрацювання статистичної інформації у сфері ювенальної юстиції; відсутність сталих методик взаємного статистичного аналізу ювенальних кримінальних правопорушень та адміністративних проступків; низька релевантність офіційної статистичної інформації про адміністративні правопорушення; відсутність серед статистичних даних у сфері правоохоронної діяльності відносних показників, поєднаних з демографічними процесами в країні; вплив негативних соціально-політичних процесів в Україні (збройний конфлікт та анексія Криму) на повноту збору та обліку статистичної інформації в масштабах держави.

Результати дослідження, які викладені у другому розділі відображено у низці публікацій автора [28; 34; 35; 36; 37; 39; 43; 46; 53; 62; 368].

# РОЗДІЛ 4
# ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ

## 4.1 Ювенальна превенція в системі ювенальної юстиції

Інституціоналізація ювенальної юстиції знаходить об'єктивне вираження в інституційних моделях, формах і одиницях. Інституційні моделі ювенальної юстиції становлять теоретичну конструкцію, яка відбиває загальні напрями її організації. Інституційні форми ювенальної юстиції відображають конкретні способи організації її органів і установ – інституційних одиниць [262, с. 5]. Інституційне забезпечення ювенальної юстиції в системі захисту прав дітей становить систему інституцій та інститутів соціальної, нормативно-правової, економічної спрямованості, а також їх взаємодію. В контексті адміністративно-правового дослідження науковий інтерес викликають такі основні інститути ювенальної юстиції як ювенальна превенція (профілактика правопорушень з боку дітей), адміністративно-правові передумови забезпечення прав та найкращих інтересів дитини у кримінальному ювенальному судочинстві, адміністративно-правова концепція реабілітації дітей, що потрапили у конфлікт із законом, інститут адміністративної відповідальності у системі забезпечення прав дітей.

У найкращому розумінні запобігання та боротьба з ювенальними правопорушеннями є процесом, що складається з різного ступеня втручання в соціальні відносини, включно із правовою освітою, превентивним вихованням та профілактикою на рівні первинних соціальних інститутів (родини, закладів освіти, громади), а також заходами кримінально-правового реагування та реабілітацією неповнолітніх делінквентів, реінтегруванням їх у суспільному житті [364, с. 2]. Попередження правопорушень серед дітей має бути загальним соціальним завданням, на якому краще зосереджувати увагу до того, як із ними

трапиться лихо [337, с. 2-3]. Тому першим серед завдань Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року постає профілактика саме таких правопорушень. Визнання необхідності превенції ювенальних правопорушень відповідає також і міжнародній позиції із цього приводу (див. Ер-Ріядські керівні принципи. – *Прим. авт.*).

Розв'язання проблем превенції (профілактики) правопорушень серед дітей привернуло увагу як закордонних, так і українських дослідників. Поміж них – Р. Дізлі та Д. О'Махоні, Р. Лобер, Д. Фаррінгтон та Д. Петечук, Е. Недзінскас та А. Янушаускас, С. Г. Поволоцька, О. Є. Користін, Н. В. Лесько, – аналізували стан та причини ювенальної злочинності, підкреслювали значення превенції в недопущенні цього негативного явища; Я. В. Костенко – розглядала цю діяльність уже як ювенальну превенцію, І. В. Іщенко – як нову парадигму профілактики ювенальних правопорушень і захисту дітей. До того ж у вітчизняній науці ще не сформовано єдиного уявлення про поняття ювенальної превенції, її змістовне наповнення та співвідношення з інститутом ювенальної юстиції.

Комітет ООН із прав дитини вважає, що політика здійснення правосуддя щодо неповнолітніх без комплексу заходів, спрямованих на превенцію ювенальних порушень, страждає від серйозних недоліків [360]. Дж. Ван Буерен слушно підкреслює: «Втручання установ або закладів у життя дітей має використовуватися як «засіб останньої надії»» [367, с. 197]. В англійському (Закон про злочин та безладдя 1998 р., (ст. 37) [286]), канадському (Закон про кримінальне правосуддя молоді 2002 р., (преамбула) [372]) законодавствах наголошується, що основною метою ювенального правосуддя є попередження правопорушень із боку дітей та молоді. Отже, будь-яка система ювенальної юстиції таку діяльність, як превенція (профілактика) правопорушень з боку дітей повинна розглядати як один з основних своїх принципів та першочергових напрямів функціонування.

Кілька слів скажемо стосовно основної термінології з цього питання. Ми переконані, терміни «профілактика», «запобігання», «попередження»,

«превенція» за системно-смисловим зв'язком є видовими, деякі з них – навіть синонімічними, але не абсолютно тотожними поняттями. Перші три поняття найчастіше вживаються як синоніми, за виключенням тих випадків, коли слово «попередження» згадується в нормативно-правових актах як акт застереження чи примусового заходу. Порівняно з профілактикою правопорушень серед неповнолітніх, термін «ювенальна превенція» є більш широким поняттям, оскільки, крім суто профілактичних заходів, включає і дії із припинення будь-яких негативних проявів з боку або стосовно дитини. Зараз у вітчизняній нормативно-правовій лексиці переважає використання терміна «профілактика» (індивідуальна профілактика, соціальна профілактика, профілактичний облік тощо). Водночас ми підтримуємо поширення терміну «превенція»: спершу – у науковому обігу, а поступово – і в нормативно-правовій лексиці. Це сприятиме уніфікації національної нормативно-правової термінології до міжнародної (де «профілактика» – це англ. «prevention») [60, с. 54-55].

У широкому баченні ювенальна превенція – це відносно окремий (автономний напрям у системі ювенальної юстиції) вид суспільно-правових відносин, який має свій об'єкт правового впливу і систему суб'єктів, які цей вплив здійснюють у визначених законодавством межах. Крім того, вона одночасно є складовою частиною як соціальної так і антідевіантной політики держави, а тому щільно пов'язана з такими суміжними інститутами як соціальний захист сім'ї, дітей та молоді; превентивне виховання, освіта, які у сукупності вирішують комплекс загальних та спеціальних завдань охорони дитинства, забезпечення їх прав і законних інтересів [92, с. 115-116; 94, с. 17-18]. У контексті ювенальної юстиції об'єктом превентивного впливу є дуалістичне поєднання суб'єктивно-ювенальних (особистість дитини та її поведінка) та об'єктивно-соціальних факторів (середовище дитини: сім'я, освіта, громада, ЗМІ).

Залежно від функційно-адресної спрямованості в структурі ювенальної превенції можна виділити два блоки: 1) профілактику правопорушень серед дітей – ювенально-девіантну превенцію (від лат. «deviatio» – «відхилення»);

2) профілактику порушень прав дітей, попередження і усунення небезпеки для них самих – ювенально-протекційну превенцію (від лат. «protection» – «захист», «заступництво», «підтримка»).

До сфери уваги ювенально-девіантної превенції входить профілактика маргіналізації, деморалізації дітей, адміністративної деліктності, нарешті, ювенальної злочинності. Така послідовність відповідає стадіям формування антисуспільної поведінки дитини (див. формулу Р. Лобера, Д. Фаррінгтона та Д. Петечука. – *Прим. авт.*) [327, с. 4]).

На підставі аналізу національних та деяких іноземних правових актів у цій сфері публічного адміністрування можна виділити такі загальні завдання ювенальної превенції, як-от:

– проведення роботи із соціально-правового захисту дітей, соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих їхніх категорій;

– ужиття заходів стосовно запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб;

– ведення обліку дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та соціально-реабілітаційних центрів (дитячих містечок);

– забезпечення нормального фізичного й психічного розвитку неповнолітніх осіб, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків;

– профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, ужиття в межах своєї компетенції заходів для їхнього усунення;

– ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення з ними заходів індивідуальної профілактики;

– участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження,

відкритого за фактом її безвісного зникнення;

– ужиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, насильству в навчальних закладах (булінгу), учиненому дітьми та стосовно них, а також жорстокому поводженню з дітьми;

– провадження діяльності, пов’язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти;

– здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей незалежно від форми власності;

– забезпечення проведення соціально-виховної роботи із засудженими неповнолітніми із залученням батьків або їхніх законних представників;

– дотримання прав дитини при виконанні покарань у спеціальних установах для дітей та покарань, не пов’язаних із позбавленням волі, а також у процесі здійснення заходів пробації щодо неповнолітніх;

– захист неповнолітніх від шкідливого впливу, пов’язаного з мас-медіа, споживанням і реалізацією алкогольних напоїв, тютюнових виробів та участю в азартних іграх.

У попередніх дослідженнях, розглядаючи особливості адміністративно-правової профілактики дитячого дорожньо-транспортного травматизму, ми зазначали, що така профілактика має розглядатися як сукупність методів переконання та примусу. При цьому наводилися про такі методи переконання, як-от: навчання, пропаганда дотримання норм безпечної поведінки (зараз доречно казати взагалі будь-яких нормативних установлень), заохочення, застереження (останній метод слід широко застосовувати до дорослих, але він має суттєві обмеження у застосуванні до неповнолітніх, враховуючи їх психологічну несформованість) [54, с. 52-53]. Опора на методи переконання у сфері ювенальної юстиції не виключає того, що переконання має поєднуватися з методами примусу, коли в цьому виникає необхідність.

Тож, реалізація окреслених вище завдань ювенальної превенції

здійснюється за допомогою: 1) утворення раціональної системи відповідних державних органів; 2) виявлення, оцінки та прогнозування криміногенних факторів соціального характеру; 3) правового регулювання профілактики правопорушень та бездоглядності серед дітей; 4) розробки державних і муніципальних програм в окресленій сфері; 5) вдосконалення механізмів ефективної взаємодії суб'єктів ювенальної превенції з іншими суб'єктами ювенальної юстиції; 6) виявлення та усунення причин і умов, що сприяють маргіналізації, деморалізації дітей та молоді, їх асоціальній поведінці та вчинення ними правопорушень, в тому числі на ґрунті соціальної, расової, національної або релігійної ворожнечі; 7) виявлення неповнолітніх осіб, що входять до так званої «групи ризику», схильних до скоєння правопорушень, мають психологічні потреби; 8) виявлення дітей, які постраждали від протиправної поведінки або перебувають в умовах чи ситуації потенційної загрози їх життю, здоров'ю, іншій важкій життєвій ситуації (в тому числі осіб, які страждають на захворювання наркоманією, алкоголізмом, іншими психічними розладами); 9) використання видів профілактики правопорушень і форм та методів профілактичного впливу, встановлених законодавством; 10) застосування спеціальних заходів профілактики правопорушень адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого та оперативно-розшукової характеру з метою попередження правопорушень та втягнення неповнолітніх до протиправних діянь; 11) підвищення загального рівня правової культури та соціальної толерантності у суспільстві; 12) проведення моніторингу в сфері профілактики правопорушень серед дітей та щодо дітей; 13) здійснення контрольно-наглядових заходів за дотриманням прав дітей та врахуванням їх найкращих інтересів під час реалізації заходів ювенальної превенції.

Багато в чому ювенальна превенція наслідує ознаки профілактики, а остання переважно є видом соціально-управлінської діяльності. Отже, і ювенальна превенція здебільшого реалізується завдяки адміністративно-правовому механізму. Для найкращого аналізу змісту цього механізму та

стратегії його вдосконалення важливе значення має теоретичне уявлення про класифікацію ювенальної превенції.

Залежно від узятого за основу розподілу критерію, виділено такі види ювенальної превенції:

1) за функційно-адресною направленістю – ювенально-девіантну та ювенально-протекційну (про це детальніше йшлося раніше);

2) за характером спрямованості та об'єктом впливу – загальну та спеціальну;

3) за масштабами та територією здійснення – загальнодержавну, регіональну (у межах однієї чи декількох областей), місцеву, чи муніципальну (у межах району, міста, селища), локальну (у межах одного чи декількох органів установ, закладів).

Крім того, залежно від характеру, функціональної та адресної спрямованості, підлягають певній диференціації і заходи, які становлять ювенальну превенцію:

1) залежно від об'єкту впливу – заходи спрямовані на: а) дитину безпосередньо (індивідуальна профілактика); б) її соціальне оточення (соціальна профілактика);

2) залежно від каузальності ювенальних правопорушень чи порушень прав дітей, виділяють такі підходи до здійснення ювенальної превенції: а) структурний (соціально-економічні перетворення в суспільстві); б) психологічний (психодіагностика та вплив на внутрішній (психологічний) стан неповнолітньої особи, правове інформування та виховання, стримування); в) ситуаційний (вплив на соціальні та фізичні фактори зовнішнього середовища, що впливають на дитину та її поведінку);

3) залежно від настання правових наслідків: а) правові заходи (ті, що спричиняють юридичні наслідки); б) неправові, чи організаційно-функціональні заходи (ті, що не спричиняють правових наслідків);

4) залежно від суб'єктів здійснення – заходи, що здійснюються: а) державними органами; б) органами місцевого самоврядування;

в) неурядовими громадськими організаціями та активно налаштованими представниками місцевих громад; г) міжнародними установами та іноземними громадськими організаціями; ґ) науково-дослідними установами (незалежно від форми власності); д) юридичними та фізичними особами;

5) залежно від ретро-перспективного відношення до негативного факту чи фактору, у межах спеціальної ювенальної превенції виділяють заходи: а) первинної профілактики (ранньої превенції) – усунення негативних факторів зовнішнього середовища, тобто нівелювання соціальних умов, що лежать в основі причин девіантної поведінки; правове виховання; створення або підтримання сприятливого клімату для нормальної соціалізації та розвитку комунікативних зв'язків дітей та молоді; б) вторинної профілактики (у англомовних публікаціях та правових актах можна зустріти такий їхній аналог, як «заходи втручання») – запобігання деліктолізації та криміналізації неповнолітніх маргіналів, робота з дітьми «групи ризику», певними категоріями дітей, що перебувають на профілактичному обліку; в) третинної профілактики («заходи відволікання») – попередження рецидиву з боку неповнолітніх, що вже вчиняли правопорушення;

6) залежно від методу та форми впливу на об'єкт превенції, серед заходів ювенальної превенції можна виділити: а) заходи позитивної профілактики (інформування, виховання, правова пропаганда, заохочення, психокорекція, соціальна допомога, наставництво і т. ін.); б) установлення певних нормативних правил (обмежень, зобов'язань, заборон) і контроль їхнього дотримання фізичними, юридичними, посадовими особами; в) заходи адміністративного попередження, у тому числі превентивні поліцейські заходи; г) припинення ювенальних правопорушень, порушень прав та законних інтересів дітей.

Завдяки сприянню міжнародних (іноземних) інституцій, ювенальна юстиція в уявленні українського суспільства все більше постає як система діагностування та превенції (профілактики) проблем ювенальної девіації. Це зумовлює розширення кола суб'єктів ювенальної юстиції, форм та методів їхньої діяльності, необхідність координації спільних дій. З урахуванням цього,

можемо стверджувати, що значну частину такого соціально-правового інституту, як ювенальна юстиція на сьогодні утворює ювенальна превенція. Вона розглядається як: а) вихідна засада (принцип) ювенальної юстиції; б) найкраща форма забезпечення інтересів дитини, що перебуває в групі ризику чи в конфлікті із законом або потребує державного захисту й підтримки; в) відносно окремий (автономний напрям у системі ювенальної юстиції) вид суспільно-правових відносин, який має свій об'єкт правового впливу й систему суб'єктів, які цей вплив здійснюють у визначених законодавством межах; г) мультидисциплінарний вид діяльності цих суб'єктів, який включає комплекс правових та неправових (соціально-економічних, освітньо-виховних, медичних, психологічних та організаційно-фінансових) заходів [48, с. 101-102].

Представлена в підрозділі класифікація, крім суто теоретичного інтересу, має і прикладне значення, оскільки дозволяє здійснити систематизований аналіз заходів різних рівнів (видів) ювенальної превенції, компетенцію суб'єктів цієї діяльності, їхнє правове врегулювання.

Успіх будь-якої превентивної діяльності залежить від уявлення про детермінанти тих негативних явищ, які слід не допустити. Що відомо про причини ювенальної девіації? У дослідницькій літературі поширюється розуміння того, що коріння ювенальної делінквентності лежать в широкому соціальному і економічному оточенні дитини. При цьому такі фактори практично однаково впливають на характер відхилень у поведінці дитини, будь-то протиправні чи аутодиструктивні дії.

Виділені в численних дослідженнях інших науковців так звані фактори ризику девіантної поведінки дитини ми згрупували за суб'єктивно-об'єктивним принципом:

1) генетично-психологічні фактори: імпульсивність і гіперактивність дітей; невміння контролювати емоційний стан; надмірна агресія; недостатній розвиток когнітивних навичок; низький інтелект, психологічна травма; неадекватна самооцінка; схильність до бродяжництва, інші проблеми психічного характеру;

2) суб'єктивно-поведінкові фактори або фактори-провісники: прогули дітьми занять у закладах освіти; відрахування зі школи; зв'язок з однолітками-правопорушниками; зловживання наркотиками, алкоголем, інші прояви адиктивної поведінки і т.ін.;

3) об'єктивні фактори (детермінанти соціального мікросередовища): неадекватний батьківський контроль; неповна сім'я або несподівана смерть одного з батьків чи особи, яка підтримувала дитину; зневага до дітей і зловживання з боку батьків; сімейні конфлікти; домашнє насильство; кримінальні батьки; батьки з алкогольною чи наркотичною проблемою; бідність і незадовільні житлові умови; відсутність навчання та зайнятості; постійна зміна оточення в результаті регулярних переїздів; погана соціально-психологічна атмосфера у дитячому будинку, школі і небезпечна девіантна вікова група в безпосередньому оточенні кожного неповнолітнього [149, с. 84-94; 316, с. 20; 337, с. 13-15].

Чи можна вважати причиною ювенальних правопорушень та порушень прав дітей неналежний рівень правового механізму протидії цим явищам з боку держави та суспільства? Наприкінці 90-х років минулого століття, Дж. Дженсон та М. Говард, дослідивши циклічні коливання правової практики правосуддя щодо неповнолітніх у США протягом останніх трьох десятиліть, встановили, що загальний рівень ювенальної злочинності залишався відносно стабільним і не залежав від існуючої політики у цій сфері. На їх думку, отримані результати свідчать, що для вирішення зазначеної проблеми необхідні планомірні превентивні заходи, спрямовані на усунення першопричин правопорушень серед дітей [311, с. 324-334]. І. М. Стеценко вважає, що діти, у яких наявні будь-які з генетично-психологічних факторів у поєднанні з детермінантами соціального мікросередовища зазнають ще більшого ризику, якщо школа або громада, в якій вони проживають, не спроможна запропонувати допомогу і підтримку, аби змінити поведінку таких осіб [149, с. 79]. Разом з тим, аналіз структури ювенальної превенції та заходів, що її утворюють показує, що система превентивного впливу не є повною та достатньою.

Для прикладу, американська система ювенальної юстиції та профілактики (в англ. варіанті – «prevention») правопорушень зараз здійснює функціонування в таких сферах як-от: профілактика, втручання, робота з дітьми-жертвами (специфічних форм насильства: сексуального, домашнього, трудової експлуатації, кіднепінгу, булінгу), з дітьми-правопорушниками, регулювання державних відносин та допомоги. Застосування превентивних, когнітивних та соціальних програм загального чи індивідуального характеру, на яких ґрунтується така робота, спрямовується на захист дітей та громади, притягнення підлітків до відповідальності за протиправну поведінку та допомогу молодим людям розвивати життєві навички, необхідні для побудови їх успішного майбутнього у суспільстві [358]. Тобто різноманітні превентивні заходи у поєднанні з публічним адмініструванням і кримінально-правовими заходами утворюють сучасну правову доктрину функціонування ювенальної юстиції.

В енциклопедичних виданнях «превенція» (лат. «praeventivus») визначається як профілактика, запобігання, попередження. В праві превентивними заходами називають профілактичні та інші заходи, спрямовані на запобігання злочинам та іншим правопорушенням [232, с. 348]. Треба зробити наголос на тих особливих властивостях, які ми вбачаємо у суто профілактичних та превентивних заходах – останні мають більш виражений примусово-владний характер. Фізична чи юридична особа під час застосування таких заходів (не залежно від свого ставлення до них) мусить їм підкорюватися (виконувати), що забезпечує дієвість ефекту. Спрямованість та змістове наповнення превентивних заходів в сфері ювенальної юстиції виходять з забезпечення визнаних суспільством найкращих інтересів дитини. З огляду на це, умови та порядок застосування таких заходів мають бути гранично регламентовані у законі.

Відповідно до вимог міжнародних актів про права людини система юстиції щодо дітей повинна бути спрямована на сприяння виправленню, ресоціалізації та соціальній реінтеграції дитини, включаючи формування в неї

почуття гідності та усвідомлення цінності особистості, а також виховання поваги до прав інших людей. Серед принципів реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року згадується про економію кримінальної репресії; різнобічність та комплексність заходів; системність та наступність; підтримку сімей у вихованні дітей та забезпечення їх повноцінного розвитку. З цього виникає питання, яку структуру має система превентивного та постделіктного впливу на неповнолітню особу та її найближче соціальне оточення в Україні зараз і наскільки вона має довершений вигляд?

Перший рівень – заходи первинної ювенальної превенції.

1.1. Виявлення сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей. Зазвичай, більшість заходів, спрямованих на дорослих членів родини має рекомендаційний або допоміжний характер, та розраховані на власне бажання членів родини подолати з наданою допомогою ці труднощі, або інформаційний, наприклад, подання до служби у справах дітей інформації про дитину, батьки якої ухиляються від виконання батьківських обов'язків або виконують їх неналежним чином тощо (детальніше див. Постанову КМУ від 21.11.2013 р. № 896. – *Прим. авт.*).

1.2. Забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю. Заходи реагування умовно можна поділити на: а) невідкладні (наприклад, негайне відібрання дитини у батьків або осіб, які їх замінюють) та б) подальші (наприклад, соціальний супровід сімей з дітьми з метою відновлення батьківського потенціалу та формування навичок відповідального батьківства) (детальніше див. Постанову КМУ від 03.10.2018 р. № 800. – *Прим. авт.*)

1.3. Профілактика дитячої безпритульності та бездоглядності. Цей напрям первинної ювенальної превенції включає виявлення фактів та реагування на будь-які повідомлення про залишення дитини без батьківського піклування,

встановлення місцезнаходження дитини, яка безвісти зникла, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (див. Постанову КМУ від 24.09.2008 р. № 866. – *Прим. авт.*). Так, закон надає право поліції здійснювати поліцейське піклування щодо неповнолітньої особи віком до 16 років, яка залишилася без догляду (ст. 41 ЗУ «Про Національну поліцію») тощо.

Другий рівень – заходи вторинної ювенальної превенції.

2.1. Профілактика та припинення «статусних порушень» з боку дитини (як-от: пропуски навчальних занять без поважних причин, порушення внутрішньої дисципліни в закладах освіти, паління чи поява у стані алкогольного чи іншого сп'яніння в громадських місцях, прояви булінгу тощо).

2.2. Профілактика та припинення «ризикованої» (небезпечної для себе та/або оточуючих) поведінки дитини.

2.3. Діагностування та лікування девіантних проявів у дітей, включаючи наміри та спроби суїциду, обумовлених розладами психіки або залежністю від психоактивних речовин та алкоголю. Крім добровільної госпіталізації діти віком старше 14 років (у випадках передбачених ст.ст. 14 та 15 ЗУ «Про психіатричну допомогу») можуть бути госпіталізовані до психіатричного закладу без їх усвідомленої згоди або без згоди їх законних представників (детальніше див. Наказ МОЗ України від 18.05.2013 р. № 400 «Про вдосконалення порядку надання психіатричної допомоги дітям». – *Прим. авт.*).

Третій рівень – заходи третинної ювенальної превенції.

3.1. Профілактичний облік правопорушників та індивідуальна профілактика з ними.

3.2. Ресоціалізація дітей, що потрапили у конфлікт із законом. Виходячи з аналізу чинних нормативно-правових актів, що забезпечують правове регулювання у цій сфері правовідносин, основними суб'єктами здійснення превентивних заходів на цьому рівні переважно виступають підрозділи поліції та сектори ювенальної пробації. З дітьми, які перебувають на профілактичному обліку поліцейські проводять ознайомлювальні, попереджувальні і виховні бесіди з неповнолітніми їх батьками іншими законними представниками;

складають план заходів з індивідуальної профілактики; відвідують дитину за місцем проживання для з'ясування умов проживання тощо (див. Інструкцію з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затверджену Наказом МВС України від 19.12.2017 р. № 1044. – *Прим. авт.*). За наявності підстав перебування дитини на профілактичному обліку ці заходи проводяться не залежно (або, краще сказати, паралельно) від застосування до неповнолітніх заходів впливу за вчинення адміністративних правопорушень; виконання адміністративних стягнень; реалізація пробаційних програм щодо неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо неповнолітніх, засуджених до покарань у виді громадських робіт, виправних робіт; примусових заходів виховного характеру тощо.

Самим дієвим заходом з боку органів та закладів освіти може бути лише офіційне інформування органів поліції та службі у справах дітей про випадки булінгу, інші правопорушення серед здобувачів освіти (ст. 26 ЗУ «Про освіту»). Інші заходи, які можуть проводити адміністрація та персонал закладів освіти справляють лише профілактичний вплив та розраховані на свідомість дитини, її батьків. Втім, в багатьох ситуаціях цього видається недостатньо для забезпечення нормальної поведінки учнів.

Таким чином, виявляється, що індивідуальна профілактика, яка проводиться з неповнолітніми, що перебувають на профілактичному обліку поліції є фактично єдиним дієвим механізмом в арсеналі вторинної та третинної ювенальної превенції. На сьогодні категорії дітей, які підлягають взяттю на профілактичний облік визначено лише на відомчому рівні (Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України). З семи категорій – чотири, так чи інакше, пов'язані з вчиненням дитиною кримінального правопорушення (суспільно-небезпечного діяння), інші три – з домашнім насильством, неодноразовим адміністративним правопорушенням та залишенням сім'ї. В такому ракурсі, індивідуальною профілактикою не охоплюється ще доволі значна частина дітей, які фактично

входять до групи ризику чи є порушниками правових установлень. Досвід інших країн (Білорусі, Грузії, Казахстану, Литви, Росії) переконливо свідчить, що перелік категорій дітей, які підлягають взяттю на профілактичний облік в поліції, має бути суттєво збільшений.

До того ж, можна помітити, що в арсеналі превентивних заходів ювенальної юстиції є певні «провали» на середньому рівні ювенальної превенції – поза належної уваги ювенально-превентивного механізму залишаються численні категорії дітей «групи ризику» (з проблемами поведінки). Крім застосування до неповнолітніх осіб кримінально-правових заходів та заходів адміністративної відповідальності, система ювенальних технологій має бути доповнена комплексом заходів превентивного догляду за дитиною з проблемами поведінки (за основу взято досвід Литовської Республіки – Закон про мінімальний та середній догляд за дитиною [324]. – *Прим. авт.*), які є поєднанням адміністративно-правового втручання та надання допомоги дитині та її батькам (законним представникам). Цей комплекс включає заходи мінімального та середнього (помірного) превентивного догляду за дитиною, а також комплексну допомогу членам її сім'ї.

Мінімальний превентивний догляд (патронаж) за дитиною включатиме такі заходи: 1) призначення відвідування відповідного фахівця (наприклад, дитячого психолога); 2) відвідування дитячого чи юнацького закладу чи організації, що надає освітні, культурні, спортивні, соціальні чи інші послуги, включаючи неурядові громадські організації; 3) продовження навчання в тому чи іншому загальноосвітньому навчальному закладі чи закладі професійно-технічної освіти згідно з програмами обов'язкового навчання; 4) участь у спортивній, мистецькій або іншій терапії, конкретних програмах неформальної освіти, зміни поведінки, соціальної освіти, профілактики, що здійснюються державними, комунальними та неурядовими організаціями, установами, закладами з метою позитивного впливу на поведінку дитини та формування у неї здорового способу життя; 5) лікування психічних і поведінкових розладів через патологічну залежність від психоактивних речовин, алкоголю, азартних

ігор, інших негативних звичок; 6) участь у медіаційному процесі; 7) здійснення корисної для громади або навчального чи іншого закладу чи установи діяльності; 8) утримання від відвідування спортивних секцій, що викликають у дитини надмірну агресію та конфліктність; 9) утримання або обмеження у спілкуванні з деякими членами родини чи іншими особами, які ведуть асоціальний спосіб життя; 10) заборона залишати місце мешкання після 20-ї години. Рішення про призначення мінімального превентивного догляду (патронажу) доцільно приймати у позасудовому порядку спеціалізованим колегіальним органом, що здійснює адміністрування у сфері ювенальної юстиції. Передбачається, що це має бути рішення територіальної координаційної ради з питань ювенальної юстиції (систему цих інституцій пропонується утворити в перспективі. – Прим. авт.), яке приймається у разі наявності підстав, передбачених для взяття дитини на профілактичний облік. В межах такого догляду дитині може бути призначено один або декілька взаємно узгоджуваних заходів. Організація і забезпечення виконання заходів та контроль їх реалізації пропонується покласти на мультидисциплінарні ювенальні команди (ще одна пропозиція щодо удосконалення системи суб'єктів ювенальної юстиції. – *Прим. авт.*) – робочі органи територіальних координаційних рад з питань ювенальної юстиції, які комплектуються відповідними фахівцями.

Середній (помірний) превентивний догляд за дитиною може бути призначений особі не молодше 11 років і полягатиме у поміщені її до дитячого центру соціалізації (з перспективою їх утворення у системі спеціальних установ для дітей) на строк від одного до двох місяців. У встановленому порядку цей термін може бути продовжено ще до двох місяців, але у загальній сукупності не більше одного року або до досягнення особою 18 років. Цей рівень превентивного догляду має призначатися лише місцевими судами (при чому суддею, що має відповідну так звану «ювенальну» спеціалізацію) за клопотанням територіальної координаційної ради з питань ювенальної юстиції чи прокурора (слідчого за погодженням з прокурором) лише у виняткових

випадках, якщо під час застосування мінімальних превентивних заходів нагляду не було досягнуто позитивних змін у поведінці дитини.

Батькам чи іншим представникам дитини (крім установ по догляду за дитиною), коли остання підлягає мінімальному або середньому превентивному догляду також може бути запропонована комплексна допомога у вигляді: 1) відвідування фахівця; 2) проходження курсів для поліпшення спілкування з дитиною; 3) участь у культурних заходах чи інших методах терапії, позитивному вихованні, зміні поведінки, профілактиці, реабілітації, реінтеграції та інших програмах, заходах чи тренінгах; 4) отримання послуг мультидисциплінарної ювенальної команди, що складається з фахівців різних галузей; 5) лікування залежності від алкоголю, наркотиків та інших психотропних речовин, що впливають на психіку людини; 6) інших заходів підтримки, які позитивно впливають на ефективне виконання мінімальних або середніх превентивних заходів по догляду за дитиною та зміни її поведінки.

Держава повинна захищати дитину від вживання алкогольних засобів, наркотичних, психотропних, токсичних речовин, шкідливого впливу суспільної інформації, азартних ігор, масових розважальних закладів, втягнення її до незаконних сект. Задля цього українське законодавство повинно встановлювати обмеження щодо вільного поширення цих негативних факторів, їх активного пропагування та заборони доступу до них дітей (частково такі норми зараз існують, але не у системному вигляді). Має бути створений дієвий інституційно-правовий механізм забезпечення попередження поширенню їх впливу. З цього приводу доцільно проаналізувати правовий досвід Грузії – Закон про захист неповнолітніх від шкідливого впливу [322]; Кодекс про права дитини (гл. IX) [284]; Литовської Республіки – Закон про захист неповнолітніх від шкідливих наслідків публічної інформації [323]. До того ж, слід удосконалити заходи системного спостереження за перебуванням та поведінкою неповнолітніх в громадських місцях, закладах освіти тощо.

Таким чином, для підвищення рівня ефективності превентивного компоненту ювенальної юстиції (в частині удосконалення системи

адміністративно-правових (превентивних) заходів) пропонуємо наступне:

1. Для здійснення заходів індивідуальної профілактики слід розширити перелік категорій неповнолітніх, які підлягають взяттю на профілактичний облік в поліції, закріпивши його на законодавчому рівні, та, включивши до нього дітей: 1) яким оголошено повідомлення про підозру в учиненні кримінального правопорушення чи здійснюється провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру; 2) засуджених судом до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; 3) звільнених за рішенням суду від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням винного з потерпілим, передачею особи на поруки, зміною обстановки, закінченням строків давності; 4) звільнених за рішенням суду від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; 5) звільнених зі спеціальної виховної установи; 6) які були притягнуті до адміністративної відповідальності чи до яких за адміністративне правопорушення було застосовано заходи впливу; 7) які самовільно залишали сім'ю, навчально-виховний заклад чи спеціальну установу для дітей; 8) які вчинили діяння, що містять ознаки адміністративних правопорушень, але не досягли на час скоєння таких діянь віку, з якого настає адміністративна відповідальність; 9) які не досягла 18 років і вчинили домашнє насильство у будь-якій формі (діти-кривдники); 10) які самостійно чи разом з іншими дорослими особами займалися бродяжництвом або жебрацтвом; 11) щодо яких були встановлені відповідно до законодавства факти споживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, токсичних або інших одурманюючих речовин, вживання алкогольних напоїв; 12) які вчинили діяння, що має ознаки кримінального правопорушення, але на момент вчинення такого діяння не досяг одинадцятирічного віку; 13) які є учнями закладів середньої освіти та були відсутні на навчальних заняттях протягом 14 робочих днів поспіль або на третині навчальних занять протягом навчального року без поважних причин; 14) які є неповнолітніми учасниками

освітнього процесу та вчинили встановлені відповідно до закону діяння булінг (цькування) щодо інших неповнолітніх учасників освітнього процесу; 15) які впродовж навчального року систематично три і більше разів скоїли грубі порушення (зафіксовані у матеріалах проведених внутрішніх розслідувань) правил внутрішнього розпорядку закладу освіти, етичних норм, виявили неповагу до інших учасників освітнього процесу.

2. Впровадити до системи ювенальних технологій комплекс заходів превентивного догляду (патронажу) за дитиною з проблемами поведінки. Це заходи адміністративно-правового втручання, що включають освітню підтримку, охорону здоров'я, соціальні, психологічні та інші послуги як для дитини, так і для її батьків (осіб, що їх замінюють), для досягнення дитиною позитивних змін у її поведінці, відволікання від асоціальних звичок та схильностей, створення умов її потрібної соціалізації. Цей комплекс включатиме заходи мінімального превентивного догляду (патронажу) за дитиною та середнього (помірного) превентивного догляду за дитиною, а також комплексну допомогу членам її сім'ї, коли дитині призначено мінімальний превентивний догляд (патронаж).

3. Для здійснення середнього (помірного) превентивного догляду за дитиною створити у системі спеціальних установ для дітей (розд. IV ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», а в перспективі – Закон «Про ювенальну юстицію») дитячі центри соціалізації – спеціалізовані навчально-виховні заклади для дітей, які мають стійкі проблеми з поведінкою, в яких навчально-виховний процес поєднуються із корекцією агресивної поведінки неповнолітньої особи та відновлення у неї соціальних комунікаційних зв'язків.

4. Створити в Україні правові гарантії захисту дитини від шкідливого впливу негативних факторів соціального середовища, включивши до українського законодавства норми щодо обмеження вільного поширення цих негативних факторів, їх активного пропагування та заборони доступу до них дітей, а також (в перспективі ці норми мають бути включені до Проекту закону

«Про забезпечення прав дитини в Україні»). В межах цього, пропонується закріпити у законодавстві термін «шкідливий вплив» – вплив, який вчиняється на свідомість дитини шляхом вільного доступу до інформаційних ресурсів, показом фільмів, споживанням і реалізацією друкованої продукції, алкогольних напоїв і тютюну, участю в азартних іграх, незаконних сектах (групах), в тому числі в режимі віддаленого (дистанційного) спілкування (онлайн), яке може завдати шкоди психічному і (або) фізичному здоров'ю неповнолітнього, його моральному і соціальному розвитку, впливати на його асоціальну (девіантну) поведінку.

5. Створити правові передумови та поглиблювати в Україні заходи системного спостереження за перебуванням та поведінкою неповнолітніх в громадських місцях, закладах освіти, закладах, в яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування. З цією метою пропонується: а) вжити заходів щодо обладнання громадських місць, закладів освіти системою зовнішнього відеоспостереження; б) організувати періодичне патрулювання мобільними командами у вечірній час (у складі поліції, фахівця служби у справах дітей, лікаря, психолога, громадських волонтерів) вищеназваних закладів, вокзалів, торговельних центрів інших місць постійного скупчення підлітків та молоді, з метою застереження неповнолітніх від протиправних дій, втручання при виявленні фактів дитячої бездоглядності та безпритульності, жебракування, правопорушень з боку та щодо дітей; в) розвивати серед населення інститут «добровільного інформаторства» про відомі факти порушень як з боку, так і щодо дітей тощо [26, с. 134-136].

## 4.2 Адміністративно-правові передумови забезпечення прав та найкращих інтересів дитини в ювенальному правосудді

У Загальному коментарі № 10 2007 року Комітет ООН з прав дитини наголошує, що органи державної влади можуть вживати два види впливу щодо

неповнолітніх, які скоїли кримінальне правопорушення: застосування правових заходів без вдавання до судового провадження та застосування кримінально-правових заходів у контексті кримінального судочинства. Але в останньому випадку уповноваженим державним органам слід бути максимально обережними, щоб забезпечити усі юридичні гарантії дотримання прав дитини (п. 22) [360]. Критерієм обрання виду правового реагування виступає мета забезпечення публічної безпеки та правопорядку, суспільних інтересів (в цьому втілюється охоронна функція держави), і те, що саме очікує громадськість від процесу такого впливу [364]. Нагадаємо, що за жодних обставин, навіть у разі притягнення неповнолітнього правопорушника до кримінальної відповідальності, такий захід не може переслідувати мету відплати за скоєний злочин.

На наш погляд, українське суспільство та правова система ще не готові перейти до «класичної» реабілітаційної парадигми ювенальної юстиції, яка базується на цілковитому перевихованні неповнолітніх правопорушників та виключає кримінальне покарання. Про це свідчить наявна статистика злочинності серед неповнолітніх. Тому кримінальне судочинство залишатиметься основною складовою протидії ювенальній злочинності, але за умови послідовного реформування ювенальної юстиції.

Пріоритетною засадою формування та здійснення дружнього до дитини правосуддя Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року називає забезпечення найкращих інтересів дитини. Стратегія окреслює основні проблеми, що існують у сфері захисту прав дітей у кримінальному провадженні та визначає завдання щодо їх подолання. Деякі з напрямів реалізації цих завдань стосуються удосконалення суто кримінального процесуального законодавства. Наприклад, стосовно відсутності чітких положень щодо процесуальних прав дітей, які не досягли віку кримінальної відповідальності в деяких з з наших публікацій ми пропонуємо внести ряд доповнень до чинної редакції КПК України щодо визначення правового статусу таких осіб, запровадження інституту повідомлення про підозру у вчиненні

суспільно небезпечного діяння тощо [50; 51; 66]. Поряд з цим, організація фактичного втілення іншої частини наведених у Стратегії напрямів – виходить за межі суто кримінального процесуального регулювання і, багато в чому, забезпечується нормами адміністративного права (як частина публічного адміністрування). За нашим переконанням, до таких напрямів належить забезпечення або впровадження:

– обов'язкового спеціального навчання (підготовки) суддів, які розглядають кримінальні провадження, учасником яких є дитина, слідчих, що здійснюють досудове розслідування, прокурорів, що здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва та підтримують державне обвинувачення у суді у провадженнях щодо неповнолітніх;

– єдиних стандартів навчання захисників, які залучаються для надання правової допомоги дитині, яка є підозрюваною чи обвинуваченою;

– єдиного підходу до допиту дітей незалежно від їх статусу у кримінальному провадженні, зокрема з використанням таких спеціальних методик, як «Зелена кімната»;

– критеріїв вибору та залучення до участі у кримінальному провадженні педагога, психолога, лікаря, представника служби у справах дітей, персоналу органу пробації;

– вдосконалення правозастосовної діяльності органів досудового розслідування у провадженнях за участю дітей, з метою захисту їх прав тощо.

Реалізація цих заходів, зокрема створення необхідних для цього організаційних, ресурсних та інших передумов знаходиться на стику кримінально-процесуального та адміністративно-правового регулювання. Крім того, певні складності в практичній діяльності уповноважених суб'єктів кримінального процесу обумовлена відсутністю належного урегулювання цих питань саме на рівні адміністративних норм. Але саме ця частина їх комплексного забезпечення залишається поза належної уваги фахівців. Подальше спрямування нашого наукового інтересу до окремих проблем

організації здійснення кримінального судочинства за участю дітей (в контексті їх адміністративно-правового забезпечення) обумовлені рівнем уваги до цих питань з боку міжнародної правозахисної спільноти, як дієвих гарантій забезпечення прав та найкращих інтересів дитини.

Перше з таких питань, на якому слід зосередити увагу – спеціалізація учасників кримінального провадження, яка є однією з важливих засад ювенальної юстиції, що гарантує урахування особливих потреб дитини та додатковий захист її прав. Фактичне втілення положень щодо спеціалізації осіб, які здійснюють кримінальне провадження або працюють з неповнолітніми, вимагає низки заходів адміністративно-правового забезпечення, на чому і наголошується у цій частині нашого дослідження.

Спеціалізація або, як мінімум, високий професіоналізм осіб, що уповноважені на роботу з дітьми в межах кримінальної юстиції (умовно кажучи, «ювенальна спеціалізація»), у положеннях міжнародних та національних правових актів, наукових та практичних публікація окремих фахівців, як-от: Г. Д. Анучкіної та Н. Ю. Белокопитової, С. О. Вєтошкіна, К. Гамільтон, Ю. І. Ємець, В. П. Лобача, І. І. Мартінович, О. С. Назарової, К. І. Смеловцева, С. П. Старосольської та інших, – розглядається як принцип або гарантія забезпечення прав дітей у ювенальній юстиції. Досвід відповідної спеціалізації мають багато країн світу. Так у кожному департаменті Франції були створені суди для неповнолітніх злочинців, призначені спеціалізовані судді в справах неповнолітніх. Надалі ця спеціалізація перейшла на службовців прокуратури та адвокатури [126, с. 41-42]. Ключовими елементами нідерландської системи ювенальної юстиції є: ювенальний суддя, ювенальний прокурор, ювенальний адвокат, Рада із захисту дітей при Мін'юсті Нідерландів, центри пробації, спеціально підготовлені поліцейські [112, с. 90-95]. У Грузії процес здійснення правосуддя щодо неповнолітніх ведуть тільки особи, які спеціалізуються у сфері здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, крім випадків, передбачених відповідними нормами КПК Грузії (ст. 16 Кодексу про правосуддя щодо неповнолітніх) [313]. КПК та інші закони України

передбачають спеціалізацію деяких уповноважених осіб, які здійснюють кримінальне провадження щодо неповнолітніх. Проте, правове визначення цього питання в нашому вітчизняному законодавстві не можна вважати абсолютно досконалим (чи, як мінімум, завершеним).

Перше, з чого варто почати, – це визначити коло учасників кримінального провадження, стосовно яких доцільно говорити про їхню ювенальну спеціалізацію. До кола таких осіб належать: судді, включаючи слідчого суддю, прокурор, слідчий, співробітники оперативних та інших підрозділів Національної поліції, захисник, представник персоналу органу пробації. Гіпотетично про доцільність ювенальної спеціалізації названих учасників можна казати, виходячи з аналізу рекомендацій міжнародно-правових актів (тих самих «Пекінських правил»), досвіду організації цього питання в інших країнах світу, обґрунтованих пропозицій науковців. У Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи «Про правосуддя, дружнє до дитини» наголошується: «усі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них»; «фахівці, які мають безпосередній контакт з дітьми, також повинні бути навчені спілкуватися з ними в будь-якому віці та стадії розвитку, а також із дітьми, які знаходяться в умовах особливої вразливості» [285, п.п. 14, 15].

Досудові розслідування та судочинство в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, так само як і у кримінальних провадженнях за злочинами проти дітей, крім дотримання процесуальної форми включають необхідність подолання труднощів у налагодженні довіри, інтерв’юванні цієї вікової категорії учасників кримінальних процесуальних відносин, захисту дитину від подальшої шкоди або криміналізації (рецидиву), вимагають від персоналу уповноважених органів спеціальних навичок комунікативного і психологічного підходу до неповнолітніх. А. О. Бакаєв небезпідставно заявляє, що кваліфікація таких фахівців передбачає більш широкий спектр знань, ніж в інших їхніх колег (правка авт.) [11, с. 136]. На конференції Ради Європи в м. Толедо («Захист

дітей в європейських системах правосуддя», 12-13.03.2009 р.) учасники дійшли висновку: «Усі фахівці, зокрема судді, психологи та юристи, що мають справу з дітьми у правосудді, повинні отримувати відповідну інформацію, підвищення обізнаності та навчання відповідним методам проведення опитування». Разом із тим, небагато з них мають знання про права дітей та процедурні питання в цьому контексті [285]. М. Г. Вербенський на прикладі поліції слушно зауважує, що основою формування якісного персоналу цих державних органів є набір на службу осіб, які відповідають стандартам професіоналізму. З метою забезпечення такого професіоналізму уряди демократичних країн, з одного боку сприяють розвитку мобільної системи професіональної підготовки правоохоронців, а з іншого, – залучають на таку роботу через конкурсний відбір здібних фахівців із цивільних сфер з високим рівнем освіти [25[1], с. 11-12]. Такий підхід у підборі персоналу підрозділів поліції для роботи з дітьми доречно запровадити і в Україні.

Слід констатувати, що обов'язкові вимоги з приводу спеціалізації в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх осіб чинне українське законодавство містить лише стосовно суддів та слідчих (ч. 14 ст. 31, ч. 2 ст. 484, ч. 1 ст. 499 КПК України). Для уникнення будь-яких сумнівів щодо наявності в судді законних повноважень на розгляд цієї категорії справ до матеріалів кримінального провадження слід додавати копію або витяг із протоколу зборів суддів, де визначено кількісний та персональний склад суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх. Так само судам слід з'ясовувати наявність документів (копій наказів, розпоряджень тощо), які підтверджують факт здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх спеціально уповноваженим на це слідчим. Важливість належного виконання цих положень обумовлена тим, що докази, отримані внаслідок проведення досудового розслідування щодо неповнолітнього не уповноваженим на це суб'єктом, внаслідок дії п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК України, є недопустимими, а ухвалення судового рішення незаконним складом суду є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону, що тягне його скасування. Втім

фактичне забезпечення функціонування вимог щодо тих учасників, ювенальна спеціалізація яких окреслена в законодавстві, у конкретних кримінальних провадженнях здійснюється через відповідні форми публічного адміністрування правового та організаційного характеру. Необхідно враховувати, що спеціальних вимог до прокурора чи слідчого судді, який здійснює кримінальне провадження щодо неповнолітнього, процесуальним законом не передбачено. Винятком із закріпленого в ч. 14 ст. 31 КПК України правила також є суд (суддя), який вирішує питання, пов'язані з виконанням вироків щодо неповнолітніх [198]. Спеціальних вимог не передбачає законодавство і щодо представника органу пробації, захисника, а також співробітників оперативних підрозділів Національної поліції (у деяких нормах гл. 38 КПК України згадується лише про уповноважений підрозділ органів Національної поліції).

На рівні підзаконних нормативних актів, які мають адміністративно-правову природу в кримінальному провадженні визначається ювенальна спеціалізація прокурорів та персоналу органів пробації. Проте, як слушно зауважує М. П. Мелешко, діяльність усіх органів ювенальної юстиції повинна регламентуватися не відомчими розпорядженнями, а законодавчим актом [146, с. 363-366]. Особливо, якщо це стосується кримінально-процесуальних відносин, де має дотримуватися гранично визначена регламентація.

Ситуація щодо умов обрання та вимог до кандидатури уповноваженої на роботу з дітьми, більш менш змістовно, визначена стосовно суддів, які обираються з числа суддів відповідного суду зборами суддів у порядку, передбаченому ст. 18 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів». Обрання «ювенального судді» на таких зборах є однією з форм забезпечення внутрішньої діяльності суду, яке проводиться в порядку, передбаченому в Положенні про збори суддів відповідного суду. Ці Положення в судах приймаються на підставі Типового положення про збори суддів судів загальної юрисдикції (затверджене рішенням Ради суддів України № 45 від 04.06.2015 р.), де серед повноважень таких зборів згадується про обирання

суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх.

Вимог до кандидатури так званого «ювенального слідчого» ані КПК України, ані інші законодавчі акти не містять. Закон лише вказує, що такий слідчий визначається керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх» (ч. 2 ст. 484, ч. 1 ст. 499 КПК України). Це положення дублюється у Наказі МВС України № 570 від 06.07.2017 р. (пп. 3, 4 розд. V), але не окреслюються вимоги чи рекомендацій до таких кандидатів, не визначаються додаткові завдання, не акцентується увага на специфічних повноваженнях «ювенальних слідчих» відповідно до особливостей досудового розслідування. Слід віддати належне тому факту, що, хоча закон і не містить прямої вказівка на ювенальну спеціалізацію в кримінальному провадженні прокурорів, це питання знаходить певної уваги на відомчому рівні правового регулювання. По-перше, з метою організації діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей (цей напрям охоплює значно ширшу сферу правовідносин, а не лише участь у кримінальних провадженнях), у складі Офісу Генерального прокурора створено та функціонує управління захисту прав і свобод дітей, а у прокуратурах обласного та окружного рівня – відповідні галузеві структурні підрозділи. По-друге, зазначено, що безпосереднє виконання таких обов'язків доручається досвідченим працівникам (хоча конкретні вимоги до таких осіб також відсутні). По-третє, рекомендовано в прокуратурах місцевого рівня, за можливості, на цих прокурорів не покладати виконання обов'язків з інших напрямів прокурорської діяльності (п. 3 Наказу ГПУ від 06.12.2014 р. № 16гн). Будь-яких вказівок на цей рахунок щодо слідчих взагалі не існує ані в законах, ані в підзаконних актах. Позитивним прикладом є організація ювенальної спеціалізації служби пробації, де, як зазначалося, утворено відокремлений підрозділ. Відповідні сектори ювенальної пробації діють на підставі Типового положення, затвердженого наказом Мін'юст України № 2649/5 від 18.08.2017 р., яке окреслює основні завдання і функції секторів, права та

повноваження їх персоналу, що органічно доповнює положення законів.

Світова практика єдиної уніфікованої моделі щодо спеціалізації підрозділів поліції у сфері ювенальної юстиції поки що не створила. Але можна виділити декілька основних варіантів організації їх діяльності: а) підрозділи кримінальної поліції, які спеціалізуються на розслідуванні злочинів, учинених неповнолітніми; б) система спеціалізованих підрозділів, які структурно входять до складу кримінальної поліції та, крім участі в розслідуванні ювенальної злочинності, активно займаються превентивною роботою в цій сфері; в) підрозділи, які в межах загальної превентивної діяльності виконують завдання ювенальної превенції; г) система спеціалізованих підрозділів, які займаються виключно питаннями ювенальної превенції [55, с. 16].

Українська модель належить до останнього з приведених типів. Уповноважені підрозділи органів Національної поліції, про які згадується в статтях 496, 500 КПК України, – це підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України, серед повноважень яких наказ МВС України № 1044 від 19.12.2017 р. передбачає участь їх персоналу в судовому розгляді за участю неповнолітнього обвинуваченого (п. 2). Водночас це не ті підрозділи, працівників яких КПК України у ст. 41 згадує серед учасників кримінального провадження і які уповноважені здійснювати слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» наділяє повноваженнями проводити оперативно-розшукові заходи. Сучасні підрозділи ювенальної превенції Національної поліції, хоч і були утворені в результаті реформування колишньої кримінальної міліції у справах дітей, однак зараз відповідних оперативно-розшукових повноважень не мають. Ліквідована ж кримінальна міліція в справах дітей поєднувала функції соціально-профілактичної роботи з дітьми та здійснення оперативно-розшукової діяльності як щодо злочинної поведінки неповнолітніх осіб, так і злочинних намірів щодо них самих. У такому вигляді, вочевидь, простежувалася більш поглиблена ювенальна спеціалізація діяльності правоохоронців за типом «б»

представлених у попередньому абзаці варіантів. Отож, можна констатувати, що на сьогодні персонал оперативних підрозділів поліції, який активно залучаються слідчими та прокуратурою до участі в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, відповідної спеціалізації не має, що не може негативно відбиватися на ефективності врахування інтересів дітей.

Важливе місце в системі ювенальної юстиції відводиться й наданню якісної правової допомоги дітям, що перебувають у «конфлікті» із законом. Як зазначає С. О. Вєтошкін, формування ювенальної юстиції передбачає підвищення значущості кваліфікованої юридичної допомоги щодо захисту прав дитини [67, с. 45]. Участь захисника в судовому провадженні під час розгляду кримінального провадження, а також перегляду судових рішень за результатами судового розгляду щодо неповнолітніх має бути забезпечено в судах усіх інстанцій незалежно від стадії судового провадження та суб'єкта оскарження. Участь захисника у таких провадженнях є обов'язковою (ст. 52 КПК України). Неповнолітнього потерпілого чи свідка може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником (адвокат). Додаткових умов стосовно залучення чи вимог до кандидатури адвоката, який братиме участь у кримінальному провадженні щодо захисту прав неповнолітнього законодавство не висуває. У 2017 році Вищий спеціалізований суд звертав лише увагу місцевих та апеляційних судів на неприпустимості здійснення захисту неповнолітнього й дорослого співучасників злочину одним і тим же захисником [198, п. 4].

Враховуючи той факт, що більшість дітей, які скоюють кримінальні правопорушення, походять із сімей або неблагонадійних, або з низьким соціально-матеріальним статусом, участь захисника, як правило, забезпечується за рахунок надання безоплатної вторинної правової допомоги через відповідні регіональні чи місцеві ЦНБВПД. На сьогодні, ознайомлення з практикою діяльності деяких Центрів дозволило виявити такі позитивні тенденції: персонал центрів при веденні реєстру адвокатів, з якими укладається контракт чи тимчасова угода на надання вторинної безоплатної правової допомоги,

звертають увагу на сферу їхніх інтересів у наданні правових послуг; при призначенні захисника в кримінальному провадженні щодо неповнолітнього працівники ЦНБВПД віддають перевагу тим адвокатам, які мають найбільший досвід роботи в цій галузі правовідносин, проходили відповідні тренінги або курси підвищення кваліфікації, мають додаткову (педагогічну чи психологічну) освіту тощо. Але нормативно-правові акти Мін'юст України (Координаційного центру з надання правової допомоги) чи Національної асоціації адвокатів України (Ради адвокатів України) не зосереджують на цьому уваги, а відповідна практика поширюється за неофіційною ініціативою персоналу ЦНБВПД. На відміну від попередніх учасників, адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі. Натомість, можна навести такий приклад із світової практики: фламандська Асоціація адвокатів (Бельгія) та її Комісія ювенальних адвокатів пропонує своїм членам дворічний курс із прав дітей. Правова інформація доповнює базову підготовку в галузі дитячої психології й розвитку, а також практичним навчанням, таким як спілкування з дітьми. Відвідування всіх модулів є обов'язковою для того, щоб отримати сертифікат у якості «ювенального адвоката» [285]. В Україні для адвокатів методика таких тренінгів уже розробляється партнерами Мін'юста – Програмою USAID «Нове правосуддя». Подібні тренінги в Україні уже запущено UNICEF і для поліцейських [225].

Таким чином, створення належних правових засад впровадження до системи кримінальної ювенальної юстиції ювенальної спеціалізації адвокатів (захисників чи представників неповнолітніх потерпілих і свідків) охоплює низку адміністративно-правових передумов.

По-перше, крім включення рекомендацій щодо спеціалізації адвокатів, які захищають права та інтереси дітей до норм КПК України, такі норми повинні бути передбаченні у ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також ЗУ «Про безоплатну правову допомогу». Зокрема, серед підстав для здійснення

адвокатської діяльності у справах, що стосуються захисту прав та інтересів неповнолітніх осіб, крім загальних умов (наявність свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, ордеру чи договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги) має бути рекомендовано отримання сертифікату про проходження спеціальної підготовки у сфері здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. У ЗУ «Про надання безоплатної правової допомоги», також слід встановити, що під час призначення адвоката для всіх категорій дітей, наведених у п. 2 ч. 1 ст. 14 цього Закону, крім досвіду роботи, навантаження, складності справ, у яких адвокат бере участь, – обов'язково враховується наявність підтвердженої відповідним сертифікатом спеціалізації у сфері здійснення правосуддя щодо неповнолітніх.

По-друге, низка адміністративно-правових передумов ювенальної спеціалізації адвокатів у кримінальному провадженні має бути створена на рівні адміністративно-правових актів Уряду держави. В перспективі слід створити та затвердити Постановою КМУ Стандарт спеціалізації осіб, які ведуть процес здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, і осіб, що беруть участь в зазначеному процесі, зокрема щодо захисту їхніх законних прав ті інтересів, а також визначити суб'єкта (суб'єктів) владних повноважень, уповноважених здійснювати сертифікацію ювенальних адвокатів. Серед іншого, такий стандарт повинен передбачати спеціальну підготовку в області педагогіки і дитячої психології. Відповідні кореляції слід внести до чинних редакцій Порядку і умов проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються для надання безоплатної вторинної правової допомоги (затвердженого Постановою КМУ від 28.12.2011 р. № 1362), Порядку і умов укладення контрактів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу … (затвердженого Постановою КМУ від 11.01.2012 р. № 8).

По-третє, низка положень деталізації та практичного втілення у суспільні відносини ювенальної спеціалізації адвокатів забезпечується на рівні відомчих нормативно-правових актів Мін'юст України, Координаційного центру з

надання правової допомоги Мін'юст України, нормативних актів організаційних форм адвокатського самоврядування (наприклад, Ради адвокатів України). Так, певні зміни та доповнення з цього питання повинні бути внесені до Стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесах та представництва у кримінальному процесі (затверджених Наказом Мін'юст України від 21.12.2017 р. № 4125/5), Порядку надання безоплатної правової допомоги місцевими центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги (затверджений Наказом Координаційного центру з надання правової допомоги Мін'юст України від 28.01.2019 р. № 2) тощо.

Нарешті, видання органами публічного адміністрування та адвокатського самоврядування індивідуальних актів правозастосування з приводу закріплення базових установ для спеціальної підготовки адвокатів, затвердження програм такої підготовки, зарахування кандидатів для навчання, видача сертифікатів, утворення конкурсних комісій з відбору адвокатів, які залучаються для надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, укладення контрактів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу дітям у кримінальних провадженнях і т. ін., – це також прояви адміністративно-правового забезпечення ювенальної спеціалізації адвокатів у кримінальному провадженні [58, с. 374-376].

Отже, наведене дає підстави стверджувати, що ювенальна спеціалізація в кримінальному провадженні має досягатися завдяки поєднанню норм кримінального процесуального права та механізму адміністративно-правового регулювання забезпечення такої спеціалізації, що містить або міститиме (з огляду на те, що деякі з наведених елементів на цей час представлені лише у вигляді пропозицій) таке:

а) встановлення у нормах КПК України обов'язкових вимог щодо спеціалізації суддів (щодо розгляду всіх питань стосовно неповнолітньої особи, у тому числі і під час виконання судових рішень), слідчих суддів, прокурорів, слідчих у кримінальних провадженнях стосовно неповнолітніх, а також

рекомендацій щодо аналогічної спеціалізації адвокатів;

б) встановлення в нормах законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про пробацію», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Правосуддя дружнє до дитини» (останній, станом на 10.01.2020 р., перебуває на стадії розробки) вимог щодо «ювенальної» спеціалізації суддів, прокурорів, слідчих органів досудового розслідування Національної поліції, персоналу органів пробації, адвокатів;

в) виділення в складі Національної поліції ювенальної поліції, яка включатиме ювенальну кримінальну поліцію, ювенальну превенцію, службу шкільних офіцерів поліції (внесення відповідних змін до ЗУ «Про Національну поліцію», Положення про Національну поліцію, затвердженого постановою КМУ № 877 від 28.10.2015 р., підготовка та затвердження наказом МВС України Положення про ювенальну поліцію тощо);

г) виділення в складі Державної установи «Центр пробації» секторів ювенальної пробації (що на сьогодні передбачає Типове положення про сектор ювенальної пробації, затверджене наказом Мін'юст України № 2649/5 від 18.08.2017 р.);

д) окреслення в нормах законів та деталізація в підзаконних нормативно-правових актах, рішеннях Ради суддів України, Національної асоціації адвокатів України:

– вимог до кандидатів та умов їх призначення (обрання чи отримання статусу);

– процедури призначення (обрання чи отримання статусу) зазначених вище учасників кримінального провадження;

– вимог обов'язкового чи рекомендованого спеціального навчання або підвищення кваліфікації, проходження тренінгів зазначених вище учасників кримінального провадження;

е) затвердження єдиних стандартів та визначення базових органів (установ) навчання «ювенальних» спеціалістів;

є) затвердження інструкцій чи рекомендацій з організації роботи відповідних спеціалізованих підрозділів чи посадових осіб, суддів, адвокатів;

ж) прийняття (видання) адміністративно-правових актів реалізації норм права в конкретних судах, прокуратурах, органах досудового розслідування, органах пробації, підрозділах поліції, центрах надання правової допомоги, органах самоврядування адвокатури;

з) визначення юридичних фактів – встановлення причетності до кримінального провадження неповнолітньої особи, встановлення віку неповноліття причетної до кримінального правопорушення особи тощо [33, с. 87-88].

Ефективність проведення досудового розслідування, судового провадження за участю неповнолітніх безпосередньо залежить як від знання судом, прокурором, слідчим основних психологічних характеристик тієї вікової групи, до якої належить неповнолітній учасник такого провадження, його особистісних якостей [99, с. 412], так і наявності достатньої інформації про соціально-екологічні умови його життя і розвитку.

Судова практика свідчить, що при розгляді проблеми злочинності серед неповнолітніх, необхідно особливу увагу приділяти сукупності обставин та факторів, що сприяють підвищенню її рівня [68]. Національне законодавство низки країн світу наголошує на необхідності з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис неповнолітнього учасника кримінального провадження, умов його життя та виховання, що цілком корелюється з п. 16 «Пекінських правил». Втілення так званого принципу «соціальної насиченості» кримінального провадження також, не знайде фактичного забезпечення без адміністративно-правової організації цих вимог. Мова йде не тільки про залучення до участі в процесі експертів і спеціалістів, але і про використання в рамках ювенальної юстиції даних, отриманих судом і за його спеціальними завданнями, від спеціалізованих неюридичних установ і служб ювенального профілю (медико-психологічних, соціально-психологічних, соціальних служб, консультаційних центрів). Залучення цих даних – одна з головних особливостей

судового процесу в «класичному» правосудді у справах неповнолітніх [131, с. 52-55].

Тут буде доцільно привести деякі приклади правового регулювання збору «соціальної інформації» про дитину для кримінального правосуддя в інших країнах світу (на прикладі Грузії, Польщі, Франції).

У Польщі, питання, щодо неповнолітніх, які виходять за межі загального кримінального судочинства, регулюються окремим Законом «Про судочинство у справах неповнолітніх». У таких кримінальних справах слід враховувати: вік, стан здоров'я, ступінь розумового і фізичного розвитку дитини, риси його характеру, поведінку, а також причини і ступінь деморалізації, характер навколишнього середовища і умови виховання таких осіб (§ 2 ст. 3). Соціальні установи або органи місцевого самоврядування, а також довірені особи в межах своєї компетенції надають на запит суду інформацію, необхідну для здійснення правосуддя (ст. 4). Зазвичай, проведення екологічної перевірки (збір даних про неповнолітнього і його соціальне оточенне) сімейний суд доручає персоналу пробації. У виняткових випадках екологічна перевірка може бути доручена: 1) представникам соціальних організацій; 2) компетентним підрозділам поліції; 3) консультативним групам судових фахівців; 4) педагогічному складу притулків для неповнолітніх або виправних установ. За зверненням співробітників пробації поліція зобов'язана допомагати їм у виконанні завдань, пов'язаних з проведенням екологічної перевірки. Правила і порядок проведення таких заходів встановлюються правовими актами Мін'юсту за погодженням з МВС (ст. 24). При необхідності, суд може звернутися до відповідних державних або соціальних установ органів місцевого самоврядування з приводу надання необхідної допомоги в поліпшенні освітніх, побутових та оздоровчих умов неповнолітнього (ст.ст. 7, 12) [341].

Характерною рисою регулювання провадження у справах неповнолітніх у Франції також є наявність міжгалузевого законодавчого акту – Ордонансу щодо неповнолітніх правопорушників. Закон підкреслює, що перш ніж приймати будь-які рішення про заходи реагування щодо неповнолітнього

правопорушника, необхідно отримати достатньо інформації про його особистість, соціальне положення і сімейне оточення (ст. 5-1). Усі, зібрані під час розслідування дані накопичуються в окремій справі, що перебуває в розпорядженні прокурора та ювенального судді. Інформація є конфіденційною. Письмовий звіт на запит прокурора, ювенального судді або слідчого судді готується юридичною службою захисту дітей. Він містить всю необхідну інформацію про неповнолітнього, а також пропозиції щодо оптимальних заходів впливу на нього. Суд проводить необхідне консультування з вказаною службою перед прийняттям будь-якого рішення стосовно обрання запобіжного заходу щодо неповнолітнього (ст. 12) [340].

Як і в попередніх прикладах, Кодекс Грузії про здійснення правосуддя щодо неповнолітніх, який діє поряд з КПК, передбачає обов'язкове з'ясування індивідуальних характеристик неповнолітнього правопорушника, які відображаються в звіті про індивідуальну оцінку. У звіті зазначаються особливі потреби неповнолітнього, ризики скоєння кримінального чи адміністративного правопорушення і, відповідно, заходи, рекомендовані для сприяння належному розвитку дитини та її інтеграції до суспільства. Залежно від стадії провадження звіт готує юридична особа публічного права, що діє в сфері виконання покарань та пробації (Національне агентство пробації або Пенітенціарний департамент). Методологія, порядок і стандарти підготовки звіту про індивідуальну оцінку визначаються спільним наказом Мін'юсту, МВС та Міністра виконання покарань і пробації. Даний звіт враховується на будь-якій стадії процесу здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Кодекс згадує і про повноваження персоналу пробації при проведенні індивідуальної оцінки неповнолітнього (ст. 27) [313].

Наведені приклади іноземних правових актів мають міжгалузевий характер. Вони наглядно демонструють симбіоз норм кримінально-процесуального та адміністративного права. Перші – встановлюють імператив з'ясування особистісних характеристик та умов життя і виховання неповнолітніх учасників кримінального провадження, визначають роль та

процесуальний статус відповідних органів публічного адміністрування, які приймають участь у цьому провадженні. Останні – створюють підстави для належної взаємодії та фактичної реалізації цих правових та соціально-психологічних заходів в межах завдань та адміністративної юрисдикції цих суб'єктів.

Аналізуючи КПК України, умовно можна виділити три форми визначення індивідуальних соціально-особистісних характеристик неповнолітнього делінквента: а) досудова пробація (складання досудової доповіді) (ст. 314-1); б) з'ясування умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (ст. 487); в) проведення психологічної чи комплексної психолого-психіатричної експертизи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого (ст. 486).

Складання досудової доповіді забезпечує суд формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судом рішення про міру його відповідальності. Форма, зміст та порядок складання досудової доповіді про неповнолітнього обвинуваченого визначаються ЗУ «Про пробацію», а також Порядком складення досудової доповіді, що затверджується центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері пробації (затвердженим Наказом Мін'юст України від 27.01.2017 р. № 200/5). Порядок визначає, що саме повинна містити досудова доповідь. Багато в чому, вимоги до її змісту відповідають згаданим вище іноземним аналогам подібного звіту. Втім у зазначеній формі слід звернути увагу на декілька особливостей: по-перше досудова пробація здійснюється зі стадії підготовчого провадження (перший етап судового провадження); по-друге, досудова доповідь не складається у певних випадках, зокрема у разі застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного чи медичного характеру.

Більш універсальною формою видається вимога щодо з'ясування умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого. При дослідженні таких умов належить з'ясувати: 1) склад сім'ї неповнолітнього, обстановку в ній, морально-побутові умови сім'ї тощо; 2) обстановку в школі

чи іншому навчальному закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній; 3) зв'язки і поведінку неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою (див. ст. 487 КПК України).

На відміну від досудової пробації та психологічної чи комплексної психолого-психіатричної експертизи, з'ясування обставин окреслених у ст. 487 КПК України не вимагає ухвали суду (слідчого судді). Водночас українське кримінальне процесуальне законодавство не містить і прямих вказівок про виконавців та процедуру таких дій. Слідчий, який здійснює досудове розслідування, може виконувати лише первинний моніторинг умов життя дитини – учасника кримінального провадження. Як слушно зазначає В. В. Романюк, в переважній більшості слідчі обмежуються приєднанням до матеріалів кримінального провадження щодо неповнолітніх копії свідоцтва про народження, характеристики з місця навчання та довідки про перебування на обліку в психіатра [210, с. 150]. Подальші дії виходять за межі його кримінально-процесуальної юрисдикції (не належать до повноважень і завдань органів досудового розслідування).

Єдиним джерелом, яке дещо проливає світло на це запитання є Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ (далі – ВССУ) від 18.07.2013 р. № 223-1134/0/4-13. У ньому зазначається, що під час підготовчого судового засідання суд зобов'язує представника служби у справах дітей надати суду інформацію про особу неповнолітнього, в тому числі й з урахуванням відомостей отриманих від колишньої кримінальної міліцій у справах дітей. У свою чергу, зазначені органи, здійснюючи покладені на них повноваження, збирають відомості, що характеризують неповнолітнього, його поведінку в повсякденному житті, як до, так і після вчинення кримінального правопорушення, середовище, в якому він зростає, навчається, коло осіб, з якими спілкується, які узагальнюють та подають суду у формі «звіту про неповнолітнього обвинуваченого у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх». Рекомендована форма звіту та інструкції про порядок його складання викладені у додатку до цього листу ВССУ

[198, п. 9]. Але слід зазначити, що у такому ракурсі ці дії фактично дублюють досудову пробацію, а відповідний звіт – досудову доповідь, хіба що за участю інших суб'єктів. Таке положення справ можна пояснити тими обставинами, що спочатку редакція КПК України 2012 року не містила положень про досудову доповідь. Ці зміни набули чинності лише у 2016 році. Тому, частково актуальні до 2017 року, ці рекомендації ВССУ вже не виконують потрібної функції на теперішній час.

Потреба у з'ясуванні вказаних відомостей, з метою забезпечення прав, найкращих інтересів та потреб дитини, виникає з самого початку залучення неповнолітньої особи до участі у кримінальному провадженні (а не з часу передання провадження до суду), при цьому, за нашим переконанням, незалежно від її процесуального статусу – підозрюваний (обвинувачений), потерпілий чи свідок. Крім вирішення справи по суті судом, така інформація має важливе значення, починаючи зі стадії досудового розслідування. Вона повинна враховуватися при проведенні допиту цих осіб слідчим, призначенні законних представників, обранні запобіжного заходу тощо. Отримана раніше, така інформація може бути надалі врахована персоналом пробації навіть при складанні досудової доповіді.

Зараз правові акти України визначають порядок обстеження умов перебування, стану здоров'я дитини, яка залишилась без батьківського піклування або, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю дитини. Для роботи з такими дітьми службою у справах дітей утворюється міждисциплінарна команда з числа працівників уповноважених суб'єктів: спеціаліста служби у справах дітей; фахівця із соціальної роботи, який надає соціальні послуги сім'ї дитини (у разі наявності); працівника закладу освіти, до якого дитина зарахована для здобуття відповідного рівня освіти; лікаря загальної практики – сімейного лікаря; представника органу ювенальної превенції Національної поліції, представника установи з надання безоплатної первинної чи вторинної правової допомоги, інших працівників відповідно до пропозицій керівників цих уповноважених суб'єктів. Персональний склад

міждисциплінарної команди затверджується на засіданні комісії з питань захисту прав дитини за поданням служби у справах дітей. За результатами обстеження умов перебування дитини складається акт. У разі наявності інформації про загрозу життю або здоров'ю дитини – складається акт проведення оцінки рівня безпеки дитини. Ці відносини регулюються Постановами КМУ від 24.09.2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» та від 03.10.2018 р. № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю». Не зважаючи на те, що ці правові акти Уряду визначають механізми провадження органами публічного адміністрування діяльності, пов'язаної із захистом прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, виявлення випадків жорстокого поводження з ними, виникнення безпосередньої загрози їх життю або здоров'ю, вони, нажаль, не містять положень щодо взаємодії цих органів з уповноваженими суб'єктами кримінального провадження щодо неповнолітніх. В діяльності українських слідчих окремих територіальних органів поліції можна знайти приклади звернень (доручень) до місцевих служб у справах дітей стосовно обстеження умов проживання дитини, оцінки рівня безпеки дитини, яка перебуває у статусі не лише потерпілого, а й підозрюваного чи особи, стосовно якої здійснюється провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру. За поданням служби у справах дітей комісії з питань захисту прав дитини при місцевих органах публічного адміністрування призначають комісійні обстеження. Відповідні акти долучаються до матеріалів кримінального провадження. Викладені у них відомості мають значення при залученні (зокрема заміні) законних представників неповнолітньої особи, враховуються при обранні запобіжного заходу чи передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи, надаються для урахування експертам при проведенні психологічної експертизи. Однак, як було зазначено, цей порядок

взаємодії сторони обвинувачення із зазначеними органами публічного адміністрування в даний час не має належного механізму адміністративно-правового врегулювання.

Вважаємо, що механізм з'ясування умов життя та виховання неповнолітнього учасника кримінального провадження має міжгалузевий правовий характер і повинен включати наступні компоненти, які здатні поєднати правові заходи і так звані «неюридичні елементи» (заходи соціального, психологічного, медичного характеру тощо).

По-перше, про затримання неповнолітнього чи за наявності достатньої інформації, що свідчить про причетність дитини до злочину має бути повідомлено відповідний регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги та місцеву територіальну мультидисциплінарну команду для забезпечення координації та взаємодії суб'єктів правової системи, соціальних служб, громадськості (на сьогодні передбачається лише інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – див. Постанову КМУ від 28.12.2011 р. № 1363. – *Приміт. автору*).

По-друге, в Типових положеннях про службу у справах дітей (затв. Постановою КМУ від 30.08.2007 р. № 1068), комісію з питань захисту прав дитини (затв. Постановою КМУ від 24.09.2008 р. № 866), а також «мультидисциплінарні команди з ювенальної юстиції» (в перспективі їх утворення), до завдань цих органів має бути додано обов'язок організації чи координації проведення з'ясування умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів виховного характеру (дитина, яка не досягла віку кримінальної відповідальності).

По-третє, потрібно розробити та затвердити Постановою КМУ Порядок взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час проведення з'ясування умов життя та виховання

неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів виховного характеру.

По-четверте, у разі виявлення під час з'ясування умов життя та виховання дитини-делінквента обставин, що можуть загрожувати її життю та здоров'ю чи інших підстав для позбавлення батьківських прав, відібрання дитини у батьків без позбавлення батьківських прав, органам опіки та піклування слід вживати заходів в порядку затвердженому Постановами КМУ від 24.09.2008 р. № 866 та/або від 03.10.2018 р. № 800.

По-п'яте, результати обстеження умов проживання та взаємовідносин у сім'ї повинні враховуватися судом (слідчим суддею) при вирішенні питання про передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд. Зокрема КПК України повинен передбачати варіант поміщення дитини-делінквента до центру соціально-психологічної реабілітації дітей або центру медико-соціальної реабілітації дітей (залежно від обставин та віку дитини), якщо, батьки або особи, що виконують їх обов'язки не здатні чи, не бажають контролювати та впливати на поведінку неповнолітньої особи.

По-шосте, запровадити єдину системи збору адміністративних даних щодо неповнолітніх у контакті із законом, розробити нормативно-технічну платформу інформатизованої бази даних для функціонування цієї системи.

Отже, з'ясування соціально-особистісних рис дитини необхідно враховувати не лише при індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру, а й для забезпечення прав дитини, як на етапі судового розгляду, так і під час досудового розслідування. Механізм забезпечення таких прав з приводу кримінального провадження за участю неповнолітніх здійснюється завдяки узгодженому поєднанню норм кримінального процесуального та адміністративного права [57, с. 58-59; 65, с. 34-35].

Нарешті останнім проблемним питанням, яке ми воліємо розглянути у цьому підрозділі – це адміністративно-правові передумови розвитку в Україні методики «Зелена кімната» (або «Кризова кімната дружня до дітей»). Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до

дітей вказують, що опитування дітей з метою отримання інформації та доказів по справі має бути проведено спеціально навченим фахівцем та проходити у сприятливих умовах, враховуючи вік, зрілість та рівень розуміння обставин дитиною [285, п. 64]. Інноваційною формою проведення опитування (допитів) дітей, які є учасниками кримінальних проваджень, в яких вони фігурують як потерпілі чи свідки, в умовах, що мінімізують повторну травматизацію психіки дитини є використання так званих «зелених кімнат» [150, с. 10]. Втім цю методику доцільно використовувати й під час допиту неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених), як мінімум, віком до 16 років, а також осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння до настання віку кримінальної відповідальності. Методика «Зеленої кімнати» навчає того, хто проводить допит, розрізняти, коли дитина говорить правду, а коли фантазує, передбачає, що той, хто проводить допит, знає психологію дитини, може інтерпретувати її дії, оскільки дитяче розуміння ситуації дуже відрізняється від дорослого [216, с. 32-33]. Адже показання неповнолітньої особи можуть бути визнані належними доказами у кримінальному провадженні лише у тому випадку, якщо вони прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин поза розумним сумнівом.

Зараз в Україні не існує єдиного підходу до створення цих кімнат, а також будь-якої нормативно визначеної методики їх функціонування, залучення психолога чи педагога, на сьогодні немає навіть єдиної думки щодо її оптимальної назви. Улаштування таких кімнат в Україні відбувається, як правило, на базі підрозділів Національної поліції (в більшості випадків), центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, в рідких випадках – місцевих судів. Іноді, це лише формальний розподіл двох кімнат «венеціанським» склом, одну з яких пофарбовано у зелений колір. Слід констатувати недостатній рівень правової визначеності статусу педагога, психолога, лікаря, відсутність критеріїв їх вибору та залучення. Як правило, їх участь забезпечується за рахунок усної домовленості слідчого з штатним психологом органу поліції (за наявності) чи практичним психологом

(соціальним педагогом) закладу загальної середньої освіти (школи), а лікаря – з місцевим закладом охорони здоров'я. Втім така практика не знаходить належного відображення у тому ж Положенні про психологічну службу у системі освіти України (затвердженому Наказом МОН України від 22.05.2018 р. № 509).

В Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей урядам держав-учасниць пропонується «створити дружні до дітей, міжвідомчі та міждисциплінарні центри для дітей-жертв і дітей-свідків, де діти могли б заслуховуватись та проходити медичне обстеження для судово-медичних цілей, а також пройти всебічне обстеження та отримати всі відповідні терапевтичні послуги від відповідних фахівців» [285, п. j гл. V]. За домовленістю Офісу Генерального прокурора та Уповноваженого президента України з прав дитини з 2020 року в Києві та Київській області стартує спільний пілотний проект за принципом американського Children's Justice Centre. Його суть полягає в тому, що дитину, яка була жертвою, опитують лише один раз на стадії досудового розслідування під відеозапис. Допит проводить спеціально підготовлений слідчий суддя, здійснюється обов'язковий психологічний супровід. Процес відбувається у невимушеній обстановці без психологічного тиску [82].

Вважаємо, що в Україні напрацювання єдиної політики функціонування методики «Зеленої кімнати» («Кризової кінати дружньої до дітей») має бути забезпечено шляхом організації їх діяльності (включаючи матеріально-технічне облаштування, відповідний кваліфікований персонал та методичне забезпечення) на базі центрів соціально-психологічної реабілітації дітей (далі – Центрів СПРД). Ці заклади утворюються, реорганізуються та ліквідуються місцевими держадміністраціями та виконавчими органами місцевого самоврядування за погодженням з Мінсоцполітики і підпорядковуються відповідній службі у справах дітей. Тож утворення «Зелених кімнат» на базі Центрів СПРД, вимагатиме, по-перше, внесення змін (доповнень) до Типового положення про такий Центр (затвердженого Постановою КМУ від 28.01.2004 р.

№ 87) та, розроблених на його основі положень про конкретні центри, щодо завдань цих закладів (надання практичної допомоги у галузі психології судам, прокуратурі, органам досудового розслідування та дізнання, поліції у кримінальних та інших видах проваджень за участю дітей) та порядку роботи з дітьми у таких ситуаціях, по-друге, прийняття рішення (адміністративного акту) місцевого органу публічного адміністрування про створення таких кімнат на базі місцевих Центрів та фінансування їх діяльності.

### 4.3 Адміністративно-правові засади реабілітації дітей, які потрапили в конфлікт із законом

Реабілітація (від лат. «rehabilitatio» – відновлення, поновлення) дітей, що потрапили у конфлікт з законом є останнім напрямом, що завершує послідовний ланцюг функціонування ювенальної юстиції. У ЗУ «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» дається визначення низки різновидів реабілітації: медичної, психолого-педагогічної, професійної, трудової, фізкультурно-спортивної, фізичної, соціальної, психологічної (ст. 1). Загальним для цих термінів є те, що певною системою заходів створюються та забезпечуються умови для повернення особи до активної участі у житті, подолання особистих вад і відновлення її соціального статусу та здатності до самостійної суспільної діяльності. Соціальна реабілітація у законодавстві згадується як одна з форм соціальної роботи з сім’ями, дітьми та молоддю та передбачає, оптимізацію і коригування ставлення дітей та молоді до власної поведінки, формування у них навичок до самообслуговування, самостійного проживання та інтеграції в суспільство, а також соціальний патронаж дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі (ст. 10 ЗУ «Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю») [201]. Подібним до цього поняття є термін «ресоціалізація», який вживається у КВК України.

Законодавець визначає ресоціалізацію як свідоме відновлення

засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя. І додає, що необхідною умовою ресоціалізації є його виправлення. У свою чергу, під виправленням засудженого розуміється процес позитивних змін, які відбуваються в особистості цієї людини та створюють у неї готовність до самокерованої правослухняної поведінки (ст. 6 КВК України) [125]. У пенітенціарній психології в широкому сенсі під ресоціалізацією розуміють організований соціально-психолого-педагогічний процес відновлення соціального статусу, втрачених або несформованих соціальних навичок у засуджених, переорієнтації їх соціальних установок і референтних орієнтацій за рахунок включення у нові позитивно орієнтовані відносини. У вузькому сенсі науково-психологічне розуміння ресоціалізації співпадає з її нормативним тлумаченням [74, с. 8]. Таким чином, з цих дефініцій випливає, що ресоціалізація це процес суб'єктивно-об'єктивний, який включає певну цілеспрямовану діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на особу засудженого, та його умови життєдіяльності, а також зміни, які відбуваються у свідомості самої такої особи, та втілюються у її поведінці (діях, рішеннях, способі життя, соціальних зв'язках).

Згідно з КВК України основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є: встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив. Такі засоби застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого кримінального правопорушення та поведінки засудженого під час відбування покарання (ст. 6). Втім цей перелік не є повним, і до нього ще слід додати такий засіб як соціальний патронаж, що полягає у допомозі звільненим особам шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на їх соціальну адаптацію (ст. 1 ЗУ «Про соціальну адаптацію

осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк») [200]. Отже виправлення та соціальна адаптація особи є фактичним позитивним суб'єктивним результатом – наслідком ефективної ресоціалізації.

Проте, у всіх наведених вище термінах, в контексті ювенальної юстиції, є суттєвий недолік – вони не охоплюють усіх категорій дітей, які перебувають в конфлікті з законом. По-перше, враховуючи специфіку КВК України мова йде лише про ресоціалізацію засуджених. А з формального боку засудженим у кримінальному провадженні є обвинувачений, обвинувальний вирок суду щодо якого набрав законної сили (ч. 2 ст. 43 КПК України). А від так, неповнолітні, які скоїли кримінальне правопорушення і щодо яких здійснюється досудове розслідування чи судовий розгляд, або прийнято рішення про призначення примусових заходів виховного характеру, звільнення від кримінальної відповідальності чи закриття кримінального провадження, згаданим у КВК України поняттям «ресоціалізація» не охоплюються. По-друге, законодавство передбачає ресоціалізацію лише злочинця (особи, яка скоїла кримінальне правопорушення), а відповідно, формування позитивних змін у свідомості та поведінці неповнолітньої особи, що вчинила адміністративний проступок, запобігання його повторності залишається поза увагою цієї діяльності. Водночас процес виправлення неповнолітніх адміністративних правопорушників (включаючи і осіб, які не досягли віку адміністративної відповідальності) є не менш важливим як для них самих, так і для суспільства, оскільки така стійка девіантна поведінка з часом здатна перерости у злочинну. Задля заповнення цього вакууму у правовій науці ми пропонуємо запозичити з педагогіки термін «перевиховання».

У педагогіці під перевихованням розуміють виховний процес, спрямований на подолання негативних рис особистості (важковиховуваних, педагогічно занедбаних неповнолітніх, правопорушників), що сформувалися під впливом несприятливих умов виховання. З перевиховання починається і процес виправлення [247]; [170, с. 118].

Отже, реабілітація дітей, що потрапили у конфлікт з законом, залежно від правової кваліфікації їх діянь (з одного боку – статусні порушення та адміністративні проступки, з іншого – кримінальні правопорушення) має здійснюватися у двох основних формах: а) перевиховання та б) ресоціалізація. При цьому спектр об'єкту впливу (категорій неповнолітніх осіб) ресоціалізації має бути суттєво розширений. Критерієм тут виступає саме формальна (правова) кваліфікація їх дій з боку закону, адже для дитини дуже часто грань між пустощами, проступком та злочином не є очевидною, і ті ж самі пустощі за наслідками, здатні призвести до кримінального правопорушення з необережності, а, наприклад, факт складної співучасті (із розподілом ролей) взагалі може не сприйматися неповнолітнім як злочинна діяльність.

В цілому за своїм психічним та соціальним розвитком підлітки у віці 14-16 років здатні повною мірою усвідомлювати свою вину щодо скоєного кримінального правопорушення та наслідків своїх дій [74, с. 8]. Ефективність превенції будь-яких первинних чи повторних проявів делінквентності з боку дитини залежить від знання їх етимології. Стислий перелік суб'єктивно-об'єктивних детермінант девіантної поведінки дитини ми приводили у підрозділі 4.1 нашого дослідження. Крім того повторність правопорушень серед дітей може бути певним чином обумовлена і соціально-демографічними факторами, такими як гендер, етнічна приналежність, регіон проживання, вік та спеціальна освіта. Так, за висновками Б. Бенди, Р. Корвіна та Н. Тоомбса протиправні вчинки у молодшому віці (11–12 років) були ймовірними провісниками потрапляння особи до сфери уваги ювенальної юстиції у підлітковому віці [275, с. 597-598]. Подібні ствердження висловлювали Ч. Трулсон, Дж. Маркварт, Дж. Маллингс і Т. Кэйти [357, с. 355-387] та деякі інші автори. Н. Родрігес, аналізуючи результати програм відновного правосуддя для неповнолітніх, виявила, що такі заходи видалися більш продуктивними для дівчат, серед яких кількість повторних арештів була меншою ані ж серед хлопців [346, с. 360-375]. Д. Еспелейдж, С. Мебан та С. Сверер констатували, що хлопці більш швидше та частіше вступають у

конфлікт із законом через насильницькі дії [294, с. 30-35]. Однак певні дослідники (наприклад, (Дж. Гарбаріно [298, с. 2]) переконують, що відмінності за гендерними ознаками у розподілі правопорушень та повторних арештів серед дітей не є суттєвими. Повторність подальших правопорушень більш ймовірна серед підлітків та молоді, які мають проблеми з наркотичною, алкогольною залежністю, розладами психіки. Підбиваючи підсумки інших наукових пошуків, група американських вчених (Дж. Хонг, Дж. Райан, Ю. Чіу, Б. Сабрі) констатувала, що кількість неповнолітніх з різноманітними діагнозами психічних розладів (а багато з них асоціювалися з вживанням алкоголю та наркотичних речовин) удвічі перевищує показники від загальної кількості осіб у системі ювенальної юстиції. У попередніх дослідженнях наголошувалося, що рецидив серед підлітків, які не отримали належного лікування становив від 60% до 80%. Така статистика вказує на те, що вживання шкідливих речовин і психічні проблеми зі здоров'ям – це динамічні фактори ризику, які підвищують вірогідність повторних правопорушень [307, с. 3].

Отже, наведені спостереження закладають фундамент для формування правової концепції перевиховання та ресоціалізації дітей, що потрапили у конфлікт із законом. Ця концепція поєднує засоби кримінально-правового та адміністративно-правового характеру. Кримінально-правові засоби передбачають встановлення у нормах КК України, КПК України та КВК України більш суворі санкції за повторні кримінальні правопорушення; вид та тривалість запобіжних заходів до неповнолітньої особи під час кримінального провадження; умови та порядок відбування кримінального покарання; альтернативи кримінальному покаранню; можливість звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності до розгляду справи судом з покладенням на них певних обов'язків (відвідування корекційних програм, закладу освіти тощо).

У свою чергу, адміністративно-правові засоби:

– встановлюють: адміністративну відповідальність за адміністративні правопорушення для осіб, які досягли 16 років; заходи превентивного

реагування на так звані статусні порушення певних соціальних норм з боку дітей, адміністративні правопорушення, вчинені особами, які не досягли віку адміністративної відповідальності чи суспільно-небезпечні діяння (що кваліфікуються за КК України як кримінальні правопорушення), вчинені особами у віці до 11 років; адміністративну відповідальність представників неповнолітніх за скоєні їх дітьми правопорушень;

– забезпечують правове регулювання відносин, спрямованих на реалізацію альтернативних форм відновлювального правосуддя щодо дітей, розробку, впровадження та реалізацію корекційних програм щодо дітей-порушників;

– визначають загальні засади соціальної адаптації неповнолітніх осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, засади участі у соціальній адаптації цих осіб підприємств, установ та організацій, об'єднань громадян, а також фізичних осіб, забезпечують правове регулювання відносин, спрямованих на реалізацію такими особами прав і свобод, передбачених Конституцією та законами України;

– регулюють численні питання організації кадрового, професійного, документально-ресурсного, соціально-адаптивного, фінансово-економічного, психологічного, медичного, освітнього, педагогічно-виховного, культурного, інформаційного забезпечення виконання покарань пов'язаних та непов'язаних з позбавленням (обмеженням) волі, триманням під вартою, реалізацією примусових заходів виховного характеру, примусового лікування;

– визначають положення про організаційно-штатну діяльність, перелік норм належності матеріально-технічного забезпечення, правила внутрішнього розпорядку функціонування органів, установ та закладів пенітенціарної системи, пробації, поліції, освіти, охорони здоров'я (в тому числі спеціальних установ для дітей), соціального патронажу; права та обов'язки їх посадових осіб;

– визначають умови, порядок та організаційно-правові форми участі

громадських інститутів, правозахисних організацій, інших неурядових суб'єктів у процесі перевиховання та ресоціалізації дітей;

– створюють загальні засади контрольно-наглядової діяльності, зокрема і національного превентивного механізму, уповноважених органів державної влади та громадськості у забезпеченні гарантованих міжнародними актами, Конституцією та іншими законами України прав та найкращих інтересів дітей, що потрапили у конфлікт із законом під час їх затримання та тимчасового тримання, застосування до них запобіжних заходів, у процесі відбування кримінальних покарань та виконання примусових заходів виховного характеру, примусового лікування (зокрема, госпіталізації до психіатричних закладів), а також забезпечують їх практичну реалізацію.

Тож, адміністративно-правовий компонент у зазначеній сфері відносин представлений широким спектром різноманітних засобів, що мають свої особливості правового регулювання та практичного втілення. Крім установчої, інтегруючої, забезпечувальної функцій стосовно кримінально-правових засобів, низка адміністративно-правових засобів виконують і самостійну роль, що цілком обумовлює доцільність виділення цих правовідносин у самостійний об'єкт наукового дослідження на концептуальному рівні, що має і значне прикладне значення. Поняття «адміністративно-правова концепція здійснення певної діяльності» розглядається як теоретико-методологічна основа правового регулювання процедур здійснення державного управління у тій чи іншій сфері, яка містить у собі: головний задум, систему керівних принципів, сукупність погоджених цілей та заходів модернізації цієї справи, заплановані індикатори результату та індикатори успіху концепції [243, с. 13]. Головний задум адміністративно-правової концепції реабілітації дитини, яка потрапила у конфлікт з законом спрямований на сприяння виправленню та соціальній адаптації такої особи шляхом перевиховання, ресоціалізації, включаючи формування в неї почуття гідності та усвідомлення цінності особистості, а також виховання поваги до прав інших людей. При цьому процеси реабілітації відбуваються не завдяки покаранню та залякуванню, а шляхом виховання,

заохочення, корекції, постійного контролю та надання адресної соціальної підтримки, у крайньому випадку – такі заходи можуть бути пов'язані з певними режимними обмеженнями. Принципи концепції корелюються з загальними та спеціальними принципами ювенальної юстиції, серед яких в даному випадку доцільно ще раз виділити такі як: забезпечення належного захисту прав, свобод і законних інтересів дітей; недискримінація; економія кримінальної репресії; відновлювальний підхід у здійсненні правосуддя за участю дітей; різнобічність та комплексність заходів; системність та наступність; забезпечення професійного підходу осіб, уповноважених на роботу із дітьми; підтримка сімей у вихованні дітей та забезпечення їх повноцінного розвитку.

Тенденція до вчинення неповнолітніми повторних злочинів, яка вже тривалий час залишається майже незмінною в Україні (в середньому 2,5% загальної кількості злочинів, вчинених неповнолітніми) свідчить про недостатній рівень виховного впливу покарання або примусових заходів виховного характеру, які застосовуються згідно із кримінальним законодавством. Зараз український Уряд вбачає проблему і у високому відсотку покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, що призначаються неповнолітнім. Результати аналізу статистичних даних свідчать про те, що під час призначення покарань не завжди враховуються психологічні та вікові особливості неповнолітніх, сприйняття ними вчинених правопорушень та час, необхідний для досягнення позитивних змін у поведінці [203]. Деякі фахівці вважають, що ув'язнення може стримувати неповнолітніх правопорушників від вчинення повторних правопорушень. Інші стверджують, що ув'язнення дає мало гарантій щодо запобігання протиправної поведінки в майбутньому, а в деяких випадках, перебування у таких закладах навпаки може збільшити ймовірність повторного правопорушення, посилює деструктивні зміни особистості неповнолітніх делінквентів [326, с. 29-32].

Двоякість ситуації наглядно простежується на прикладі правового спору між ювенальним омбудсменом та МВС Угорщини з приводу накладання на неповнолітніх правопорушників арешту (від одного до шістдесяти днів).

Омбудсмен вважає цей захід недоречним, МВС навпаки – виправданим, оскільки в іншому випадку правоохоронним органам бракує необхідних засобів впливу на правопорушників, і таке обмеження сприятиме формуванню особистості молодих людей [316, с. 8]. Конституційний Суд Угорщини вирішив, що ув'язнення (арешт) неповнолітніх відповідає Основному закону країни і є необхідним заходом для «морального виховання молоді» та захисту правил соціального співіснування [270, с. 765-769].

Тож, не зважаючи на те, що і у прихильників і у противників ув'язнення (арешту) як заходу реабілітації неповнолітніх правопорушників є аргументи на користь своїх позицій, обом поглядам властива недостатня верифікованість. Втім впевнено можна казати, що ізоляція неповнолітніх у закладах пенітенціарної системи порушує і без того нестійкі соціальні зв'язки та психологічні налаштування таких осіб, вимагає після звільнення тривалої соціальної адаптації, психологічної корекції, що обумовлює пошуки інших ефективних альтернатив каральній політиці. Тривала чи тимчасова ізоляція неповнолітньої особи у межах кримінальної ювенальної юстиції суттєво порушує процес здобуття нею якісної середньої чи професійної освіти. Хоча законодавство (наприклад, ст.ст. 125 та 126 КВК України) створює правові гарантії для загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі, механізм реалізації цих норм не є досконалим. Так, не зважаючи на те, що організація навчання у загальноосвітніх навчальних закладах при виправних колоніях та слідчих ізоляторах (далі – СІЗО) врегульована відповідним Порядком, затвердженим наказом Мін'юсту та МОН України від 10.06.2014 р. № 691/897/5, Секретаріатом Уповноваженого ВРУ з прав людини було встановлено, що заняття з дітьми у 2018 році подекуди проводилися у непристосованих для навчального процесу приміщеннях, були відсутні навчальні матеріали, робочі зошити з предметів, єдиний підхід до форми навчання дітей. Так, у Київському СІЗО неповнолітні майже рік були позбавлені права на здобуття якісної освіти. Виявлено випадки незабезпечення складання державної підсумкової атестації при поміщенні дітей

до установ попереднього ув'язнення [260].

На думку литовських дослідників Г. Меркіса та Й. Рушкуса, цілі, завдання та методи освіти та ресоціалізації є несумісними, і тому не дуже ефективними, якщо вони поєднані через концепцією покарання та ізоляції. Концепція освіти у поєднанні з соціальною інтеграцією дає змогу отримати інші (позитивні) результати в ресоціалізації неповнолітніх правопорушників [332, с. 18]. Освіта та цілеспрямована соціалізація поєднані з належними превентивними заходами догляду (патронажу) за дітьми, що потрапили у конфлікт з законом є тими «інгредієнтами», які здатні забезпечити ефективну реабілітацію таких осіб. Превентивні заходи догляду за дітьми з поведінковими розладами нами розглядались у попередньому підрозділі як засіб ювенальної юстиції. Враховуючи те, що реабілітація дитини, яка потрапила у конфлікт з законом є третім рівнем ювенальної превенції, цілком логічним виглядатиме їх включення і до арсеналу перевиховання та ресоціалізації.

Вважаємо, що заходи мінімального превентивного догляду (патронажу) за дитиною мають призначатися також у разі вчинення адміністративного правопорушення особою, яка не досягла віку адміністративної відповідальності чи особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого КК України до досягнення одинадцятирічного віку. Прийняття такого рішення слід включити до повноважень територіальних координаційних рад з питань ювенальної юстиції (у разі їх утворення. – Прим. авт.). Заходи середнього (помірного) догляду за дитиною, які полягатимуть у поміщені її до дитячого центру соціалізації можуть стати більш гуманною альтернативою її ізоляції у загальноосвітніх школах та професійних училищах соціальної реабілітації (як засіб ресоціалізації) або посиленим заходом догляду для неповнолітніх осіб зі стійкою девіантною поведінкою (як засіб перевиховання).

Серед проблем сучасних сімей, загальноосвітніх закладів злободенним питанням є поведінка дітей, яка не відповідає загальноприйнятим нормам суспільства. Так звана соціально дезадаптована поведінка є наслідком

порушення процесу соціалізації дитини. Виправлення дитини зі стійкими проявами такої поведінки вимагає створення ефективної системи соціальної, педагогічної, психологічної та іншої підтримки [308], яка має бути органічно поєднана з навчально-виховним процесом. Як було зазначено нами у попередніх частинах дитячі центри соціалізації передбачається створити як спеціалізовані навчально-виховні заклади для дітей, які мають стійкі проблеми з поведінкою, в яких навчально-виховний процес поєднуватиметься із корекцією агресивної поведінки неповнолітньої особи та відновленням у неї соціальних комунікаційних зв'язків. На прикладі функціонування подібних закладів у Литві А. Гумуляускене підкреслює, що призначення дитячого центру соціалізації полягає у наданні дитині, яка знаходиться в центрі, належної кваліфікованої освітньої допомоги та інших послуг, які сприятимуть досягненню позитивних змін у поведінці дитини [301, с. 9]. За нашим переконанням, ці заклади мають посісти проміжне місце між звичайними закладами освіти та спеціальними закладами освіти соціальної реабілітації.

Не залишається без уваги і питання реабілітації дітей у межах адміністративно-деліктних правовідносин. Зараз серед намічених цілей розглядається можливість звільнення неповнолітніх від адміністративної відповідальності до розгляду справи судом з покладенням на них певних обов'язків (відвідування корекційних програм, закладу освіти тощо); запровадження механізму заміни адміністративного стягнення у виді штрафу іншим видом стягнення для неповнолітніх осіб, які не мають самостійного джерела доходів. З свого боку ми пропонуємо запровадити до законодавства у справах про адміністративні правопорушення механізму «реверсивних штрафів», які, на нашу думку, зможуть посилити у правопорушників внутрішні стимули для виправлення своєї асоціальної поведінки. Цей механізм доцільно розповсюдити як на неповнолітніх правопорушників, так і на їхніх батьків чи осіб, що їх замінюють за правопорушення передбачені ч.ч. 3 та 4 ст. 184 КУпАП. Грошове стягнення у вигляді штрафу може погіршити матеріальне становище малозабезпечених родин та дітей, що у підсумку негативно вплине

на їх морально-побутові умови. Передбачення, так би мовити, «реверсивного штрафу» дозволить надати нагоду неповнолітнім правопорушникам чи їх батькам (особам, що їх замінюють) виправити свою поведінку чи відношення до правопорушення з метою заощадження власних коштів, що становитиме додатковий стимул до їх реабілітації. Зазначене обумовлює внесення доповнень до КУпАП у вигляді проекту нової статті 301-1 «Відстрочка та скасування виконання постанови про накладення штрафу на неповнолітніх та їх батьків або осіб, які їх замінюють». Зміст цього правового механізму полягає у тому, що у разі вчинення неповнолітнім правопорушення вперше, за наявності обставин, що переконливо свідчать про можливість виправлення протиправної поведінки неповнолітнього правопорушника, суд, який виніс постанову про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу, може відстрочити її виконання на строк від п’ятнадцяти днів до одного місяця. Якщо протягом встановленого строку неповнолітній виправляє свою поведінку, а батьки, чи особи, що їх замінюють починають виконувати покладені на них зобов’язання щодо виховання та належного догляду за дітьми – суд може скасувати накладене на них раніше грошове стягнення у вигляді штрафу повністю або частково. Таке рішення приймається судом на підставі інформації, наданої уповноваженим підрозділам Національної поліції. Залишена повністю чи частково сума штрафу має бути сплачена порушником не пізніш як через п’ятнадцять днів з дня останнього рішення суду у порядку встановленому ст.ст. 307 та 308 цього Кодексу.

Поряд з кримінально-правовими та адміністративно-правовими примусовими заходами, що застосовуються до неповнолітніх правопорушників, в Україні необхідно активно розвивати підхід «громадська підтримка». В межах цього напряму до реабілітації дітей слід включати новітні організаційно-правові форми соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками, які повинні починати охоплювати увагою таких дітей відразу після припинення чи виявлення факту правопорушення. Як зазначають деякі британські автори (наприклад, П. Рейнор та Дж. Маківор [344, с. 107-108], Т. Чепмен і

Д. О'Махоні [280, с. 108]), цей підхід до соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками полягає у: а) мультимодальному характері і надається міждисциплінарними командами або партнерствами; б) в більшості випадків така взаємодія та робота з дітьми ґрунтується на добровільних відносинах; в) реагуванні на потреби інших агенцій та установ, що працюють з дітьми та підлітками, що перебувають у групі ризику; г) ґрунтується на партнерстві насамперед з тими суб'єктами, які надають послуги з догляду за дітьми та їх реабілітації; д) пріоритетності засобів, що сприяють добровільному, а не примусовому виконанню неповнолітніми правопорушниками вимог законодавства чи рішення суду.

Деякі дослідники вважають, що поліція діє примусово, щоб переконати неповнолітніх не оскаржувати їх справи у формальному суді для неповнолітніх. Поряд з цим громадські форми роботи з дітьми, що потрапили у конфлікт з законом («сімейні конференції», «слухання у справах дітей») є більш сприятливими для налагодження контакту, ефективнішої інтеграції таких осіб до суспільно корисного життя. Конференція сімейних груп – це відносно неформальна, слабко структурована зустріч, на якій правопорушники та їх представники зустрічаються зі своїми «жертвами», їхніми представниками за участю третіх осіб, щоб обговорити правопорушення та домовитись про шляхи позасудового вирішення конфлікту. Серед фахівців існує загальна згода, що діяльність сімейних конференцій в різних її формах підлягає регулярному моніторингу, щоб бачити, чи здатні вони досягти поставленої мети та уникнути потенційних вад [266]. Адже, владнання «мирним шляхом» конфлікту за участю дитини не завжди здатне запобігти рецидиву правопорушення з боку цього неповнолітнього.

За нашим досвідом, не кожна дитина, що потрапила у конфлікт з законом, має бути піддана покаранню чи іншим примусовим заходам, але будь-яка така дитина має пройти відповідну реабілітаційну програму. На сьогодні нормативно-правові акти чітко визначають підстави застосування, порядок розроблення та реалізації лише таких видів реабілітаційних програм як:

а) пробаційні програми (див. ч. 7 ст. 12 ЗУ «Про пробацію»; Постанова КМУ від 18.01.2017 р. № 24 «Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм»; Наказ Мін'юст України від 28.03.2018 р. № 926/5 «Про затвердження Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм». – *Прим. авт.*) та б) програм для кривдників (див. ст. 28 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; Наказ Мінсоцполітики України від 01.10.2018 р. № 1434 «Про затвердження Типової програми для кривдників». – *Прим. авт.*).

Пробаційні програми реалізуються сектором ювенальної пробації спільно з центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері соціальної політики (центри соціальних служб) щодо специфічної категорії дітей – неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Програми для кривдників реалізуються місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування (групами фахівців, які пройшли відповідне навчання) стосовно дітей-кривдників, тобто – осіб, які не досягли 18 років та вчинили домашнє насильство у будь-якій формі. У разі притягнення дитини-кривдника, до кримінальної відповідальності судом на нього може бути покладено обов'язок пройти пробаційну програму. Завданням реалізації названих програм є застосування комплексу заходів, необхідних для корекції соціальної поведінки, зазначених категорій осіб або її окремих проявів (агресивної поведінки), формування соціально прийнятних норм, гуманістичних цінностей і ненасильницької поведінки, тобто соціально сприятливих змін особистості, які можливо об'єктивно перевірити. Програми розробляються на засадах когнітивної психології. Когнітивні методики спрямовані на досягнення довгострокових і тривалих позитивних результатів через зміну переконань особи, мотивів поведінки, розв'язання її психосоціальних проблем. Проходження програми для кривдників допускає участь і за власною ініціативою такої особи. Враховуючи наведене, слід ще раз підкреслити, що тими реабілітаційними програмами, які на сьогодні мають чіткий адміністративно-правовий механізм реалізації охоплюється лише

частина категорій дітей, які потрапили у конфлікт з законом. Залишаються поза увагою такі категорії як-от діти: зі стійкими проявами деструктивної поведінки (які постійно вчиняють статусні порушення, порушують дисципліну у закладах освіти, проявляють агресію, булінг тощо); які вчиняють адміністративні правопорушення; які вчиняють такі порушення до досягнення віку адміністративної відповідальності; звільнені від кримінальної відповідальності; які вчинили суспільно-небезпечні діяння у віці від 11 років до досягнення віку кримінальної відповідальності; які вчинили суспільно-небезпечні діяння у віці до 11 років; які звільнені із загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації або спеціальних виховних установ ДКВСУ тощо.

Вважаємо, що ця прогалина у правовому регулюванні реабілітації неповнолітніх правопорушників має бути заповнена завдяки включенню відповідних положень до Проекту закону «Про ювенальну юстицію», а також розробленню та затвердженню Типових положень про мультимодальні реабілітаційні програми для дітей, які потрапили у конфлікт з законом. Завдання щодо розроблення та забезпечення реалізації програм реабілітації зазначених категорій дітей слід покласти на Координаційний центр ювенальної юстиції та превенції при Мін'юсті України (за умови його створення в перспективі. – Приміт. авт.), безпосереднє виконання – на територіальні координаційні ради з питань ювенальної юстиції, мультидисциплінарні ювенальні команди, громадсько-профілактичні центри.

На підставі положень публікації Г. Меркіса, Й. Рушкуса та А. Юодрайтіса [332, с. 9-11] ми спробуємо визначити універсальні засади побудови адміністративно-правової концепції реабілітації дітей, що потрапили у конфлікт з законом: гнучке соціальне замовлення; спрямованість на зміну поведінки дітей; психологічно безпечний клімат для ювенально-реабілітаційних структур; професійний розвиток, навчання та спеціалізація персоналу цих органів, закладів та установ; зменшення штрафних санкцій до дітей; постійна оцінка (моніторинг) діяльності уповноважених суб'єктів та результатів їх роботи; підзвітність та гласність такої діяльності; щільний зв'язок з навчанням

дітей; постійний зв’язок із зовнішнім середовищем та оточенням дитини; інтегративність, інклюзія; надійність та матеріально-фінансове забезпечення діяльності органів, установ закладів реабілітації; динамічна структура та організація системи суб’єктів реабілітації; соціальний порядок та творча дисципліна.

Запорукою ефективності забезпечення прав дітей під час проведення їх перевиховання та ресоціалізації є чітке уявлення основної та допоміжних цілей цього напряму ювенальної юстиції та визначення індикаторів успіху оновленої концепції.

Отже, під реабілітацією дитини, що потрапила у конфлікт із законом радимо розуміти систему організаційно-правових, контрольно-наглядових, медичних, психологічних, педагогічних, освітніх, соціально-побутових заходів, спрямованих на сприяння виправленню та соціальній адаптації неповнолітнього правопорушника шляхом перевиховання, ресоціалізації, включаючи формування в нього почуття гідності та усвідомлення цінності особистості, а також виховання поваги до прав інших людей, відновлення порушених сімейних комунікацій, підтримання соціальної та матеріальної незалежності, з метою запобігання повторних правопорушень з боку такої особи.

З метою модернізації адміністративно-правової реабілітації цієї категорії дітей пропонується:

1) розвивати в межах напрямку «громадська підтримка» новітні організаційно-правові форми соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками – утворити громадсько-профілактичні центри – некомерційні організації на базі місцевих громад, які у взаємодії з органами місцевого самоврядування сприяють залученню позабюджетних фінансових та матеріальних ресурсів юридичних та фізичних осіб (безоплатної добровільної допомоги), розробці та реалізації мультимодальних реабілітаційних програм для дітей-правопорушників тощо;

2) створити організаційно-правові, науково-методологічні та фінансові

передумови моніторингу та оцінювання ефективності мультимодальних реабілітаційних програм для дітей, які потрапили у конфлікт із законом;

3) включити до Проекту закону «Про ювенальну юстицію», систему основних видів мультимодальних реабілітаційних програм для дітей, що потрапили у конфлікт з законом, їх призначення, завдання, очікувані результати, відповідальних за їх розробку та реалізацію (виконання) суб'єктів, а також розробити та затвердити Типові положення про такі програми;

4) передбачити у КУпАП механізм реалізації «реверсивного штрафу» для неповнолітніх правопорушників, які мають самостійний дохід, а також батьків, осіб, що їх замінюють за правопорушення передбачені частинами 3 та 4 ст. 184 цього Кодексу – суд скасовує накладене раніше грошове стягнення повністю або частково, якщо особа, яку покарали протягом п'ятнадцяти днів – одного місяця, виправляє свою поведінку або починає виконувати покладені на неї зобов'язання;

5) як засіб реабілітації неповнолітніх правопорушників активно використовувати систему заходів мінімального та середнього (помірного) превентивного догляду (патронажу) за дитиною, а також комплексної допомоги членам її сім'ї, коли дитині призначено такі заходи (пропозиції впровадження таких заходів до українського законодавства обґрунтовувалися у попередніх підрозділах цього дослідження. – *Прим. авт.*);

6) передбачити можливість призначення спеціалізованим колегіальним органом, що здійснює адміністрування у сфері ювенальної юстиції (у перспективі ним може стати територіальні координаційні ради з питань ювенальної юстиції. – Прим. авт.) заходів мінімального превентивного догляду (патронажу) за дитиною у разі вчинення адміністративного правопорушення особою, яка не досягла віку адміністративної відповідальності чи особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого КК України до досягнення одинадцятирічного віку [32, с. 158-161].

## 4.4 Інститут адміністративної відповідальності в системі забезпечення прав дітей

Поміж компонентів ювенальної юстиції не меншої уваги потребує інститут адміністративної відповідальності, в якому також проявляється її примусовий та превентивний характер. Порівняно з кримінальними правопорушеннями, стримуючий фактор юридичної відповідальності за адміністративні правопорушення значно нижчий, тому неповнолітні деліквенти часто не замислюються над наслідками асоціальної неправомірної поведінки. Вчинення адміністративного правопорушення у дитячому віці у багатьох випадках є показником схильності особи до нехтування нормами не лише моралі, а й права [368, с. 40]. Разом з тим скоєння дітьми шкідливих вчинків, що не кваліфікуються як кримінальні правопорушення в кримінології розглядаються переважно як другорядні властивості злочинної поведінки.

Як згадувалося нами раніше внутрішній зв'язок, що поєднує особу дитини-правопорушника в кримінальній чи адміністративно-правовій кваліфікації часто видається дуже близьким, а риси що характеризують ці особистості є надто подібними. Так, за десять місяців 2019 року лише персоналом патрульної поліції України було складено близько 2 тис. протоколів про адміністративні правопорушення на осіб у віці від 16 до 18 років (див. Додаток 4). Т. О. Гуржій підкреслює, що через історичні особливості розвитку вітчизняного адміністративно-деліктного законодавства сьогодні саме воно (а не кримінальний закон) установлює відповідальність за помітну частину малозначних деліктів загально-кримінальної спрямованості: дрібне викрадення чужого майна, дрібне хуліганство і т. ін. [77, с. 157]. Недостатня увага органів державної влади та громадськості до детермінант адміністративних правопорушень, вчинених дітьми, у подальшому дуже часто призводить до подібних за характером, але більш суспільно небезпечних ювенальних кримінальних правопорушень [31, с. 56-61].

З метою удосконалення раннього втручання у процес деліктолізації дітей

прокуратурою було проаналізовано стан додержання законів уповноваженими державними органами під час притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності. Встановлено, що впродовж 2018 року стосовно неповнолітніх складено більш ніж 14 тис протоколів про адміністративне правопорушення, понад 12,5 тис з яких складено працівниками поліції. У діяльності правоохоронних органів України виявлено низку грубих порушень прав неповнолітніх під час адміністративного затримання. Мають місце непоодинокі факти перевищення компетенції працівниками поліції, а також уповноваженими особами виконавчих органів міських, сільських та селищних рад щодо накладення адміністративних стягнень на неповнолітніх. Зволікання з направленням протоколів про вчинення підлітками адміністративних правопорушень до суду, а також низька якість процесуальної діяльності призводять до закриття великої кількості проваджень та уникнення підлітками адміністративного покарання, що лише породжує у них відчуття безкарності та виключає будь-який превентивний вплив [70].

Отже, наведене переконливо свідчить про наявність суттєвих проблем у частині притягнення неповнолітніх до юридичної відповідальності за адміністративні правопорушення і взагалі застосування цього інституту у системі соціалізації дітей та превенції ювенальної злочинності.

Серед багатьох визначень терміну «адміністративна відповідальність» приведемо визначення В. А. Крижановської, яка каже, що нею є особлива правова форма реакції держави на захист публічних і приватних інтересів, яка полягає в сукупності встановлених державою матеріальних і процесуальних правових норм з метою спонукання правопорушника, який добровільно не бажає дотримуватися встановлених норм, до належної поведінки та покладання обов’язку зазнавати несприятливі для нього наслідки, а також досягнення мети попередження правопорушень, охоплюючи всі існуючі способи впливу на правопорушника – виховний (доповнено авт.), каральний, відновлювальний, компенсаційний, профілактичний і попереджувальний» [124, с. 177]. З приводу забезпечення прав дитини інститут адміністративної відповідальності виступає

і як сфера правовідносин (діяльність суб'єктів владних повноважень та суду), в якій мають бути передбачені та втілені гарантії такого забезпечення, і як один із засіб забезпечення прав дітей або захід реагування у відповідь на їх порушення та відновлення. За останнім з приведених концептів «адміністративну відповідальність за порушення прав дітей» О. О. Навроцький визначає як «особливий вид юридичної відповідальності, що настає за порушення прав дітей як особливого об'єкта адміністративно-правового сприяння і виражається у застосуванні до винних осіб у встановленому законом порядку адміністративних стягнень з метою їх покарання, відшкодуванні завданих дитині і її родині збитків, поновленні порушеного права» [158, с. 18]. Серед форм ювенальної відповідальноісті Г. Л. Грігорова згадує про позитивну відповідальність, яка за думкою авторки передбачає застосування заходів заохочення за активне виконання правових приписів, має превентивний характер [76, с. 160-161]. Втім така позиція, на наш погляд, є дещо суперечливою. Оскільки обидві форми (негативна та позитивна) передбачають настання відповідальності лише за вчинене діяння (це стверджується самою Г. Л. Грігоровою), логічним було б уявити, що позитивна відповідальність має включати заходи реагування з боку закону за свідому відмову неповнолітнього правопорушника від продовження делікту з формальним складом чи смостійне усунення шкідливих наслідків. Втім, сама вчена наводить дещо інші приклади – «спеціальні програми для обдарованих дітей» [76, с. 161], що не зовсім асоціюється з відповідальністю в нашому уявленні.

Тому вважаємо, що у сфері ювенальної юстиції інститут адміністративної відповідальності слід розглядати за такими напрямами його реалізації:

– захист прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень (адміністративна відповідальність неповнолітніх);

– адміністративна відповідальність батьків або осіб, що їх замінюють за невиконання обов'язків щодо виховання дітей, зокрема, так зване перекладання відповідальності («трансмісія») за вчинення особою віком від 14 до 16 років

адміністративного проступку чи особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності (віком до 14 або 16 років) суспільно-небезпечного діяння, відповідальність за яке передбачена КК України;

– адміністративна відповідальність посадових осіб за протиправні дії чи бездіяльність, що порушують права дітей або не забезпечують їх дотримання іншими фізичними чи юридичними особами.

Адміністративна відповідальність неповнолітніх, як основна складова інституту адміністративної відповідальності включає такі компоненти як: мінімальний вік адміністративної відповідальності; гарантії захисту прав неповнолітніх осіб, передбачених міжнародними стандартами; процедури провадження у справах про адміністративні правопорушення; заходи забезпечення такого провадження; систему адміністративних стягнень, заходів впливу, що можуть застосовуватися до дітей-правопорушників і порядок їх виконання; альтернативні способи проваджень у справах про адміністративні правопорушення неповнолітніх; можливість звільнення від адміністративної відповідальності.

На сьогодні загальним суб’єктом адміністративного правопорушення може вважатися осудна особа, яка досягла на момент вчинення такого проступку 16 років. Разом з тим, до настання повноліття до адміністративних правопорушників закон здебільшого передбачає застосування заходів впливу, які мають не каральний, а виховний характер (статті 13, 24-1 КУпАП). Водночас це питання не позбавлено наукової дискусії. Деякі науковці та практики (наприклад, Н. В. Гришина [75, с. 79], Б. П. Урбанський [242, с. 221]) встановлення віку адміністративної відповідальності з 16 років вважають найбільш доцільним, пов’язуючи це з психічною здатністю особи цілком розуміти характер свої вчинків і нести за них відповідальність. Низка фахівців (як-от: О. В. Горбач, І. В. Іщенко, Ю. І. Ковальчук, Є. Ю. Колосовський та ін.) наполегливо доводять доцільність зниження мінімального віку адміністративної відповідальності або застосування до неповнолітніх деяких адміністративних стягнень, вживання яких на сьогодні обмежено. Логічно

припустити, що бачення нижньої межі адміністративної відповідальності є занадто застарілим. Наприклад, серед тих самих країн пострадянського простору адміністративне законодавство Білорусі передбачає адміністративну відповідальність за найбільш соціально значущі правопорушення з 14 років, а особи, які досягли 16-річного віку, несуть адміністративну відповідальність в повному обсязі за всі склади адміністративних правопорушень. У Латвії також адміністративна відповідальність настає у віці від 14 до 16 років [248, с. 102]. До того ж, примусові заходи виховного характеру можуть застосовуватися до неповнолітніх у віці від 11 до 14 років, якщо вони вчинили правопорушення, за яке передбачена адміністративна відповідальність (ст. 12-1 Латвійського кодексу про адміністративні правопорушення) [321]. За аналогією з ч. 2 ст. 22 КК України І. В. Іщенко пропонує диференційований підхід у визначенні нижчої межі віку адміністративної відповідальності залежно від кваліфікації вчиненого правопорушення [93, с. 99].

За нашим переконанням, загальний вік адміністративної відповідальності за всіма складами адміністративних правопорушень в українському законодавстві має бути знижений до 14 років. Але до осіб, які скоїли адміністративне правопорушення у віці від 14 до 16 років мають застосовуватися виключно виховні та реституційні заходи. Це аж ніяк не суперечить загальній спрямованості ювенальної юстиції, оскільки включення підлітка до адміністративно-деліктних відносин та застосування до нього виховних заходів буде мати суб’єктивний ефект – справлятиме превентивний вплив, сприятиме розвитку у дитини відчуття особистої відповідальності та невідворотності караності у майбутньому (у разі вчинення інших проступків в старшому віці), як наслідок – запобігання рецидиву протиправної поведінки у будь-якому її прояві. Крім суб’єктивного ефекту адміністративної відповідальності, провадження у справі про адміністративне правопорушення для неповнолітнього правопорушника у віці з 14 років матиме і об’єктивний (зовнішній) ефект. Це втілюватиметься у привернення увагу системи адміністративної ювенальної юстиції до причин такої поведінки з боку дитини

та умов, що сприяють деструктивним змінам у її поведінці. Ними можуть бути несприятливі умови у родинному оточенні, незадовільний догляд чи утримання дітей, асоціальні зв'язки тощо.

Крім загальних ознак, адміністративна відповідальність неповнолітніх має свої, характерні тільки для неї, специфічні особливості. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року звертає увагу на потребі законодавчого вирішення таких питань у частині притягнення неповнолітніх до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень як: «дотримання принципу презумпції невинуватості особи; належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання; ефективний доступ неповнолітніх до безоплатної вторинної правової допомоги шляхом удосконалення механізму швидкого залучення захисника; спеціалізацію суддів, що розглядають справи про адміністративні правопорушення за участю неповнолітніх; дотримання принципу пропорційності призначеного адміністративного стягнення або заходу впливу вчиненому правопорушенню; дотримання принципу індивідуалізації відповідальності – скасування адміністративної відповідальності батьків за вчинення неповнолітніми віком від 14 до 16 років адміністративних правопорушень та діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена КК України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність…» [203] тощо.

З більшістю з них ми в цілому погоджуємось. Але не всі з них слід визнати беззаперечними. Так, ми не підтримуємо намір скасувати адміністративну відповідальність батьків, чи осіб, що їх замінюють за вчинення неповнолітніми віком від 14 до 16 років адміністративних правопорушень та діянь, що містять ознаки злочину. За нашим переконанням, за наявності причино-наслідкового зв'язку між недбалим ставленням цих осіб до своїх обов'язків щодо виховання та нагляду за дітьми та вчиненням останніми протиправних дій це становить самостійний склад адміністративного правопорушення, а від так, не суперечить принципу індивідуалізації

відповідальності. Інша річ, що доцільно змінити диспозиції частин 3 та 4 ст. 184 КУпАП та викласти їх у такій редакції: «Ті самі дії (мається на увазі ухилення батьків або осіб, які їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків…), що призвели до вчинення неповнолітніми…». Подібно до цього, можливо вирішити і ситуацію з частинами 3 та 4 ст. 173-4 КУпАП (адміністративна відповідальність батьків за булінг (цькування) учасника освітнього процесу, вчинений малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років), втім, за умови реалізації пропозицій щодо зниження віку адміністративної відповідальності (починаючи з 14 років) – така необхідність відпаде.

З метою гарантування процесуальних прав неповнолітніх осіб у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення чинну редакцію ст. 268 КУпАП слід доповнити такими положеннями: «Крім зазначеного у частині першій цієї статті неповнолітня особа, яка притягається до адміністративної відповідальності має право на: належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання; ефективний доступ до безоплатної вторинної правової допомоги шляхом забезпечення через центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги участі захисника у розгляді справи про адміністративне правопорушення; конфіденційність, утримування неповнолітнього під час адміністративного затримання окремо від дорослих правопорушників; розгляд справи про адміністративні правопорушення суддею, що спеціалізується на розгляді справ за участю неповнолітніх; заявлення відводів».

Актуальною проблемою адміністративної відповідальності неповнолітніх є відсутність уніфікованого підходу при призначенні судами таким особам адміністративного стягнення або заходу впливу з урахуванням принципу пропорційності. З'ясування цього питання аж ніяк не суперечить принципу індивідуалізації відповідальності, навпаки, наукове розв'язання тих проблем, які зараз мають місце у судовій практиці дозволить усунути наявний формалізм у реалізації цього принципу. Зі змісту ст. 13 КУпАП випливає, що застосування

заходів впливу, передбачених ст. 24-1 цього Кодексу до осіб віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення є загальним правилом (тобто «є обов'язковим в усіх випадках вчинення…» [161]). Водночас ч. 2 цієї статті містить виняток з цього правила, який полягає у тому, що за визначеним у законі переліком складів адміністративних правопорушень неповнолітні підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. А річ у тому, що на статті Особливої частини КУпАП, які мають розглядатися на загальних підставах припадає до 87,6% від усіх виявлених адміністративних проступків, скоєних неповнолітніми (за даними оформлених патрульною поліцією адміністративних правопорушень за 10 місяців 2019 року) (див. Додаток 4а). У цій же нормі (ч. 2 ст. 13 КУпАП) законодавець також передбачив можливість застосування до цієї категорії правопорушників заходів впливу, передбачених ст. 24-1 КУпАП (за винятком осіб, які вчинили правопорушення, передбачені ст. 185 цього Кодексу), але з урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи правопорушника. Підкреслимо, що в останньому випадку редакція закону говорить вже не про обов'язок, а про можливість суду застосовувати такі заходи, що дозволяє в кожному окремому провадженні індивідуалізувати судове рішення. Однак, підстави застосування замість адміністративного стягнення заходів впливу, на нашу думку, у законі сформульовано недостатньо чітко, що призводить до неоднакового застосування норм права у судовій практиці та певних помилок в оформленні судових рішень.

Так, серед обставин, які суди здебільше приймають до уваги та, якими обґрунтовують доцільність застосування заходів впливу чи адміністративного стягнення можна виділити:

– «неповнолітній вік правопорушника»;

– «повне визнання неповнолітнім своєї вини у вчиненні адміністративного правопорушення та щире каяття винного» [176; 178; 182];

– «притягнення до адміністративної відповідальності вперше» [185];

– «відсутність обставин, що обтяжують відповідальність» [181].

Половина з них збігається з обставинами, що пом’якшують відповідальність за адміністративне правопорушення, визначеними у ч. 1 ст. 34 КУпАП. Разом з тим, аналіз понад сотні постанов у справах про адміністративні правопорушення показав, що, враховуючи наведені обставини, в різноманітних ситуаціях судові рішення не завжди виглядають логічними та послідовними.

Наприклад, в одній ситуації, розглядаючи сукупність правопорушень передбачених ч. 5 ст. 121, ч. 2 ст. 126, ч. 1 ст. 130 КУпАП (неповнолітній керував мотоциклом без мотошолома, перебуваючи в стані алкогольного сп’яніння та, не маючи права керування таким транспортним засобом), суд вважає за доцільне застосувати до нього захід впливу у виді попередження (Постанова Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 11.10.2019 р., справа № 157/1523/19 [179]). Інший суд, розглянувши правопорушення передбачене ч. 1 ст. 178 КУпАП (неповнолітній знаходився у парку відпочинку у стані алкогольного сп’яніння, своїм п’яним виглядом ображав людську гідність та принижував громадську мораль), за відсутністю обставин, які пом’якшують або обтяжують відповідальність, нібито, «враховуючи характер і ступінь вчиненого правопорушення та неповнолітній вік правопорушника», навіть не зважаючи на те, що ця особа не з’явилася у судове засідання (хоча була належним чином повідомлена про час та місце розгляду справи), вирішив «необхідним» застосувати заходи впливу до неповнолітнього у вигляді попередження (Постанова Троїцького районного суду Луганської області від 11.10.2019 р., справа № 433/1729/19 [184]). У третій ситуації, суд, дослідивши матеріали правопорушення передбаченого ч. 1 ст. 175-1 КУпАП (неповнолітня особа палила сигарети на зупинці громадського транспорту), визнав її винною та піддав адміністративному стягненню у вигляді попередження зі стягненням на користь державного бюджету України судового збору у розмірі 384,20 грн. (Постанова Білгород-Дністровського міськрайонного суду від 11.10.2019 р., справа № 495/8431/19 [177]).

Вважаємо показовим прикладом Постанову Куйбишевського районного

суду Запорізької області від 15.10.2019 р. (справа № 319/1212/19) [180], в якій, розглядаючи матеріали справи з приводу порушення неповнолітнім вимог ч. 5 ст. 121 та ч. 2 ст. 126 КУпАП (керування мотоциклом особою, яка не має права керування таким транспортним засобом без одягнутого мотошолома), навіть, приймаючи до уваги повне визнання своєї провини у скоєнні вказаних правопорушень, щире каяття та неповнолітній вік деліквента, суд визнав за доцільне «накласти на нього адміністративне стягнення на загальних підставах з метою його виховання в дусі додержання законів України та для запобігання вчиненню в подальшому правопорушень, тобто без застосування заходів впливу щодо неповнолітніх».

Аналіз постанов у справах про адміністративні правопорушення вчинених неповнолітніми також дозволив виявити низку помилок, які подекуди мають місце при оформленні судових рішень. Не ставлячи під сумнів професійність персоналу органів суду, такі помилки дають підстави вважати, що розгляд справ про адміністративні правопорушення скоєних неповнолітніми та прийняття по ним рішень подекуди носить поверхневий характер, без належного з'ясування та урахування обставин, які в таких ситуаціях мають бути прийняті суддями до уваги.

Обставини, що характеризують вчинене неповнолітнім адміністративне правопорушення та особу правопорушника повинні бути більш детально окреслені в КУпАП (пропонуємо доповнити Кодекс новою статтею 35-1 «Обставини, що враховуються при накладенні стягнення чи застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення до неповнолітніх»). Зокрема при прийнятті такого рішення у випадках передбачених ч. 2 ст. 13 КУпАП, крім обставин вказаних у ч. 2 ст. 33 КУпАП суд має врахувати: 1) кількість адміністративних правопорушень, які є предметом розгляду; 2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння чи діянь, усвідомлення ним їх протиправного та шкідливого характеру; 3) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників адміністративного правопорушення; 4) перебування неповнолітнього на профілактичному обліку дітей, що ведеться підрозділами

ювенальної превенції Національної поліції України та підстави взяття на такий облік; 5) соціальний статус дитини (учень, студент, вихованець закладів освіти інтернатного типу, працюючий) та наявність самостійного заробітку; 6) умови життя та виховання неповнолітнього, склад та відносини у сім'ї; 7) здатність батьків чи осіб, що їх замінюють впливати на право слухняну поведінку дитини; 8) стан здоров'я та рівень розвитку дитини [28, с. 80].

Аналіз судової практики у справах про адміністративні правопорушення привернув нашу увагу до певного прояву дискримінації неповнолітніх порівняно з дорослими правопорушниками. Поняття «дискримінація щодо дітей» означає будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою віку досягнення повноліття. За винятком проявів так званої «позитивної дискримінації», з урахуванням фізичної і розумової незрілості дитини, що втілюється у правових механізмах її спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту з боку держави та суспільства, інші прояви дискримінації дитини є порушенням принципів верховенства права та справедливості. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом тощо [208].

За ст. 221 КУпАП справи про адміністративні правопорушення, вчинені особами віком від 16 до 18 років розглядаються судами. Як зазначалося неодноразово у випадках передбачених ч. 2 ст. 13 КУпАП неповнолітні підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. А від так, у разі винесення судом (суддею) постанови про накладення адміністративного

стягнення (навіть у вигляді попередження) неповнолітній особі присуджується обов'язок сплатити судовий збір у розмірі визначеному у ЗУ «Про судовий збір» (ст. 40 КУпАП). До переліку адміністративних правопорушень, за які неповнолітні притягаються на загальних підставах входять і такі делікти, розгляд яких, у випадку їх вчинення дорослими (повнолітніми) особами, віднесено до компетенції інших уповноважених суб'єктів (не судів), наприклад, адміністративних комісій при виконавчих органах сільських, селищних, міських рад (ч. 2 ст. 156 КУпАП), поліції (ч. 1 ст. 44; ч.ч. 1-3, 5, 6 і 8 ст. 121; ст. 121-1; ст. 121-2; ч.ч. 1-3 і 5 ст. 122; ч. 1 ст. 123; ст. 124-1; ст. 125; ч.ч. 1, 2 і 4 ст. 126; ч.ч. 1-3 ст. 127; ст. 192; ст. 194; ст. 195 КУпАП), а відповідно, сплата судового збору для цих осіб в аналогічних ситуаціях не є актуальною. Така категорія як діти чи неповнолітні особи у разі вчинення ними адміністративного правопорушення пільги щодо сплати судового збору не мають, тобто від сплати судового збору під час розгляду справи не звільняються і навіть не мають підстав для відстрочення (розстрочення) сплати судового збору, зменшення його розміру або звільнення від його сплати (ст.ст. 5 та 8 ЗУ «Про судовий збір») [202]. Тож, встановлюючи додаткові гарантії (у вигляді судового розгляду справи) для забезпечення прав дітей у випадку вчинення ними адміністративного правопорушення та призначення адміністративного стягнення, – з іншого боку, законодавець ставить їх у гірше становище порівняно з дорослими правопорушниками в деяких подібних ситуаціях, що фактично є порушенням принципу юридичної рівності громадян.

Зазначимо, що як адміністративні стягнення, так і заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх правопорушників в пріоритеті спрямовані на виховання таких осіб в дусі додержання законів, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами (загальна превенція). Водночас завданням судового збору є забезпечення здійснення правосуддя, зміцнення матеріально-технічної бази судів [188], що не має нічого спільного із завданнями ювенальною юстиції. Держава не повинна зміцнювати матеріально-

технічну базу судової системи за рахунок тих правовідносин, які виникають з приводу забезпечення (в тому числі і судового захисту) прав дітей. Тому діти, їх законні представники мають бути включені до пільгової категорії осіб, що звільняються від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях та видах проваджень.

Задля усунення вказаних суперечностей слід внести наступні зміни до законодавства:

– ст. 5 ЗУ «Про судовий збір», в частині «від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються» доповнити підпунктом 5-1 наступного змісту: «малодітні та неповнолітні особи, їх законні представники та представники у всіх видах проваджень»;

– ст. 40-1 КУпАП доповнити частиною такого змісту: «судовий збір у провадженні по справі про адміністративне правопорушення, скоєне неповнолітнім не сплачується» [28, с. 80; 44, с. 51].

Перспективним напрямом покращення адміністративно-деліктного впливу на неповнолітнього правопорушника видається можливість звільнення підлітків від відповідальності до розгляду справи судом з покладенням на них певних обов’язків (відвідування корекційних програм, закладу освіти тощо). Безумовно, що монополія суду на розгляд справ про адміністративні правопорушення неповнолітніх покликана створити додаткові правові гарантії компетентності та справедливості при прийнятті рішення у таких провадженнях з урахуванням особливого статусу дитини. Втім закріплення у законі підстав та наділення певних посадових осіб підрозділів поліції та органів у справах дітей компетенцією після припинення деяких незначних адміністративних правопорушень не доводити справу до суду (в кожному індивідуальному випадку залежно від обставин та особистості дитини) може мати також позитивні наслідки. Ознайомлення з досвідом та правовою регламентацією діяльності американської поліції вказує, що у разі вчинення неповнолітнім незначного правопорушення, заходи поліцейського у багатьох випадках обмежуються консультуванням та попередженням [55, с. 14]. За чинним

українським законодавством при малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням (ст. 22 КУпАП). Зараз усі справи про адміністративні правопорушення щодо неповнолітніх розглядає суд, а від так, позасудового звільнення таких осіб від адміністративної відповідальності закон не допускає. Для впровадження у практику такого механізму слід внести зміни до ст. 22 КУпАП, доповнивши її частинами другою та третьою у такій редакції: «При малозначності адміністративного правопорушення, вчиненого неповнолітнім суд може звільнити порушника від адміністративної відповідальності з покладенням на таку особу певних обов'язків (відвідування корекційних (реабілітаційних) програм, закладу освіти), призначити превентивні заходи мінімального догляду за дитиною» (ч. 2 ст. 22. – *Прим. авт.*); «При виявленні та своєчасному припиненні органами Національної поліції малозначного адміністративного правопорушення, вчиненого неповнолітнім, за умови щирого розкаяння винного та відсутності обставин, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, уповноважені працівники підрозділів Національної поліції можуть після передачі його під нагляд батьків, осіб, які їх замінюють, або адміністрації навчального чи іншого дитячого закладу звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням» (ч. 3 ст. 22. – *Прим. авт.*) [38, с. 52].

Адміністративна відповідальність посадових осіб (фізичних осіб) за протиправні дії чи бездіяльність, що порушують права дітей або не забезпечують їх дотримання іншими фізичними чи юридичними особами є не основним засобом ювенальної юстиції. Так, в одній з публікацій ми наводили приклад використання адміністративної відповідальності як засобу покращення права дитини-пасажира на безпечну участь у дорожньому русі (внесення змін до ч. 1 ст. 35, ч. 4 ст. 122, ч. 3 ст. 123 КУпАП) [27, с. 119]. Передбачення цього компоненту в сфері ювенальної юстиції є скоріше додатковою правовою гарантією забезпечення прав дітей, оскільки суспільство виходить з презумпції

правомірності та дбалого ставлення державних органів (їх посадових осіб) до прав та законних інтересів дітей, заснованої на філософії «parens patriae». Але, І. В. Іщенко прикладами з практики поводження з дітьми, що перебувають у складних життєвих обставинах обґрунтовує необхідність доповнення КУпАП новими статтями: ст. 184-3 «Невиконання адміністрацією спеціальних установ для дітей, обов'язків щодо нагляду та виховання дітей» та ст. 184-4 «Порушення встановлених строків тримання дітей у спеціальних установах для дітей» [93, с. 99]. Наведені ним аргументи виправдовують деліктолізацію у нормах Особливої частини КУпАП такої бездіяльності з боку посадових осіб, що безумовно негативно впливає на права та найкращі інтереси дитини. Подібні заходи, як слушно наголошує Н. В. Коломоєць, в переважній більшості мають «ретроспективний характер, коли певним правилам чи правам дитини загрожує небезпека чи вже є наслідки протиправної поведінки щодо них, а тому слід відновити порушений баланс» [106, с. 88]. Втім, існування норми, яка б передбачала адміністративну відповідальність для адміністрації спеціальних установ для дітей сприяло б їх внутрішній дисциплінованості при виконанні посадовими особами покладених на них обов'язків, а у разі вчинення відповідного діяння (бездіяльності) – гарантувало б меншу вірогідність його повторення у майбутньому.

Підсумовуючи викладене, слід констатувати, що адміністративна відповідальність у системі ювенальної юстиції має подвійну природу: по-перше, це особлива правова форма реакції держави на адміністративні правопорушення з боку дитини, яка полягає в сукупності встановлених державою матеріальних і процесуальних правових норм з метою спонукання неповнолітнього правопорушника заходами виховного чи примусового характеру до належної поведінки; по-друге, це один із засобів гарантування належної, законної та професійної діяльності посадових осіб та інших фізичних і юридичних осіб щодо прав та інтересів дітей у правовідносинах, що виникають у сфері ювенальної юстиції. Загальний вік адміністративної відповідальності за всіма складами адміністративних правопорушень в

українському законодавстві про адміністративні правопорушення доцільно знизити до 14 років, але до осіб, які скоїли адміністративне правопорушення у віці від 14 до 16 років мають застосовуватися виключно виховні, реституційні та реабілітаційні заходи (це має знайти відповідне закріплення у ст.ст. 12 та 13 КУпАП).

Крім того, доцільно внести зміни до змісту ч. 3 та 4 ст. 184 КУпАП та викласти їх у такій редакції: «Ті самі дії, що призвели до вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено цим Кодексом, крім порушень, передбачених частинами третьою або четвертою статті 173-4 цього Кодексу»; «Ті самі дії, що призвели до вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена КК України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність» [29, с. 57-58], а також до ст.ст 22 та 268 КУпАП, – в частині можливість звільнення неповнолітніх від адміністративної відповідальності та удосконалення їх процесуальних прав під час провадження у справі про адміністративне правопорушення (в редакції, що наведена в основній частині цього підрозділу).

Удосконалення в такий спосіб законодавства матиме необхідні передумови для покращення судової практики притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності, а також звільнення їх від адміністративної відповідальності у разі малозначності вчиненого ними адміністративного правопорушення що, своєю чергою, позитивно вплине на захист прав і найкращих інтересів дітей у цій сфері ювенальної юстиції.

**Висновки до розділу 4**

За результатами написання четвертого розділу стверджується, що ювенальна юстиція в уявленні українського суспільства все більше постає як система діагностування та превенції (профілактики) проблем ювенальної

девіації. З урахуванням цього, значну частину такого соціально-правового інституту, як ювенальна юстиція на сьогодні утворює ювенальна превенція. Вона розглядається як: а) вихідна засада (принцип) ювенальної юстиції; б) найкраща форма забезпечення інтересів дитини, що перебуває в групі ризику чи в конфлікті із законом або потребує державного захисту й підтримки; в) відносно окремий (автономний напрям у системі ювенальної юстиції) вид суспільно-правових відносин, який має свій об'єкт правового впливу й систему суб'єктів, які цей вплив здійснюють у визначених законодавством межах; г) мультидисциплінарний вид діяльності цих суб'єктів, який включає комплекс правових та неправових (соціально-економічних, освітньо-виховних, медичних, психологічних та організаційно-фінансових) заходів.

Залежно від узятого за основу розподілу критерію, виділено такі види ювенальної превенції: 1) за функційно-адресною направленістю – ювенально-девіантну та ювенально-протекційну; 2) за характером спрямованості та об'єктом впливу – загальну та спеціальну; 3) за масштабами та територією здійснення – загальнодержавну, регіональну (у межах однієї чи декількох областей), місцеву, чи муніципальну (у межах району, міста, селища), локальну (у межах одного чи декількох органів установ, закладів).

З метою підвищення рівня ефективності превентивного компоненту ювенальної юстиції (в частині удосконалення системи адміністративно-правових (превентивних) заходів) запропоновано: 1) розширити перелік категорій неповнолітніх, які підлягають взяттю на профілактичний облік в поліції для здійснення заходів індивідуальної профілактики; 2) впровадити до системи ювенальних технологій комплекс заходів превентивного догляду за дитиною з проблемами поведінки; 3) створити в Україні правові гарантії захисту дитини від шкідливого впливу негативних факторів соціального середовища, включивши до українського законодавства норми щодо обмеження вільного поширення цих негативних факторів, їх активного пропагування та заборони доступу до них дітей; 4) створити правові передумови та поглиблювати в Україні заходи системного спостереження за

перебуванням та поведінкою неповнолітніх в громадських місцях, закладах освіти, закладах, в яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування.

Стверджується, що окремі напрями реформування кримінального правосуддя дружнього до дітей мають реалізовуватися завдяки поєднанню норм кримінального процесуального права та механізму адміністративно-правового регулювання забезпечення такої спеціалізації. Зокрема, розглянуті та окреслені шляхи удосконалення адміністративно-правових передумов для реалізації: 1) ювенальна спеціалізація в кримінальному провадженні; 2) з'ясування умов життя та виховання неповнолітнього учасника кримінального провадження, а також напрацювання в Україні єдиної методики «Зеленої кімнати» («Кризової кімнати дружньої до дітей»).

Запропоновано під реабілітацією дитини, що потрапила у конфлікт із законом розуміти систему організаційно-правових, контрольно-наглядових, медичних, психологічних, педагогічних, освітніх, соціально-побутових заходів, спрямованих на сприяння виправленню та соціальній адаптації неповнолітнього правопорушника шляхом перевиховання, ресоціалізації, включаючи формування в нього почуття гідності та усвідомлення цінності особистості, а також виховання поваги до прав інших людей, відновлення порушених сімейних комунікацій, підтримання соціальної та матеріальної незалежності, з метою запобігання повторних правопорушень з боку такої особи.

З метою модернізації адміністративно-правової реабілітації цієї категорії дітей пропонується: а) розвивати в межах напрямку «громадська підтримка» новітні організаційно-правові форми соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками – утворити громадсько-профілактичні центри; б) створити організаційно-правові, науково-методологічні та фінансові передумови моніторингу та оцінювання ефективності мультимодальних реабілітаційних програм для дітей, які потрапили у конфлікт із законом; в) включити до проекту Закону «Про ювенальну юстицію», систему основних видів

мультимодальних реабілітаційних програм для дітей, що потрапили у конфлікт з законом, їх призначення, завдання, очікувані результати, відповідальних за їх розробку та реалізацію (виконання) суб'єктів, а також розробити та затвердити Типові положення про такі програми; г) передбачити у КУпАП механізм реалізації «реверсивного штрафу» для неповнолітніх правопорушників, які мають самостійний дохід, а також батьків, осіб, що їх замінюють за правопорушення передбачені частинами 3 та 4 ст. 184 цього Кодексу.

З'ясовано, що адміністративна відповідальність у системі ювенальної юстиції має подвійну природу: по-перше, це особлива правова форма реакції держави на адміністративні правопорушення з боку дитини, яка полягає в сукупності встановлених державою матеріальних і процесуальних правових норм з метою спонукання неповнолітнього правопорушника заходами виховного чи примусового характеру до належної поведінки; по-друге, це один із засобів гарантування належної, законної та професійної діяльності посадових осіб та інших фізичних і юридичних осіб щодо прав та інтересів дітей у правовідносинах, що виникають у сфері ювенальної юстиції.

Додатково аргументовано та запропоновано знизити в українському законодавстві про адміністративні правопорушення загальний вік адміністративної відповідальності за всіма складами адміністративних правопорушень до 14 років, за умови, що до осіб, які скоїли адміністративне правопорушення у віці від 14 до 16 років повинні застосовуватися виключно виховні, реституційні та реабілітаційні заходи.

З метою удосконалення забезпечення прав неповнолітніх під час провадження у справах про адміністративні правопорушення пропонується внести низку змін та доповнень до чинної редакції КУпАП, Закону України «Про судовий збір»:

1) ст. 22 КУпАП доповнити частинами другою та третьою у такій редакції:

«*При малозначності адміністративного правопорушення, вчиненого неповнолітнім суд може звільнити порушника від адміністративної*

*відповідальності з покладенням на таку особу певних обов'язків (відвідування корекційних (реабілітаційних) програм, закладу освіти), призначити превентивні заходи мінімального догляду за дитиною.*

*При виявленні та своєчасному припиненні органами Національної поліції малозначного адміністративного правопорушення, вчиненого неповнолітнім, за умови щирого розкаяння винного та відсутності обставин, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, уповноважені працівники підрозділів Національної поліції можуть після передачі його під нагляд батьків, осіб, які їх замінюють, або адміністрації навчального чи іншого дитячого закладу звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням*»;

2) доповнити Кодекс новою статтею 35-1 «Обставини, що враховуються при накладенні стягнення чи застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення до неповнолітніх» у такій редакції: «*При накладенні стягнення чи застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення до неповнолітніх у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, крім обставин вказаних у частині 2 статті 33 цього Кодексу має бути враховано: 1) кількість адміністративних правопорушень, які є предметом розгляду; 2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння чи діянь, усвідомлення ним їх протиправного та шкідливого характеру; 3) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників адміністративного правопорушення; 4) перебування неповнолітнього на профілактичному обліку дітей, що ведеться уповноваженими підрозділами Національної поліції України та підстави взяття на такий облік; 5) соціальний статус неповнолітнього (учень, студент, вихованець закладів освіти інтернатного типу, працює тощо) та наявність самостійного заробітку; 6) умови життя та виховання неповнолітнього, склад та відносини у сім'ї; 7) здатність батьків чи осіб, що їх замінюють впливати на правослухняну поведінку дитини; 8) стан здоров'я та рівень розвитку дитини*»;

3) ст. 40-1 КУпАП доповнити новою частиною такого змісту: «*Судовий*

*збір у провадженні по справі про адміністративне правопорушення, скоєне неповнолітнім не сплачується*»;

5) ч. 3 та 4 ст. 184 КУпАП викласти у новій редакції:

«*Ті самі дії, що призвели до вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено цим Кодексом, крім порушень, передбачених частинами третьою або четвертою статті 173-4 цього Кодексу.*

*Ті самі дії, що призвели до вчинення неповнолітніми діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність*»;

6) ст. 268 КУпАП доповнити новою частиною у такій редакції: «*Крім зазначеного у частині першій цієї статті неповнолітня особа, яка притягається до адміністративної відповідальності має право на: належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання; ефективний доступ до безоплатної вторинної правової допомоги шляхом забезпечення через центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги участі захисника у розгляді справи про адміністративне правопорушення; конфіденційність, утримування неповнолітнього під час адміністративного затримання окремо від дорослих правопорушників; розгляд справи про адміністративні правопорушення суддею, що спеціалізується на розгляді справ за участю неповнолітніх; заявлення відводів*»;

7) ст. 5 Закону України «Про судовий збір», в частині «*від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються*» *доповнити підпунктом 5-1 наступного змісту: «малодітні та неповнолітні особи, їх законні представники та представники у всіх видах проваджень*».

Висновки цього розділу знайшли відображення у таких публікаціях автора [26; 27; 28; 29; 31; 32; 33; 38; 44; 48; 49; 50; 51; 52; 55; 57; 58; 60; 65; 66], а також пропозиціях щодо удосконалення чинного адміністративного

законодавства до Комітету ВРУ з питань правоохоронної діяльності, а також до Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх (Додаток 5).

# ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми щодо адміністративно-правових засад функціонування ювенальної юстиції в системі забезпечення прав дітей в Україні. У результаті проведеного дослідження сформовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети:

1. На сучасному етапі інститут забезпечення прав дітей у концептуальному розумінні має будуватися з огляду на принцип субсидіарності. В авторському баченні субсидіарний підхід у забезпеченні прав дітей передбачає режим збалансованого правового регулювання та впливу або втручання (через заходи соціального, економічного, правового, культурно-виховного та організаційного характеру) державних органів та суспільства (місцевої громади) у ювенальні відносини із приводу створення або підтримання належних умов життєдіяльності та розвитку дитини, охорони та захисту її прав і свобод, своєчасної кореляції негативних факторів, що впливають на соціалізацію дитини, для того, щоб із віком вона могла повністю покласти на себе зобов'язання повноцінного учасника суспільних відносин.

Окреслено основні концептуальні ознаки забезпечення прав дітей як соціально-правового явища: 1) є результатом соціально-історичної та філософсько-правової еволюції прав людини; 2) становить сукупність суспільних відносин, які є обов'язковим елементом об'єктивації та реалізації природних прав дитини; 3) утворюють комплекс заходів політичного, правового, соціального, економічного, культурно-виховного та організаційного характеру; 4) знаходить правове закріплення в нормах позитивного права як вияв владної волі держави; 5) є об'єктом правового регулювання нормами різних галузей права; 6) складає органічне поєднання процесів створення відповідних умов для ефективної реалізації, охорони, захисту й відновлення порушених прав дитини; 7) передбачає такі рівні реалізації: самозабезпечення; через дії (рішення) законних представників; через громадські інститути;

державно-правове забезпечення; міжнародно-правове забезпечення; 8) у разі наявності конфлікту інтересів пріоритетними є інтереси дитини (з урахуванням розумного зіставлення їх із суспільними інтересами); 9) системність; 10) динамічність поєднана із цілісністю; 11) дискретність структури; 12) публічність.

2. Сформовано низку положень щодо кращого уявлення про співвідношення основних ювенально-правових понять та термінів («дитина», «неповнолітній», «малолітній»): 1) дитиною є особа від народження до набуття нею повноліття – 18 років. У такому контексті розуміння дитини є тотожним терміну «неповнолітня особа» (у загальному значенні) та включає й інші ювенально-правові терміни, як «малолітній», «неповнолітній» (у спеціальному значенні), там, де цей вік прямо зумовлений іншими віковими межами; 2) в адміністративно-правових актах превалює застосування терміна «дитина», а термін «неповнолітній» уживається, як правило, у питаннях притягнення осіб, які не досягли повноліття, до юридичної відповідальності; 3) включення в окремих випадках до категорії «діти» осіб, вік яких виходить за межі повноліття, не прирівнює цих осіб у правовому статусі до дітей, а лише розповсюджує на них окремі права чи гарантії, передбачені тим нормативно-правовим актом, який установлює такий виняток. І навпаки, набуття дитиною в передбачених законом випадках статусу дорослої особи до настання повноліття не позбавляє її гарантій та правового статусу дитини в усіх без винятків правовідносинах; 4) урахування біологічних, соціальних та психологічних вікових особливостей дитини в різні періоди її дорослішання є основою субсидіарного підходу в нормативному визначенні правового статусу дитини, а також створенні окремої системи правосуддя щодо дітей і зумовлює інше (відмінне від повнолітніх) поводження з дітьми під час забезпечення їхніх прав і законних інтересів.

3. Удосконалено поняття системи забезпечення прав дітей, під якою пропонується розуміти історично та традиційно усталену сукупність первинних та похідних елементів (форм / інститутів), способи організаційно-правових

зв'язків між якими зумовлюють її структуру та порядок взаємодії, об'єднаних єдиною метою – створенням необхідних умов реалізації, охорони, захисту та відновлення порушених прав осіб віком до 18 років.

Обґрунтовано, що дослідження системи забезпечення прав дітей доцільно проводити за двома основними напрямами: системним та ціннісно-нормативним, які сукупно дозволяють утворити більш цілісне сприйняття елементного складу системи забезпечення прав дітей, дають можливість побачити еволюцію розвитку її окремих компонентів, пояснюють наявні в окремих країнах і традиційно зумовлені недоліки в забезпеченні таких прав, порівняно з міжнародними стандартами.

Сформовано бачення структурно-елементного складу системи забезпечення прав дітей, яка утворюється з: 1) первинних елементів (дитина та її правовий статус; дорослі особи з їхніми правами та обов'язками щодо дитини; органи влади (посадові особи) та їхня компетенція в цій сфері; норми права; норми моралі та релігії, етнічні традиції та звичаї; теоретико-прикладні уявлення про забезпечення прав дітей у різних галузях наукових знань; заходи забезпечення прав дітей); 2) компонентів більш складного рівня – форм чи інститутів (надання адміністративних послуг; опіка та піклування; ювенальна превенція тощо); 3) комбінаторики елементів, які групуються за сферами державного управління (адміністрування).

4. Проведений аналіз наявних уявлень про ювенальну юстицію дозволив сформувати власне бачення праксеологічного виміру цього суспільно-правового інституту в системі забезпечення прав дітей: 1) функціонування ювенальної юстиції покликано сприяти гарантуванню, охороні та захисту прав дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; появі дружніх до дитини послуг та систем допомоги; викоріненню всіх форм насильства та дискримінації стосовно дітей; удосконаленню різноманітних форм превенції протиправної та іншої девіантної поведінки дітей, а також соціальній реабілітації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом; 2) від інших форм та інститутів забезпечення прав дітей, крім специфічних завдань,

ювенальна юстиція відрізняється особливими функціями та способом реалізації таких прав (доступ до правосуддя та судовий захист); 3) ювенальна юстиція – це не лише інший підхід до неповнолітнього правопорушника, а й сукупність правових механізмів, медико-соціальних, психолого-педагогічних і реабілітаційних процедур та програм, призначених для вилучення дитини з умов несприятливого оточення, усунення загрози її життю чи здоров'ю або запобігання її подальшій девіації; повернення дитини до суспільного життя в разі вчинення нею правопорушення; 4) зміст цього інституту зумовлює такі основні напрями: ювенальну превенцію та профілактику порушень прав дитини; ювенальне правосуддя; реабілітацію дітей, які перебувають у конфлікті із законом; 5) ювенальна юстиція – це система інституцій, чия діяльність спрямована на забезпечення прав дітей у зазначеній сфері правовідносин, серед яких провідне місце займають спеціалізовані (ювенальні) суди чи судді. Взаємодія судових органів з іншими службами та органами є ключовою, але не завжди обов'язковою умовою ювенальної юстиції; 6) ювенальна юстиція – це система, що включає відповідне національне законодавство, яке має бути засноване на міжнародних стандартах забезпечення прав дитини; 7) з огляду на тенденції імплементації норм міжнародного права до національного законодавства використання терміна «ювенальна юстиція» є більш універсальним (порівняно з такими термінами, як «юстиція щодо дітей» та «правосуддя щодо дітей»), оскільки включає юстицію не лише стосовно дітей, які перебувають в конфлікті із законом, а й для дітей, а також комплекс інших заходів, які виходять за межі правосуддя; 8) бачення ювенальної юстиції як комплексного системного та поліінституційного виду діяльності, що трансцендує за межі кримінального судочинства, зумовлює наявність широкого адміністративно-правового компонента у функціонуванні цієї форми забезпечення прав дітей.

5. Процесу еволюції ювенальної юстиції властиві такі риси: асиміляція; інтегрованість; циклічність. Історичний досвід розвитку інституту ювенальної системи на українських землях, за нашим баченням, починається зі створення

спеціалізації суду для малолітніх у Києві (1913) та містить такі етапи:

– дореволюційний період (1913–1918) – утворення ювенальних (дитячих) судів у деяких українських містах, організація діяльності цих судів із боку Мін'юсту; організація діяльності виправних закладів для неповнолітніх; виконання контрольно-наглядових функцій «дитячих» судів за діяльністю названих установ;

– післяреволюційний радянський період (1918–1935) – ліквідація «дитячих» судів, утворення комісій у справах неповнолітніх; адміністрування щодо діяльності притулків для дітей; забезпечення реалізації призначених народними судами до неповнолітніх злочинців медико-педагогічних заходів;

– середній радянський («карально-центричний») період (1935–1960) – ліквідація комісій у справах неповнолітніх; посилення карального впливу на неповнолітніх правопорушників; посилення адміністративно-правових превентивних (по суті – примусових) заходів міліції у сфері протидії дитячій безпритульності; запровадження адміністративної відповідальності батьків за неналежний догляд за поведінкою дітей; створення у складі НКВС спеціалізованих підрозділів із боротьби з дитячою безпритульністю, бездоглядністю та злочинами тощо;

– пізній радянський («адміністративно-центричний») період (1960–1990) – відновлення комісій у справах неповнолітніх; запровадження інституту громадських вихователів;

– ранній (пострадянський) період української самостійності (1991–2011) – поступове реформування соціального забезпечення та охорони дитинства в Україні; установлення виключної компетенції суду в розгляді справ про адміністративні правопорушення неповнолітніх; правове забезпечення системи органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей тощо;

– сучасний український період (від 2011 р. – до сьогодні) – ухвалення Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей; утворення підрозділів ювенальної пробації; реформування Національної поліції тощо.

6. Установлено, що національні системи ювенальної юстиції пострадянських країн можна зарахувати до окремої самостійної моделі – «перехідної» («транзитної»). Зі свого боку, у складі цієї моделі можна виділити дві підгрупи: транзитно-адміністративну та транзитно-судовоцентричну (остання властива для України). Отже, запропоновано більш розширену класифікацію сучасних основних моделей ювенальної юстиції, а саме: англо-американську, континентальну, скандинавську, азіатську, перехідну (транзитну).

7. Представлено вдосконалену модель систематизації принципів функціонування та розвитку ювенальної юстиції: а) групу загальних принципів: загально-правових; міжгалузевих; галузевих; б) групу спеціальних принципів (створюють відповідний правовий режим цієї діяльності): основних (керівних); конкретно-функціональних; специфічних.

Надано поняття принципів адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку ювенальної юстиції, під якими пропонуємо розуміти закріплені в адміністративно-правових нормах основоположні засади, керівні ідеї, що відображають сутність і специфіку публічного адміністрування та правосуддя у справах про адміністративні правопорушення у вказаній сфері правовідносин.

Окреслено перелік цих принципів, які розподілено на три групи:

1) *організаційно-забезпечувальні*: професійна компетентність; плановість; науковість; злагодженість; системність та наступність; принцип програмування; збір статистичної інформації, моніторинг та аналіз тенденцій, проблем і причин правопорушень і злочинності серед неповнолітніх, а також різних конкретних потреб дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; ефективність та результативність; належне фінансування, а також забезпечення матеріальними та людськими ресурсами; підконтрольність і підзвітність;

2) *функціональні*: юридична визначеність; дискреційність повноважень адміністративних органів (посадових осіб); принцип належного управління; різнобічність та комплексність заходів; принцип субсидіарності; принцип

пропорційності; принцип прозорості; збереження конфіденційності інформації про дітей, які перебувають у конфлікті із законом; позитивні зобов'язання органів (посадових осіб) публічного адміністрування, притаманні ефективній «повазі» до сімейного життя; участь громадськості в прийнятті управлінських рішень та їхній реалізації; принцип відповідальності публічної адміністрації;

3) *адміністративно-юрисдикційні*: економія кримінальної репресії; диференційований підхід; пріоритет та адекватність заходів впливу, що застосовуються до неповнолітніх правопорушників у деліктній ситуації; принцип самостійності в ухваленні рішень; принцип змагальності; презумпція невинуватості в провадженнях у справах про адміністративні правопорушення та дисциплінарних провадженнях щодо дітей; позитивна дискримінація; своєчасність та розумний строк здійснення адміністративної процедури; мінімальна формалізація прийняття, оформлення та виконання рішення органу (посадової особи) публічного адміністрування; принцип презумпції правомірності дій і вимог особи; можливість скасування (або відкликання) незаконного адміністративного акта тощо.

8. З'ясовано, що механізм адміністративно-правового забезпечення функціонування ювенальної юстиції є системою адміністративно-правових засобів та елементів впливу на суспільні відносини та встановлювані нормами права гарантії реалізації, охорони та захисту прав і найкращих інтересів дитини. Визначено властивості цього механізму у сфері функціонування ювенальної юстиції, а саме: походить від держави та зумовлений необхідністю реалізації її функцій із публічного адміністрування у сфері ювенальної юстиції; опосередковується через процеси публічного адміністрування та адміністративно-деліктної діяльності органів суду, прокуратури, досудового розслідування інших органів публічного адміністрування стосовно реалізації завдань забезпечення прав дитини в межах адміністративно-процедурної та адміністративно-юрисдикційної компетенції цих суб'єктів; через його складові здійснюється правовий вплив на відносини, що виникають у процесі реалізації не лише виконавчої влади в державі, а й правосуддя у справах про

адміністративні правопорушення у сфері превенції та правової реакції держави на протиправну поведінку неповнолітніх, інші прояви негативної девіації з їхнього боку, а також забезпечення прав дітей, які опинилися (перебувають) у складних життєвих обставинах; у процесі здійснення правосуддя щодо дітей (кримінального) чи для дітей (цивільного) адміністративно-правовий механізм виконує допоміжні ролі (забезпечувальну та комунікативну); спрямований на забезпечення досягнення конкретного суспільно-державного результату; існує у вигляді взаємопов'язаної сукупності матеріальних і процесуальних юридичних засобів та способів (юридичних технологій), які мають адміністративно-правову форму опосередкування; система цих правових засобів організована так, що дозволяє уповноваженим суб'єктам послідовно та ефективно здійснювати свою діяльність щодо виконання завдань ювенальної юстиції за допомогою заходів організаційно-правового характеру та заходів адміністративного примусу; на відміну від кримінально-правового механізму, необов'язково зумовлений фактом кримінального чи іншого протиправного діяння, тому має не лише ретроспективний, а й превентивний характер функціонування; на відміну від цивільно-правового механізму, не завжди зумовлений захистом прав та інтересів дітей у судовому порядку, а передбачає й інші позасудові форми забезпечення їхніх прав; характеризується сучасно-перспективною спрямованістю правового впливу; має певну структуру.

У структурі останнього виділено такі складові: інституційну (система суб'єктів ювенальної юстиції); нормативну (адміністративно-правові норми, які регламентують правила поведінки та специфіку реалізації суб'єктами ювенальної юстиції своїх повноважень; правові принципи та правові гарантії такої діяльності); функціональну (адміністративно-правові форми та методи реалізації функцій держави у сфері ювенальної юстиції; акти застосування норм права в цій сфері; ювенальні технології; правовідносини, у яких відбувається переведення нормативних приписів у практичну площину; юридичні факти; правову свідомість та правову культуру; адміністративну відповідальність).

9. Окреслено принципові аспекти законодавчого регулювання відносин у

сфері ювенальної юстиції в інших країнах. По-перше, витоки такого регулювання беруть початок із законодавства про права дитини та їхнє забезпечення (що знаходить утілення в нормах адміністративного права). По-друге, відокремлені закони про ювенальну юстицію мають неоднакову природу: в одних випадках вони є спеціальним кодифікованим правовим актом суто кримінального та кримінально-процесуального законодавства, але реалізація їхніх положень у багатьох ситуаціях вимагає адміністративно-правового врегулювання на підзаконному рівні; у других – такі закони є комбінованим поєднанням норм адміністративного та кримінального права; у третіх – регулюють відносини виключно у сфері публічного адміністрування.

Підтримано важливість ухвалення в Україні Закону «Про ювенальну юстицію». Цей правовий акт має поглинути (в удосконаленому вигляді) норми чинного Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» та включати положення *щодо*: загальних засад функціонування та розвитку ювенальної юстиції (визначення термінів, завдання ювенальної юстиції, сфера дії законодавства про ювенальну юстицію, принципи функціонування та розвитку ювенальної юстиції, зокрема засади для здійснення правосуддя стосовно дитини, а також за участю дитини (потерпілого, свідка)); системи суб'єктів ювенальної юстиції (включно зі спеціальними установами для дітей), їхніх завдань, прав та обов'язків; вимог та адміністративно-правового механізму забезпечення ювенальної спеціалізації проваджень за участю дітей, соціалізації учасників кримінального провадження, провадження у справах про адміністративні правопорушення щодо дітей; формування інформаційних та статистичних ресурсів у цій сфері; організації та проведення соціального захисту та підтримки дітей, сімей із дітьми, запобігання дитячій безпритульності та бездоглядності; організації заходів для встановлення місцезнаходження дитини, яка безвісти зникла; профілактичної роботи з дітьми та їхнім найближчим оточенням (ювенальної превенції); реабілітації дітей, які потрапили в конфлікт із законом, зокрема розроблення та затвердження мультимодальних реабілітаційних

програм для таких дітей; системи превентивних заходів із догляду (патронажу) за дітьми з поведінковими проблемами та надання комплексної допомоги їхнім законним представникам; джерел та порядку фінансування заходів у сфері ювенальної юстиції; критеріїв оцінювання ефективності діяльності суб'єктів ювенальної юстиції; форм участі громадськості в заходах функціонування ювенальної юстиції; засад, підстав та порядку здійснення контролю за діяльністю суб'єктів ювенальної юстиції тощо.

Обґрунтовано доцільність розширення переліку прав дитини, а також адміністративно-правових (судових та позасудових) засобів їхнього забезпечення на рівні окремого Закону «Про забезпечення прав дитини в Україні» (замість Закону України «Про охорону дитинства»).

10. Представлено перспективну модель системи суб'єктів ювенальної юстиції. Аргументовано необхідність реформування Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх у Міжвідомчу координаційну раду з питань ювенальної юстиції (змінивши її статус) та Національної поліції (утворивши в її складі окрему структуру ювенальної поліції), а також формування таких нових спеціальних суб'єктів системи ювенальної юстиції, як: Уповноважений Верховної Ради України з прав дитини, Координаційний центр ювенальної юстиції та превенції, територіальні координаційні ради з питань ювенальної юстиції, мультидисциплінарні ювенальні команди, дитячі центри соціалізації, громадсько-профілактичні центри.

11. Визначено сучасні організаційно-правові проблеми статистичного аналізу процесів ювенальної деліктності в Україні: відсутність, по-перше, єдиної автоматизованої інформаційної платформи (системи), яка б забезпечувала цілеспрямоване збирання, зберігання, узагальнення та аналітичне опрацювання статистичної інформації у сфері ювенальної юстиції; по-друге, сталих методик взаємного статистичного аналізу ювенальних кримінальних правопорушень та адміністративних проступків; по-третє, серед статистичних даних у сфері правоохоронної діяльності відносних показників, поєднаних із

демографічними процесами в країні, а також низька релевантність офіційної статистичної інформації про адміністративні правопорушення та вплив негативних соціально-політичних процесів в Україні на повноту збору та обліку статистичної інформації в масштабах держави. Запропоновано створити єдину інформаційно-аналітичну систему ювенальної юстиції, яка б включала два інтегрованих блоки: базу даних ювенальної статистики, поєднану з інформаційними ресурсами прокуратури, поліції, судової влади; базу адміністративних даних щодо неповнолітніх, які перебувають у контакті із законом.

12. Стверджується, що ювенальна превенція розглядається як: а) вихідна засада (принцип) ювенальної юстиції; б) найкраща форма забезпечення інтересів дитини, яка перебуває в групі ризику чи в конфлікті із законом або потребує державного захисту й підтримки; в) відносно окремий вид суспільно-правових відносин (автономний напрям у системі ювенальної юстиції), який має свій об'єкт правового впливу й систему суб'єктів, які цей вплив здійснюють у визначених законодавством межах; г) мультидисциплінарний вид діяльності цих суб'єктів, який містить комплекс правових і неправових (соціально-економічних, освітньо-виховних, медичних, психологічних та організаційно-фінансових) заходів. Водночас 88 % опитаних респондентів не вважають сучасну систему ювенальної превенції досконалою.

З метою підвищення рівня ефективності превентивного компонента ювенальної юстиції запропоновано:

1) розширити перелік категорій неповнолітніх, які підлягають узяттю на профілактичний облік у поліції для здійснення заходів індивідуальної профілактики, закріпивши його на законодавчому рівні;

2) упровадити до системи ювенальних технологій комплекс заходів превентивного догляду за дитиною із проблемами в поведінці. Це заходи адміністративно-правового втручання, що включають освітню підтримку, охорону здоров'я, соціальні, психологічні та інші послуги як для дитини, так і для її батьків (осіб, які їх замінюють) для досягнення дитиною позитивних змін

у її поведінці, відволікання від асоціальних звичок та схильностей, створення умов її потрібної соціалізації. Цей комплекс охоплюватиме заходи мінімального та середнього (помірного) превентивного догляду за дитиною, а також комбіновану допомогу членам її сім'ї;

3) створити в Україні правові гарантії захисту дитини від шкідливого впливу негативних факторів соціального середовища, включивши до українського законодавства норми щодо обмеження вільного поширення цих негативних факторів, їхнього активного пропагування та заборони доступу до них дітей (у перспективі ці норми мають бути внесені до проєкту Закону «Про забезпечення прав дитини в Україні»). З огляду на це, пропонується закріпити в законодавстві термін «шкідливий вплив» – вплив, який здійснюється на свідомість дитини шляхом вільного доступу до інформаційних ресурсів, показом фільмів, споживанням і реалізацією друкованої продукції, алкогольних напоїв і тютюну, участю в азартних іграх, незаконних сектах (групах), у тому числі в режимі віддаленого (дистанційного) спілкування (онлайн), яке може завдати шкоди психічному й (або) фізичному здоров'ю неповнолітнього, його моральному й соціальному розвитку, позначатися на його асоціальній (девіантній) поведінці;

4) створити правові передумови та поглиблювати в Україні заходи системного спостереження за перебуванням та поведінкою неповнолітніх у громадських місцях, закладах освіти, закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування.

13. Доведено, що окремі напрями реформування ювенального правосуддя, «дружнього до дітей», мають реалізовуватися завдяки поєднанню норм кримінального процесуального права та механізму адміністративно-правового регулювання забезпечення такої спеціалізації.

Зокрема, ювенальна спеціалізація в кримінальному провадженні має досягатися завдяки: 1) установленню в нормах КПК України, а також законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні

установи для дітей», «Про пробацію», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про безоплатну правову допомогу», проєкту Закону «Про ювенальну юстицію» вимог щодо «ювенальної» спеціалізації суддів, прокурорів, слідчих органів досудового розслідування Національної поліції, персоналу органів пробації, рекомендацій стосовно аналогічної спеціалізації адвокатів; 2) виокремленню у складі Національної поліції ювенальної поліції, яка включатиме ювенальну кримінальну поліцію, ювенальну превенцію, службу шкільних офіцерів поліції та у структурі Офісу Генерального прокурора, обласних та окружних прокуратур підрозділів ювенальної прокуратури; 3) окресленню в нормах законів та деталізації в підзаконних нормативно-правових актах, рішеннях Ради суддів України, Національної асоціації адвокатів України вимог до кандидатів, умов і процедури їхнього призначення (обрання чи отримання статусу); вимог обов'язкового (рекомендованого) спеціального навчання або підвищення кваліфікації, проходження тренінгів зазначених вище учасників кримінального провадження; 4) затвердженню єдиних стандартів та визначенню відомчих базових органів (установ) навчання «ювенальних» спеціалістів; 5) затвердженню інструкцій чи методичних рекомендацій з організації роботи відповідних спеціалізованих підрозділів чи посадових осіб, суддів, адвокатів; 6) прийняттю адміністративно-правових актів реалізації норм права в конкретних судах, прокуратурах, органах досудового розслідування, органах пробації, підрозділах поліції, центрах надання правової допомоги, органах самоврядування адвокатури.

З'ясування умов життя та виховання неповнолітнього учасника кримінального провадження вимагає створення адміністративно-правових передумов для реалізації таких заходів, які *мають включати*: 1) інформування відповідних регіональних центрів із надання безоплатної вторинної правової допомоги та місцевих територіальних мультидисциплінарних команд (у перспективі їхнього утворення) про затримання неповнолітнього чи за наявності достатньої інформації, що свідчить про причетність дитини до

злочину, для здійснення координації та взаємодії суб'єктів правової системи, соціальних служб, громадськості стосовно захисту її прав та забезпечення найкращих інтересів; 2) нормативне закріплення в Типових положеннях про службу у справах дітей; комісію з питань захисту прав дитини; «мультидисциплінарні ювенальні команди» (за умови їхнього утворення) завдань цих органів щодо організації чи координації проведення з'ясування умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів виховного характеру; 3) затвердження Урядом Порядку взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів та установ під час проведення з'ясування умов життя та виховання зазначеної категорії дітей; 4) ужиття органами опіки та піклування спільно з поліцією заходів (у порядку, затвердженому Постановами КМУ від 24.09.2008 № 866 та/або від 03.10.2018 № 800) у разі виявлення під час з'ясування умов життя та виховання дитини-делінквента обставин, що можуть загрожувати її життю та здоров'ю чи інших підстав для позбавлення батьківських прав, відібрання дитини в батьків без позбавлення батьківських прав; 5) запровадження єдиної системи збору адміністративних даних щодо неповнолітніх у контакті із законом; розробку нормативно-технічної платформи інформатизованої бази даних для функціонування цієї системи.

14. Запропоновано під реабілітацією дитини, яка потрапила в конфлікт із законом, розуміти систему організаційно-правових, контрольно-наглядових, медичних, психологічних, педагогічних, освітніх, соціально-побутових заходів, спрямованих на сприяння виправленню та соціальній адаптації неповнолітнього правопорушника шляхом перевиховання, ресоціалізації, включно з формуванням у нього почуття гідності та усвідомлення цінності особистості, а також виховання поваги до прав інших людей, відновлення порушених сімейних комунікацій, підтримання соціальної та матеріальної незалежності, з метою запобігання повторним правопорушенням із боку такої особи. 90 % опитаних фахівців у сфері ювенальної юстиції згодні з тим, що

система заходів реабілітації дітей, яка діє в Україні, нині потребує кардинальних змін.

З метою модернізації адміністративно-правової реабілітації цієї категорії дітей, пропонується: 1) розвивати в межах напряму «громадська підтримка» новітні організаційно-правові форми соціальної роботи з неповнолітніми правопорушниками: утворити громадсько-профілактичні центри – некомерційні організації на базі місцевих громад, які у взаємодії з органами місцевого самоврядування сприятимуть залученню позабюджетних фінансових та матеріальних ресурсів юридичних та фізичних осіб, розробці та реалізації мультимодальних реабілітаційних програм для дітей-правопорушників тощо; 2) створити організаційно-правові, науково-методологічні та фінансові передумови моніторингу та оцінювання ефективності мультимодальних реабілітаційних програм для дітей, які потрапили в конфлікт із законом; 3) унести до проєкту Закону «Про ювенальну юстицію» систему основних видів мультимодальних реабілітаційних програм для дітей, які потрапили в конфлікт із законом, їхнє призначення, завдання, очікувані результати, відповідальних за їхню розробку та реалізацію (виконання) суб'єктів, а також розробити та затвердити Типові положення про такі програми; 4) передбачити в КУпАП механізм реалізації «реверсивного штрафу» для неповнолітніх правопорушників, які мають самостійний дохід, а також батьків, осіб, які їх замінюють, за правопорушення, передбачені частинами 3 та 4 ст. 184 цього Кодексу (суд скасовує накладене раніше грошове стягнення повністю або частково, якщо особа, яку покарали, протягом установленого терміну виправляє свою поведінку або починає виконувати покладені на неї зобов'язання); 5) передбачити можливість призначення територіальними координаційними радами з питань ювенальної юстиції заходів мінімального превентивного догляду (патронажу) за дитиною в разі вчинення адміністративного правопорушення особою, яка не досягла віку адміністративної відповідальності, чи особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого КК України, до досягнення

одинадцятирічного віку.

15. З'ясовано, що адміністративна відповідальність у системі ювенальної юстиції має подвійну природу: по-перше, це особлива правова форма реакції на адміністративні правопорушення з боку дитини, яка представлена матеріальними й процесуальними правовими нормами, установленими державою з метою спонукання неповнолітнього правопорушника заходами виховного чи примусового характеру до належної поведінки; по-друге, це один із засобів гарантування належної, законної та професійної діяльності посадових осіб та інших фізичних і юридичних осіб щодо прав та інтересів дітей у правовідносинах, що виникають у сфері ювенальної юстиції.

Додатково аргументовано та запропоновано знизити в українському законодавстві про адміністративні правопорушення загальний вік адміністративної відповідальності до 14 років, за умови, якщо до осіб, які скоїли адміністративне правопорушення у віці від 14 до 16 років, можуть застосовуватися виключно виховні, реституційні та реабілітаційні заходи.

З метою вдосконалення забезпечення прав неповнолітніх під час провадження у справах про адміністративні правопорушення, пропонується внести низку змін та доповнень до чинної редакції КУпАП, Закону України «Про судовий збір» (доповнити КУпАП ст. 22 (щодо звільнення неповнолітнього правопорушника від адміністративної відповідальності при малозначності адміністративного правопорушення), ст. 40-1 (стосовно звільнення неповнолітнього від сплати судового збору), ст. 268 (про розширення прав неповнолітніх, які притягаються до адміністративної відповідальності) та новою статтею 35-1 «Обставини, що враховуються при накладенні стягнення чи застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення до неповнолітніх»; змінити редакцію ч. 3 та 4 ст. 184; ст. 5 Закону України «Про судовий збір» доповнити пп. 5-1 такого змісту: «малолітні та неповнолітні особи, їхні законні представники та представники у всіх видах проваджень».

# СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автономов А. С. Права человека, правозащитная и правоохранительная деятельность. Москва: Либеральная миссия. Новое литературное обозрение, 2009. 408 с.

2. Автономов А. С. Ювенальная юстиция: учебное пособие. Моска: Рос. благотворит. фонд «НАН», 2009. 186 с. С. 38.

3. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч.: у 2-х т.: / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (гол.). Київ: Вид-во «Юридична думка», 2004. Т. 1. Загальна частина. 584 с.

3[1]. Адміністративні правопорушення у 2016 році: Статистичний бюлетень. Київ: Держ. служба статистики України, 2017. 205 с.

4. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. К. : Наук. думка. 1971, Т. 2: Г–Ж. 550 с.

5. Алфьоров С. М., Вітвіцький С. С. Громадський контроль в умовах формування громадянського суспільства. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 1. С. 101–108.

6. Амджадін Л., Гончарук О. Суспільні практики та законодавство у сфері правопорушень неповнолітніх. Київ: НАН України, Ін-т соціології, Центр соц. експертиз, 2010. 184 с.

7. Андриянова О. Ю. Эволюционная преемственность судопроизводства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних. *Юридическая техника*. 2011. № 5. С. 82–89.

8. Антонік В. І., Антонік І. П., Андріанов В. Є. Анатомія, фізіологія дітей з основами гігієни та фізичної культури: навч. посіб. Київ: «Вид-й дім «Професіонал», Центр учб. літ-ри, 2009. 336 с.

9. Арпентьева М. Р. Парадигмы ювенальной юстиции и совершенствование механизма реализации конституционных прав и свобод человека и гражданина в России. *Вестник Омской юридической академии.* 2015. № 3 (28). С. 15–19. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/paradigmy-yuvenalnoy-

yustitsii-i-sovershenstvovanie-mehanizma-realizatsii-konstitutsionnyh-prav-i-svobod-cheloveka-i-grazhdanina-v.

10. Бабкін В. Д. Взаємозв'язки філософії права та загальної теорії держави і права. *Проблеми філософії права*. 2003. Том 1. С. 56–60.

11. Бакаев А. А. Система профилактики правонарушений несовершеннолетних: моногр. Москва: ВНИИ МВД России, 2003. 139 с.

12. Бандурка І. О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08; ХНУВС. Харків, 2016. 36 с.

13. Баранчик П. О. Принципи адміністративного права : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07; Запорізький нац. ун-т. Запоріжжя, 2012. 21 с.

14. Бевзенко В. М. Суб'єкти владних повноважень в адміністративному судочинстві України : дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07 / ХНУВС. Харків, 2010. 463 с.

15. Безпалова О. І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: моногр. Харків: ХНУВС, 2014. 544 с.

16. Благута Р. І. Психологічні засади профілактики делінквентності неповнолітніх : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 19.00.06; КНУВС. Київ, 2006. 19 с.

17. Блауберг И. В., Юдин Э. Г. Становление и сущность системного подхода. М. : Изд-во «Наука», 1973. 271 с.

18. Боднарчук О. І. Адміністративно-правове регулювання у сфері соціального захисту прав дітей : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07; Ун-т ДФС України. Ірпінь, 2017. 15 с.

19. Бойченко І. Суспільство. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова ред. кол.). Київ: Абрис, 2002. С. 620–621.

20. Большой юридический словарь. 3-е изд., доп. и перераб. / под ред. А. Я. Сухарева. Москва: ИНФРА-М, 2006. VI. 858 с.

21. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: монографія. Київ: Атіка, 2004. 240 с.

22. Бэйзмор Г. Три парадигмы ювенальной юстиции / Перевод

Н. Смагловой и А. Добрыниной. *Правосудие по делам несовершеннолетних. Перспективы развития*. Вып. 1. Москва: Центр «Судебно-правовая реформа», 1999. URL: https://www.twirpx.com/file/1174155/ (дата обращения: 21.07.2019).

23. Вавженчук С. Я. Співвідношення понять «захист» та «охорона» трудових прав в чинному законодавстві. *Форум права*. 2010. № 1. С. 45–49. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10vcjvhz.pdf (дата звернення: 23.03.2019).

24. Валлон А. Психическое развитие ребенка / Перевод с фр. Л. И. Анцыферовой. М., «Просвещение», 1967. URL: http://psylib.myword.ru/index.php?automodule=downloads&showfile=222.

25. Варгова Д. Применение Конвенции о правах ребенка в процессе образования в Словакии. *Вестник Омского юридического института*. 2012. № 1(18). С. 7–10.

25[1]. Вербенський М. Г. Міжнародний досвід та вітчизняна практика реформування поліції. *Наука і правоохорона*. 2018. № 1 (39). С. 9–15.

26. Веселов М. Ю. Превентивні заходи у правовій доктрині ювенальної юстиції. *Економічна теорія та право*. 2020. № 1 (40). С. 127–141. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-127.

27. Веселов М. Адміністративно-деліктне забезпечення безпеки дітей-пасажирів у дорожньому русі. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 4. С. 117–120.

28. Веселов М. Захист прав неповнолітніх під час притягнення до адміністративної відповідальності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. *Серія. Юридичні науки*. 2020. № 1 (108). С. 73–84. DOI: https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(108)08.

29. Веселов М. Інститут адміністративної відповідальності у системі ювенальної юстиції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. *Серія. Юридичні науки*. 2019. № 5 (106). С. 49–63. DOI: 10.31617/zt.knute.2019(106)05.

30. Веселов М. Проблемні питання ювенально-правової термінології. *Visegrad Jurnal on Human Rights*. 2019. № 3. Vol. 1. С. 64–69.

31. Веселов М. Ю. Адміністративна відповідальність неповнолітніх: проблеми правового регулювання та правозастосування. *Транспортна безпека: правові та організаційні аспекти*: матеріали XIV міжнар. наук.-практ. конф., (м. Кривий Ріг, 12 лист. 2019 р.). Кривий Ріг, 2019. С. 56–61.

32. Веселов М. Ю. Адміністративно-правова концепція реабілітації дітей, що потрапили у конфлікт із законом. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 2. С. 158–161. DOI: 10.32850/sulj.2019.4.2.34.

33. Веселов М. Ю. Адміністративно-правове забезпечення «ювенальної» спеціалізації учасників кримінального провадження. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 81–92. DOI: 10.33766/2524-0323.88.81-92.

34. Веселов М. Ю. Адміністративно-правове регулювання функціонування ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей. *Правові горизонти*. 2020. № 20 (33). С. 77–81. DOI: http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i20.p77.

35. Веселов М. Ю. Адміністративно-правовий механізм забезпечення функціонування ювенальної юстиції. *Наука і правоохорона*. 2020. № 1 (43). С. 91–99.

36. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування системи суб'єктів ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 2 (8). С. 47–57. DOI: 10.32689/2617-9660-2020-2(8)-47-57.

37. Веселов М. Ю. Законопроект «Про ювенальну юстицію» – передумова кращого забезпечення прав та інтересів дитини в Україні. *Гарантії забезпечення прав і свобод людини: національний та міжнародний досвід*: матеріали Міжн. наук.-практ. конф., (м. Біла Церква, 08-09 квіт. 2020 р.). Біла Церква, 2020. С. 21–25.

38. Веселов М. Ю. Звільнення неповнолітніх від адміністративної відповідальності. *Національна поліція України: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф., (м. Кривий Ріг,

24 квіт. 2020 р.). Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2020. С. 51–52.

39. Веселов М. Ю. Інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування ювенальної юстиції. *Інформаційна безпека в діяльності поліції*: матеріали науково-практичного семінару, (м. Кривий Ріг, 03 квіт. 2020 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2020. С. 21–23.

40. Веселов М. Ю. Основні напрями дослідження системи забезпечення прав дітей. *Правова позиція*. 2019. № 2 (23). С. 15–20. DOI: 10.32836/2521-6473-2019-2-15-20.

41. Веселов М. Ю. Принципи адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку ювенальної юстиції. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 147. С. 187–196. DOI: 10.21564/2414-990x.147.178179.

42. Веселов М. Ю. Соціально-правове середовище функціонування система забезпечення прав дитини. *Правове життя сучасної України:* у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 1. С. 62–64.

43. Веселов М. Ю. Статистичний аналіз ювенальної деліктності: поняття, значення та проблеми здійснення. *Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 24 травн. 2019 р.). Одеса, 2019. С. 33–35.

44. Веселов М. Ю. Судовий збір та ювенальна юстиція. *Актуальні питання адміністративного права та процесу*: матеріали V Всеукраїнської наук. конф. молодих вчених (м. Кривий Ріг, 29 листоп. 2019 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2020. С. 45–49.

45. Веселов М. Ю. Сучасні парадигми та моделі ювенальної юстиції. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 149–157. DOI: 10.21564/2414-990x.146.174553.

46. Веселов М. Ю. Функції адміністративно-правового механізму функціонування ювенальної юстиції. *Захист прав людини в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції: проблеми, здобутки, перспективи*: матер. кругл. столу, (м. Маріуполь, 13 груд. 2019 р.). Маріуполь : ДонДУУ, 2019.

С. 22–25.

47. Веселов М. Ю. Ціннісно-нормативний напрям дослідження системи забезпечення прав дітей. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 18 травн. 2019 р.). Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2019. С. 78–81.

48. Веселов М. Ю. Ювенальна превенція у системі ювенальної юстиції. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1 (70). С. 98–104. DOI: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-70-1-98-104.

49. Веселов М. Ю. Ювенальна юстиція у системі забезпечення прав дітей: адміністративно-правові засади: монографія. Житомир : Вид. О. О. Євенок, 2020. 444 с.

50. Веселов М. Ю., Гаврилюк М. Ю. Правовий статус особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності у кримінальному провадженні. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 105–115. DOI https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.105-115.

51. Веселов М. Ю., Гаврилюк М. Ю. Проблемні питання правового регулювання та практики здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. *Актуальні питання досудового розслідування*: матеріали V Всеукраїнської наук.-практ. конф., (м. Кривий Ріг, 11 жовт. 2019 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2019. С. 90–93.

52. Веселов М. Ю., Коваленко П .О., Устименко А. В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: порівняльний аналіз міжнародного і національного (українського) правового регулювання. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2016. № 3 (14). С. 83–87.

53. Веселов М. Ю., Мураховська Г. А. Сучасні проблеми статистичного аналізу ювенальних правопорушень в Україні. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 1. С. 19–23.

54. Веселов М. Адміністративно-правова профілактика дитячого дорожньо-транспортного травматизму в Україні. Донецьк: Вид-во «Донбас», 2011. 219 с.

55. Веселов М., Іщенко І. Міжнародна практика діяльності поліції у сфері ювенальної превенції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2018. № 2 (107). С. 12–16.

56. Веселов Н. Взгляд на историю развития ювенальной юстиции в контексте современного административно-правового регулирования. *Научный вестник Академии Полиции*. 2019. № 3(23). С. 146–155.

57. Веселов Н. Ю. Административно-правовая составляющая выяснения условий жизни и воспитания несовершеннолетнего участника уголовного производства. *Юридические науки и образование*. 2019. № 61. С. 53–62. DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2019.61.53-62.

58. Веселов Н. Ю. Административно-правовые предпосылки ювенальной специализации адвокатов в уголовном производстве. *«Борьба с преступностью: теория и практика»*: тезисы докладов VIII Междунар. науч.-практ. конф., (г. Могилев, 23 апр. 2020 г.). Могилев: Могилевский ин-т МВД, 2020. С. 373–376.

59. Веселов Н. Ю. Биологические, психологические и социальные факторы правового концепта «ребенок». *Studia Humanitatis. Международный электронный научный журнал*. 2019. № 2. URL: http://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/veselov.pdf (дата звернення: 20.01.2020).

60. Веселов Н. Ю. Семантико-правовой анализ терминов «предупреждение», «профилактика», «превенция» в контексте исследования ювенальной юстиции. *Правовая культура в современном обществе*: сб. науч. статей / редкол.: И. А. Демидова (отв. ред.) и др. Могилев: Могилев. ин-т МВД, 2020. С. 51–56. URL: http://elib.institutemvd.by/handle/MVD_NAM/4287 (дата обращения: 15.05.2020).

61. Веселов Н. Ю. Систематизация принципов функционирования и развития ювенальной юстиции. *Труды Академии МВД Республики Таджикистан*. 2019. № 4(44). С. 38–47.

62. Веселов Н. Ю. Сравнительно-правовой анализ зарубежного законодательства в сфере ювенальной юстиции. *Юридические науки и*

*образование*. 2020. № 62. С. 43–53. DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2020.62.43-53.

63. Веселов Н. Ю. Субсидиарный подход обеспечения прав, свобод и интересов детей. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D, Экономические и юридические науки.* 2019. № 6. С. 131–138.

64. Веселов Н. Ю. Ювенальная юстиция в системе обеспечения прав детей. *Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. Серия юридическая*. 2019. № 3(91). С. 42–52. DOI: 10.26577/JAPJ-2019-3-j5.

65. Веселов Н. Ю., Байдак Ж. В. Отдельные вопросы межотраслевого урегулирования обеспечения прав детей в уголовном производстве. *Теоретико-прикладные вопросы развития досудебного производства по уголовным делам на современном этапе* : сб. ст. междунар. науч.-практ. конф., (г. Новополоцк, 26–27 сент. 2019 г.): в 2 т. Новополоцк: Полоц. гос. ун-т, 2019. Т. 2. С. 28–36.

66. Веселов Н. Ю., Гаврилюк М. Ю. Правовой статус лица, в отношении которого предполагается применение принудительных мер воспитательного характера. *Теоретико-прикладные вопросы развития досудебного производства по уголовным делам на современном этапе* : сб. ст. междунар. науч.-практ. конф., (Новополоцк, 26–27 сент. 2019 г.): в 2 т. Новополоцк: Полоц. гос. ун-т, 2019. Т. 2. С. 36–43.

67. Ветошкин С. А. Ювенальное право: учеб. пособие. Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2008. 169 с.

68. Витяг з узагальнення практики розгляду кримінальних проваджень про злочини, вчинені неповнолітніми у 2013 році та першому півріччі 2014 року судами першої та апеляційної інстанцій. *Апеляційний суд Миколаївської області*. URL: https://mka.court.gov.ua/sud1490/uzagalnenj/uzagal_sud_praktik/neponolitni (дата звернення: 28.12.2019).

69. Волощук І. В. Теорія прав дитини: сучасний стан розробки проблеми. *Митна справа*. 2015. № 2(2.1). С. 19–24.

70. Генеральною прокуратурою України вжито заходів щодо посилення

профілактики дитячих правопорушень та поновлення прав дітей, притягнутих до адміністративної відповідальності: новини за 29.03.2019 р. *Відділ зв'язків із громадськістю та ЗМІ Генеральної прокуратури України*. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=248286&s=print (дата звернення: 12.10.2019).

71. Глушков А. И. Обеспечение прав и законных интересов несовершеннолетних потерпевших в уголовном судопроизводстве. Москва: МПГУ, Изд-во «Прометей», 2012. 160 с.

72. Голышева Л. Ю. Российское ювенальное право: монограф. Ставрополь: Изд-во ОАО «Пресса», 2004. 184 с.

73. Горян Э. В., Забара З. К. Российская модель ювенальной юстиции: проблемы эффективного функционирования и пути их устранения. *Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса*. 2018. Т. 10. № 2. С. 101–116.

74. Греса Н. В. Психологічні чинники усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями : автореф. дис. … канд. психолог. наук: 19.00.06; ХНУВС. Харків, 2008. 22 с.

75. Гришина Н. В. Загальна характеристика неповнолітнього як суб'єкта адміністративної відповідальності. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2015. Вип. 20. С. 78–80.

76. Грігорова Г. Л. Концепція ювенальної відповідальності в українському праві : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, 2017. 197 с.

77. Гуржій Т. О. Перспективи розвитку адміністративно-деліктного законодавства України. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 3(9). С. 156–168.

78. Гусак А. П. Основні принципи ювенальної юстиції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 25. С. 192–194.

79. Гусарєва О. С. Юстиція як складова правових систем сучасних

країн світу та України : автореф. канд. юрид. наук: 12.00.01; КНУВС. Київ, 2010. 18 с.

80. Д’ячкова Н. А. Опіка як спосіб охорони майнових прав фізичних осіб : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.03; НДІ приватного права і підприємництва АПрН України. Київ, 2006. 23 с.

81. Данильченко С. Л. Ювенальная юстиция: история и современность. *Образование и наука в современных условиях*: IX Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 8 окт. 2016 г.). Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2016. № 4 (9). С. 16–23.

82. Дитячий омбудсмен і заступник генпрокурора обговорили як поліпшити ситуацію з розслідуванням злочинів щодо дітей та захистом їх прав: новини за 01.02.2020 р. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/general/638689.html (дата звернення: 01.02.2020).

83. Дручек О. М. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб’єкта забезпечення прав і свобод дитини : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07; ОДУВС. Одеса, 2018. 25 с.

84. Дубровская И. А. Права ребенка: пособ. Москва: ГроссМедиа, 2008. 176 с.

85. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління / наук.-ред. колегія: Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. 2011. 692 с.

86. Ерохина Е. А. Теория экономического развития: (системно-самоорганизационный подход). Томск: Изд-во Том. ун-та, 1999. 160 с.

87. Євко В. Ю. Співвідношення поняття «дитина» за цивільним та сімейним правом України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3(25). С. 253–254.

88. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми: Міжнародний документ Ради Європи від 20.05.1980 р. (Ратифікована Законом України від 06.03.2008 р.

№ 135-VI). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327/conv (дата звернення: 25.05.2019).

89. Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів юрид. ВНЗ / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.

90. Загарницька І. І. Дитинство як соціальний феномен: філософська концептуалізація : автореф. дис. … д-ра філ. наук: 09.00.03; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 38 с.

91. Зерматтен Ж. Ювенальна юстиція – це дієвий інструмент захисту прав дітей. За матеріалами Міжнародної конференції «Творимо безпечну громаду разом» (м. Київ, 19–20 березн. 2012 р.). *Щоквартальний бюлетень «Відновне правосуддя в Україні»*. 2012. № 1–4(18). С. 25.

92. Ищенко И. В. Ювенальная превенция как новая парадигма профилактики правонарушений среди детей. *Труды Академии МВД Республики Таджикистан*. 2017. № 4(36). С. 111–117.

93. Іщенко І. В. Адміністративно-правові засади здійснення підрозділами Національної поліції України ювенальної превенції : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07; ХНУВС. Харків, 2019. 238.

94. Іщенко І. В., Веселов М. Ю. Ювенальна превенція та інші суміжні інститути впливу на поведінку дитини у суспільстві: порівняльно-правовий аналіз: *Правова система держави: проблеми формування та перспективи розвитку*: матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 12 груд. 2017 р.). Одеса: ОДУВС, 2017. С. 17–20.

95. Квітка Я. М. Попередження адміністративних правопорушень серед неповнолітніх : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07; НАВСУ. Київ, 2002. 18 с.

96. Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх Організації Об'єднаних Націй (Ер-Ріядські керівні принципи): Резолюція Генеральної Асамблеї № 45/112 від 14.12.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_861/conv (03.03.2019).

97. Кидисюк О., Старосольська С. Які проблеми є в національній

системі збору статистики щодо неповнолітніх у контакті із законом? *Юридична Газета online*.: жовт. 2019. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/yaki-problemi-e-v-nacionalniy-sistemi-zboru-statistiki-shchodo-nepovnolitnih-u-kontakti-iz-zakonom.html (дата звернення: 13.03.2020).

98. Клименко О. Ю Особливості інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві : дис. … д-ра соц. наук: 22.00.04; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2016. 418 с.

99. Климчук М. П., Марко С. І. Криміналістично значущі особливості неповнолітніх та їх дослідження під час досудового слідства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 407–416.

100. Князька Л. А. Адміністративно-правове регулювання в галузі соціального захисту населення : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07; Академія управління МВС. Київ, 2010. 17 с. С. 7.

101. Ковна У. С. Забезпечення прав і законних інтересів малолітніх осіб у кримінальному процесі України : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09; Академія адвокатури України. Київ, 2010. 22 с.

102. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. Дата оновлення: 11.10.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n37 (23.03.2019).

103. Кодекс Кыргызской Республики о детях: Закон Кыргызской Республики от 10.07.2012 г. № 100. Дата обновления: 24.04.2019. URL: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/203700?cl=ru-ru#%D1%80101 (дата обращения: 29.02.2020).

104. Кодекс України про адміністративні правопорушення: наук.-практ. комент. / Р. А. Калюжний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін. Київ: Правова єдність, 2008. 655 с.

105. Колодій А. М. Принципи права: ґенеза, поняття, класифікація та

реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63807/08-Kolodiy.pdf (дата звернення: 31.08.2019).

106. Коломоєць Н. Особливості та система засобів адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 1. С. 86–90.

107. Коломоєць Н. В. Роль адміністративного права в механізмі реалізації захисту прав дитини в Україні. *Право і безпека*. 2014. № 2 (53). С. 37–41.

108. Колосовський Є. Ю. Використання поняття «неповнолітні» в адміністративно-деліктному законодавстві: теоретико-правовий аналіз. *Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 12-13 квіт. 2012 р.). Х. : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2012. Т. 2. С. 51–53.

109. Комарницкий А. В. Научная мысль о ювенальной юстиции в России: концепция, принципы, содержание. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2011. № 2 (21). С. 41–48.

110. Конституційне право України: підруч. для студ. ВНЗ / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Харків: Право, 2008. 416 с.

111. Концепція Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року: затв. постановою Каб. Міністрів України від 05.04.2017 р. № 230-р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-р (дата звернення: 19.06.2019).

112. Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції в Україні: проект / Робоча група проекту «Створення та розвиток системи ювенальної юстиції України». *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 1–2. С. 90–95.

113. Корж-Ікаєва Т. Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07; КНУВС. Київ, 2008. 19 с.

114. Користін О. Є., Веселов М. Ю. Теоретико-методологічні засади щодо концептуалізації інституту забезпечення прав дітей. *Наука і правоохорона*. 2019. № 1 (43). С. 91–99.

115. Користін О. Є., Веселов М. Ю. Щодо питань соціально-правового феномену: права дітей та їх забезпечення. *Національна поліція України: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 17 трав. 2019 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2019. С. 89–92.

116. Коталейчук С. П. Теоретико-правові проблеми правового статусу неповнолітніх в Україні та забезпечення його реалізації як один із основних напрямків діяльності міліції : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01; НАВСУ. Київ, 2004. 14 с.

117. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе / науч. ред.: Г. Х. Попов; пер. с пол.: Л. В. Васильева, В. И. Соколовский. Москва: Экономика, 1975. 271 с.

118. Котковський В. Р. Інформаційно-аналітичне забезпечення прийняття управлінських рішень у діяльності органів державної влади. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 4(51). С. 1–6.

119. Котляр И. И. Права человека и высшая школа: концептуальные основы преподавания, изучения и воспитания, управленческие решения : монограф. Минск: Тесей, 2007. 232 с.

120. Крестовська Н. М. Система принципів ювенальної юстиції України (роздуми щодо законопроекту). *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету: збірник*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2018. Вип. 28. С. 22–26.

121. Крестовська Н. М. Сучасне розуміння прав дитини. *Форум права*. 2011. № 3. С. 409-413. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11knmrpd.pdf (дата звернення: 16.03.2019).

122. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: генезис та сучасний стан : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.01; Одеська нац. юрид. академія.

Одеса, 2008. 42 с.

123. Кривоносов А. Н. Исторический опыт борьбы с беспризорностью. *Государство и право*. 2003. № 7. С. 92–98.

124. Крижановська В. А. Адміністративна відповідальність в адміністративному праві України: сучасне розуміння, нові підходи : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07; Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2016. 258 с.

125. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n1233 (дата звернення: 22.02.2020).

126. Кудрявцева Н. И. Ювенальная юстиция в России и Франции: сравнительная характеристика: учебно-метод. пособие для студ. юрид. фак. Курск, 2003. 105 с.

127. Курінний Є. В. Предмет і об’єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07; НАВСУ. Київ, 2004. 38 с.

128. Куттыгалива А. Р. Возрастные периоды развития, как основания для определения и формирования конституционно-правового статуса несовершеннолетних. *Вестник КазНУ. Серия юридическая*. 2011. № 5. Специальный выпуск. С. 96–103.

129. Лазур Я. В. Забезпечення прав і свобод громадян в сфері публічного управління : дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07; Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2011. 454 с.

130. Лазур Я. В. Поняття, сутність та елементи адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод громадян у державному управлінні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 392–398.

131. Левченко В. О. Адміністративно-правові передумови створення органів ювенальної юстиції в Україні : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07; НАВС. Київ, 2011. 220 с.

132. Лесько Н. В. Адміністративно-правова діяльність органів і служб у

справах дітей щодо профілактики правопорушень : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07; Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2013. 226 с.

133. Лисенко С. О. Адміністративно-правовий механізм забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин серед дітей : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07; МАУП. Київ, 2013. 211 с.

134. Лобач В. Законопроект «Правосуддя дружнє до дитини». Що має змінитись і коли? URL: https://rubryka.com/article/pravosuddya-druzhnye-do-dytyny/ (дата звернення: 09.01.2020).

135. Лосева В. К., Луньков А. И. Психосексуальное развитие ребенка. Москва: А.П.О., 1995. 52 с.

136. Лутес Р. Канадская система ювенальной юстиции (и некоторые аспекты, которые могут представлять интерес для Российской Федерации). *Вопросы ювенальной юстиции*. 2006. № 4 (9). URL: http://juvenjust.org/index.php?showtopic=377 (дата обращения: 23.01.2020).

137. Люблинский П. И. Борьба с преступностью в детском и юношеском возрасте. Москва: Юр. изд-во Наркомюста, 1923. 302 с.

138. Максименко О. В. Адміністративно-правові засади реалізації ювенальної політики в Україні : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07; ДНДІ МВС України. Київ, 2011. 213 с.

139. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. Київ: Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. 251 с.

140. Малишев Б. Правосуддя для неповнолітніх: міжнародний досвід та концепція закону для України. Київ: ГО «Фундація DEJURE», б. д. 24 с.

141. Мальчук О. И., Румянцев Н. В. История ювенальной юстиции в России. *Уголовно-исполнительное право*. 2018. Т. 13 (1–4). № 1. С. 19–24.

142. Марков И. Стенограмма парламентских слушаний по ювенальной юстиции, ч. 4 от 16.11.2001 г. URL: https://www.miloserdie.ru/article/stenogramma-parlamentskih-slushanij-po-yuvenalnoj-yusticii-ch4/ (дата обращения: 02.03.2020).

143. Марковичева Е. В. Концептуальные основы ювенального уголовного судопроизводства : дис. … док. юрид. наук: 12.00.09; Оренбургский гос. ун-т. Оренбург, 2011. 482 с.

144. Мартинович И. И. Создание ювенальной юстиции в Беларуси – требование времени. *Избранные труды*. Минск: Редакция журнала «Промышленно-торговое право», 2016. С. 502–513.

145. Мачужак Я. В., Лавровська І. Б. Формування системи ювенальної юстиції в Україні: перспективи створення ювенальних судів. *Вісник Верховного Суду України*. 2005. № 7. С. 39–43.

146. Мелешко Н. П. Ювенальная юстиция в Российской Федерации: криминологические проблемы развития. СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 787 с.

147. Мельник Р. С., Петров Є. В. Окремі аспекти публічно-правового регулювання суспільних відносин у сфері господарювання. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 52. С. 8–19. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2018/06/melnyk-petrov_52.pdf (дата звернення: 10.01.2020).

148. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция: Проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учеб. пособие. 2-е изд., испр., доп. М. : Дело, 2001. 272 с.

149. Методики та інструменти роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом: навчально-методичний посібник для практиків, книга перша / за заг. ред. Г. Стідз, Т. Журавель. Київ: Проект «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», 2017. 292 с.

150. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб. / за заг. ред. Т. Цюман. Київ: ФОП КЛИМЕНКО, 2015. 114 с.

151. Мишота В. М. К вопросу о защите прав и законных интересов несовершеннолетних. *Вестник РГГУ. Серия: Экономика. Управление. Право*. 2014. № 9 (131). С. 113-121.

152. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): Міжнародний документ ООН від 29.11.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211/conv (дата звернення: 23.05.2019).

153. Мозгальова Н. Г., Барановська І. Г. Українські народні традиції як засіб виховання дітей дошкільного віку. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 152. С. 20–24.

154. Мокрицька І. Я. Ювенальна юстиція: правовий захист дітей. *Наук. зап. НаУКМА. Сер. Юрид. науки*. 2005. Т. 38. С. 56–61.

155. Мороз В. Функціональні принципи соціального вчення Української греко-католицької церкви (1991–2011): історико-релігієзнавчий аналіз. *Схід*. 2014. № 4 (130). С. 92–96.

156. Мюллерсон Р. А. Права человека: идеи, нормы, реальность. Москва: Юрид. лит., 1991. 159 с.

157. Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання : дис.. … док. юрид. наук: 12.00.07; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. 472 с.

158. Навроцький О. О. Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання : автореф. дис.. … док. юрид. наук: 12.00.07; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2018. 36 с.

159. Назимко Є. Історичний метод та проблеми періодизації історії розвитку інституту покарання неповнолітніх. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 2014. № 1. С. 47–57.

160. Насер Аль Алі. Защита прав и свобод человека в арабских странах: монография. Москва: Изд-во «КноРус», 2015. 190 с.

161. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення / за заг. ред. С. В. Пєткова. Київ: ЦУЛ, 2012. 1246 с. URL: https://westudents.com.ua/glavy/65827-stattya-13-vdpovdalnst-nepovnoltnh.html (дата звернення: 21.10.2019).

162. Негодченко О. В. Забезпечення прав та свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07; НУВС. Харків, 2004. 39 с.

163. Новий словник української мови. В 3-х т.; вид. 2-ге, виправл. / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Вид-во «Аконт», 2006. Т. 1 «А–К». 927 с.

164. Новикова Т. Ю. Административно-правовая организация защиты прав несовершеннолетних органами ювенальной юстиции : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.14; Хабаровский гос. техн. ун-т. Хабаровск, 2003. 191 с.

165. Об основах системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних : Закон Республики Беларусь от 31.05.2003 г. № 200-З. URL: https://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_osnovah_sistemy_profilaktiki_beznadzornosti_i_pravonarushenij_nesovershennoletnih.htm (дата обращения: 07.03.2020).

166. Об утверждении Положения о порядке образования и деятельности комиссий по делам несовершеннолетних : Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 10.12.2003 р. № 1599. URL: http://pravo.levonevsky.org/bazaby11/republic35/text219.htm (дата оновлення: 06.03.2020).

167. Оніщенко Н. М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.01; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2002. 26 с.

168. Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2010. 24 с.

169. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.01; Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2017. 39 с.

170. Перец Г. Ю., Гелебрандт І. В. Педагогічні аспекти поняття «перевиховання». *Актуальні проблеми сучасної дошкільної освіти* : збірн. тез

доповідей Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., (м. Мукачево, 26 жовт. 2017 р.). Мукачево: МДУ, 2017. С. 118–119.

171. Петров Є. В. Оновлення змісту категорії «публічна адміністрація»: нотатки до наукової дискусії. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 70. С. 10–16. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2019/12/petrov_70.pdf (дата звернення: 10.01.2020).

172. Петрочко Ж. В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах : автореф. дис. … д-ра пед. наук: 13.00.05; Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ, 2011. 45 с.

173. Писаревская Е. А. К вопросу об эффективности деятельности комиссий по делам несовершеннолетних и защите их прав. *Вестник Томского государственного университета. Право*. 2015. № 1 (15). С. 94–99.

174. Погребняк С. Принцип пропорційності у судовій діяльності. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 49–55.

175. Популярна юридична енциклопедія / В. С. Ковальський (кер. авт. кол.) та ін. Київ Юрінком Інтер, 2002. С. 528.

176. Постанова Баранівського районного суду Житомирської області від 15.10.2019 р. Справа № 273/1843/19. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84918469 (дата звернення: 17.10.2019).

177. Постанова Білгород-Дністровського міськрайонного суду від 11.10.2019 р. Справа № 495/8431/19. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84880317 (дата звернення: 22.10.2019).

178. Постанова Зборівського районного суду Тернопільської області від 11.10.2019 р. Справа № 599/2091/19. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84886878 (дата звернення: 15.10.2019).

179. Постанова Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 11.10.2019 р. Справа № 157/1523/19. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84891434 (дата звернення: 17.10.2019).

180. Постанова Куйбишевського районного суду Запорізької області від

15.10.2019 р. Справа № 319/1212/19. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84929432 (дата звернення: 17.10.2019).

181. Постанова Оріхівського районного суду Запорізької області від 16.10.2019 р. Справа № 323/2836/19. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84971433 (дата звернення: 20.10.2019).

182. Постанова Сарненського районного суду Рівненської області від 11.10.2019 р. Справа № 572/3132/19. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84903894 (17.10.2019).

183. Постанова Сколівського районного суду Львівської області від 16.10.2019 р. Справа № 453/1258/19. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84972615 (дата звернення: 20.10.2019).

184. Постанова Троїцького районного суду Луганської області від 11.10.2019 р. Справа № 433/1729/19. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84902398 (дата звернення: 17.10.2019).

185. Постанова Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 15.10.2019 р. Справа № 686/27640/19. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84934839 (дата звернення: 17.10.2019).

186. Постанова Якимівського районного суду Запорізької області від 16.10.2019 р. Справа № 330/2269/19. Єдиний реєстр судових рішень. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84972293 (дата звернення: 20.10.2019).

187. Постановление Европейского суда по правам человека от 26 мая 2009 г.: Дело «Бацанина против России» за жалобой № 8927/02. Страсбург. URL: https://roseurosud.org/r/st-6/st-6a1/postanovlenie-espch-batsanina-protiv-rossii (дата обращения: 18.03.2019).

188. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про судовий збір» [Текст]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39393 (дата звернення: 24.10.2019).

189. Предеина И. В. Правовые и теоретические основы развития ювенальной юстиции в России : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11; Саратовская

гос. академия права. Саратов, 2005. 259 с.

190. Прилуцький С. В. Ювенальна юстиція. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шешученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 6: Т–Я. 2004. С. 463.

191. Притика Ю. Д. Зміст та класифікація принципів медіації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 10. С. 86–92.

192. Про ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів: Наказ Міністерства соціальної політики України від 28.12.2015 р. № 1256. Дата оновлення: 18.03.2018. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE28510.html (дата звернення: 14.03.2020).

193. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III. Дата оновлення: 19.02.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14/sp:max100 (дата звернення: 01.06.2019).

194. Про затвердження Положення про громадських вихователів неповнолітніх : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 26.08.1967 р. № 284-VII. Дата оновлення: 01.09.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284-07/conv (дата звернення: 23.07.2019).

195. Про затвердження Положення про комісії в справах неповнолітніх Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 30.12.1961 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1962. № 3. Ст. 51.

196. Про затвердження Положення про комісії в справах неповнолітніх Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 26.08.1967 р. № 283-VII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1967. № 34. Ст. 242.

197. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. Дата оновлення: 01.01.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14 (дата звернення: 06.07.2019).

198. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо

неповнолітніх : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.01.2017 р. № 223-66/0/4-17. URL: https://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html (дата звернення: 14.12.2019).

199. Про протидію торгівлі людьми : Закон України від 20.09.2011 р. № 3739-VI. (Дата оновлення: 09.12.2015). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17/sp:max100 (дата звернення: 01.06.2019).

200. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 р. № 3160-VI. Дата оновлення: 20.01.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17 (дата звернення: 21.02.2020).

201. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14 (дата звернення: 12.02.2020).

202. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI. Редакція від 21.10.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#n37 (дата звернення: 26.10.2019).

203. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80 (дата звернення: 02.07.2019).

204. Про утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. № 357. Дата оновлення: 11.02.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2017-%D0%BF (дата звернення: 05.04.2020).

205. Пузирний В. Принципи адміністративно-юрисдикційної діяльності в установах виконання покарань. *Підприємництво, господарство і право*. 2017.

№ 11. С. 120–122.

206. Пушкіна О. В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 38 с.

207. Рабінович П. Право як волевиявлення держави. Об'єктивне і суб'єктивне юридичне право. *Міжнародна поліцейська енциклопедія*: У 10 т. / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Т. 1. С. 663–664.

208. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04/conv (дата звернення: 26.10.2019).

209. Рогальська І. П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві : автореф. дис. … д-ра пед. наук: 13.00.05; Луганський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ, 2009. 45 с.

210. Романюк В. В. Процесуальний аспект вивчення особи неповнолітнього у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 146–156.

211. Русанова І. О. Проблеми розвитку ювенальної юстиції. *Проблеми законності*. 2012. № 120. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-razvitiya-ugolovnoy-yustitsii-po-delam-nesovershennoletnih (дата звернення: 23.07.2019).

212. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова психологія. навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 376 с.

213. Систему збору даних щодо неповнолітніх у контакті із законом буде покращено: інформація від 01.11.2019 р. Сайт Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/sistemu-zboru-danih-schodo-nepovnolitnih-u-kontakti-iz-zakonom-bude-pokrascheno (дата звернення:

09.01.2020).

214. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. Дата оновлення: 02.04.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14 (дата звернення: 09.04.2020).

215. Слобода (Ярмоц) Е. Н. Дискуссионные вопросы о понятии ювенальной юстиции. *Право и демократия*: сб. науч. тр. Вып. 21. Минск: БГУ, 2010. С. 207–218.

216. Сльозка Є. Дослідження передумов запровадження нової практики допиту/опитування дитини, яка постраждала від сексуального насильства. Жіночий консорціум України за підтримки BICE (Міжнародного католицького бюро дитини) та OAK Foundation. 2015. 52 с.

217. Смагина Т. А. Административно-правовое регулирование прав и законных интересов несовершеннолетних : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.14; Саратовская гос. юрид. академия. Саратов, 2012. 28 с.

218. Смеловцев К. И. Ювенальная юстиция в системе социальной профилактики правонарушений несовершеннолетних : ареф. канд. юрид. наук: 12.00.08; ВНИИ МВД РФ. Москва, 2005. 36 с.

219. Смирнова Е. О. Детская психология: учебн. для вузов; 3-е изд. перераб. СПб : Питер, 2009. 304 с.

220. Сокуренко В. В. Роль соціальної справедливості в розбудові правової соціальної держави : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.12; НАВСУ. Київ, 2002. 16 с.

221. Соловйова О. М. Принципи адміністративної процедури. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2011. № 10 (988). С. 149–155.

222. Сопубекова Н. Т. Система предупреждения и пресечения правонарушений несовершеннолетних: административно-правовой аспект : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.14; Кыргызская гос. юрид. академия при Правительстве КР. Бишкек, 2016. 181 с.

223. Справа «М.Р. та Д.Р. проти України» (Заява № 63551/13). Рішення

Європейського суду з прав людини від 22.05.2018 р. [автентичний переклад]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c87 (дата звернення: 10.09.2019).

224. Стародубцев Ю. И. Особые суды для несовершеннолетних в России. Историко-правовой аспект : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Санкт-Петербургская академія МВД. СПб, 1998. 255 с.

225. Старосольська С. Інтереси дитини повинні стати основою роботи усіх державних інституцій. Громадський простір. Новини: 05.08.2018. URL: https://www.prostir.ua/?news=interesy-dytyny-povynni-staty-osnovoyu-roboty-usih-derzhavnyh-instytutsij (дата звернення: 21.12.2019).

226. Судова влада України. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2017 році. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2017_analytical_report (дата звернення: 02.02.2020).

227. Сукманова О. Профілактика дитячої злочинності повинна стати ключовою у законі про юстицію щодо дітей. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/olena-sukmanova-profilaktika-dityachoi-zlochinnosti-povinna-stati-klyuchovoyu-u-zakoni-pro-yustitsiyu-schodo-ditey (дата звернення: 06.01.2020).

228. Сумачев А. В. Принципы законодательства об административных правонарушениях: понятие, классификация и характеристика. *Вестник Тюменского государственного университета*. 2012. № 3. С. 62–67. URL: https://vestnik.utmn.ru/upload/iblock/db7/9_Sumachev_2012.pdf (дата звернення: 31.08.2019).

229. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: учеб. пособие. К. : МАУП, 2003. 368 с.

230. Таибова О. Ю. Правовой статус комиссии по делам несовершеннолетних и защите их прав: проблемы и перспективы развития. *Lex Russica*. 2015. № 1. Т. XCVIII. С. 59–66.

231. Тиндик Н. П. Адміністративно-правовий механізм регулювання міграції в Україні : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07; Нац. ун-т держ.

податкової служби України. Ірпінь, 2009. 47 с.

232. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / под ред. М. Ю. Тихомирова. Москва, 1999. 526 с.

233. Ткачев В. В Ростовской области создается региональная модель ювенальной юстиции. *Российская юстиция*. 2002. № 2. С. 25–27.

234. Тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В. С. Калашника. Х. : Белкар-книга, 2005. 800 с.

235. Тлумачний словник української мови. Понад 12 500 статей (близько 40 000 слів) / За ред. В. С. Калашника. 2-ге вид., випр. і доп. Харків: Прапор, 2005. 992 с.

236. Томіленко В. П. Зарубіжне законодавство про ювенальну юстицію: порівняльно-правовий аспект. Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 2. С. 340–342.

237. Трунов И. Л. Проблемы уголовной ответственности несовершеннолетних. URL: https://www.trunov.com/nauchnye_i_uchebno_metodicheskie_trudy/nauchnye_publikacii_advokatov_kollegii/16144/ (дата обращения: 16.08.2019).

238. У Міністерстві юстиції презентовано проект закону «Про юстицію щодо дітей»: новини за 15.10.2018 р. URL: https://dejure.foundation/news/u-minyusti-prezentovano-proekt-zakonu-pro-yustyciu-schodo-ditey (дата звернення: 06.01.2020).

239. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем. Москва: «Мысль», 1978. 272 с.

240. Українець Л. В. Дитинство і дитячість у філософсько-антропологічному контексті : автореф. дис. … канд. філ. наук: 09.00.04; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2006. 19 с.

241. Упоров И. Пенитенциарная политика в России XVIII-XX вв. Историко-правовой анализ тенденций развития. СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. 608 с.

242. Урбанський Б. П. Особливості адміністративної відповідальності

неповнолітніх як спеціального суб'єкта. *Митна справа*. 2014. № 5(95). Ч. 2. Кн. 1. С. 219–225.

243. Федотов О. П. Адміністративно-правова концепція здійснення державної митної справи: теорія та практика : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 457 с.

244. Филипенко Є. П. Охорона прав і свобод дітей органами внутрішніх справ: адміністративно-правові засади : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07; Міжнародний ун-т бізнесу і права. Херсон, 2011. 20 с.

245. Філософія права: підруч. для студ. юрид. ВНЗ / За ред. О. Г. Данильяна. Х. : Право, 2009. 208 с.

246. Філософський енциклопедичний словник / Голов. ред. кол. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 744 с.

247. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посібн. 2-ге вид..иїв: Видавнич. дім «Академія», 2007. 560 с. URL: https://pidruchniki.com/1494092835019/pedagogika/ perevihovannya_yogo_sutnist_funktsiyi_etapi_printsipi_realizatsiyi (дата звернення: 22.02.2020).

248. Фрейманис Е. Е., Иванчикова Л. Д. Административная ответственность в аспекте защиты прав детей по законодательству Республики Беларусь и Латвии: опыт сравнительного правоведения. *Выявление проблем правовой регламентации и осуществления сотрудниками органов внутренних дел отдельных мер административного принуждения:* сборн. статей / под общ. ред. А. В. Лубенкова. Могилев, Могилевский ин-т МВД, 2016. С. 100–104.

249. Хананашвили Н., Зыков О. Пути продвижения ювенальной юстиции в России. Ювенальная юстиция: правовые и технологические аспекты: сборник статей. Москва: Рос. благотворит. фонд «НАН», 2000. С. 6–24.

250. Харитонова О. І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07; Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2004. 38 с.

251. Харитонова О. І., Харитонов Є. О. Дихотомія «публічне право –

приватне право» та деякі питання визначення структури національного права. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 6–11.

252. Хастингс Р. Профилактика преступлений и молодежь группы риска: проблема сопротивления изменениям (работа представлена на 16-ю конференцию Международной ассоциации исследований в области ювенальной криминологии Париж: 10 марта, 2006). *Серия «Работа с детьми группы риска». Вып. 16. Демографические и экономические аспекты ювенальной юстиции*. Москва: РБФ НАН, 2008. С. 151–169.

253. Хомич В. М. Введение ювенальной юстиции в Республике Беларусь: стандарты и перспективы. Состояние и анализ сферы правосудия по делам несовершеннолетних. *Юстиция Беларуси*. 2004. № 10. С. 24–27.

254. Цинченко Г. М. Ювенальные технологии: проблемы внедрения. *Управленческое консультирование*. 2014. № 8. С. 146–154.

255. Шестакова Л. А. Реализация концепции ювенальной юстиции в производстве по делам несовершеннолетних в Российской Федерации: генезис, современность и перспективы : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09; Самарский гос. ун-т. Самара, 2015. 242 с.

256. Шостко О. Ю. Суб'єкти діяльності по попередженню злочинності неповнолітніх у США: система і функції. *Проблеми законності*. 1998. Вип. 34. С. 193–197.

257. Штиглиц А. Исследование о выдаче преступников. С.Пб. : Типография братьев Пантелеевых, 1882. 236 с.

258. Штыкова Н. Н. Ювенальная юстиция в США, Англии и России XIX - XX века (историко-правовой анализ) : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нижегородский гос. ун-т им. Н. И. Любачевского. Н.-Новгород, 2001. 185 с.

259. Шульц О. А. «Права дитини» як категорія сучасного конституційного права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 91–96.

260. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2019. 135 с.

261. Ювенальна юстиція: навч. посіб. / Гусєв А. І., Костова Ю. Б., Крестовська Н. М. та ін.; за заг. ред. Н. М. Крестовської. Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2006. 155 с.

262. Ярмоц Е. Н. Институциональные особенности ювенальной юстиции : автореф. канд. … юрид. наук: 12.00.11; Белорусский гос. ун-т. Минск, 2012. 24 с.

263. Ярмоц Е. Н. Проект Концепции ювенальной юстиции в Республике Беларусь. *Вестник Полоцкого государственного университета. Сер. D, Экономические и юридические науки: научно-теоретический журнал*. Новополоцк: ПГУ, 2012. № 13. С. 203–208.

264. Ясеновська М. Права дитини. Огляд політики та законодавчих ініціатив. URL: https://helsinki.org.ua/prava-dytyny-m-yasenovska-koalitsiya-prava-dytyny-v-ukrajini/ (дата звернення: 19.03.2019).

265. Abramson, B. (2004). The right to diversion: using the Convention on the Rights of the Child to turn juvenile justice rights into reality. *International Juvenile Justice Observatory*. URL: https://www.eldis.org/document/A17948 (date Views: 30.06.2019).

266. Alder, C., Wundersitz, J. (1994). Family Conferencing and Juvenile Justice: The Way Forward or Misplaced Optimism? Canberra: Australian Institute of Criminology, 220.

267. Alemika, E. E. O. & Chukwuma, I. C. (2001). Juvenile Justice Administration in Nigeria: Philosophy and Practice. Lagos: Centre for Law Enforcement Education, 103.

268. Alinčić, M. Prava djeteta u sustavu prava dovieka. *Defektologija*, 1993, Vol. 29, 1: 77-79.

269. Andersson, G. och Hollander, A. (2004). Om barns rätt och barns bästa. *Barnet i den sociala barnavården*. 2-ra upplagan. Falkŏping, Gummessons Tryckeri AB, 41–69.

270. Az Alkotmánybíróság 3142/2013. (VII. 16.) AB határozata jogszabály alaptörvény-ellenességének megállapí-tására és megsemmisítésére irányuló indítvány el-utasításáról. *Az Alkotmánybíróság határozatai: Az Alkotmánybíróság hivatalos lapja*. 2013. 15. szám, 759–770. URL: http://docplayer.hu/30668989-Az-alkotmanybirosag-hatarozatai.html (date Views: 13.01.2020).

271. Baglivio, M. T., Epps, N., Swartz, K., Sayedul Huq, M., Sheer, A., & Hardt, N. S. (2014). The prevalence of adverse childhood experiences (ACE) in the lives of juvenile offenders. *Journal of Juvenile Justice*, 3(2).

272. Bakken, B. (1993). Crime, juvenile delinquency and deterrence policy in China. *Australian Journal of Chinese Affairs*, 30, 29-58. DOI: 10.2307/2949991.

273. Barton, W. H. & Butts, J. A. (2008). Building on Strength: Positive Youth Development in Juvenile Justice Programs. Chicago: Chapin Hall Center for Children at the University of Chicago, 66.

274. Bell, J. (n. d.). Repairing the breach. A Brief History of Youth of Color in the Justice System. Oakland: Burns Institute, 22.

275. Benda, B. B., Corwyn, R. F., & Toombs, N. J. (2001). Recidivism among adolescent serious offenders: Prediction of entry into the correctional system for adults. *Criminal Justice and Behavior*, 28, 588–613. DOI: 10.1177/009385480102800503.

276. Bernard, T. J., Kurlychek, M. C. (2010). The Cycle of Juvenile Justice. 2nd ed. Oxford University Press, 237.

277. Bourlière F. (1970). The assessment of biological age in man. Geneva: World Health Organization, 67.

278. Butts, J. A., & Mears, D. P. (2001). Reviving Juvenile Justice in a Get-Tough Era. *Youth and Society,* 33(2): 169-198.

279. Cantwell N. The history, content, and impact of the Convention on the Rights of the Child. *Understanding Children's Rights, Children's Rights Center, University of Chent*. Belgium, 1998, 378.

280. Chapman, T. & O'Mahony, D. (2008). Youth and Criminal Justice in Northern Ireland. *Developments in Social Work with Offenders*, Eds.: Gill McIvor

and Peter Raynor. London: Jessica Kingsley Pudlishers, 99–112.

281. Children Act 1989. UK Public General Acts 1989. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/contents (date Views: 29.02.2020).

282. Children's Hearings (Scotland) Act 2011. (2011). URL: http://www.legislation.gov.uk/asp/2011/1/pdfs/asp_20110001_en.pdf (date Views: 01.03.2020).

283. Christoffersen, J. (2009). Fair Balance: A Study of Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights. Leiden – Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 668.

284. Code of Rights of the Child (2019): Law of Georgia. Date of issuing: 20.09.2019 г. № 5004-Ilს. URL: https://matsne.gov.ge/en/document/view/4613854?publication=0 (date Views: 18.02.2020).

285. Council of Europe. (2011). Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice. 97. URL: https://rm.coe.int/16804b2cf3 (date Views: 20.12.2019).

286. Crime and Disorder Act 1998 (with all changes known to be in force on or before 26 Jan. 2020). UK Public General Acts. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/37/contents (date Views: 26.01.2020).

287. Dane, L. (2015). Europadomstolen och barnets bästa. *Förvaltningsrättslig Tidskrift*, No 2: 193–224.

288. Deal, T., Schiller, W., Taylor, M., & Boc, J. (2018). Model Data Project 3D Data Capacity Assessment:Infrastructure. Pittsburgh, PA: National Center for Juvenile Justice. URL: https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/grants/252012.pdf (date Views: 23.12.2019).

289. Dehne, K. L. & Riedner G. (2001). Adolescence – a dynamic concept. *Reproductive Health Matters*, 9: 17. DOI: 10.1016/S0968-8080(01)90003-5.

290. Department of Justice Canada. (2013). The Youth Criminal Justice Act: summary and background. PWGSC, 19. URL: https://www.justice.gc.ca/eng/cj-jp/yj-jj/tools-outils/pdf/back-hist.pdf (date Views: 29.02.2020).

291. Department of Justice. (n.d.). About the Youth Justice Agency. URL: https://www.justice-ni.gov.uk/articles/about-youth-justice-agency (date Views: 29.02.2020).

292. Department of Justice. (n.d.). Services delivered within a community setting. URL: https://www.justice-ni.gov.uk/topics/youth-justice/services-delivered-within-community-setting (date Views: 29.02.2020).

293. Elrod P., Scott Ryder R. (2014). Juvenile Justice: A Social, Historical, and Legal Perspective. 4th ed. Jones & Bartlett Learning, 521.

294. Espelage, D. L., Mebane, S. E., & Swearer, S. M. (2004). Gender differences in bullying: Moving beyond mean level differences. In D. L. Espelage & S. M. Swearer (Eds.). *Bullying in American schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention*, 15–35. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

295. Feld, B. C. (1991). Justice by Geography: Urban, Suburban, and Rural Variations in Juvenile Justice Administration. *Journal of Criminal Law and Criminology*. Vol. 82, 156–210.

296. Frías Armenta, M. & Gómez Martínez, L. (2014). Juvenile Justice in Mexico. *Laws*, 3, 580–597. DOI:10.3390/laws3030580.

297. Gainborough J. & Lean E. Convention on the Rights of the Child and Juvenile Justice. *The Link Connecting Juvenile Justice and child welfare*. 2008. Vol. 7, No. 1. P. 1–15. URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED504480.pdf (date Views: 27.06.2019).

298. Garbarino, J. (2005). See Jane hit: Why girls are growing more violent and what we can do about it. New York: The Penguin Press, 304.

299. Gilbert, J. Grimm R., Parnham J.(2001). Applying Therapeutic Principles to a Family-Focused Juvenile Justice Model (Delinquency). Alabama Law Review, 52: 1152–1207.

300. GOV.UK. (n.d.). Youth offending teams. URL: https://www.gov.uk/youth-offending-team (date Views: 29.02.2020).

301. Gumuliauskienė, Aušrinė (2014). Vaikų socializacijos centrų paskirties įgyvendinimo valdymas. *Švietimas: politika, vadyba, kokybė*, Nr. 1 (16), 8–27.

302. Gupta, N. (n. d.). Research Paper on Comparitive Study Of Juvenile Delinquency. *Access to justice for all*. URL: https://www.academia.edu/27293306/Research_Paper_on_Comparitive_Study_Of_Juvenile_Delinquency/ (date Views: 29.02.2020).

303. Hamilton, C. (2011). Guidance for Legislative Reform on Juvenile Justice. New York: Children's Legal Centre and United Nations Children's Fund (UNICEF), 116.

304. Hammarberg T. (1990). The UN Convention on the Rights of the Child – and How to make it Work. *Human Rights Quarterly*, Vol. 12, 100.

305. Hess, K. M. (2009). Juvenile Justice. 5-th edition. Wadsworth, Cengage Learning, 496.

306. Hockenberry, S., & Puzzanchera, C. (2018). Juvenile Court Statistics 2016. Pittsburgh, PA: National Center for Juvenile Justice. URL: https://www.ojjdp.gov/ojstatbb/njcda/pdf/jcs2016.pdf (date Views: 29.02.2020).

307. Hong, J.S., Ryan, J.P., Chiu, Y.L., & Sabri, B. (2013). Re-arrest among juvenile justice-involved youth: An examination of the static and dynamic risk factors. *Residential Treatment for Children and Youth*, 30(2), 131–148.

308. Indrašienė, V., Merfeldaitė, O., Pivorienė, J., Raudeliūnaitė, R.. (2011). Vaiko vidutinės priežiūros įgyvendinimas socializacijos centruose: socioedukacinis aspektas. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 178.

309. Interagency Panel on Juvenile Justice. United Nations Office on Drugs and Crime. (2011). Criteria for the Design and Evaluation of Juvenile Justice Reform Programmes. New York: Publishing and Library Section, United Nations Office at Vienna. 41.

310. Interagency review of justice for children in a humanitarian context (CPMS 14). P. 5. URL: http://www.ibcr.org/wp-content/uploads/2016/06/Interagency-review-2.pdf (date Views: 09.06.2019).

311. Jenson, J. M. & Howard, M. O. (1998). Youth Crime, Public Policy, and Practice in the Juvenile Justice System: Recent Trends and Needed Reforms. *Social Work*, 43 (4), 324–334. DOI: 10.1093 / sw / 43.4.324.

312. Juvenile Justice and Delinquency Prevention Act USA of 1974: Public Law 93–415; 88 Stat. 1109. As Amended Through P.L. 115–385, Enacted Decem. 21, 2018. URL: https://www.ojjdp.gov/about/JJDPA-of-1974-as-Amended-12-21-18.pdf (date Views: 27.06.2019).

313. Juvenile Justice Code. (2015). Law of Georgia, Nr. 3708-IIს, Date of issuing 12.06.2015. Consolidated publications: 29.11.2019. URL: https://matsne.gov.ge/en/document/view/2877281?publication=14 (date Views: 18.02.2020).

314. Juvenile Justice Reform Act of 2018. Text: H.R.6964 – 115th Congress of United States of America (2017-2018). URL: https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/6964/text?q=%7B%22search%22%3A%5B%22Juvenile+Justice+and+Delinquency+Prevention+Reauthorization+Act+of+2018%22%5D%7D&r=1&s=1#toc-H999F63CFCAC64FD19A736B0C0069CBFB (date Views: 18.02.2020).

315. Karl L. Dehne & Gabriele Riedner (2001) Adolescence – a dynamic concept, Reproductive *Health Matters*, 9:17, 11–15, DOI: 10.1016/S0968-8080(01)90003-5.

316. Karsai, K. (2013). Juvenile Justice in Hungary. Report for the academic programme of the Third International Crime and Punishment Film Festival on Juvenile Justice. Istanbul, 38.

317. Kilkelly, U. (1999). The child and the European Convention on Human Rights, Ashgate, Aldershot, 369.

318. Kratcoski, P. C. (2012). Juvenile Justice Administration. CRC Press, 524.

319. Kuhn, T. (1962; 50th Anniversary Edition: 2012). The Structure of Scientific Revolutions. Chicago, IL: University of Chicago Press, 264.

320. Lag om Barnombudsman (1993:335). Ändrad: t.o.m. SFS 2017:1245. *Riksdagen.se*. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1993335-om-barnombudsman_sfs-1993-335 (date Views: 14.02.2020).

321. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: Latvijas Republikas Likums pieņemts 07.12.1984 p. Attēlotā redakcija: 19.03.2018. URL: https://likumi.lv/doc.php?id=89648 (date Views: 12.10.2019).

322. Law of Georgia on Protecting Minors From Bad Influences. Date of issuing: 28.09.2001, Nr. 1081. Consolidated versions: 07.12.2017. Expiration Date: 01.06.2020. URL: https://matsne.gov.ge/en/document/view/15652?publication=2 (date Views: 17.02.2020).

323. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas. Priėmimo data: 10.09.2002, Nr. IX-1067. Suvestinė redakcija nuo 05.11.2011. URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.183129/iBGWCVRroP (date Views: 01.02.2020).

324. Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas. Priėmimo data: 28.06.2007, Nr. X-1238. Suvestinė redakcija nuo 01.07.2018. URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.301806/asr?positionInSearchResults&searchModelUUID=6812fc03-9541-409b-a70e-bab23602b1ad (date Views: 17.02.2020).

325. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. Priėmimo data: 14.03.1996, Nr. I-1234. Suvestinė redakcija nuo 01.01.2020. URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.26397/eZaTywbhkn (date Views: 17.02.2020).

326. Lin, J. (2007). Exploring the impact of institutional placement on the recidivism of delinquent youth. Unpublished doctoral dissertation, New York University, New York, NY. National Institute of Justice, Washington, DC, 233.

327. Loeber, R., Farrington, D. P., Petechuk, D. (May, 2003). Child Delinquency: Early Intervention and Prevention. *Child Delinquency: Bulletin Series.* U.S. Department of Justice, 19.

328. Manfredi, C. (1998). The Supreme Court and Juvenile Justice. Lawrence, KS: University Press of Kansas, 271.

329. Martin, G. (2005). Juvenile Justice: Process and Systems. Sage Publications, 460.

330. McCauley A.P., Salter C. et al (eds). (1995). Meeting the needs of young adults. *Population Report*, Series J, 41: 1–39.

331. Mental Health America. (2015). Position Statement 51: Children With Emotional Disorders In The Juvenile Justice System. URL: http://www.mentalhealthamerica.net/positions/juvenile-justice (date Views: 09.08.2019).

332. Merkys, G., Ruškus, J., Juodraitis, A. ir kt. (2002). Nepilnamečių resocializacija. Lietuvos nepilnamečių priežiūros įstaigų psichosocialinė ir edukacinė situacija. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 139.

333. Muncie, J. (2008). The «punitive» turn in juvenile justice: cultures of control and rights compliance in western Europe and the USA. *Youth Justice*, 8(2): 107–121. DOI:10.1177/1473225408091372.

334. Naskou-Perraki, P. (P.). (2014). An introduction to the international protection of human rights. *Children and non-discrimination discrimination. Interdisciplinary textbook* / Edited by D. Kutsar and H. Warming; Children's Rights Erasmus Academic Network. University Press of Estonia, 256.

335. National Ctr. for Mental Health and Juvenile Justice, United States of America, Models for Change, & United States of America. (2013). Better Solutions for Youth with Mental Health Needs in the Juvenile Justice System. URL: https://www.ncmhjj.com/wp-content/uploads/2014/01/Whitepaper-Mental-Health-FINAL.pdf (date Views: 26.06.2019).

336. Nedzinskas, E., Janušauskas, A. (2008). Nepilnamečių nusikalstamumo prevencijos aktualijos Lietuvoje. *Vadyba*, 2(13), 107–110.

337. O'Mahony, D. & Deazley, R. (2000). Juvenile crime and justice Northern Ireland. Belfast, Northern Ireland Office, 100.

338. Odongo, G. O. (2005). The Domestication of International Law Standards on the Rights of the Child with Specific Reference to Juvenile Justice in the African Context. Doctor's of Law thesis. Cape Town: University of the Western

Cape, 523.

339. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. (n.d.). About Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (OJJDP). URL: https://ojjdp.ojp.gov/about. (date Views: 23.12.2019).

340. Ordonnance № 45-174 du 2 février 1945 relative à l'enfance délinquante. Version consolidée au 30 décembre 2019. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000517521&categorieLien=cid (date Views: 02.01.2020).

341. O postępowaniu w sprawach nieletnich: Ustawa Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 26 paźdz. 1982 r. Nr 35 poz. 228. (Dz. U. 2018, poz. 969).

342. Pais M. S. The United Nation Convention on the Rights of the Child. *Bulletin of Human Right,* 91/2. The Rights of the child. United Nations. New York, 1992. P. 72-73.

343. Raymond, L. (2004). Transformation of the juvenile justice system: A paradigm shift from a punitive justice system of the old order to a restorative justice systems of the new dispensation. Thesis of Research report degree of Masters Public Administration. Cape Town: University of the Western Cape, 101.

344. Raynor, P., McIvor, G. (2008). Developments in Social Work with Offenders. London, Jessica Kingsley Publishers, 360.

345. Robert Ph. (1969). Traité de droit de mineurs. Place et rôle dans l'évolution du droit français contemporain. Besanson, 62.

346. Rodriguez, N. (2007). Restorative justice at work: Examining the impact of restorative justice resolutions on juvenile recidivism. *Crime and Delinquency*, 53: 355–379. DOI: 10.1177/0011128705285983.

347. Scottish Government. (April 2013). The Children's Hearings System in Scotland. Training resource manual: Vol. 1: Legislation and Procedure. Edinburgh: Produced for the Scottish Government by APS Group Scotland, 508.

348. Skelton, A. (2009). Restorative Justice as a Unifying Force for Child Justice Theory and Practice. 1st World Congress on restorative justice, (Lima, Peru, 3-7 Novem., 2009). Lima. URL: https://www.unicef.org/tdad/4annskelton.pdf (date

Views: 30.06.2019).

349. Skolnick, A. (1975). The limits of childhood: Conceptions of child development and social context. *Law & Contemp. Probs*, Vol. 39: No. 3, 38–77.

350. Spon, R. D. (1998). Juvenile justice: a work «in progress». Regent University Law Review. Vol. 10, 29–51.

351. Storgaard, A. (2005). Juvenile Justice in Scandinavia. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, Vol. 5(2), 188-204. DOI.org/10.1080/14043850410028703.

352. Sveriges Riksdag. (2017). Socialutskottets betänkande 2017/18:SoU12. Barnombudsmannens anmälningsskyldighet. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/betankande/barnombudsmannens-anmalningsskyldighet_H501SoU12 (date Views: 20.01.2020).

353. Svyrydiuk, N.P. (2015). Principles of Administrative Legal Regulation in the Economic Sphere. *European Reforms Bulletin*, 3: 21–25.

354. The world health report 1995 – bridging the gaps. Geneva: WHO, 1995, 123.

355. Todres J. (2004). Emerging Limitations on the Rights of the Child: the U.N. Convention on the Rights of the Child and Its Early Case Law. *Colum. Hum. Rts. L. Rev*. 30, 159–200.

356. Treaty establishing the European Community (Nice consolidated version). *Official Journal* C 325, 24.12.2002 P. 0033 - 0184. *Official Journal* C 340, 10.11.1997 P. 0173 – Consolidated version. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12002E%2FTXT (date Views: 21.03.2019).

357. Trulson, C. R., Marquart, J. W., Mullings, J. L., & Caeti, T. J. (2005). In between adolescence and adulthood: Recidivism outcomes of a cohort of state delinquents. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 3(4), 355–387. DOI: 10.1177/1541204005278802.

358. U.S. Department of Justice Office of Justice Programs. (2019). Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention: 2018 Annual Report. Washington, 36.

URL: https://ojjdp.ojp.gov/sites/g/files/xyckuh176/files/pubs/252272.pdf (date Views: 01.02.2020).

359. UN (2008). UN Common Approach to Justice for Children. 21. URL: https://www1.essex.ac.uk/armedcon/story_id/UNCOMMON.pdf (date Views: 18.02.2020).

360. UN Committee on the Rights of the Child (CRC), *General comment No. 10 (2007): Children's Rights in Juvenile Justice*, 25 April 2007, CRC/C/GC/10, URL: https://www.refworld.org/docid/4670fca12.html (date Views: 06.02.2020).

361. UN. (2008). Guidance note of the Secretary - General. UN Approach to Justice for Children, 6. URL: https://www.unicef.org/protection/RoL_Guidance_Note_UN_Approach_Justice_for_Children_FINAL.pdf (date Views: 06.02.2020).

362. UNICEF's Office of Research-Innocenti. (n. d.). Data on Children in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States: the TransMONEE Database. URL: https://www.unicef-irc.org/databases/transmonee/index_rus.html#TransMONEE (date Views: 03.01.2019).

363. United Nations Office on Drugs and Crime. (2006). Manual for the measurement of juvenile justice indicators. New York: UNICEF, 117.

364. United Nations Office on Drugs and Crime. (June 2011). Criteria for the Design and Evaluation of Juvenile Justice Reform Programmes. New York, 50.

365. United Nations Office on Drugs and Crime. (2013). Justice in Matters Involving Children in Conflict with the Law Model Law on Juvenile Justice and Related Commentary. New York, 140.

366. Vallet, C. (2009). La protection des mineurs face à la cyberpédopornographie. Étude comparée entre le droit criminel canadien et français: Thèse du grade de docteur en droit. Montréal: Faculté de droit. Université de Montréal, 480.

367. Van Bueren, G. (1998). The International Law on the Rights of the

Child. Hague/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, 435.

368. Veselov M., Chabanenko D. (2019). Delictological characteristic of personality of juvenile offender. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*, No 2-2 (36), 37–40.

369. Ward, G. K. (2001). Color Lines of Social Control: Juvenile Justice Administration in a Racialized Social System, 1825-2000. Retrieved from ProQuest Digital Dissertations. (UMI No. DA3029453). URL: https://search.proquest.com/docview/250317753 (date Views: 20.07.2019).

370. Whitcomb, S. A. & Merrell, K. W. Behavioral, Social, and Emotional Assessment of Children and Adolescents. 4-th ed. New York: Routledge, 2013, 520.

371. Willis, B. M., Levy, B. S. (2002). Child prostitution: global health burden, research needs, and interventions. *The Lancet*, Vol. 359: 1417–1422.

372. Youth Criminal Justice Act. S.C. 2002. Assented to 19.02.2002. Last amended on 18.12.2019. URL: https://lois-laws.justice.gc.ca/PDF/Y-1.5.pdf (date Views: 26.01.2020).

373. Zakon HR o sudovima za mladež. (2020). NN 84/11, 143/12, 148/13, 56/15, 126/19. URL: https://www.zakon.hr/z/180/Zakon-o-sudovima-za-mlade%C5%BE (date Views: 29.02.2020).

374. Zhang, L. & Liu, J. (2007). China's Juvenile Delinquency Prevention Law: The Law and the Philosophy. International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology. Vol. 51, No 5: 541-554. DOI: 10.1177/0306624X06292675.

# ДОДАТКИ

**Додаток 1**

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

***Праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:***

1. Веселов М. Ю. Ювенальна юстиція у системі забезпечення прав дітей: адміністративно-правові засади: монографія. Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2020. 444 с.

2. Веселов М., Іщенко І. Міжнародна практика діяльності поліції у сфері ювенальної превенції. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2018. № 2 (107). С. 12–16.

3. Веселов М. Адміністративно-деліктне забезпечення безпеки дітей-пасажирів у дорожньому русі. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 4. С. 117–120.

4. Веселов М. Ю. Основні напрями дослідження системи забезпечення прав дітей. *Правова позиція*. 2019. № 2 (23). С. 15–20. DOI: 10.32836/2521-6473-2019-2-15–20.

5. Користін О. Є., Веселов М. Ю. Теоретико-методологічні засади щодо концептуалізації інституту забезпечення прав дітей. *Наука і правоохорона*. 2019. № 1 (43). С. 91–99.

6. Веселов М. Ю. Сучасні парадигми та моделі ювенальної юстиції. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 146. С. 149–157. DOI: 10.21564/2414-990x.146.174553.

7. Веселов М. Ю., Гаврилюк М. Ю. Правовий статус особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності у кримінальному провадженні. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 105–115. DOI: 10.33766/2524-0323.86.105-115.

8. Веселов М. Інститут адміністративної відповідальності у системі ювенальної юстиції. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. *Серія. Юридичні науки.* 2019. № 5 (106). С. 49–63. DOI: 10.31617/zt.knute.2019(106)05.

9. Веселов М. Ю. Принципи адміністративно-правового забезпечення функціонування та розвитку ювенальної юстиції. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 147. С. 187–196. DOI: 10.21564/2414-990x.147.178179.

10. Веселов М. Ю. Адміністративно-правове забезпечення «ювенальної» спеціалізації учасників кримінального провадження. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 81–92. DOI: 10.33766/2524-0323.88.81-92.

11. Веселов М. Ю. Адміністративно-правова концепція реабілітації дітей, що потрапили у конфлікт із законом. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 2. С. 158–161. DOI: 10.32850/sulj.2019.4.2.34

12. Веселов М. Захист прав неповнолітніх під час притягнення до адміністративної відповідальності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. *Серія. Юридичні науки*. 2020. № 1 (108). С. 73–84. DOI: https://doi.org/10.31617/zt.knute.2020(108)08.

13. Веселов М. Ю. Адміністративно-правовий механізм забезпечення функціонування ювенальної юстиції. *Наука і правоохорона*. 2020. № 1 (43). С. 23–31.

14. Веселов М. Ю. Ювенальна превенція в системі ювенальної юстиції. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1 (70). С. 98–104. DOI: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-70-1-98-104.

15. Веселов М. Ю. Превентивні заходи у правовій доктрині ювенальної юстиції. *Економічна теорія та право*. 2020. № 1 (40). С. 127–141. DOI: 10.31359/2411-5584-2020-40-1-127.

16. Веселов М. Ю. Адміністративно-правове регулювання функціонування ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей. *Правові горизонти*. 2020. № 20 (33). С. 77–81. DOI: http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i20.p77.

17. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування системи суб'єктів ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 2 (8). С. 47–57. DOI: 10.32689/2617-9660-2020-2(8)-47-57.

18. Veselov M., Chabanenko D. Delictological characteristic of personality of juvenile offender. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 2-2 (36). P. 37–40.

19. Веселов М. Ю., Мураховська Г. А. Сучасні проблеми статистичного аналізу ювенальних правопорушень в Україні. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 1. С. 19–23.

20. Веселов Н. Ю. Субсидиарный подход обеспечения прав, свобод и интересов детей. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D, Экономические и юридические науки.* 2019. № 6. С. 131–138.

21. Веселов М. Проблемні питання ювенально-правової термінології. *Visegrad Jurnal on Human Rights*. 2019. № 3. Vol. 1. С. 64–69.

22. Веселов Н. Ю. Биологические, психологические и социальные факторы правового концепта «ребенок». *Studia Humanitatis. Международный электронный научный журнал*. 2019. № 2. URL: http://st-hum.ru/sites/st-hum.ru/files/pdf/veselov.pdf.

23. Веселов Н. Ю. Ювенальная юстиция в системе обеспечения прав детей. *Вестник Казахского нац. ун-та им. Аль-Фараби. Серия юридическая*. 2019. № 3 (91). С. 42–52. DOI: 10.26577/JAPJ-2019-3-j5.

24. Веселов Н. Ю. Административно-правовая составляющая выяснения условий жизни и воспитания несовершеннолетнего участника уголовного производства. *Юридические науки и образование*. 2019. № 61. С. 53–62. DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2019.61.53-62.

25. Веселов Н. Взгляд на историю развития ювенальной юстиции в контексте современного административно-правового регулирования. *Научный вестник Академии Полиции*. 2019. № 3(23). С. 146–155.

26. Веселов Н. Ю. Систематизация принципов функционирования и развития ювенальной юстиции. *Труды Академии МВД Республики Таджикистан*. 2019. № 4 (44). С. 38–47.

27. Веселов Н. Ю. Сравнительно-правовой анализ зарубежного законодательства в сфере ювенальной юстиции. *Юридические науки и*

*образование*. 2020. № 62. С. 43–53. DOI: 10.25108/2304-1730-1749.iolr.2020.62.43-53.

***Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:***

28. Веселов М. Ю. Соціально-правове середовище функціонування системи забезпечення прав дитини. *Правове життя сучасної України:* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.): у 2 т. / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Т. 1. С. 62–64.

29. Користін О. Є., Веселов М. Ю. Щодо питань соціально-правового феномену: права дітей та їх забезпечення. *Національна поліція України: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 17 трав. 2019 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2019. С. 89–92.

30. Веселов М. Ю. Ціннісно-нормативний напрям дослідження системи забезпечення прав дітей. *Реалізація прав людини у діяльності правоохоронних органів*: матеріали ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 18 трав. 2019 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2019. С. 78–81.

31. Веселов М. Ю. Статистичний аналіз ювенальної деліктності: поняття, значення та проблеми здійснення. *Кримінальне правопорушення: національний та зарубіжний виміри*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 трав. 2019 р.). Одеса, 2019. С. 33–35.

32. Веселов Н. Ю., Байдак Ж. В. Отдельные вопросы межотраслевого урегулирования обеспечения прав детей в уголовном производстве. *Теоретико-прикладные вопросы развития досудебного производства по уголовным делам на современном этапе*: сб. ст. Междунар. науч.-практ. конф. (г. Новополоцк, 26–27 сент. 2019 г.): в 2 т. Новополоцк: Полоц. гос. ун-т, 2019. Т. 2. С. 28–36.

33. Веселов Н. Ю., Гаврилюк М. Ю. Правовой статус лица, в отношении которого предполагается применение принудительных мер воспитательного характера. *Теоретико-прикладные вопросы развития досудебного производства по уголовным делам на современном этапе*: сб. ст. Междунар. науч.-практ.

конф. (г. Новополоцк, 26–27 сент. 2019 г.): в 2 т. Новополоцк: Полоц. гос. ун-т, 2019. Т. 2. С. 36–43.

34. Веселов М. Ю., Гаврилюк М. Ю. Проблемні питання правового регулювання та практики здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. *Актуальні питання досудового розслідування*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 11 жовтн. 2019 р.). Кривий Ріг, 2019. С. 90–93.

35. Веселов М. Ю. Адміністративна відповідальність неповнолітніх: проблеми правового регулювання та правозастосування. *Транспортна безпека: правові та організаційні аспекти*: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 12 лист. 2019 р.). Кривий Ріг, 2019. С. 56–61.

36. Веселов М. Ю. Судовий збір та ювенальна юстиція. *Актуальні питання адміністративного права та процесу*: матеріали V Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Кривий Ріг, 29 листоп. 2019 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2020. С. 45–49.

37. Веселов М. Ю. Функції адміністративно-правового механізму функціонування ювенальної юстиції. *Захист прав людини в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції: проблеми, здобутки, перспективи*: матер. кругл. столу (м. Маріуполь, 13 груд. 2019 р.). Маріуполь: ДонДУУ, 2019. С. 22–25.

38. Веселов М. Ю. Інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування ювенальної юстиції. *Інформаційна безпека в діяльності поліції*: матеріали наук.-практ. семінару (м. Кривий Ріг, 03 квіт. 2020 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2020. С. 21–23.

39. Веселов М. Ю. Законопроект «Про ювенальну юстицію» – передумова кращого забезпечення прав та інтересів дитини в Україні. *Гарантії забезпечення прав і свобод людини: національний та міжнародний досвід*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Біла Церква, 08-09 квіт. 2020 р.). Біла Церква, 2020. С. 21–25.

40. Веселов Н. Ю. Административно-правовые предпосылки ювенальной специализации адвокатов в уголовном производстве. *Борьба с преступностью:*

*теория и практика*: тезисы докладов VIII Междунар. науч.-практ. конф. (г. Могилев, 23 апр. 2020 г.). Могилев: Могилевский ин-т МВД, 2020. С. 373–376.

41. Веселов М. Ю. Звільнення неповнолітніх від адміністративної відповідальності. *Національна поліція України: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 24 квіт. 2020 р.). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2020. С. 51–52.

42. Веселов Н. Ю. Семантико-правовой анализ терминов «предупреждение», «профилактика», «превенция» в контексте исследования ювенальной юстиции. *Правовая культура в современном обществе*: сб. науч. статей / редкол.: И. А. Демидова (отв. ред.) и др. Могилев : Могилев. ин-т МВД, 2020. С. 51–56.

***Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:***

43. Веселов М. Ю., Коваленко П .О., Устименко А. В. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх: порівняльний аналіз міжнародного і національного (українського) правового регулювання. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2016. № 3 (14). С. 83–87.

**Додаток 2**

# АКТИ ВПРОВАДЖЕНЬ

Додаток 2 (А)

**ЗАТВЕРДЖУЮ**
Заступник начальника Головного управління Національної поліції в Одеській області
полковник поліції
_____ **І.В. Іщенко**
«20» 02 2020 року

**АКТ**

**ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У ПРАКТИЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ**

№ 23 «20» лютого 2020 р.

**Комісія у складі:**

1) Начальник Управління превентивної діяльності ГУНП в Одеській області, полковник поліції Оверченко Д.Г.;

2) Заступник начальника Управління превентивної діяльності ГУНП в Одеській області, капітан поліції Волокітенко І.О.;

3) Начальник відділу ювенальної превенції ГУНП в Одеській області, полковник поліції Капуляк В.П.;

розглянувши результати дисертаційного дослідження Веселова М.Ю. за темою: «***Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні***» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право та процес; фінансове право; інформаційне право) у вигляді пропозицій та рекомендацій щодо:

- діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України;

- профілактики правопорушень серед дітей та порушень прав дитини;

- адміністративної відповідальності у системі забезпечення прав дітей,

дійшла висновку про їх практичну цінність та доцільність використання при розробці відповідних інструкцій та методичних рекомендацій, а також під час розробки пропозицій із удосконалення адміністративного законодавства.

**Члени комісії:**

Начальник Управління превентивної діяльності ГУНП в Одеській області, полковник поліції — Д.Г. Оверченко

Заступник начальника Управління превентивної діяльності ГУНП в Одеській області, капітан поліції — І.О. Волокітенко

Начальник відділу ювенальної превенції ГУНП в Одеській області. полковник поліції — В.П. Капуляк

Додаток 2 (Б)

**ДОВІДКА – АКТ**

**про впровадження результатів наукового**

**дослідження у практичну діяльність**

**Криворізької міської ради**

від «05» 05 2020 р. № В-146/13

видана доценту кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія» кандидату юридичних наук, доценту Миколі ВЕСЕЛОВУ на підтвердження того, що результати дисертаційного дослідження за темою: «***Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні***», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 (адміністративне право та процес; фінансове право; інформаційне право) у вигляді пропозицій та рекомендацій щодо створення в структурі органів місцевого самоврядування територіальних координаційних рад з питань ювенальної юстиції та мультидисциплінарних ювенальних команд, мають практичну цінність та можуть бути враховані при розробці у перспективі відповідних положень про такі органи, інструкцій та методичних рекомендацій щодо їх діяльності.

**Секретар Криворізької міської ради** **Сергій МАЛЯРЕНКО**

КРИВОРІЗЬКА МІСЬКА РАДА ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ * УКРАЇНА *

Додаток 2 (В)

**ЗАТВЕРДЖУЮ**
**Перший заступник директора Державного науково-дослідного інституту МВС України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України**

**Володимир КРИВОЛАПЧУК**
**05 03 2020 р.**

**АКТ**
**впровадження результатів дисертаційного дослідження Веселова Миколи Юрійовича на тему: «Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право у наукову діяльність Державного науково-дослідного інституту МВС України**

Комісія у складі: начальника науково-організаційного відділу, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника Федотової Г.В. (голова комісії), ученого секретаря секретаріату вченої ради, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Плугатар Т.Г., начальника 2-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства, кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Долі Л.М., склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Веселова Миколи Юрійовича за темою «Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні» мають необхідний теоретичний, методологічний рівень та наукову значимість.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані матеріали Веселова М.Ю. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, які були використані у науково-дослідній роботі за відповідними напрямами діяльності інституту.

**Голова комісії:**
Начальник науково-організаційного відділу,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник **Ганна ФЕДОТОВА**

**Члени комісії:**
Учений секретар секретаріату вченої ради,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник **Тетяна ПЛУГАТАР**

Начальник 2-го НДВ НДЛ проблем правового та
організаційного забезпечення діяльності Міністерства,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник **Людмила ДОЛЯ**

Додаток 2 (Г)

**ЗАТВЕРДЖУЮ**
Т.в.о. ректора Донецького
юридичного інституту МВС України
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
капітан поліції
**Єгор НАЗИМКО**
«04» 03 2020 р.

**А К Т**

**впровадження результатів дисертаційного дослідження Веселова Миколи Юрійовича за темою: «Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні» в освітній процес Донецького юридичного інституту МВС України**

м. Кривий Ріг «04» 03 2020 р.

***Комісія у складі:***
начальника навчально-методичного відділу Лоц Лариси,
завідувача кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 1 к.ю.н., доцента Мердової Ольги,
завідувача кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права факультету № 3 к.ю.н., доцента Кубарева Івана,

розглянувши матеріали результатів наукового дослідження (на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право та процес; фінансове право; інформаційне право) Веселова Миколи Юрійовича за темою: «Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні», дійшла висновку, що у навчальний процес Донецького юридичного інституту МВС України впроваджено висновки вищезазначеного дисертаційного дослідження.

Зокрема, значна частина висновків та наукових публікацій за темою дисертаційного дослідження Веселова М.Ю. знайшла своє відображення у розроблених лекціях з навчальних дисциплін «Адміністративне право», «Адміністративний процес», «Взаємодія підрозділів Національної поліції з громадськістю. Профілактика правопорушень», «Організація діяльності підрозділів ювенальної превенції» та унавчально-методичних матеріалах розробленого автором спецкурсу «Адміністративно-правові засади ювенальної

юстиції», які пропонуються для використання в навчальному процесі. Зазначені лекції підготовлені з урахуванням змін чинного законодавства та сучасних теоретико-методологічних розробок вчених з проблем адміністративного права таадміністративної діяльності та відповідають встановленим вимогам до такого виду навчально-методичних матеріалів.

Поданий матеріал буде корисним для науковців, викладачів, аспірантів, ад'юнктів, курсантів та студентів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських, та широкого кола осіб, які цікавляться питаннями адміністративно-правового забезпечення прав та інтересів дітей в сфері ювенальної юстиції та можуть бути використані восвітньому процесі Донецького юридичного інституту МВС України.

**Члени комісії:**

**Начальник навчально-методичного відділу Донецького юридичного інституту МВС України** **Лариса ЛОЦ**

**Завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 1 Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., доцент підполковник поліції** **Ольга МЕРДОВА**

**Завідувач кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права факультету № 3 Донецького юридичного інституту МВС України, к.ю.н., доцент** **Іван КУБАРЕВ**

Додаток 2 (Д)

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

**Комітет з питань правоохоронної діяльності**

01008, м.Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

**Веселову М.**

вул. Космонавтів, б. 7, кв. 3,
м. Кривий Ріг,
Дніпропетровська обл.,
50071

Повідомляємо, що Ваші пропозиції Комітетом отримані та доведені до відома народних депутатів України – членів Комітету з питань правоохоронної діяльності.

**Голова Комітету** **Д. Монастирський**

СЕДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Підписувач:Монастирський Денис Анатолійович
Сертифікат: 58E2D9E7F900307B04000000ACDE2E00E7788200
Дійсний до: 16.03.2022 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
№ 04-27/12-2020/77814 від 16.06.2020
110453

Додаток 2 (Е)

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**
**ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ**
вул. Степана Тільги, 21, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, 50065, тел./факс (0564) 94-70-21
E-mail: postmaster@dli.donetsk.ua, сайт: http://www.dli.donetsk.ua, код згідно з ЄДРПОУ 08571423

від 27 квітня 2020 р. № 1551 На № _____ від ___ ___ 20___ р.

Першому заступникові Міністра юстиції, голові Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх
**Євгенію ГОРОВЦЮ**

Про направлення пропозицій

***Шановний пане Євгенію!***

Серед основних завдань Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх є підготовка пропозицій стосовно удосконалення нормативно-правової бази з питань правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей їх розвитку.

У межах здійснення дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора наук за темою: «Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні» (схвалено рішенням Вченої ради Донецького юридичного інституту МВС України – протокол засідання від 29.05.2019 № 10) за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» докторантом Донецького юридичного інститут МВС України кандидатом юридичних наук, доцентом Миколою Веселовим було підготовлено пропозиції щодо внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про судовий збір», що корелюється із завданнями та основними напрямами реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р) і Планом заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (затвердженим Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 № 1335-р).

Враховуючи важливість та значну суспільну зацікавленість проблемами захисту прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, зважаючи на гостру потребу їх швидкого та

ефективного розв'язання на високому науково обґрунтованому рівні, просимо розглянути пропозиції та врахувати їх у законотворчій діяльності.

Додаток: на 14 арк. у 1 прим.

**З повагою**
**ректор** **Сергій ВІТВІЦЬКИЙ**

Микола Веселов 050-542-79-03

Додаток 2 (Є)

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ**

**МІЖВІДОМЧА КООРДИНАЦІЙНА РАДА**
**З ПИТАНЬ ПРАВОСУДДЯ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ**

*пров. Рильський, 8а, оф.303, м. Київ, 01001, E-mail: iccjcmoj@gmail.com*

№ 01-04/87 від «01» липня 2020

**Ректору Донецького юридичного інституту**
**Вітвіцькому С.**

**Шановний пане Сергію!**

Ваш лист №1551 від 27.04.2020р. «Про направлення пропозицій» отриманий та розглянутий. Отримані пропозиції за результатами дисертаційного дослідження «Адміністративно-правові засади функціонування ювенальної юстиції у системі забезпечення прав дітей в Україні» будуть представлені до розгляду робочої групи з питань розробки проекту Закону України «Про правосуддя, дружнє до дитини» на найближчому засіданні в разі його скликання, про що Вас буде повідомлено окремо.

Вдячні за Вашу участь та співпрацю!

**Радник Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх** **Інна Юрина**

## Додаток 3

**А Н К Е Т А**

**для опитування фахівців у сфері ювенальної юстиції (працівники: місцевих судів, окружних (місцевих) прокуратур, підрозділів ювенальної превенції, органів досудового розслідування Національної поліції України, секторів ювенальної пробації, служби у справах дітей) щодо стану функціонування та перспектив розвитку цього інституту в Україні**

***Шановний колего!***

*Просимо Вас відповісти на запропоновані питання анкети.*

*Мета анкетування – з'ясувати і оцінити думку практичних фахівців, експертів по роботі з дітьми щодо стану функціонування ювенальної юстиції в Україні та перспектив її подальшого адміністративно-правового реформування. Результати анкетування будуть використані для підготовки пропозицій з удосконалення адміністративно-правових засад функціонування ювенальної юстиції в Україні.*

*На кожне питання в анкеті вказано декілька варіантів відповіді. Уважно прочитайте питання та відповіді і поставте позначку напроти тієї відповіді, яка найбільш відповідає Вашій думці з даного приводу.*

*Анкета анонімна – Вам не треба вказувати своє ім'я. Результати анкетування будуть використані лише для наукового дослідження.*

*Дякуємо Вам за участь у дослідженні.*

**Р Е З У Л Ь Т А Т И**

**опитування фахівців у сфері ювенальної юстиції (працівники: місцевих судів, окружних (місцевих) прокуратур, підрозділів ювенальної превенції, органів досудового розслідування Національної поліції України, секторів ювенальної пробації, служби у справах дітей) щодо стану функціонування та перспектив розвитку цього інституту в Україні**

Загальна кількість опитаних респондентів – 520.

| № з/п | Запитання | Відповідь | |
|---|---|---|---|
| | | кількість | Відсоток (%) |
| **1.** | **Чи вважаєте Ви задовільним стан забезпечення прав дитини в Україні, яка потрапила у конфлікт з законом?** | | |
| 1.1. | *так* | 42 | 8% |
| 1.2. | *ні* | 416 | 80% |
| | *складно надати відповідь* | 62 | 12% |
| 2. | **Чи ототожнюєте Ви інститут ювенальної юстиції виключно з правосуддям щодо дітей?** | | |
| | *так, це виключно діяльність суду та інших учасників в межах кримінального провадження* | 62 | 12% |
| | *так, це виключно діяльність суду та інших учасників в межах кримінального чи адміністративно-деліктного проваджень* | 94 | 18% |
| | *ні, це діяльність із забезпечення прав дітей, яка виходить за межі правосуддя і включає профілактику, (ювенальну превенцію), реабілітацію дітей тощо* | 354 | 68% |
| | *складно надати відповідь* | 10 | 2% |
| 3. | **Чи вважаєте Ви, що провадження щодо дітей, які перебувають у конфлікті з законом потребують особливого підходу?** | | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | *так* | 416 | 80% |
| | *так, але це не має означати безумовне звільнення їх від юридичної відповідальності* | 104 | 20% |
| | *ні* | 0 | - |
| | *складно надати відповідь* | 0 | - |
| 4. | **Як Ви оцінюєте роль соціального компоненту в сфері ювенальної юстиції?** | | |
| | *на сьогодні соціального компоненту в сфері ювенальної юстиції цілком достатньо* | 135 | 26% |
| | *реформувати інститут ювенальної юстиції доцільно у бік збільшення соціального компоненту (соціальних заходів)* | 333 | 64% |
| | *будь-які соціальні заходи лише обтяжують та ускладнюють функціонування ювенальної юстиції* | 0 | - |
| | *складно надати відповідь* | 52 | 10% |
| 5. | **Як Ви оцінюєте роль адміністративно-правового компоненту в забезпеченні функціонування ювенальної юстиції** | | |
| | *функціонування та розвиток ювенальної юстиції забезпечується виключно у межах кримінально-правового регулювання* | 10 | 2% |
| | *роль адміністративно-правового компоненту вбачається лише у перспективному плануванні розвитку інституту ювенальної юстиції та організації діяльності системи суб'єктів цього інституту* | 32 | 6% |
| | *адміністративно-правовий компонент стосується переважно адміністративно-деліктних проваджень за участю неповнолітніх правопорушників* | 62 | 12% |
| | *адміністративно-правовий компонент виконує важливу роль у консолідації, організації та забезпеченні багатьох процесів функціонування та розвитку системи ювенальної юстиції* | 396 | 76% |
| | *складно надати відповідь* | 20 | 4% |
| 6. | **Чи існують прогалини в українському адміністративно-правовому законодавстві України, які заважають ефективному функціонуванню ювенальної юстиції в державі?** | | |
| | *так* | 322 | 62% |
| | *ні* | 104 | 20% |
| | *складно надати відповідь* | 94 | 18% |
| 7. | **Чи вважаєте Ви необхідним прийняття в Україні окремого закону в сфері ювенальної юстиції?** | | |
| | *так* | 312 | 60% |
| | *ні* | 42 | 8% |
| | *складно надати відповідь* | 166 | 32% |
| 8. | **Які, на Вашу думку, положення повинен включати окремий закон у сфері ювенальної юстиції?** | | |
| | *встановлювати особливості кримінальної відповідальності та здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх* | 20 | 4% |
| | *встановлювати лише загальні засади здійснення правосуддя щодо дітей* | 52 | 10% |
| | *встановлювати загальні засади здійснення правосуддя щодо дітей, а також визначати інші аспекти публічного адміністрування щодо забезпечення прав та найкращих інтересів дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах* | 334 | 64% |
| | *складно надати відповідь* | 114 | 22% |
| 9. | **Чи досконалою на сьогодні є система суб'єктів ювенальної юстиції?** | | |
| | *так* | 177 | 34% |
| | *ні* | 229 | 44% |
| | *складно надати відповідь* | 114 | 22% |
| 10. | **Який суб'єкт (орган, установа) зараз виконує провідну роль у вирішенні завдань ювенальної юстиції (в широкому розумінні цього поняття) в Україні?** | | |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | суди загальної юрисдикції | 52 | 10% |
| | прокуратура | 32 | 6% |
| | Національна поліція | 198 | 38% |
| | Міністерство юстиції України | 10 | 2% |
| | Міністерство освіти та науки України | 42 | 8% |
| | Міністерство соціальної політики України | 20 | 4% |
| | Органи пробації | 62 | 12% |
| | *складно надати відповідь* | 104 | 20% |
| 11. | **Чи є необхідність у запровадженні в Україні спеціалізованої системи уповноважених органів публічного адміністрування у сфері ювенальної юстиції?** | | |
| | *так* | 354 | 68% |
| | *ні* | 52 | 10% |
| | *складно надати відповідь* | 114 | 22% |
| 12. | **Чи вважаєте Ви доцільним позасудове вирішення справ про правопорушення, скоєні неповнолітніми?** | | |
| | *так* | 42 | 8% |
| | *так, стосовно лише незначних кримінальних та адміністративних правопорушень* | 62 | 12% |
| | *так, стосовно лише адміністративних правопорушень* | 177 | 34% |
| | *ні* | 197 | 38% |
| | *складно надати відповідь* | 42 | 8% |
| 13. | **Чи вважаєте Ви досконалою систему профілактики правопорушень серед неповнолітніх (ювенальної превенції)?** | | |
| | *так* | 62 | 12% |
| | *ні* | 458 | 88% |
| | *складно надати відповідь* | 0 | - |
| 14. | **Чи вважаєте Ви досконалою систему реабілітації (перевиховання та ресоціалізації) дітей, які потрапили у конфлікт з законом?** | | |
| | *так* | 42 | 8% |
| | *ні* | 468 | 90% |
| | *складно надати відповідь* | 10 | 2% |
| 15. | **Чи вважаєте Ви доцільним зміну віку адміністративної відповідальності в Україні?** | | |
| | *так, його (вік) доцільно збільшити до 18 років* | 0 | - |
| | *так, його (вік) доцільно збільшити до 17 років* | 0 | - |
| | *так, його (вік) доцільно зменшити до 15 років* | 94 | 18% |
| | *так, його (вік) доцільно зменшити до 14 років* | 166 | 32% |
| | *ні* | 187 | 36% |
| | *складно надати відповідь* | 73 | 14% |
| 16. | **Чи вважаєте Ви необхідним введення ювенальної спеціалізації посадових осіб (фахівців), які приймають участь у юрисдикційних провадженнях за участю неповнолітніх?** | | |
| | *так, лише суддів, прокурорів, слідчих* | 73 | 14% |
| | *так, лише психологів* | 42 | 8% |
| | *так, усіх осіб, що працюють з дітьми у межах юрисдикційних проваджень* | 323 | 62% |
| | *ні* | 20 | 4% |
| | *складно надати відповідь* | 62 | 12% |
| 17. | **Яким чином має здійснюватися організація забезпечення ювенальної спеціалізації учасників кримінального провадження?** | | |
| | *шляхом закріплення відповідних вимог у нормах КПК України* | 21 | 4% |
| | *шляхом закріплення відповідних вимог у нормах КПК України та інших профільних законів України* | 125 | 24% |
| | *шляхом закріплення відповідних вимог у нормах КПК України та* | 312 | 60% |

| | | | |
|---|---|---|---|
| | *визначенням адміністративно-правового механізму забезпечення реалізації цих вимог у спеціальному (окремому) законі про ювенальну юстицію, інших профільних законах України* | | |
| | *складно надати відповідь* | 62 | 12% |
| 18. | **Чи вважаєте Ви необхідним з'ясування умов життя та виховання неповнолітніх учасників кримінального провадження?** | | |
| | *так* | 520 | 100% |
| | *ні* | 0 | - |
| | *складно надати відповідь* | 0 | - |
| 19. | **Чи є потреба у розробці та схвалені Урядом України Порядку з'ясування умов життя та виховання неповнолітніх учасників кримінального провадження?** | | |
| | *так* | 374 | 72% |
| | *ні* | 73 | 14% |
| | *складно надати відповідь* | 73 | 14% |
| 20. | **Чи вважаєте Ви досконалим стан інформаційно-аналітичного забезпечення функціонування ювенальної юстиції в Україні?** | | |
| | *так* | 104 | 20% |
| | *ні* | 333 | 64% |
| | *складно надати відповідь* | 83 | 16% |

**Додаток 4**

# Аналіз
## виявлених підрозділами патрульної поліції адміністративних правопорушень щодо неповнолітніх в період з 01.01.2019 по 18.10.2019

(*на підставі складених протоколів про адміністративні правопорушення*)

| № з/п | Стаття КУпАП | Зміст правопорушення | Кількість | Відсоток (%) |
|---|---|---|---|---|
| 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
| **1.** | **Адміністративні правопорушення, що посягають на власність** | | ***37*** | ***1,9%*** |
| 1.1 | ст. 51 | Дрібне викрадення чужого майна | 37 | 1,9% |
| **2.** | **Адміністративні правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку** | | ***1529*** | ***80%*** |
| 2.1 | ст. 121 ч. 1 | Керування транспортним засобом, що має технічні несправності | 40 | 2% |
| 2.2 | ст. 121 ч. 5 | Порушення правил користування ременями безпеки або мотошоломами | 92 | 4,8% |
| 2.3 | ст. 121 ч. 6 | Керування транспортним засобом, не зареєстрованим або не перереєстрованим в установленому порядку, експлуатація без номерного знака… | 62 | 3,2% |
| 2.4 | ст. 122 ч.ч. 1-2 | Перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху | 85 | 4,4% |
| 2.5 | ст. 122-4 | Залишення місця дорожньо-транспортної пригоди | 22 | 1,1% |
| 2.6 | ст. 124 | Порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна | 140 | 7,3% |
| 2.7 | ст. 126 ч.ч. 1-2 | Керування транспортним засобом особою, яка не має відповідних документів на право керування таким транспортним засобом або не пред'явила їх для перевірки… | 822 | 43% |
| 2.8 | ст. 127 ч.ч. 1-2 | Порушення правил дорожнього руху пішоходами, велосипедистами… | 23 | 1,2% |
| 2.9 | ст. 130 ч.ч. 1-2 | Керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння… | 229 | 12% |
| 2.10 | ст. 135 | Безквитковий проїзд | 14 | 0,7% |
| **3.** | **Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку** | | ***318*** | ***16,6%*** |
| 3.1 | ст. 173 | Дрібне хуліганство | 83 | 4,3% |
| 3.2 | ст. 173-2 ч. 1 | Вчинення домашнього насильства | 7 | 0,4% |
| 3.3 | ст. 175-1 ч. 1 | Куріння тютюнових виробів у заборонених місцях | 47 | 2,4% |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| 3.4 | ст. 178 | Розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п’яному вигляді | 139 | 7,2% |
| 3.5 | ст. 182 ч. 1 | Порушення вимог законодавчих щодо захисту населення від шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях | 15 | 0,8% |
| 3.6 | ст. 183 | Завідомо неправдивий виклик спеціальних служб | 27 | 1,4% |
| **4.** | **Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління** | | ***28*** | ***1,4%*** |
| 4.1 | ст. 185 | Злісна непокора законному розпорядженню або вимозі поліцейського… | 28 | 1,4% |
| **Загальна кількість адміністративних правопорушень** | | | **1912** | |

Додаток 4 (А)

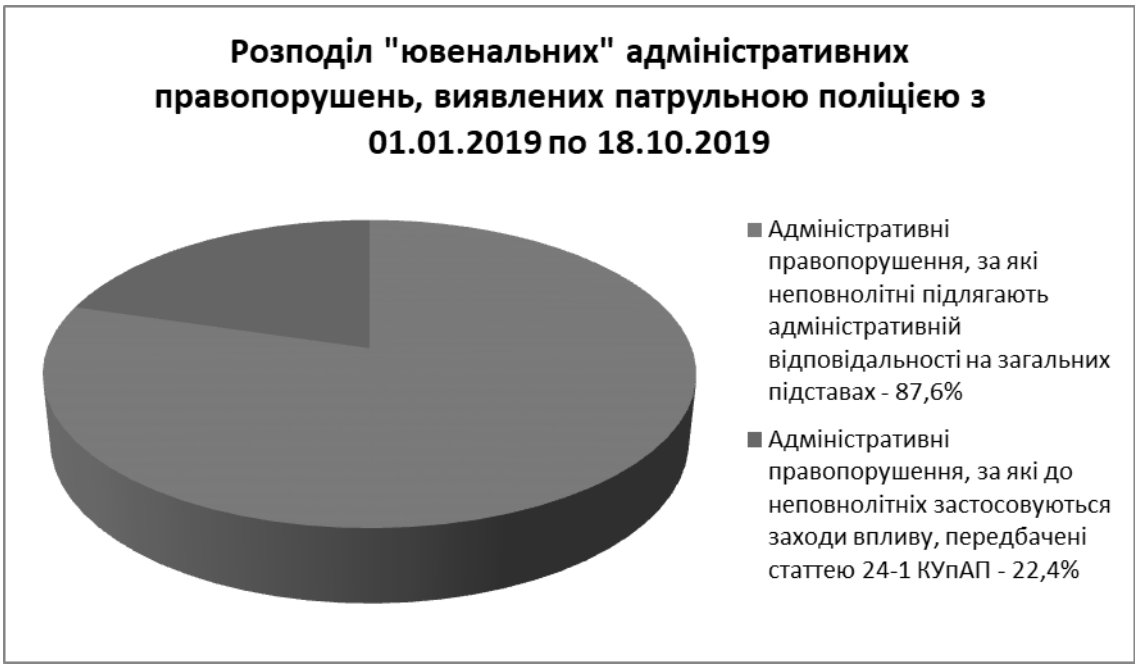

**Додаток 5**

Додаток
до листа ДЮІ МВС України
від «27» 04.2020 № 1551

**ПРОПОЗИЦІЇ**
**щодо внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X та Закону України «Про судовий збір» від 08.07.2011 № 3674-VI в частині захисту прав неповнолітніх, що притягаються до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень**

**У Кодексі України про адміністративні правопорушення**

***статтю 22 доповнити частинами другою та третьою у такій редакції:***

При малозначності адміністративного правопорушення, вчиненого неповнолітнім, суд може звільнити порушника від адміністративної відповідальності з покладенням на таку особу певних обов'язків (відвідування корекційних (реабілітаційних) програм, закладу освіти).

При виявленні та своєчасному припиненні органами Національної поліції малозначного адміністративного правопорушення, вчиненого неповнолітнім, за умови щирого розкаяння винного та відсутності обставин, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, уповноважені працівники підрозділів Національної поліції можуть після передачі його під нагляд батьків, осіб, які їх замінюють, або адміністрації навчального чи іншого дитячого закладу звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням

***доповнити Кодекс новою статтею***

**Стаття 35-1. Обставини, що враховуються при накладенні стягнення чи застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення до неповнолітніх.**

При накладенні стягнення чи застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років, крім обставин, вказаних у частині 2 статті 33 цього Кодексу, має бути враховано:

1) кількість адміністративних правопорушень, які є предметом розгляду;

2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння чи діянь, усвідомлення ним їх протиправного та шкідливого характеру;

3) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників адміністративного правопорушення;

4) перебування неповнолітнього на профілактичному обліку дітей, що ведеться уповноваженими підрозділами Національної поліції України, та підстава взяття на такий облік;

5) соціальний статус неповнолітнього (учень, студент, вихованець закладів освіти інтернатного типу, працює тощо) та наявність самостійного заробітку;

6) умови життя та виховання неповнолітнього, склад та стосунки у сім'ї;

7) здатність батьків чи осіб, що їх замінюють впливати на правослухняну поведінку дитини;

8) стан здоров'я та рівень розвитку дитини.

***статтю 40-1 доповнити частиною третьою у такій редакції:***

Судовий збір у провадженні по справі про адміністративне правопорушення, скоєне неповнолітнім, не сплачується.

***статтю 268 доповнити другою частиною у такій редакції (відповідно чинні частини другу та третю вважати третьою та четвертою):***

Крім зазначеного у частині першій цієї статті неповнолітня особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право на: належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання; ефективний доступ до безоплатної вторинної правової допомоги шляхом забезпечення через центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги участі захисника у розгляді справи про адміністративне правопорушення; конфіденційність, утримування неповнолітнього під час адміністративного затримання окремо від дорослих правопорушників; розгляд справи про адміністративні правопорушення суддею, що спеціалізується на розгляді справ за участю неповнолітніх; заявлення відводів.

***доповнити Кодекс новою статтею у такій редакції:***

**Стаття 301-1. Відстрочка та скасування виконання постанови про накладення штрафу на неповнолітніх та їх батьків або осіб, які їх замінюють.**

У разі вчинення неповнолітнім правопорушення вперше, за наявності обставин, що переконливо свідчать про можливість виправлення протиправної поведінки неповнолітнього правопорушника, суд, який виніс постанову про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу, може відстрочити її виконання на строк від п’ятнадцяти днів до одного місяця.

Якщо протягом встановленого строку неповнолітній виправляє свою поведінку, а батьки чи особи, що їх замінюють, починають виконувати покладені на них зобов’язання щодо виховання та належного догляду за дітьми – суд може скасувати накладене на них раніше грошове стягнення у вигляді штрафу повністю або частково. Таке рішення приймається судом на підставі інформації, наданої уповноваженим підрозділам Національної поліції.

Залишена повністю чи частково сума штрафу має бути сплачена порушником не пізніш як через п’ятнадцять днів з дня останнього рішення суду у порядку, встановленому статтями 307 та 308 цього Кодексу.

**У Законі України «Про судовий збір»**

***частину першу статті 5 доповнити новим пунктом такого змісту:***

5-1) малолітні та неповнолітні особи, їх законні представники та представники у всіх видах проваджень.

**Кандидат юридичних наук, доцент**
**Микола ВЕСЕЛОВ**
«27» квітня 2020 року

Додаток 5 (А)

**ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ**
**положень та пропозицій щодо внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про судовий збір»**

| **Положення чинної редакції Кодексу України про адміністративні правопорушення** | **Пропозиції до проєкту змін Кодексу України про адміністративні правопорушення** |
|---|---|
| **Стаття 22. Можливість звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення**<br><br>При малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням. | **Стаття 22. Можливість звільнення від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення**<br><br>При малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням.<br>***При малозначності адміністративного правопорушення, вчиненого неповнолітнім, суд може звільнити порушника від адміністративної відповідальності з покладенням на таку особу певних обов'язків (відвідування корекційних (реабілітаційних) програм, закладу освіти).***<br>***При виявленні та своєчасному припиненні органами Національної поліції малозначного адміністративного правопорушення, вчиненого неповнолітнім, за умови щирого розкаяння винного та відсутності обставин, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, уповноважені працівники підрозділів Національної поліції можуть після передачі його під нагляд батьків, осіб, які їх замінюють, або адміністрації навчального чи іншого дитячого закладу звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням.*** |
| *Чинна редакція відсутня* | **Стаття 35-1. Обставини, що враховуються при накладенні стягнення чи застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення до неповнолітніх.**<br><br>При накладенні стягнення чи застосуванні |

| | |
|---|---|
| | заходів впливу за адміністративні правопорушення до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років, крім обставин, вказаних у частині 2 статті 33 цього Кодексу, має бути враховано:<br>1) кількість адміністративних правопорушень, які є предметом розгляду;<br>2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння чи діянь, усвідомлення ним їх протиправного та шкідливого характеру;<br>3) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників адміністративного правопорушення;<br>4) перебування неповнолітнього на профілактичному обліку дітей, що ведеться уповноваженими підрозділами Національної поліції України, та підстави взяття на такий облік;<br>5) соціальний статус неповнолітнього (учень, студент, вихованець закладів освіти інтернатного типу, працює тощо) та наявність самостійного заробітку;<br>6) умови життя та виховання неповнолітнього, склад та відносини у сім'ї;<br>7) здатність батьків чи осіб, що їх замінюють, впливати на правослухняну поведінку дитини;<br>8) стан здоров'я та рівень розвитку дитини. |
| **Стаття 40-1. Судовий збір.**<br><br>Судовий збір у провадженні по справі про адміністративне правопорушення у разі винесення судом (суддею) постанови про накладення адміністративного стягнення сплачується особою, на яку накладено таке стягнення.<br>Розмір і порядок сплати судового збору встановлюється законом. | **Стаття 40-1. Судовий збір.**<br><br>Судовий збір у провадженні по справі про адміністративне правопорушення у разі винесення судом (суддею) постанови про накладення адміністративного стягнення сплачується особою, на яку накладено таке стягнення.<br>Розмір і порядок сплати судового збору встановлюється законом.<br>***Судовий збір у провадженні по справі про адміністративне правопорушення, скоєне неповнолітнім, не сплачується.*** |
| **Стаття 268. Права особи, яка притягається до адміністративної відповідальності.**<br><br>Особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, | **Стаття 268. Права особи, яка притягається до адміністративної відповідальності.**<br><br>Особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право: знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, заявляти клопотання; при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, |

| | |
|---|---|
| який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову по справі. Справа про адміністративне правопорушення розглядається в присутності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Під час відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце і час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи. Особливості розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, та про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису), встановлюються статтями 279-1-279-4 цього Кодексу. | який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження; оскаржити постанову по справі. Справа про адміністративне правопорушення розглядається в присутності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. Під час відсутності цієї особи справу може бути розглянуто лише у випадках, коли є дані про своєчасне її сповіщення про місце і час розгляду справи і якщо від неї не надійшло клопотання про відкладення розгляду справи. Особливості розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, та про порушення правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксовані в режимі фотозйомки (відеозапису), встановлюються статтями 279-1-279-4 цього Кодексу.<br>***Крім зазначеного у частині першій цієї статті неповнолітня особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право на: належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання; ефективний доступ до безоплатної вторинної правової допомоги шляхом забезпечення через центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги участі захисника у розгляді справи про адміністративне правопорушення; конфіденційність, утримування неповнолітнього під час адміністративного затримання окремо від дорослих правопорушників; розгляд справи про адміністративні правопорушення суддею, що спеціалізується на розгляді справ за участю неповнолітніх; заявлення відводів.*** |
| При розгляді справ про адміністративні правопорушення, передбачені частиною першою статті 44, статтями 51, 146, 160, 172-4, 172-9, 173, 173-2, частиною третьою статті 178, статтями 185, 185-1, статтями 185-7, 187 цього Кодексу, присутність особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, є обов'язковою. У разі | При розгляді справ про адміністративні правопорушення, передбачені частиною першою статті 44, статтями 51, 146, 160, 172-4, 172-9, 173, 173-2, частиною третьою статті 178, статтями 185, 185-1, статтями 185-7, 187 цього Кодексу, присутність особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, є обов'язковою. У разі |

| | |
|---|---|
| ухилення від явки на виклик органу внутрішніх справ або судді районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду цю особу може бути органом внутрішніх справ (Національною поліцією) піддано приводу.<br>Законами України можуть бути передбачені й інші випадки, коли явка особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, в орган (до посадової особи), який вирішує справу, є обов'язковою. | ухилення від явки на виклик органу внутрішніх справ або судді районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду цю особу може бути органом внутрішніх справ (Національною поліцією) піддано приводу.<br>Законами України можуть бути передбачені й інші випадки, коли явка особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, в орган (до посадової особи), який вирішує справу, є обов'язковою. |
| *Чинна редакція відсутня* | **Стаття 301–1. Відстрочка та скасування виконання постанови про накладення штрафу на неповнолітніх та їх батьків або осіб, які їх замінюють.**<br><br>У разі вчинення неповнолітнім правопорушення вперше, за наявності обставин, що переконливо свідчать про можливість виправлення протиправної поведінки неповнолітнього правопорушника, суд, який виніс постанову про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу, може відстрочити її виконання на строк від п'ятнадцяти днів до одного місяця.<br>Якщо протягом встановленого строку неповнолітній виправляє свою поведінку, а батьки чи особи, що їх замінюють, починають виконувати покладені на них зобов'язання щодо виховання та належного догляду за дітьми – суд може скасувати накладене на них раніше грошове стягнення у вигляді штрафу повністю або частково. Таке рішення приймається судом на підставі інформації, наданої уповноваженим підрозділам Національної поліції.<br>Залишена повністю чи частково сума штрафу має бути сплачена порушником не пізніш як через п'ятнадцять днів з дня останнього рішення суду у порядку, встановленому статтями 307 та 308 цього Кодексу. |
| **Положення чинної редакції Закону України «Про судовий збір»** | **Пропозиції до проєкту змін Закону України «Про судовий збір»** |
| **Стаття 5. Пільги щодо сплати судового збору.**<br><br>1. Від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються: | **Стаття 5. Пільги щодо сплати судового збору.**<br><br>1. Від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях звільняються: |

| | |
|---|---|
| 1) позивачі - у справах про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі; | 1) позивачі - у справах про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі; |
| 2) позивачі - у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи; | 2) позивачі - у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи; |
| 3) позивачі - у справах про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів чи зміну способу їх стягнення, а також заявники у разі подання заяви щодо видачі судового наказу про стягнення аліментів; | 3) позивачі - у справах про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів чи зміну способу їх стягнення, а також заявники у разі подання заяви щодо видачі судового наказу про стягнення аліментів; |
| 4) позивачі - у справах щодо спорів, пов'язаних з виплатою компенсації, поверненням майна, або у справах щодо спорів, пов'язаних з відшкодуванням його вартості громадянам, реабілітованим відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»; | 4) позивачі - у справах щодо спорів, пов'язаних з виплатою компенсації, поверненням майна, або у справах щодо спорів, пов'язаних з відшкодуванням його вартості громадянам, реабілітованим відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»; |
| 5) особи, які страждають на психічні розлади, та їх представники - у справах щодо спорів, пов'язаних з розглядом питань стосовно захисту прав і законних інтересів особи під час надання психіатричної допомоги; | 5) особи, які страждають на психічні розлади, та їх представники - у справах щодо спорів, пов'язаних з розглядом питань стосовно захисту прав і законних інтересів особи під час надання психіатричної допомоги; |
| | ***5-1) малолітні та неповнолітні особи, їх законні представники та представники у всіх видах проваджень;*** |
| 6) позивачі - у справах про відшкодування матеріальних збитків, завданих внаслідок вчинення кримінального правопорушення; | 6) позивачі - у справах про відшкодування матеріальних збитків, завданих внаслідок вчинення кримінального правопорушення; |
| 7) громадяни, які у випадках, передбачених законодавством, звернулися із заявами до суду щодо захисту прав та інтересів інших осіб; | 7) громадяни, які у випадках, передбачених законодавством, звернулися із заявами до суду щодо захисту прав та інтересів інших осіб; |
| 8) особи з інвалідністю внаслідок Другої світової війни та сім'ї воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняні до них у встановленому порядку особи; | 8) особи з інвалідністю внаслідок Другої світової війни та сім'ї воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняні до них у встановленому порядку особи; |
| 9) особи з інвалідністю I та II груп, законні представники дітей з інвалідністю і недієздатних осіб з інвалідністю; | 9) особи з інвалідністю I та II груп, законні представники дітей з інвалідністю і недієздатних осіб з інвалідністю; |
| 10) позивачі - громадяни, віднесені до 1 та 2 категорій постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи; | 10) позивачі - громадяни, віднесені до 1 та 2 категорій постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи; |
| 11) виборці - у справах про уточнення списку виборців; | 11) виборці - у справах про уточнення списку виборців; |
| 12) військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти, які | 12) військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти, які |

| | |
|---|---|
| призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, - у справах, пов'язаних з виконанням військового обов'язку, а також під час виконання службових обов'язків; | призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, - у справах, пов'язаних з виконанням військового обов'язку, а також під час виконання службових обов'язків; |
| 13) учасники бойових дій, постраждалі учасники Революції Гідності, Герої України - у справах, пов'язаних із порушенням їхніх прав; | 13) учасники бойових дій, постраждалі учасники Революції Гідності, Герої України - у справах, пов'язаних із порушенням їхніх прав; |
| 14) позивачі - у справах у порядку, визначеному статтею 12 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»; | 14) позивачі - у справах у порядку, визначеному статтею 12 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»; |
| 15) фізичні особи (крім суб'єктів підприємницької діяльності) - кредитори, які звертаються з грошовими вимогами до боржника щодо виплати заборгованості із заробітної плати, зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, виплати авторської винагороди та аліментів, після оголошення про відкриття провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність), а також після повідомлення про визнання боржника банкрутом; | 15) фізичні особи (крім суб'єктів підприємницької діяльності) - кредитори, які звертаються з грошовими вимогами до боржника щодо виплати заборгованості із заробітної плати, зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, виплати авторської винагороди та аліментів, після оголошення про відкриття провадження у справі про банкрутство (неплатоспроможність), а також після повідомлення про визнання боржника банкрутом; |
| 15-1) органи місцевого самоврядування - за подання заяви про визнання спадщини відумерлою; | 15-1) органи місцевого самоврядування - за подання заяви про визнання спадщини відумерлою; |
| 16) позивачі - за подання позовів щодо спорів, пов'язаних з наданням статусу учасника бойових дій відповідно до пунктів 19-21 частини першої статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; | 16) позивачі - за подання позовів щодо спорів, пов'язаних з наданням статусу учасника бойових дій відповідно до пунктів 19-21 частини першої статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; |
| 17) засуджені до покарання у вигляді довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк та до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також особи, взяті під варту, - у справах, пов'язаних із питаннями, які вирішуються судом під час виконання вироку відповідно до статті 537 Кримінального процесуального кодексу України, у разі відсутності на їхніх особових рахунках коштів, достатніх для сплати судового збору. | 17) засуджені до покарання у вигляді довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк та до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, а також особи, взяті під варту, - у справах, пов'язаних із питаннями, які вирішуються судом під час виконання вироку відповідно до статті 537 Кримінального процесуального кодексу України, у разі відсутності на їхніх особових рахунках коштів, достатніх для сплати судового збору. |
| 21) заявники - у справах за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, поданих у зв'язку із збройною агресією, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих | 21) заявники - у справах за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення, поданих у зв'язку із збройною агресією, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих |

| | |
|---|---|
| територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно;<br>22) позивачі - у справах за позовами до держави-агресора Російської Федерації про відшкодування завданої майнової та/або моральної шкоди у зв'язку з тимчасовою окупацією території України, збройною агресією, збройним конфліктом, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно;<br>23) позивачі - за подання позовів щодо оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років». | територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно;<br>22) позивачі - у справах за позовами до держави-агресора Російської Федерації про відшкодування завданої майнової та/або моральної шкоди у зв'язку з тимчасовою окупацією території України, збройною агресією, збройним конфліктом, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування в полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно;<br>23) позивачі - за подання позовів щодо оскарження рішень Національної комісії з реабілітації у правовідносинах, що виникли на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років». |

**Кандидат юридичних наук, доцент** **Микола ВЕСЕЛОВ**
«27» квітня 2020 року

Додаток 5 (Б)

**Обґрунтування пропозицій**
**до проєкту змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Закону України «Про судовий збір»**

1. Актуальною проблемою адміністративної відповідальності неповнолітніх є відсутність уніфікованого підходу при призначенні судами таким особам адміністративного стягнення або заходу впливу з урахуванням принципу пропорційності.

Серед обставин, які суди здебільше приймають до уваги та якими обґрунтовують доцільність застосування заходів впливу чи адміністративного стягнення, можна виділити: «неповнолітній вік правопорушника»; «повне визнання неповнолітнім своєї вини у вчиненні адміністративного правопорушення та щире каяття винного»; «притягнення до адміністративної відповідальності вперше»; «відсутність обставин, що обтяжують відповідальність». Половина з них збігається з обставинами, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення, визначеними у частині першій статті 34 КУпАП. Разом з тим, аналіз понад сотні постанов у справах про адміністративні правопорушення показав, що, враховуючи наведені обставини, в різноманітних ситуаціях судові рішення не завжди виглядають логічними та послідовними.

Не ставлячи під сумнів професійність персоналу органів суду, такі рішення дають підстави вважати, що розгляд справ про адміністративні правопорушення, скоєні неповнолітніми, та прийняття по ним рішень подекуди носить поверхневий характер, без належного з'ясування та урахування обставин, які в таких ситуаціях мають бути прийняті суддями до уваги. Перелік таких обставин у законодавстві до тепер не визначено, що обумовлює доцільність внесення доповнень до чинної редакції КУпАП у вигляді проєкту статті 35-1 «Обставини, що враховуються при накладенні стягнення чи застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення до неповнолітніх».

2. Основним призначенням застосування адміністративного стягнення до неповнолітніх осіб є запобігання правопорушенням, виховання таких осіб у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством. Щодо притягнення до адміністративної відповідальності батьків чи осіб, що їх замінюють, за правопорушення, передбачені частинами третьою та четвертою статті 184 КУпАП, основне призначення таких заходів – сформувати усвідомлення ними виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення виховання неповнолітніх дітей та здійснення за ними належного догляду. Грошове стягнення у вигляді штрафу може погіршити матеріальне становище малозабезпечених родин та дітей, що у підсумку негативно вплине на їх морально-побутові умови. Передбачення, так би мовити, «реверсивного штрафу» дозволить надати нагоду неповнолітнім правопорушникам чи їх батькам (особам, що їх замінюють) виправити свою поведінку чи ставлення до правопорушення з метою заощадження власних коштів, що становитиме додатковий стимул до їх реабілітації. Зазначене обумовлює внесення доповнень до КУпАП у вигляді проєкту нової статті 301-1 «Відстрочка та скасування виконання постанови про накладення штрафу на неповнолітніх та їх батьків або осіб, які їх замінюють».

3. Як адміністративні стягнення, так і заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх правопорушників, в пріоритеті спрямовані на виховання таких осіб в дусі додержання законів, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами (загальна превенція). Водночас перспективним напрямом покращення адміністративно-деліктного впливу на неповнолітнього правопорушника видається можливість звільнення підлітків від

відповідальності до розгляду справи судом із покладенням на них певних обов'язків (відвідування корекційних програм, закладу освіти тощо). Про це зазначено серед заходів Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року (схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р). Безумовно, що монополія суду на розгляд справ про адміністративні правопорушення неповнолітніх покликана створити додаткові правові гарантії компетентності та справедливості при прийнятті рішення у таких провадженнях з урахуванням особливого статусу дитини. Втім закріплення у законі підстав та наділення певних посадових осіб підрозділів поліції та органів у справах дітей компетенцією після припинення деяких незначних адміністративних правопорушень не доводити справу до суду (в кожному індивідуальному випадку залежно від обставин та особистості дитини) може мати також позитивні наслідки.

Ознайомлення з досвідом та правовою регламентацією діяльності американської поліції вказує, що у разі вчинення неповнолітнім незначного правопорушення, заходи поліцейського у багатьох випадках обмежуються консультуванням та попередженням.

За чинним українським законодавством при малозначності вчиненого адміністративного правопорушення орган (посадова особа) уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням (ст. 22 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)). Зараз згідно зі ст. 221 цього Кодексу усі справи про адміністративні правопорушення щодо неповнолітніх розглядає суд, а тому позасудового звільнення таких осіб від адміністративної відповідальності закон не допускає.

Для впровадження у практику такого механізму слід внести зміни до ст. 22 КУпАП, доповнивши цю норму додатковими положеннями (частинами другою та третьою) щодо звільнення неповнолітнього правопорушника від адміністративної відповідальності при малозначності адміністративного правопорушення.

4. Аналіз судової практики у справах про адміністративні правопорушення також вказує на наявність у чинному законодавстві певних проявів дискримінації щодо неповнолітніх порівняно з дорослими правопорушниками – мається на увазі призначення судового збору у передбачених законом випадках.

За статтею 221 КУпАП справи про адміністративні правопорушення, вчинені особами віком від 16 до 18 років, розглядаються судами. У випадках, передбачених частиною другою статті 13 КУпАП, неповнолітні підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах і, як свідчить адміністративна практика, таких ситуацій переважна більшість. А відтак, у разі винесення судом (суддею) постанови про накладення адміністративного стягнення (навіть у вигляді попередження), на неповнолітню особу покладається обов'язок сплатити судовий збір у розмірі, визначеному у Законі України «Про судовий збір».

Тож встановлюючи додаткові гарантії (у вигляді судового розгляду справи) для забезпечення прав дітей у випадку вчинення ними адміністративного правопорушення та призначення адміністративного стягнення, з іншого боку, законодавець ставить їх у гірше становище порівняно з дорослими правопорушниками в деяких подібних ситуаціях, що фактично є порушенням принципу юридичної рівності громадян. Зазначимо, що як адміністративні стягнення, так і заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх правопорушників у пріоритеті спрямовані на виховання таких осіб в дусі додержання законів, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами (загальна превенція). Водночас завданням судового збору є забезпечення здійснення правосуддя, зміцнення матеріально-технічної бази судів, що не має нічого спільного із завданнями ювенальною юстиції.

5. Крім загальних ознак, адміністративна відповідальність неповнолітніх має свої, характерні тільки для неї, специфічні особливості. Національна стратегія реформування

системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року звертає увагу на потребі законодавчого вирішення питань захисту процесуальних прав неповнолітніх, що притягуються до адміністративної відповідальності. З метою гарантування процесуальних прав неповнолітніх осіб у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення чинну редакцію статті 268 КУпАП слід доповнити такими положеннями: «крім зазначеного у частині першій цієї статті неповнолітня особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право на: належне та своєчасне повідомлення батьків або законних представників неповнолітнього про його затримання; ефективний доступ до безоплатної вторинної правової допомоги шляхом забезпечення через центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги участі захисника у розгляді справи про адміністративне правопорушення; конфіденційність, утримування неповнолітнього під час адміністративного затримання окремо від дорослих правопорушників; розгляд справи про адміністративні правопорушення суддею, що спеціалізується на розгляді справ за участю неповнолітніх; заявлення відводів».

**кандидат юридичних наук, доцент** **Микола ВЕСЕЛОВ**
«27» квітня 2020 року